Jiné Plzeňsko

obyvatelé plzeňského regionu v etnologické a historické perspektivě

Das andere Pilsen

Die Bewohner der Region Pilsen aus ethnologischer und historischer Perspektive

Kateřina Dobrovolná

Petr Janeček

Markéta Lehnerová

Petr Lozoviuk

Nela Štorková

Marta Ulrychová

2018

Kateřina Dobrovolná, Petr Janeček, Markéta Lehnerová, Petr Lozoviuk, Nela Štorková, Marta Ulrychová

Jiné Plzeňsko: Obyvatelé plzeňského regionu v etnologické a historické perspektivě
Das andere Pilsen: Die Bewohner der Region Pilsen aus ethnologischer und historischer Perspektive

Vydání publikace bylo schváleno Vědeckou redakcí Západočeské univerzity v Plzni dne 20. 9. 2018
Odborní recenzenti:
doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D.
Mgr. Jan Pohunek, Ph.D.

Vydavatel/Verlag: Západočeská univerzita v Plzni, 1. vydání

Překlad: Nicole Megger, Marta Ulrychová

Jazykové korektury německého jazyka/ Sprachliche Korrektur der deutschen Fassung: Nicole Megger, Gisela Heitz

Jazkykové korektury českého jazyka/ Sprachliche Korrektur der tschechischen Fassung: Kateřina Tesárková

Grafický návrh a sazba/Schriftsatz und Graphik: Kateřina Vytejčková

Tisk/Druck: Calamarus

©2018 Kateřina Dobrovolná, Petr Janeček, Markéta Lehnerová, Petr Lozoviuk, Nela Štorková, Marta Ulrychová

www.dedictvitachovska.cz

ISBN 978-80-261-0791-0

Vydala Západočeská univerzita v Plzni 2018
ediční číslo 55-081-18
číslo publikace 2290

Ziel ETZ | Cíl EÚS
Freistaat Bayern – Tschechische Republik
Česká republika – Svobodný stát Bavorsko
2014 – 2020 (INTERREG V)

Europäische Union
Evropská unie
Europäischer Fonds für regionale Entwicklung
Evropský fond pro regionální rozvoj

Kniha je výsledkem projektu PREKULTA (Prezentace kulturního dědictví příhraniční oblasti Tachovska) a je financována z Programu přeshraniční spolupráce Česká republika – Svobodný stát Bavorsko Cíl EÚS 2014–2020.

Das Buch ist ein Ergebnis des PREKULTA Projekts (Präsentation des Kulturerbes in der Grenzregion Tachau) der ist im Rahmen des Programms zur grenzübergreifenden Zusammenarbeit Freistaat Bayern – Tschechische Republik Ziel ETZ 2014–2020 gefördert.

Projekt je z 5% kofinancován příspěvkem ze státního rozpočtu ČR.
Das Projekt wird in Höhe von 5% der Kosten vom Staatshaushalt der Tschechischen Republik mitfinanziert.

Obsah Inhalt

Potenciál a limity regionální jinakosti
Das Potential und die Limits regionaler Andersartigkeit
Petr Lozoviuk, Petr Janeček 5

„Jiné“ Plzeňsko v kontextu českoněmecké etnografie
„Die Andersartigkeit“ des Pilsner Gebietes im Kontext der deutschböhmischen Volkskunde
Petr Lozoviuk 13

Německé divadlo v Plzni v letech 1877–1879
Das Deutsche Theater in Pilsen (Plzeň) in den Jahren 1877–1879
Marta Ulrychová 35

„Jedna krev jsme a jednou krví zůstaneme!“: „Jiní“ Češi na tzv. Národnostním ostrůvku v Sulislavi
„Wir sind einer Blut und so bleibt es weiter!“: Die „anderen“ Tschechen in der Sprachinsel von Solislau
Nela Štorková 63

Mluvili jinými jazyky… Cizinci v koncertním a divadelním životě Plzně v letech 1945–2018
Sie sprachen andere Sprachen... Ausländer im Pilsner Kulturleben in den Jahren 1945–2018
Marta Ulrychová 77

Plzeň americká: perspektiva historie a paměti
Das amerikanische Pilsen: Eine Perspektive der Geschichte und der Erinnerung
Markéta Lehnerová 93

„Pérák zavalil duše úzkostnou tíhou…“ Plzeňský moderní mýtus mezi českým a německým ústním podáním
„Der Spiralhopser hat die Seelen durch die bange Wucht verschüttet ...“ Der moderne Pilsner Mythos zwischen der tschechischen und deutschen Volksüberlieferung
Petr Janeček 111

„Ti druzí“ ve folkoru dnešních Plzeňanů: Jinakost v současných pověstech a anekdotách
„Die Anderen“ in mündlichen Überlieferungen im heutigen Pilsen: Anderssein in aktuellen Erzählungen und Anekdoten
Kateřina Dobrovolná 135

Literatura/Literatur 153
Shrnutí/Summary 159
Rejstřík/Index 161

Potenciál a limity regionální jinakosti

Uvažovat o potenciálu a zároveň o limitech regionální jinakosti lze z různých hledisek a s pomocí nejrůznějších teoretických konceptů. Autory textů, jež jsou zařazeny do předkládané publikace, spojuje jednak snaha o etnologizující úhel pohledu, jednak tematické zaměření na široce pojatý západočeský region. Dnešní etnologii můžeme vnímat jako společenskou vědu, která (kromě jiného) tematizuje kulturně pojímanou jinakost, přičemž ono „jiné" nemusí nutně splývat s exotickým, respektive geograficky či kulturně odlišným. Může se jednat i o prvky kultur blízkých či dokonce o segmenty kultury vlastní, která je obvykle považovaná za známou, a proto neproblematickou. S chováním, které překvapí i leckterého znalce domácího prostředí, je proto možné se setkat i v rámci prostoru sdíleného jedním kolektivem, stejně jako je představitelné rozpoznat v odlišných kulturních formách aspekty kultury vlastní. Tato dialektika známého a neznámého, blízkého a vzdáleného, srozumitelného a udivujícího je charakteristická pro veškeré kulturní projevy a vysledovatelná ve všech společnostech.

Oblast kulturních významů se nám vyjevuje až prostřednictvím porozumění konkrétnímu kontextu, v němž dochází ke specifické mezilidské komunikaci či k na první pohled nesrozumitelnému společenskému jednání. Míra zakoušené „jinakosti" proto přímo závisí na míře kontrastu, relaci mezi dvěma porovnávanými společenskými systémy, které se prostřednictvím svých členů dostávají do vzájemné relace. Kupříkladu „jinakost" života obyvatel městského prostředí se tak v pravém smyslu projeví až prostřednictvím obeznámení se s jinou verzí každodennosti, se kterou se lze setkat u obyvatel venkova. Pro interetnickou či interkulturní hermeneutiku, ze které metodicky vycházejí pokusy o pochopení „jiného" v rámci etnologie, je příznačné, že odlišného traktuje nikoli výhradně jako cizího, nýbrž že usiluje o jeho pochopení a vysvětlení prostřednictvím známého, kulturně či identitárně sdíleného. Takto lze alespoň dílčím způsobem relativizovat polaritu vlastního a cizího, jejíž přítomnost bývá jinak mnohdy řešena společenským konfliktem.

Das Potential und die Limits regionaler Andersartigkeit

Über das Potential und zugleich über die Limits regional bedingten Andersartigkeit kann man von verschiedenen Blickwinkeln her und mit Hilfe unterschiedlicher theoretischer Konzepte nachdenken. Die Autoren der vorliegenden Arbeit verbindet einerseits die Bemühung um eine ethnologisch gerichtete Betrachtungsweise, andererseits die thematische Einstellung der Beiträge auf die breitgefasste westböhmische Region. Die zeitgenössische Ethnologie kann man als eine Sozialwissenschaft wahrnehmen, die (unter anderem) die kulturell gefasste Andersartigkeit thematisiert, wobei das „Andere" nicht unbedingt mit der exotischen, beziehungsweise geographisch sowie kulturell unterschiedlichen Realität gleichgesetzt werden muss. Es kann sich um Elemente der nahen oder sogar der eigenen Kultur handeln, die gewöhnlich für bekannt und deshalb nicht problematisch gehalten werden. Ein Benehmen, das gar manchen Kenner der häuslichen Kulturformen überraschen kann, ist deshalb möglich auch im Rahmen eines Raumes anzutreffen, der durch eine relativ einheitliche Gesellschaft geteilt wird; ebenso es vorstellbar ist, in sonst nicht gewöhnlichen Kulturformen die Aspekte der eigenen Kultur zu erkennen. Diese Dialektik des Bekannten und Unbekannten, des Nahen und Entfernten, Begreifbaren und Unbegreiflichen ist charakteristisch für die gesamten Kulturerscheinungen und man kann sie in allen Gesellschaften nachvollziehen.

Der Bereich der Kulturbedeutungen erschließt sich uns erst durch die Verständlichkeit des konkreten Kontexts, in dem sich die spezifische zwischenmenschliche Kommunikation sowie das auf den ersten Blick unverständliche gesellschaftliche Benehmen vollzieht. Das Maß der erfahrenen „Andersartigkeit" hängt daher vom Kontrastmaß ab, von der Relation zwischen den beiden zu vergleichenden Gesellschaftssystemen, die mittels ihrer Mitglieder in eine gegenseitige Beziehung kommen. Z. B. die „Andersartigkeit" der Stadtbewohner erweist sich im wahrsten Sinne erst durch das Kennenlernen der anderen Realitätsversion aus, die man bei den Landesbewohnern antreffen kann. Für die interethnische und interkulturelle

Za klasickou charakteristiku „jiného“, resp. „cizince“ je v oblasti společenských věd považována formulace Georga Simmela, dle které „cizincem není poutník, který dnes přijde a zítra pokračuje ve své cestě, nýbrž ten, kdo dnes přijde a zítra zůstane“ (Simmel 1908: 509). Takovýto příchozí se stává reprezentantem cizího, tedy neznámého světa, který jeho prostřednictvím proniká do světa těch, které navštívil. Je nasnadě, že brizance debat tematizující kulturní či jinak pojímanou kolektivní jinakost není dána jen jejich momentální aktuálností, nýbrž také politickou a sociální relevancí, která je vysledovatelná v různých historických epochách a kulturních systémech. Sémantika jinakosti přitom může sahat od xenofobního odmítání veškeré „cizosti“ až po nekritický obdiv k jejím projevům.

Nositelem „jinakosti“ však nemusí být výhradně postava „marginalizovaného muže“, který se stává usedlým poutníkem obývajícím pomezí dvou kultur; jejími reprezentanty se mohou stát také „jiní autochtóni“. Zatímco v prvním případě se modelově jedná o jinokulturního migranta, ve druhém jde o příslušníky různých „in-groups“ obývající společný environmentální prostor. I když členové takovýchto skupin více méně sdílejí místo svého fyzického přebývání a obvykle k němu pociťují obdobně silnou emocionální vazbu, jejich identitární koncepty se mohou významně lišit. Modelový příklad této situace, kterému bude věnována zvláštní pozornost v naší publikaci, představovalo soužití německy a česky hovořících obyvatel široce pojímaného západočeského regionu.

Čeští etnografové již před řadou desetiletí došli k závěru, že jednoznačná lokalizace etnograficky osobitých oblastí – a tím spíše supraregionů – je více než problematická (Robek 1990: 16). Důvodem je skutečnost, že míra rozšíření jednotlivých kulturních artefaktů, která byla pro jejich vymezení dříve užívána, se často nekryje s hranicemi dané oblasti. Přesto v minulosti došlo k relativně pevnému ustálení povědomí o některých těchto oblastech, obvykle však v důsledku jejich vymezení sběrateli-amatéry, kteří se specializovali především na leckdy účelově vybrané artefakty místní kultury (Robek 1990: 17). Svoji roli zde sehrála i nacionální ideologie, jejíž protagonisté s oblibou projektovali svoje romantické představy o původnosti lokální „lidové/národní“ kultury právě do etnografických regionů. Na české straně bychom mohli uvést příklad Chodska, na českoněmecké Egerlandu.

Teritoriální vymezení Egerlandu bylo podle sudetoněmeckého historika Rudolfa Hemmerleho dvojí. V užším pojetí se jednalo o nejzápadnější část českého území, tedy rurální okolí vlastního města

Hermeneutik, von der die Ethnologie methodisch ausgeht, ist kennzeichnend, dass sie die Andersartigkeit nicht ausschließlich als die Fremdheit wahrnimmt, sondern sich bemüht, sie durch das Bekannte, kulturell sowie identitär Geteilte zu begreifen und zu erklären. So kann man zumindest teilweise die Polarität des Eigenen und des Fremden relativieren, deren Existenz sonst manchmal erst durch einen gesellschaftlichen Konflikt gelöst wird.

Als klassische Charakteristik des „Anderen“, respektive des Fremden wird im Bereich der Sozialwissenschaften Georg Simmels Formulierung, nach der der Fremde nicht „der Wandernde (ist), der heute kommt und morgen geht, sondern der, der heute kommt und morgen bleibt“ (Simmel 1908: 509). Also ein Ankömmling wird Repräsentant der Fremde, also der unbekannten Welt, der durch ihn in die Welt der Besuchten eindringt. Offensichtlich ist die Brisanz der Debatten, die die kulturelle oder anders wahrgenommene Kollektivandersartigkeit nicht nur mit ihrer momentanen Aktualität, sondern mit Politik- und Sozialrelevanz thematisiert, die in verschiedenen historischen Epochen und Kultursystemen verfolgbar ist. Die Semantik der „Andersartigkeit“ kann dabei von der ausländerfeindlichen Abweisung der gesamten „Fremdheit“ bis zur unkritischen Bewunderung ihrer Erscheinungen reichen.

Der Träger der „Andersartigkeit“ muss aber nicht ausschließlich die Figur des „marginalisierten Mannes“ werden, eines ansässigen Wanderers, der im Zwischenraum zweier Kulturen sich beheimatet, sondern ihre Repräsentanten können auch die „anderen Autochthonen“ werden. Während es sich in dem ersten Beispiel um den anderskulturellen Migranten handelt, geht es in dem zweiten um die Angehörigen der verschiedenen „in-groups“, welche jedoch eine gemeinsame Umwelt bewohnenden. Obwohl die Mitglieder solcher Gruppen mehr oder weniger den Raum ihres physischen Aufenthaltes mitteilen und gewöhnlich zu ihm eine ähnlich starke emotionelle Beziehung spüren, können sich ihre Identitätskonzepte erheblich voneinander unterscheiden. Ein Modellbeispiel dieser Lage, dem eine Sonderaufmerksamkeit in unserer Publikation gewidmet wird, hat das Zusammenleben der deutsch und tschechisch sprechenden Einwohner des breitgefassten westböhmischen Raumes dargestellt.

Die tschechischen Volkskundler sind vor Jahrzehnten zur Schlussfolgerung gekommen, dass eine eindeutige Lokalisierung der spezifischen ethnographischen Regionen – und umso mehr der Subregionen – mehr als problematisch ist (Robek

Chebu. V širším pojetí byl tento region vymezen specifickým dialektem (s přesahem i za státní hranici do Bavorska) a zahrnoval „celé německé západní Čechy", tedy následující politické okresy meziválečného Československa: Aš, Horšovský Týn, Cheb, Loket, Sokolov, Kraslice, Karlovy Vary, Žlutice, Mariánské Lázně, Stříbro, Nejdek, Planá u Mariánských Lázní, Tachov a Teplá. Ve 30. letech 20. století zde žilo okolo 800.000 převážně německy hovořících obyvatel (Hemmerle 1996: 101). Českoněmeckými etnografy byli obyvatelé regionu považováni za hrdé a sebevědomé tvůrce a nositele bohaté a různorodé lidové kultury, jejíž reflexe, jak bude podrobněji pojednáno v následujícím textu, významně přispěla k rozvoji českoněmecké etnografie.

Podobně důležitou roli pro českou situaci hrálo sousední, převážně česky hovořícím obyvatelstvem osídlené Plzeňsko s přilehlým chodským regionem. Také geografické určení Plzeňska bylo rozeznáváno v užším a širším smyslu. Do posledního se počítalo, vedle přímého okolí města Plzně, „Kralovicko či Plasko, Radnicko-Rokycansko, Hradišťsko (Blovicko), Chotěšovsko a Stříbrsko (Kramařík 1966: 87). V naší publikaci zahrnujeme pod označení „Plzeňsko" oba zmiňované supraregiony, tedy jak Egerland, tak Plzeňsko, přičemž jsme si vědomi značného zjednodušení a také problematičnosti tohoto postupu z hlediska tradiční etnografické rajonizace západních Čech.

Češi a čeští Němci zde v minulosti vytvořili relativně stabilizované společenské struktury, které se nacházely v různé míře oboustranného „polemického" kontaktu, který zahrnoval i nejrůznější oblasti etnického soupeření. K paradoxům vzájemné koexistence patřilo, že zatímco západočeské Němce bylo možné vnímat jako součást českoněmecké „menšiny" žijící v celku českých zemí, některé české Západočechy, například obyvatele tzv. „Stříbrského ostrůvku", pak bylo možné chápat jako menšinu v německé menšině. Vztah menšiny a většiny byl přitom velmi relativní a závisel na úhlu pohledu pozorovatele. To lze kupříkladu ilustrovat odkazem na obyvatele Chebu, ale i mnoha dalších míst českých zemí, kde se místní Němci nenacházeli v menšinovém postavení a kde se naopak, viděno v širším kontextu střední Evropy, jako výrazně marginalizovaná pospolitost mohli leckomu jevit samotní Češi, vytvářející ve střední Evropě specifickou jinonárodní „oázu" uprostřed ‚německého moře'.

Po nuceném vysídlení svých německých obyvatel po roce 1945 doznal západočeský region značných společensko-kulturních proměn. V důsledku odsunu zde došlo ke značnému

1990: 16). Der Grund besteht in der Tatsache, dass das Maß der Verbreitung der einzelnen kulturellen Artefakte, die für ihre Begrenzung früher verwendet wurden, oft nicht mit den Grenzen des jeweiligen Gebietes zusammenfällt. Trotzdem ist es in der Vergangenheit zu einer relativ festen Fixation der Kenntnisse über manche dieser Gebiete gekommen, gewöhnlich jedoch in Folge ihrer Abgrenzungen durch Amateursammler, die sich vielfach vor allem auf die ausgewählten Artefakte der Lokalkultur konzentriert hatten (Robek 1990: 17). Eine wichtige Rolle hat dabei auch die Nationalideologie gespielt, deren Protagonisten ihre romantischen Vorstellungen über den Ursprung der lokalen Volks- bzw. Nationalkultur gerade in diese ethnographischen Regionen projektiert haben. Auf der tschechischen Seite könnten wir als Beispiel das Chodenland, auf der deutschböhmischen das Egerland nennen.

Die territoriale Abgrenzung des Egerlandes war nach dem sudetendeutschen Historiker Rudolf Hemmerle zweifach. In der engeren Auffassung handelte es sich um den westlichsten Teil des böhmischen Gebietes, also die ländliche Umgebung der Stadt Eger. In der breiteren Auffassung wurde diese Region durch die spezifische Mundart (mit Ausstrahlungen über die Staatsgrenze nach Bayern hinein) definiert und hat „das gesamte deutsche Westböhmen" beinhaltet, ergo die folgenden politischen Bezirke: Asch, Bischofteinitz, Eger, Elbogen, Falkenau, Graslitz, Karlsbad, Luditz, Marienbad, Mies, Neudek, Plan, Tachau und Tepl. In den 30er Jahren des 20. Jh. lebten hier ungefähr 800.000 vorwiegend deutschsprechende Bewohner (Hemmerle 1996: 101). Die deutschböhmischen Volkskundler haben sie als stolze und selbstbewusste Schöpfer und Träger einer reichen und verschiedenartigen Volkskultur geachtet, deren Reflexion, wie es ausführlicher in dem folgenden Text behandelt werden wird, deutlich zur Entwicklung der deutschböhmischen Volkskunde beigetragen hat.

Eine ähnlich grundsätzliche Rolle hat für die tschechische Realität das benachbarte vorwiegend mit tschechischen Einwohnern bevölkerte Pilsner Gebiet mit dem angrenzenden Chodenland. Auch die geographische Abgrenzung wurde im engeren und breiteren Sinne erkannt. Zum letzten wurde das Gebiet von Kralowitz sowie Plasy, Radnitz-Rokyzan, Blowitz, Chottieschau und Mies gezählt (Kramařík 1966: 87). In unserer Publikation schließen wir unter die Bezeichnung „Pilsner Gebiet" beide Subregionen ein, also sowohl das Egerland, als auch das Pilsner Gebiet, wobei wir uns der merklichen Vereinfachung und auch der

umenšení německého vlivu, který díky etablování „železné opony“ zahrnoval také výrazné „odclonění“ kulturního vyzařování sousedních bavorských a do značné míry i saských oblastí. Bezprostředně po skončení války se zde v souvislosti s přítomností americké armády mohly alespoň zpočátku projevit i nové kulturní vlivy. Po roce 1948, s kratší výjimkou období tzv. pražského jara, však vliv americké kultury a životního stylu působil spíše skrytě. Že se však nikdy zcela neztratil, prokázal vývoj po roce 1990, kdy se specificky deklarovaná „americkost“ stala jedním z plzeňských atributů. Nejvýraznější kulturní proměnu ovšem oblast západních Čech doznala díky příchodu řady v různé míře odlišných skupin domácích, ale také zahraničních migrantů. Na místo místních Nečechů do Egerlandu a dalších míst přišli „jiní“ Češi, ale také mnozí noví Nečeši, v každém případě osoby a skupiny, které byly odhodlány si zde vybudovat nový domov.

Období tzv. reálného socialismu bylo charakterizováno celkovým umenšením významu značné části západních Čech, a to nejen v celostátním rámci, nýbrž – ve srovnání s předchozím obdobím – také v mezinárodním měřítku. „Železná opona“ přerušila staleté vazby regionu na západní přeshraničí a na čtyři desetiletí místním obyvatelům vymezila kontury přípustného světa. Byla to opět proměna politického kontextu, jež po roce 1990 iniciovala obrat nejen v politické a ekonomické sféře, ale také ve sféře kulturní a s ní spojené demografické. Západočeská městská centra, ale také kupříkladu příhraniční oblasti, opět získaly na atraktivitě jak pro turisty, tak zaměstnavatele a zaměstnance. Významnou část mezi nimi tvořili příchozí ze zahraničí, přicházející často z oblastí, které nebyly se západočeským regionem v minulosti ve výraznějším kulturním kontaktu.

V předkládané publikaci jsme se alespoň v náznacích pokusili nastínit vybrané aspekty „jinakosti“, tak jak byla a je, v minulosti i přítomnosti, pojímána v prostředí západočeského regionu. Široce pojatá oblast Plzeňska je přitom chápána jako integrální součást střední Evropy, pro kterou byly různě vnímané podoby kulturních přesahů, diferencí či shod vždy charakteristické a nejednou inspirativní. Vzhledem ke geografické lokalizaci je v knize značná pozornost věnována českým Němcům a českoněmeckým vztahům. Na tuto problematiku je orientován již úvodní text Petra Lozoviuka *„Jiné“ Plzeňsko v kontextu českoněmecké etnografie.* Byli to totiž právě čeští Němci, kteří se jako první věnovali zkoumání (a do značné míry také konstruování) kulturních specifik značné části západních Čech, přičemž v popředí těchto snah stála Problematik dieses Verfahrens im Hinblick auf die traditionelle ethnographische Teilung Westböhmens bewusst sind.

Die Tschechen und die Deutschböhmen haben hier in der Vergangenheit relativ stabilisierte gesellschaftliche Strukturen geschaffen, die sich in verschiedenem Maß in gegenseitigem „polemischen“ Kontakt befunden haben, der auch die Bereiche der ethnischen Auseinandersetzungen eingeschlossen hat. Zu den Paradoxen des Miteinenderlebens gehörte, dass, während es möglich war, die Deutschböhmen Westböhmens als einen Bestandteil der deutschböhmischen „Minderheit“ des Landes wahrzunehmen, so können einige Westböhmen, z. B. die tschechisch sprachigen Bewohner der sog. „Miesner Sprachinsel“, als eine Minderheit in der deutschen Minderheit begriffen werden. Dabei waren die Beziehungen zwischen der Minderheit und Majorität sehr relativ und haben vom Blickwinkel des Betrachters abgehangen. Man kann das z. B. mit dem Hinweis auf die Bewohner von Eger, aber auch auf weitere Orte in Böhmen, wo sich die dortigen Deutschen nicht in der Position einer Minderheit befunden haben und wo dagegen die Tschechen, im Kontext des ganzen mitteleuropäischen Raumes gesehen, eine ausdrücklich marginalisierte Population zu sein schienen, eine spezifische andersnationale „Oase“ inmitten ‚des deutschen Meeres‘.

Nach der Zwangsvertreibung der deutschen Bewohner nach dem Jahre 1945 hat die Pilsner Region vielseitige gesellschaftlich-kulturelle Veränderungen erlebt. Infolge der Vertreibung ist es hier zu einer Verminderung des deutschen Einflusses gekommen, die ferner infolge der anschließenden Etablierung des „eisernen Vorhanges“ auch als markante Abschirmung der Kulturstrahlung der benachbarten bayerischen und zu einem Teil ebenso der sächsischen Gebiete zum Ausdruck kam. Unmittelbar nach Kriegsende konnten hier in Zusammenhang mit der Anwesenheit der amerikanischen Armee sogar einige neue Kultureinflüsse in Erscheinung treten. Nach dem Jahre 1948 mit der kurzen Ausnahme des sog. „Prager Frühlings“ hat jedoch die Einflussnahme der amerikanischen Kultur und des Lebensstils eher heimlich gewirkt. Dass sie jedoch nicht ganz verschwunden ist, hat die Entwicklung nach dem Jahre 1990 nachgewiesen, als die spezifisch deklarierte „Amerikanischheit“ eines der Pilsner Attribute wurde. Eine ausgeprägte Kulturverwandlung hat Westböhmen jedoch dank dem Ankommen der in verschiedenen Maß unterschiedlichen Gruppen in- und ausländischer Migranten erlebt. An die Stelle der dortigen Nichttschechen sind „die anderen“ Tsche-

právě dobová etnologická bádání. Svou přehledovou povahou tak text Petra Lozoviuka představuje vhodný úvod k dalším kapitolám, zaměřeným již na konkrétnější, specifičtější témata.

Následující příspěvek Marty Ulrychové *Německé divadlo v Plzni v letech 1877–1879* akcentuje jedno z těchto specifičtějších témat česko-německých vztahů v západočeském regionu; dosud badatelsky nezpracované období fungování dnes již zaniklého plzeňského německého divadla. Divadelní tématika přitom nebyla zvolena náhodou. V bouřlivém období národnostně-jazykových konfliktů mezi Čechy a Němci, které započalo ve druhé polovině 19. století, totiž divadlo nefungovalo jen jako „pouhá" kulturní instituce. Pro obě dominantní národnosti českých zemí navíc nabývalo významnou společenskou roli jednoho z nejprestižnějších ukazatelů politicko-kulturního kapitálu. Podobně významnou funkcí jako divadlo bylo ve stejném období nadáno i školství, především tzv. „menšinové", které bylo pěstováno v jazykově smíšených oblastech. Tuto skutečnost přesvědčivě dokládá text Nely Štorkové *„Jedna krev jsme a jednou krví zůstaneme!" Národnostní poměry na českém ostrůvku v Sulislavi od konce 19. století do druhé světové války*, věnovaný problematice tzv. českého ostrůvku v jinak dominantně německém prostoru v okolí západočeského města Stříbro.

Etnická „jinakost" v západních Čechách ale neznamenala a neznamená pouze němectví. Tuto skutečnost dokumentuje stať Marty Ulrychové *Mluvili jinými jazyky… Cizinci v koncertním a divadelním životě Plzně v letech 1945–2018*, který – v určité tematické návaznosti na kapitolu o německém divadle – prezentuje nebývalou pestrost národnostního původu umělců, kteří působili v předních plzeňských kulturních stáncích po druhé světové válce; tedy v období, kdy byly západní Čechy výrazně etnicky homogenizovány násilným odsunem podstatné části českých Němců. Místo dříve dominantních Němců se v uvedeném období v Plzni začínají objevovat umělci jak ze zemí bývalé socialistické soustavy, tak tzv. Západu. Pro poválečnou Plzeň tohoto období se též nabízí specifické uchopení nikoli etnické, ale regionální identity, která vychází ze skutečnosti, že Plzeň a přilehlý region byly na konci druhé světové války osvobozeny nikoli sovětskou (jako většina území českých zemí), ale americkou armádou. Jak tuto skutečnost Plzeňané kulturně uchopovali a uchopují, popisuje text Markéty Lehnerové *Americká Plzeň? Proměny městské každodennosti od osvobození po současnost.*

Verze kolektivní diverzity mohou nabývat nejrůznějších forem – etnická a regionální jsou přitom jen jedněmi z nich. Další dimenze kolektivní

chen ins Egerland gekommen, aber auch manche neue Nichttschechen, in jedem Fall Personen und Gruppen, die bereit waren, hier ein neues Leben aufzubauen.

Die Zeitspanne des sog. Realsozialismus wurde durch Verminderung der Bedeutung eines großen Teils von Westböhmen charakterisiert, nicht nur im gesamtstaatlichen Kontext, sondern – im Vergleich mit der vorhergehenden Zeit – auch im internationalen Maßstab. „Der Eiserne Vorhang" hat die hundertjährigen Beziehungen der Region zu dem bayrischen Grenzgebiet unterbrochen und den dortigen Einwohnern für vier Jahrzehnte die Konturen der zulässigen Welt eingegrenzt. Es war wieder die Verwandlung des politischen Kontextes, die nach dem Jahre 1990 nicht nur in der politischen und ökonomischen Sphäre, sondern auch in der kulturellen und damit verbundenen demographischen eine Wendung initiiert hat. Die westböhmischen Stadtzentren, aber auch z. B. die Grenzgebiete haben nicht nur für Touristen, sondern auch für Arbeitgeber und Mitarbeiter ihre Anziehungskraft zurückgewonnen. Einen bedeutsamen Teil unter ihnen haben die aus dem Ausland Angekommenen gebildet, die aus den Gebieten stammten, die mit der westböhmischen Region in der Vergangenheit in keinem stärker ausgeprägten Kontakt standen.

In der vorliegenden Publikation haben wir uns bemüht, zumindest in Andeutungen, einige ausgewählten Aspekte der „Andersartigkeit" vorzustellen und damit zu zeigen, wie sie in der Vergangenheit sowie in der Gegenwart wahrgenommen wurden. Das breit aufgefasste Pilsner Gebiet wird dabei als integraler Bestandteil von Mitteleuropa betrachtet, für das die verschiedenartig wahrgenommenen Formen der Kulturübergriffe, Differenzen oder Kongruenzen immer charakteristisch und nicht einmal inspirativ waren. Hinsichtlich der geographischen Lokalisierung wird im Buch eine ansehnliche Aufmerksamkeit den Deutschböhmen und den tschechisch-deutschen Beziehungen gewidmet. An diese Problematik wird der Anfangstext von Petr Lozoviuk *„Die Andersartigkeit" des Pilsner Gebietes im Kontext der deutschböhmischen Volkskunde"* gestellt. Es waren nämlich gerade die Deutschböhmen, die sich der Erforschung (und in gewisser Maße auch dem Konstruieren) der Kulturbesonderheiten des wesentlichen Teils von Westböhmen am frühsten angenommen haben, wobei im Vordergrund dieser Bemühungen gerade die zeitnahen volkskundlichen Forschungen gestanden haben. Durch seinen Übersichtscharakter stellt Petr Lozoviuks Text eine geeignete Einleitung zu den folgenden Kapiteln dar, die auf konkretere und spezifischere Themen ausgerichtet sind.

diverzity mohou být vysledovatelné v nejrůznějších folklorních projevech, tedy v kolektivně sdílené a neformálně šířené kulturní produkci určitých sociálních celků. Folklorní texty – anekdoty, vtipy, fámy, současné pověsti, ale třeba i tradiční písně a pohádky – představují nereflektovaný, „lidový" vernakulární komentář k běžně zakoušené každodennosti, a proto jsou pro moderní etnologii pramenem s velkou výpovědní hodnotou. Problematika folkloru je v naší publikaci zastoupena dvojicí textů. Studie Petra Janečka *„Pérák zavalil duše úzkostnou tíhou…" Plzeňský moderní mýtus mezi českým a německým ústním podáním* na příkladu fiktivní postavy – záhadného fantoma zvaného Pérák, o kterém se na Plzeňsku vyprávělo především během druhé světové války – ukazuje specifickou dynamiku společenského zacházení s folklorem.

Zatímco v populární kultuře Čechů byl Pérák nacionalizován a heroizován a stal se jakýmsi „českým národním hrdinou", v ústním podání i populární kultuře Němců zůstal věrnější své původní podobě ambivalentního fantoma orální kultury. Text Kateřiny Dobrovolné *„Ti druzí" ve folkloru dnešních Plzeňanů: Jinakost v současných pověstech a anekdotách* se naopak zaměřuje na zcela aktuální folklor související s kolektivním vnímáním etnické jinakosti. Na příkladu současných fám, pověstí a anekdot o „těch druhých" v soudobém ústním podání ukazuje, jakým způsobem jsou neformálně konstruovány etnické charakteristiky a příslušnost k nim pomocí leckdy až „nekorektně" přímé výpovědi folklorních pramenů.

Vybrané aspekty regionální jinakosti v západních Čechách, které jsou tematizovány v předkládané publikaci, samozřejmě představují pouhý náznak obšírného a společensky významného tématu. Knihu jsme se proto nesnažili koncipovat jako jakýsi „katalog" západočeské jinakosti, ale spíše jako pokus nabídnout zájemcům první vhled do problematiky skrytých a mnohdy (polo) zapomenutých aspektů regionální každodennosti. Přesto ale věříme, že i takováto – byť poměrně krátká a rozhodně nikoli všezahrnující – procházka po „jiném Plzeňsku" může být zajímavým a pro mnohé možná i překvapivým dobrodružstvím poznání.

Der folgende Beitrag von Marta Ulrychová *Das deutsche Theater in Pilsen in den Jahren 1877-1879* betont eines dieser spezifischen Themen der tschechisch-deutschen Beziehungen in der westböhmischen Region, eine bisher nicht ausführlich bearbeitete Zeitspanne des heute nicht mehr existierenden Pilsner deutschen Theaters. In der stürmischen Zeit der national-sprachlichen Auseinandersetzungen zwischen Tschechen und Deutschen, die in der zweiten Hälfte des 19. Jh. begonnen hat, wirkte das Theater nicht nur als „reine" Kulturinstitution. Für die beiden dominanten Nationalitäten hat noch dazu die bedeutsame gesellschaftliche Rolle eines der Prestigeanzeiger des politisch-kulturellen Kapitals zugenommen. Eine ähnliche Funktion wie Theater hatte in derselben Zeit das Schulwesen, vor allem das sgn. „Minderheitsschulwesen" gehabt, das in den national vermischen Gebieten gepflegt wurde. Diese Tatsache beweist überzeugend der Text von Nela Štorková *„Wir sind einer Blut und so bleibt es weiter!": Die Nationalverhältnisse in der tschechischen Sprachinsel in Solislau"*, der der Problematik der sgn. Tschechischen Insel in deutschen Raum in der Umgebung der westböhmischen Stadt Mies gewidmet wurde.

Die ethnische „Andersartigkeit" in Westböhmen bedeutete und bedeutet aber nicht nur bloß Deutschtum. Diese Tatsache dokumentiert der Aufsatz von Marta Ulrychová *„Sie haben andere Fremdsprachen gesprochen. Die Ausländer im Pilsner Kulturleben in den Jahren 1945–2018"*, der - in gewisser Anknüpfung an die Kapitel über das deutsche Theater – die außergewöhnliche Buntheit der Nationalherkunft in den Kulturinstitutionen in der Nachkriegszeit wirkenden Künstler präsentiert, also in der Zeitspanne, in der Westböhmen durch die Vertreibung einer wesentlichen Zahl von Deutschböhmen ausdrücklich homogenisiert wurde. Statt der früher dominierenden Deutschen beginnen in der angeführten Zeit die Künstler sowohl aus dem ehemaligen sozialistischen System, als auch aus dem sgn. Westen zu erscheinen. Für Pilsen in der Nachkriegszeit liegt die spezifische Erfassung nicht der ethnischen, sondern der regionalen Identität nahe, die aus der Tatsache hervorgeht, dass Pilsen und die umliegende Region am Ende des Weltkrieges nicht von der Sowietarmee (wie meistens in Böhmen), sondern von der amerikanischen Armee befreit wurde. Der Text von Markéta Lehnerová *„Das amerikanische Pilsen: Eine Perspektive der Geschichte und des Gedächtnisses"* beschreibt, wie die Pilsner diese Realität wahrgenommen haben und bis heute wahrnehmen.

Die Version der Kollektivdiversität kann verschiedene Formen annehmen – eine von ihnen ist hierbei die ethnische und regionale Form. Die folgende Dimension der Kollektivdiversität kann man in verschiedenen Folkloregattungen herausfinden, also in der kollektiv mitgeteilten und nicht formal verbreiteten Kulturproduktion einer bestimmten Sozialeinheit. Folkloretexte – Anekdoten, Witze, Fama, zeitgenössische Sagen, aber auch traditionelle Volkslieder und Märchen – stellen den Volks- und Vernakularkommentar zu der üblich erlebten alltäglichen Realität dar, daher stellen sie für die moderne Ethnologie eine Quelle mit Aussagewert dar. Die Problematik der Folklore ist in unserem Buch mit zwei Texten vertreten. Die Studie von Petr Janeček *„Der Spiralhopser hat die Seelen durch die bange Wucht verschüttet...“ Der moderne Pilsner Mythos zwischen der tschechischen und deutschen Überlieferung“* erklärt an dem Beispiel einer fiktiven Figur – einem mysteriösen Phantom, Federspringer genannt, über den im Pilsner Gebiet vor allem in der Kriegszeit erzählt wurde, die spezifische Dynamik des gesellschaftlichen Umgangs mit Folklore.

Indes, in der populären Kultur der Tschechen wurde der Federspringer nationalisiert und heroisiert und ist ein gewisser „tschechischer Nationalheld“ geworden, in der mündlichen Überlieferung der Deutschen ist er seiner ursprünglichen Form des ambivalenten Phantoms der Oralkultur treuer geblieben. Der Text von Kateřina Dobrovolná *„Die anderen“ in der Folklore der Pilsner von heute. Die Andersheit in den zeitgenössischen Sagen und Witzen“* konzentriert sich auf die ganz aktuelle mit der kollektiven Wahrnehmung der ethnischen Andersartigkeit zusammenhängenden Folklore. Am Beispiel der zeitgenössischen Fama zeigt sie, auf welche Art die ethnischen Charakteristiken und die Zugehörigkeit zu ihnen nicht formal, manchmal durch fast „unkorrekte“ direkte Aussagen der Folklorequellen, konstruiert werden.

Die ausgewählten Aspekte der regionalen Andersartigkeit in Westböhmen, die in der vorliegenden Publikation thematisiert werden, stellen selbstverständlich nur eine Andeutung des weitläufigen und gesellschaftlich bedeutenden Themas dar. Daher haben wir uns nicht bemüht, das Buch als „einen Katalog“ der westböhmischen Andersartigkeit zu konzipieren, sondern eher als einen Versuch, den Interessenten einen ersten Blick in die Problematik der versteckten und manchmal (halb)vergessenen Aspekte der Regionalalltagskultur darzubieten. Trotzdem hoffen wir, dass so ein kurzer und nicht alleinschließender Spaziergang durch „das andere Pilsner Gebiet“ interessant und für manche möglicherweise auch ein überraschendes Abenteuer des Erkennens werden kann.

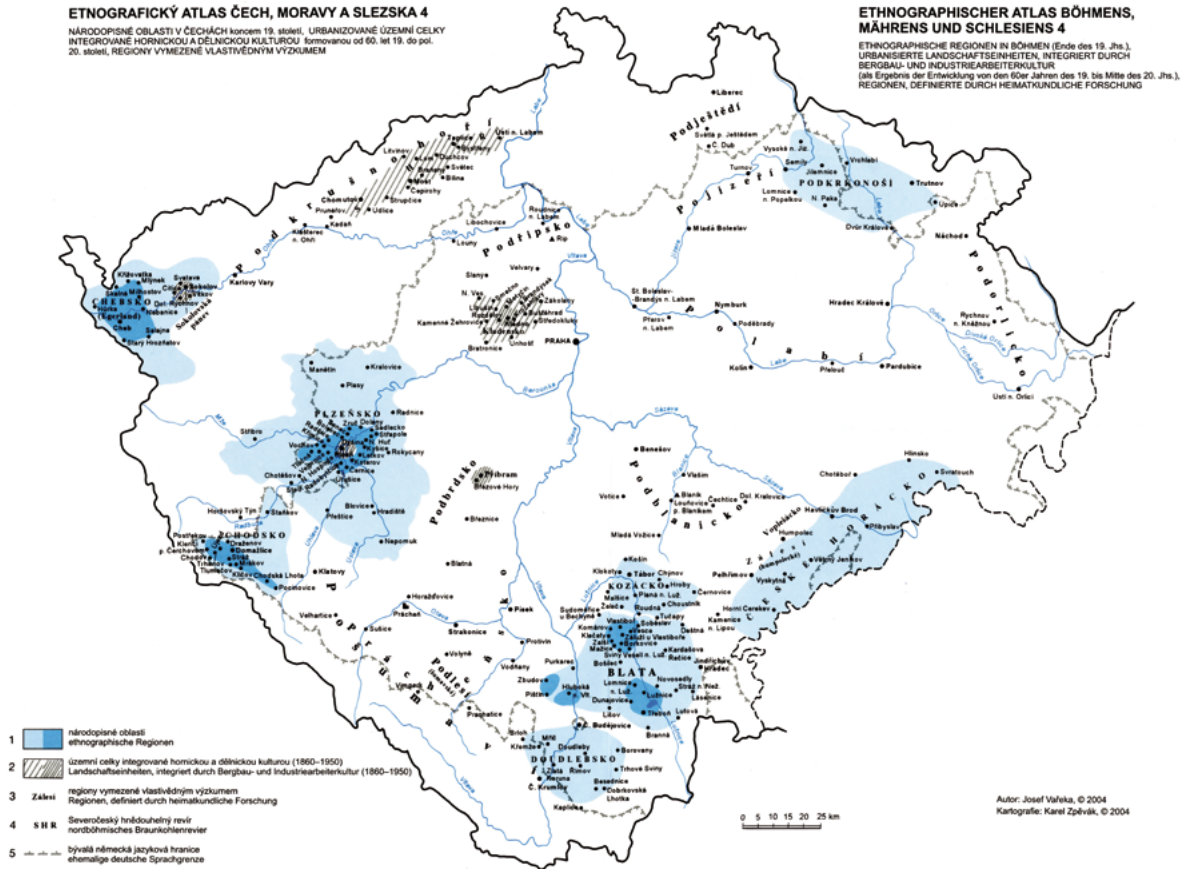

Etnografické regiony Čech. Zdroj: Etnografický atlas Čech, Moravy a. Slezska IV. Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500-1900). Národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny (ed. Jiří Woitsch, František Bahenský, aut.: Richard Jeřábek, Eduard Maur, Jaroslav Štika, Josef Vařeka, Zdeněk Zpěvák), Praha 2004.

Die ethnographischen Regionen Böhmen. Quelle: Etnografický atlas Čech, Moravy a. Slezska IV. Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500-1900). Národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny, (ed. Jiří Woitsch, František Bahenský, Aut. Richard Jeřábek, Eduard Maur, Jaroslav Štika, Josef Vařeka, Zdeněk Zpěvák), Praha 2004.

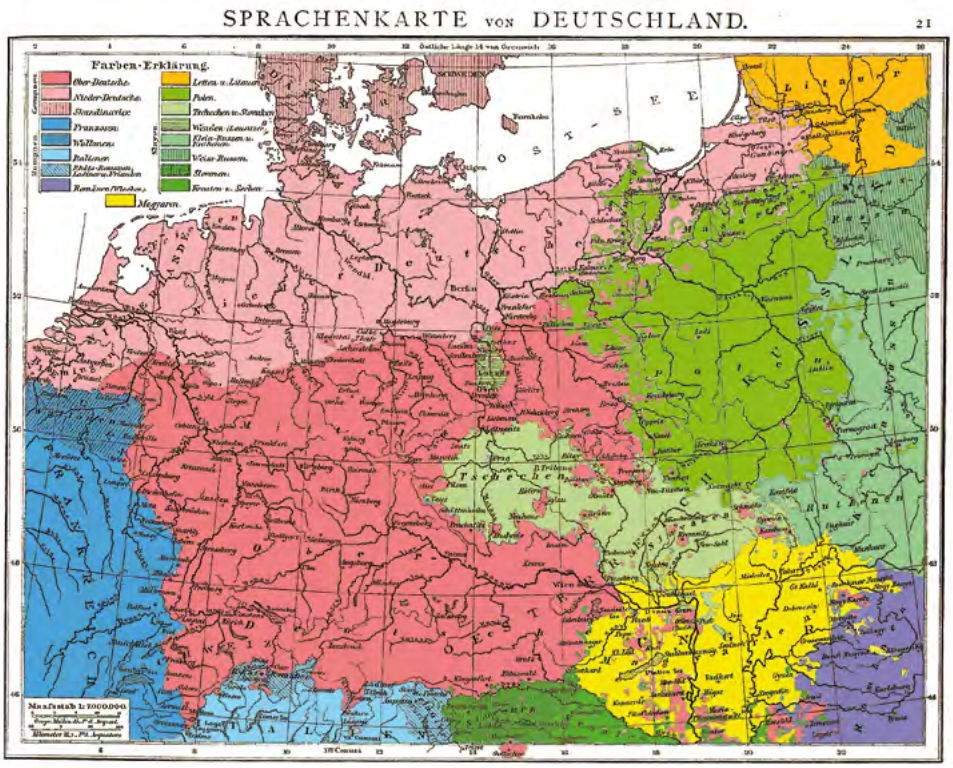

Jazyková mapa střední Evropy. Zdroj: „Sprachenkarte von Deutschland" Andree's Handatlas 1881, online https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Frage#/media/File:Sprachenkarte_Deutschland1880.png (shlédnuto 16.7.2018).

Die Sprachenkarte von Mitteleuropa. Quelle: „Sprachenkarte von Deutschland" Andree's Handatlas 1881, online https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Frage#/media/File:Sprachenkarte_Deutschland1880.png (Zugriff vom 16.7.2018).

„Jiné“ Plzeňsko v kontextu českoněmecké etnografie

Počátky domácího etnografického zájmu o místní Němce byly v českých zemích, zcela v duchu doby, soustředěny na nejrůznější projevy životního způsobu geograficky a jazykově rozrůzněného německého vesnického obyvatelstva. K rozvoji etnografických aktivit zpočátku docházelo spíše živelně na pomezí několika příbuzných, již etablovaných vědních disciplín. Mezi nejdůležitější patřila germanistika, významnou úlohu hrála i historie, statistika, demografie a kulturní geografie. I když vydání sbírky lidových písní z moravského Kravařska litoměřickým rodákem Josephem Georgem Meinertem roku 1817 lze jistě označit za významný počin,[1] regionálně byla počátkem 19. století orientována pozornost německých protonárodopisců především na oblast vlastních Čech.[2] V českém pohraničí tehdy působila celá řada sběratelů a vydavatelů lidových podání. Zájem těchto „intuitivních“ etnografů byl v této době soustředěn na nejrůznější projevy životního způsobu německého venkovského obyvatelstva. Jednalo se především o romanticky motivované regionální patrioty, kteří ještě ve svém snažení nemohli usilovat o přísně vědecký přístup k etnografickému materiálu. Jejich soubory protoetnografik nabízely nanejvýš deskriptivní přehled sledovaných kulturních fenoménů. Úkolu povýšit předmět etnografického volnočasového zájmu na úroveň akademické disciplíny se ujal až koncem 19. století Adolf Hauffen, nejvýznamnější českoněmecký etnograf přelomu 19. a 20. století. V etnografii spatřoval vědeckou disciplínu, jejímž úkolem bylo, „zkoumat a zprostředkovávat psychické jevy, způsob života, zvyky a právo, jazyk, poesii a víru lidu“ (Hauffen 1896: 11).

1 Jednalo se o sbírku s názvem „Der Fylgie. Alte teutsche Volkslieder in der Mundart des Kuhländchens“, která se stala vůbec prvním publikovaným regionálním sumářem lidové poesie v celoněmeckém kontextu.

2 Srov. dobové bibliografické přehledy etnografických prací se vztahem k německé populaci českých zemí (Hauffen 1931; Hobinka 1928).

„Die Andersartigkeit“ des Pilsner Gebietes im Kontext der deutschböhmischen Volkskunde

Die Anfänge volkskundlichen Interesses an den Ortsdeutschen haben sich in Böhmen völlig im Zeitgeist auf die verschiedenen geographisch und sprachlich unterschiedlichen Lebensweisen der deutschen Landesbewohner konzentriert. Zur Entwicklung der volkskundlichen Aktivitäten ist es zuerst eher spontan an der Grenze einiger benachbarter und schon vorher etablierter Disziplinen gekommen. Zu den wichtigsten hat die Germanistik gehört, eine bedeutende Rolle haben auch Geschichte, Statistik, Demographie und Kulturgeographie gespielt. Obwohl im Jahre 1817 die Herausgabe des in Leitmeritz geborenen Joseph Georg Meinerts „Volkslieder aus dem mährischen Kuhland“ als ein bedeutsamer Verlege-Tat bezeichnet werden kann,[1] konzentrierte sich das Interesse der deutschen Proto-Volkskundler vor allem auf des böhmische Kerngebiet.[2] Im tschechischen Grenzgebiet hat eine ganze Reihe an Sammlern und Herausgebern mündlicher Volksüberlieferungen gewirkt. Das Interesse dieser „intuitiven“ Volkskundler konzentrierte sich zu dieser Zeit auf die verschiedenen Lebensmerkmale der deutschen Landesbevölkerung. Es handelte sich vor allem um die romantisch motivierten regionalen Amateur-Patrioten, die sich in ihren Bestrebungen noch nicht um einen strengeren wissenschaftlichen Zugang zum volkskundlichen Material bemühen konnten. Ihre Komplexe der proto-volkskundlichen Studien haben höchstens eine deskriptive Übersicht der beobachteten Kulturphänomene geboten. Die Aufgabe, das volkskundliche Freizeitfach auf das Niveau einer akademischen Disziplin anzuheben, hat erst am Ende des 19. Jh. der

1 Es ging um die Sammlung mit Titel „Der Fylgie. Alte deutsche Volkslieder in der Mundart des Kuhländchens“, die überhaupt der erste herausgegebene regionale Komplex der Volkspoesie in vollem deutschen Kontext wurde.

2 Vgl. die Zeitüberblicke der volkskundlichen Arbeiten in Beziehung zur deutschen Population in Böhmen (Hauffen 1931; Hobinka 1928).

Z historického hlediska je možné označit za první monografickou práci, která byla věnována etnografii západočeského regionu, studii úředníka chebské městské správy Josefa Sebastiana Grünera. Ke kurióznímu pozadí vzniku tohoto textu náleží informace, že vznikl na popud a pod přímou vědeckou patronací samotného Johanna Wolfganga von Goetha. Práce byla sice sepsaná již roku 1825, knižně však vyšla až na počátku 20. století, kdy ji pod názvem „O nejstarších obyčejích a zvycích Egerlanďanů“[3] vydal Alois John, jeden z předních českoněmeckých regionálních etnografů počátku 20. století.[4] Grünerova práce má podobu regionální etnografické monografie, která přes svůj strohý a povýtce popisný styl obsahuje řadu dodnes zajímavých údajů vážících se k dobové lidové kultuře obyvatel nejzápadnější části Čech.

Je vcelku obecně známým faktem, že Goethe si západočeský region obzvláště oblíbil a že zde proto byl poměrně často hostem.[5] Goethe se v Čechách především zdržoval – kromě několika pobytů u Grünera v Chebu – v lázeňských městech. Z deníku, který si mistr pravidelně vedl, jsme informováni, že opakovaně podnikal i četné výlety po západočeském venkově, během nichž si všímal životního způsobu a kultury prostých vesničanů. Během jednoho ze svých západočeských pobytů se roku 1820 v Chebu seznámil s mladým Grünerem (John 1901: 4), který se již od roku 1807 intenzivně věnoval amatérskému sběru nejrůznějších informací vážících se k chebskému regionu. Kromě přírodovědeckého interesu (botanika, mineralogie, geologie) poutala Grünerovu pozornost také historie, archeologie, jazykověda a řada fenoménů, které bychom dnes mohli subsumovat pod označení etnografie. I když se Grüner věnoval této sběratelské činnosti již mnoho let (John 1901: 3), jednalo se podle všeho jen o primární sběr dílčích informací, bez aspirace amatérského badatele na rozsáhlejší syntézu.

Goethe, kterému se Grüner svěřil o své zálibě, projevil živý zájem o dosavadní výsledky jeho práce, o níž ho Grüner následně rád a obšírně

3 Tento termín je přesnější než české „Chebané“, který v českojazyčném kontextu označuje jen obyvatele města Cheb.

4 John Grünerův text nalezl v jednom z německých archivů a knižně vydal roku 1901.

5 Mezi léty 1785 až 1823 podnikl Goethe do Čech celkem sedmnáct cest (Fendl: 1995, 146). Ke vztahu Goetha k Čechám srov. dnes již klasickou práci Johannesa Urzidila (Urzidil:1962) či nověji text Štěpána Zbytovského (Zbytovský: 2014). K významu Goethových pobytů v Čechách z hlediska etnografie srov. Jungbauer (1932) či Köstlin (1993).

bedeutsamste deutschböhmische Volkskundler der 19. und 20. Jahreswende Adolf Hauffen übernommen. In der Volkskunde sah er jene Wissenschaft verankert, deren Aufgabe es sei, die „physische Erscheinung, die Lebensweise, Sitte und Recht, Sprache, Poesie und Glauben eines Volkes zu erforschen und zu schildern“ (Hauffen 1896: 11).

In geschichtlicher Hinsicht kann man als die erste sich mit der Volkskunde Westböhmens befassende Monografie die Studie des Eger Stadtverwaltungsbeamten Josef Sebastian Grüner bezeichnen. Zum kuriosen Hintergrund der Entstehung dieses Textes gehört die Angabe, dass er sogar aus Antrieb und unter wissenschaftlicher Patenschaft des Dichters Johann Wolfgang von Goethe entstanden ist. Die Arbeit wurde zwar im Jahre 1825 zusammengefasst, die Buchausgabe ist aber erst am Anfang des 20. Jh. erschienen, als sie unter dem Namen „Über die ältesten Sitten und Gebräuche der Egerländer“[3] einer der vorderen deutschböhmischen Regionalvolkskundler vom Anfang des 20. Jh. Alois John herausgegeben hat.[4] Grüners Arbeit ist als Monografie konzipiert, die trotz dem nüchternen und vorzugsweise deskriptiven Stil viele bis heute interessante Angaben enthaltet, die sich auf die Volkskultur der Einwohner der westlichsten Ecke Böhmens beziehen.

Es ist allgemein bekannt, dass Goethe Westböhmen lieb gewonnen hatte und das er hier ziemlich oft als Gast weilte.[5] Außer einiger Besuche bei Grüner in Eger hat er sich vor allem in den Kurorten aufgehalten. Aus seinem regelmäßig geführten Tagebuch erfahren wir von seinen wiederholten Landesausflügen in Westböhmen, während derer er die Lebensweise und die Kultur der einfachen Landbewohner beobachtet hat. Bei einem seiner westböhmischen Aufenthalte im Jahre 1820 hat er den jungen Grüner kennengelernt (John 1901: 4), der sich seit dem Jahre 1807 sehr intensiv als Amateur dem Sammeln von verschiedenartigen mit dem Egerland verbundenen Angaben und Daten

3 Der tschechische Begriff „Chebané“ bezeichnet im tschechischsprachigen Kontext nur die Einwohner von der Stadt Eger.

4 John hat Grüners Text in einem deutschen Schlossarchiv gefunden und hat ihn als Buch im Jahre 1901 herausgegeben.

5 Zwischen den Jahren 1785 und 1823 hat Goethe in Böhmen insgesamt siebzehn Reisen unternommen (Fendl: 1995, 146). Zu Goethes Beziehung von Böhmen vgl. heute schon klassische Arbeit von Johannes Urzidil (Urzidil:1962) oder den neueren Text von Štěpán Zbytovský (Zbytovský: 2014). Zur Bedeutung von Goethes Aufenthalten in Böhmen in Hinsicht der Volkskunde vgl. Jungbauer (1932) oder Köstlin (1993).

informoval. Společná záliba v západočeských reáliích oba muže sblížila natolik, že Goethe Grünera za svých pobytů v Čechách opakovaně navštěvoval, a o jejich přátelství svědčí i rozsáhlá korespondence.[6] Během těchto kontaktů se Goethe nejen aktivně zajímal o postup sběratelské činnosti svého mladšího přítele, ale udílel mu i četné rady, jak postupovat při sběru a zpracování etnografických dat. V tomto smyslu lze konstatovat, že Goethe stál u počátků vzniku českoněmecké etnografie, přičemž jeho zájem byl orientován zejména na lidový oděv, folklór, jazyk (místní dialekty němčiny) a dějiny Egerlanďanů.

Egerlanďany Goethe charakterizoval jako „chrabrý uzavřený nárůdek", který si mistr kromě jiného oblíbil díky jeho „věrnosti lidovému oděvu" (John 1901: 9). Jiný sympatický aspekt „chebského charakteru" Goethe spatřoval ve „zvláště pozoruhodně" nízké zločinnosti Egerlanďanů (John 1901: 9). Na Goethův dotaz po důvodu tak nízké zločinnosti u egerlandské populace nabídl Grüner Goethovi vysvětlení, že vedle křesťanské výchovy je třeba hledat objasnění této skutečnosti v místních „zvycích", tedy v egerlandské lidové kultuře (John 1901: 9). Egerlanďan je podle Grünera „dobrý křesťan, věrný poddaný a manžel, pozorný a pracovitý hospodář, takže [egerlandské] děti mají stále před očima dobré příklady" (John 1901: 9). Ve stejném duchu projektoval Grüner obdobně pozitivní hodnoty i do celého regionu, který podle něj disponoval pozoruhodnou historií, svéráznou místní kulturou a jehož obyvatelé hovořili osobitým dialektem německého jazyka (Grüner 1901: 23).

Úvod Grünerovy práce je věnován pojednání o původu původních obyvatel západních Čech. V tomto kontextu je zajímavé, že otázku historického původu Egerlanďanů se domníval rozřešit srovnáním jejich každodenní kultury s kulturou obyvatel altenburského regionu v Duryňsku. Egerlandská materiální kultura (zejména lidový oděv) se mu totiž zdála být nápadně podobná altenburské, a protože Altenburčané byli tehdy považováni za poněmčené Wendy-Srby, vyslovil domněnku, že i Egerlanďané jsou slovanského původu. Tuto tezi dále dokládal řadou odkazů na pomístní jména slovanského původu, stejně jako prostřednictvím konfrontace každodenní kultury Egerlandu s kulturou slovanské části Lužice.

Rádoby logickou konsekvencí tohoto způsobu uvažování bylo, že po vzoru romantizujícího pojetí „nesmrtelného Herdera" (Grüner 1901: 32) Grüner obdařil Slovany řadou pozitivních konotací, které

6 Kromě dopisů svědčí o vztahu obou mužů i záznamy z mistrova deníku.

gewidmet hat. Außer dem naturwissenschaftlichen Interesse von der Pflanzenkunde, der Mineralogie und der Geologie hat sich seine Aufmerksamkeit auch auf die Geschichte, Sprachwissenschaft und eine Reihe von Erscheinungen gerichtet, die wir heutzutage unter der Bezeichnung Volkskunde einreihen könnten. Obwohl sich Grüner dieser Tätigkeit schon seit vielen Jahren gewidmet hat (John 1901: 3), allem Anschein nach ging es eher nur um eine primäre Sammlung von partiellen Angaben eines Amateursammlers, als um das Anstreben einer umfangreicheren Synthese. Goethe, dem Grüner sich mit seinem Interesse anvertraute, hat lebendiges Interesse an den bestehenden Resultaten seiner Arbeit gezeigt. Grüner hat ihn über sie gerne und ausführlich informiert. Die gemeinsame Vorliebe für die westböhmische Landeskunde hat beide Männer so nahegebracht, dass Goethe während seiner Aufenthalte in Böhmen Grüner wiederholt besuchte. Von ihrer Freundschaft zeugt auch die umfangreiche Korrespondenz.[6] Im Laufe dieser Beziehungen hat sich Goethe nicht nur für das Fortkommen der Sammeltätigkeit seines jungen Freundes interessiert, sondern hat er ihm viele Ratschläge für das Fortschreiten beim Sammeln und der Bearbeitung der ethnografischen Angaben gegeben. In diesem Sinne kann man behaupten, dass Goethe am Anfang der Entstehung der deutschböhmischen Volkskunde stand, wobei sein Interesse vor allem auf die Volkstracht, die Folklore, die Sprache (die örtlichen deutschen Mundarten) und die Geschichte der Egerländer orientiert war.

Die Egerländer hat Goethe als *„ein wackeres abgeschlossenes Völkchen"* charakterisiert, das der Meister unter anderen dank „seiner Treue der Volkstracht" lieb gewann (John 1901: 9). Einen anderen sympathischen Blickpunkt des egerländischen Gepräges hat Goethe in dem besonders beachtenswerten niedrigen Verbrechertum der Egerländer gesehen (John 1901: 9). Auf Goethes Frage nach der Ursache des so niedrigen Verbrechertums der Egerländer hat ihm Grüner folgende Erklärung abgeboten: Neben der christlichen Erziehung ist es nötig, die Erläuterung dieser Tatsache in den örtlichen „Sitten" zu suchen, also in der egerländischen Volkskultur (John 1901: 9). Der Egerländer ist nach Grüner *„ein guter Christ, ein treuer Untertan und Ehemann, ein sorgsamer, arbeitsamer Hausvater, und so haben die Kinder stets gute Beispiele vor Augen"* (John 1901: 9). In

6 Außer der Korrespondenz bezeugen die Beziehung zwischen den beiden Männern auch die Tagebucheinträge des Meisters.

rozšířil i na obyvatele Egerlandu. Na rozdíl od vnějších kulturních znaků se tito podle něj od Lužických Srbů odlišují především v oblasti jazyka (Grüner 1901: 33). Je zřejmé, že Grüner do svých vývodů ohledně Slovanů projektoval dobový stereotypní pohled německého romantismu, který patrně nejpregnantněji formuloval ve své slavné „Slovanské kapitole" zmiňovaný Johann Gottfried von Herder (Herder 1941: 330–333). Větší část Grünerovy knihy je ovšem věnována klasickému etnografickému popisu, který zahrnuje líčení tradičního obřadního cyklu, ale obsahuje i informace z oblasti sociální a materiální kultury obyvatel západočeského venkova sledovaného období. Za etnograficky cenné byly a doposud jsou považovány též doprovodné barevné ilustrace, zařazené na samý závěr publikace. Jejich informativní charakter spočívá především ve vhodném doplnění textu, a to jak ve vztahu k lidovému oděvu, tak i k volnočasovým aktivitám obyvatel tehdejšího chebského venkova.

Vedle spontánního a zpočátku povýtce amatérského zájmu o nejrůznější prvky tzv. lidové kultury, měla od konce 18. století pro vývoj etnografie ve středoevropském prostředí velký význam kameralistika a statistika. Obě disciplíny se pod vlivem německého osvícenství počínají rozvíjet jako nová vědní odvětví o státu a jeho obyvatelích. Ve střední Evropě vedl tento vývoj ke snaze shromažďovat „praktické" informace o populacích různě definovaných správních jednotek za účelem efektivnější a racionálnější správy v duchu osvíceného absolutismu. Díky této motivaci došlo k vypracování prvních regionálních i nadregionálních popisů, které zahrnují i řadu relevantních informací ohledně „životního projevu" místních obyvatel či náčrtů jejich „charakterologie". Cílem těchto snah bylo získat co nejvíce údajů o „reálném" životním způsobu „obyčejných lidí", obvykle vesnických vrstev, jakožto nejvýrazněji marginalizované a zároveň nejpočetnější společenské třídy. Z hlediska českého kontextu je vhodné v této souvislosti zmínit šestnácti svazkovou Topografii českého království Jaroslausa Schallera, vycházející v letech 1785–1790.[7] Tato práce, která je považována za počátek vlastivědného popisu Čech, zahrnuje též mnoho cenných informací o tehdejších obyvatelích Egerlandu a Plzeňska.

Demografické a hospodářské informace Schaller získal prostřednictvím vlastní dotazníkové akce. Dotazníky o devatenácti bodech rozeslal na veškeré farní úřady Českého království. Prostřednictvím obdržených odpovědí následně získal bohatý

7 Originální název práce byl „Topographie des Königreichs Böhmen".

demselben Sinne hat Grüner die positiven Werte auch in die ganze Region projektiert, die ihm nach eine beachtenswerte Geschichte, eine eigentümliche Kultur behalten hat und deren Einwohner mit einer eigenartigen deutschen Mundart geredet haben (Grüner 1901: 23).

Die Einleitung in Grüners Arbeit ist die Abhandlung über die Herkunft der Ureinwohner Westböhmens. In diesem Zusammengang ist interessant, dass er vermutet hat, die Frage des historischen Ursprunges der Egerländer durch den Vergleich ihrer Alltagskultur mit der in der Altenburgsregion in Thüringen zu lösen. Die egerländische materielle Kultur (vor allem die Volkstracht) schien ihm der von Altenburg auffällig ähnlich zu sein. Und weil die Altenburger damals für germanisierte Wenden-Serben gehalten wurden, hat er die Vermutung ausgesprochen, dass auch die Egerländer slawischer Herkunft sind. Diese These hat er mit einer Reihe von Hinweisen auf Flurnamen slawischer Herkunft belegt, gleich wie mit der Gegenüberstellung der egerländischen Alltagskultur mit der aus dem slawischen Teil von Lausitz.

Die vorgebliche logische Konsequenz dieses Nachdenkens war die Tatsache, dass Grüner nach dem Vorbild der romantischen Auffassung des „unsterblichen Herders" (Grüner 1901: 32) die Slawen mit einer Reihe positiver Konnotationen ausgestattet hat, die er auf die Egerländer erweitert hat. Diese unterscheiden sich vor allem im Gegensatz zu den Außenkulturmerkmalen der Lausitzer Serben in dem Sprachenbereich (Grüner 1901: 33). Hinsichtlich der Slawen projektierte Grüner offensichtlich in seine Folgerungen eine stereotypische Anschauung des deutschen Romantismus, die vermutlich am prägnantesten in seinem berühmten „slawischen Kapitel" der oben erwähnte Johann Gottfried von Herders formulierte (Herder 1941: 330–333). Der größte Teil Grüners Buches ist aber der klassischen ethnografischen Beschreibung gewidmet, die nicht nur die Schilderung des traditionellen Zeremonienzyklus enthält, sondern auch Angaben aus dem Bereich der sozialen und materiellen Kultur der westböhmischen Landbewohner in dem verfolgten Zeitabschnitt. Für volkskundlich wertvoll wurden die am Ende der Publikation eingereihten begleitenden Farbillustrationen gehalten. Ihr aktuell wertvoller Informationscharakter besteht vor allem in der geeigneten Textergänzung nicht nur im Zusammenhang mit der Volkstracht, sondern auch mit den Freizeitaktivitäten der damaligen Egerländer.

Neben dem spontanen und am Anfang vorzugsweise Amateurinteresse für die verschiedenartigen Merkmale der sog. Volkskultur hatte ab Ende

materiál informující nejen o datech topografického charakteru, ale i o historických a etnografických reáliích (srov. Sviták: 2014, s. 15–16). Podrobnější a etnograficky relevantnější informace přinesla následná topografie Johanna Gotffrieda Sommera, která vycházela v letech 1834-1839. Struktura díla byla, podobně jako u předchozí topografiky, koncipována podle tehdejšího územněsprávního členění, tedy podle krajů a obcí. Z hlediska sledování národnostních poměrů je zajímavé, že Sommerovy topografické popisy již zahrnují i informace o hovorovém jazyku a vyznání obyvatel (včetně izraelitů) tehdejších sídel v Čechách.

Rozvoj sudetoněmecké etnografie a západní Čechy

Patrioticky orientovaný etnograf a vedoucí městského archívu ve Františkových Lázních, výše zmiňovaný Alois John, vydal vedle Grünerova rukopisu ještě jeden etnograficky významný dobový manuskript. Jednalo se o spis z roku 1823, jehož autorem byl chebský městský popravčí Karl Huß. Text vyšel roku 1910 s názvem „O pověrčivosti" a jeho záměrem bylo z křesťanského hlediska polemicky pojednat o dobových pověrečných praktikách (Huß: 1910). V souvislosti se zájmem o pověrčivost se autor zvláště zajímal o lidové léčitelství. Kromě těchto pasáží spis zahrnoval i část věnovanou lidovému oděvu. Je pozoruhodné, že i tohoto autora opakovaně navštívil a podle všeho i instruoval Goethe (Tantner 2018).

Obdobných, i když co do záběru a rozsahu ne tak významných, raných etnografik bychom pro toto období v oblasti západních Čech nalezli vícero (srov. Fendl 1995: 148). Počátky systematické německé národopisné činnosti v Čechách lze ovšem položit až do závěru století, do sběratelské akce, kterou v letech 1894-1900 realizoval pozdější první profesor národopisu v českých zemích Adolf Hauffen. Hauffen se ujal nejen organizačního zajištění celého projektu, byl i autorem dotazníků, které byly rozesílány do nejrůznějších německojazyčných oblastí českých zemí a vyplňovány nejčastěji místními učiteli. Dílčí výsledky těchto sběrů byly publikovány v knižní řadě vydávané na pražské německé univerzitě pod názvem „Příspěvky k českoněmecké etnografii" (Beiträge zur deutschböhmischen Volkskunde). Tato publikační řada, která byla po vzniku Československa přejmenována na Příspěvky k sudetoněmecké etnografii" (Beiträge zur sudetendeutschen Volkskunde), vycházela od roku 1896 a jejím vedením byl od počátku také pověřen Hauffen. Studie, které zde byly publikovány, obsa-

des 18. Jh. die Kameralistik und Statistik große Bedeutung für die Entwicklung der Volkskunde im mitteleuropäischen Raum gehabt. Beide Fächer fingen an, sich unter dem Einfluss der deutschen Aufklärung als neue Wissenschaftsfächer über den Staat und seine Einwohner zu entwickeln. In Mitteleuropa führte diese Entwicklung zur Bemühung, die „praktischen" Angaben über die Populationen der unterschiedlich definierten Verwaltungseinheiten zu versammeln, mit dem Zweck, eine effektivere und rationellere Verwaltung im Sinne des aufklärerischen Absolutismus zu gewinnen. Dank dieser Motivation wurden die ersten Regional- oder Überregionalbeschreibungen erstellt, die auch eine Reihe relevanter Angaben hinsichtlich der „Lebensmerkmale" der örtlichen Einwohner oder der Vorzeichnungen ihrer „Charakterologie" umfasst haben. Diese Bemühungen sind mit dem Ziel entstanden, möglichst mehrere Angaben über das „reale" Leben der „einfachen Leute", gewöhnlich des Landesbewohner zu gewinnen, die für die meist marginalisierte und zugleich die zahlreichste gesellschaftliche Klasse gehalten wurden. Im diesem Zusammenhang ist es passend, die sechzehnbändige in den Jahren 1785-1790 herausgegebene „Topographie des Königreichs Böhmen" von Jaroslav Schaller zu erwähnen. Diese viele wertvolle Angaben über die damaligen Egerländer und Pilsner einhaltende Arbeit wird als Anfang der volkskundlichen Beschreibung Böhmens betrachtet.

Die demographischen und wirtschaftlichen Angaben hat Schaller mittels der Fragebogenmethode gewonnen. Die Fragebögen mit den neunzehn Punkten hat er an die gesamten Pfarrämter des Königreichs Böhmens versendet. Mit Hilfe der erhaltenen Antworten hat er nachfolgend ein reiches Material gewonnen, das nicht nur Angaben topographischen, sondern auch historischen und volkskundlichen Charakters enthielt (vgl. Sviták: 2014:15-16). Ausführlichere und aus ethnographischer Hinsicht relevantere Angaben hat die in Jahren 1834-1839 herausgegebene Topographie von Johann Gotffried Sommer gebracht. Der Arbeitsaufbau wurde ähnlich wie in der vorigen nach Gebietsverwaltungsgliederung, d. h. nach den Kreisen und Gemeinden konzipiert. Aus Hinsicht der Nationalauseinandersetzungen ist interessant, dass Sommers topografische Beschreibungen schon Angaben über die Umgangssprache und Konfession der Einwohner (einschließlich die Israeliten) in damaligen Orten Böhmens brachten.

hují cenné informace vztahující se k lokální kultuře českých Němců a zároveň představují dodnes zajímavé svědectví o profilování etnografie v českých zemích.

Byl to právě Hauffen, kdo jako první vytýčil program systematického etnografického studia německého etnika žijícího v českých zemích. Důraz při tom kladl jak na systematický sběr a výzkum etnografického materiálu a dat, tak na institucionální ukotvení formující se nové disciplíny. Jeho cílevědomá snaha věnovat se národopisné problematice posléze vedla k etablování „německé etnografie" jakožto zvláštního akademického oboru na pražské německé univerzitě. Díky svým zásluhám o rozvoj oboru byl právem označován za „zakladatele německého národopisu v Čechách" (Jungbauer 1931: XXX). Ač narozen v dnešním hlavním městě Slovinska Lublani, stal se skutečně ústřední postavou sudetoněmecké etnografie, a to jak ve smyslu badatelském, tak pedagogickém. Především Hauffenovou zásluhou se pražská německá univerzita stala jednou z prvních německých vysokých škol, na nichž byl německý národopis etablován jako plnohodnotný obor.

Roku 1922 zde byla pro obor národopis zřízena též první docentura, kterou získal jihočeský rodák Gustav Jungbauer, který se po Hauffenově úmrtí roku 1930 stal jeho nástupcem. Objektem sudetoněmeckého národopisu se pro toto období měli podle Jungbauera stát všichni Němci žijící v Československu, které však bylo třeba nově vymezit jako zvláštní identitární jednotku, sudetské Němce. Sám Jungbauer ovšem přiznával, že „sudetoněmecký kmen" je spíše souhrnem mnoha odlišných „podkmenů", které se teprve v podmínkách nově založené Československé republiky stávají specifickým „společenstvím osudu". Důležitým tématem sudetoněmecké etnografie se proto stal výzkum, jehož cílem mělo být rozpoznat za lokálními zvláštnostmi německy hovořícího obyvatelstva českých zemí to, co je pro něj ‚kmenově jednotící' (Jungbauer 1936: 18).

Bouřlivý rozvoj zažívalo etnografické bádání od počátku 20. století také v regionech. Pro oblast Egerlandu se v tomto období stal ústřední postavou, která usměrňovala lokální etnografickou práci, Alois John. Roku 1897 došlo z jeho popudu k založení regionálně orientovaného „Spolku pro egerlandskou etnografii" (Verein für Egerländer Volkskunde), jehož tiskovým orgánem se stal časopis „Unser Egerland".[8] Spolek se záhy ujal organizování sběrů nejrůznějších prvků tzv. lidové kultury

8 S krátkým přerušením časopis vycházel v letech 1897 až 1943.

Die Entwicklung der sudetendeutschen Volkskunde und Westböhmen

Der patriotisch orientierten Volkskundler und der Leiter des Stadtarchivs in Franzensbad, der oben erwähnte Alois John, hat neben Grüners Handschrift noch ein interessantes Manuskript herausgegeben. Es ging um die aus dem Jahre 1823 stammende Schrift des Egerer Stadthenkers Karl Huß. Der Text wurde im Jahre 1910 unter dem Titel „Vom Aberglauben" herausgegeben. Sein Vorhaben war vom christlichen Standpunkt polemisch die Aberglaubenverfahren zu behandeln (Huß: 1910). Im Zusammenhang mit dem Interesse für Aberglauben hat sich der Autor besonders für die Volksmedizin interessiert. Außer dieser Textabschnitte hat er auch die Volkstracht behandelt. Es ist bemerkenswert, dass Goethe auch diesen Autor besucht hat und allem Anschein nach ihn auf das Ziel gelenkt hat (Tantner 2018).

Ähnliche, obwohl mit Aufnahme und Umfang nicht so bedeutsame proto-ethnografische Werke würden wir im westböhmischen Gebiet mehr finden (vgl. Fendl 1995: 148). Die Anfänge der systematischen deutschen volkskundlichen Tätigkeit in Böhmen kann man erst am Ende des 19. Jh. bemerken. Der damalige erste Universitätsprofessor der Volkskunde in Böhmen Adolf Hauffen hat in Jahren 1894–1900 das Sammeln der „volkstümlichen Überlieferungen" organisiert. Die von Hauffen zusammengestellten Fragebögen wurden in die verschiedensten Ecken Deutschböhmens versendet, wo sie am häufigsten von den dortigen Lehrern ausgefüllt wurden. Die Teilergebnisse wurden in der auf dem Prager Universität seit 1896 herausgegebenen Buchreihe „Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde" veröffentlicht. Nach der Entstehung der Tschechoslowakei wurde sie zu den „Beiträge zur sudetendeutschen Volkskunde" umbenannt. Mit ihrer Leitung wurde von Anfang an auch Hauffen beauftragt. Die hier veröffentlichen Studien enthalten wertvolle Angaben, die sich auf die Lokalkultur der Deutschböhmen beziehen und die heute zugleich ein interessantes Zeugnis über die Etablierung der Volkskunde in Böhmen darstellen.

Gerade Hauffen hat als erster das Programm der systematischen volkskundlich orientierten Erforschung der Deutschböhmen festgelegt. Dabei hat er sowohl auf die systematische Stoffsammlung und Erforschung der volkskundlichen Erscheinungen, als auch auf das institutionelle Verankern der sich neu formierenden Wissenschaft Wert gelegt.

po celé oblasti široce chápaného Egerlandu. Regionálně zaměřené etnografické aktivity si kladly za cíl „záchranu“ původní kultury regionu před zánikem, nejednou ale byly také vedeny touhou po její revitalizaci. Stovky aktivních členů spolku, organizované v řadě místních odboček po celém regionu, vyvíjely rozmanitou etnograficky, vlastivědně a historicky zaměřenou činnost (Fendl 2011: 381). V tomto období se začínají objevovat i první monograficky koncipované práce, kupříkladu Johnova etnografická monografie obce Oberlohma (Horní Lomany) (John 1903).

Kultuře obyvatel Egerlandu byla věnována patřičná pozornost taktéž v meziválečném období. Četné studie vycházely jak v ústředním nadregionálním etnografickém periodiku německé etnografie té doby, v „Sudetoněmeckém etnografickém časopise“ (Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde), tak i v hlavních monografických přehledech, které byly zaměřeny na etnografii československých Němců. Autorem prvního monografického zpracování sudetoněmecké lidové kultury byl gymnaziální profesor Emil Lehmann, který zároveň proslul jako jeden z hlavních ideologů a propagátorů sudetoněmeckého etnického hnutí v ČSR. Tímto přehledem, který byl roku 1926 publikován pod názvem „Sudetoněmecký národopis“, Lehmann završil své dílčí etnografické výzkumy, aby se nadále plně věnoval otázkám, které souvisely s aplikací etnografického poznání pro potřeby „formování národní identity“ (Volksgestaltung). Jiná přehledová práce věnovaná sudetoněmecké etnografii nesla název „Německá etnografie se zvláštním zohledněním sudetských Němců“ a jejím autorem byl Gustav Jungbauer (Jungbauer 1936). I v této publikaci bylo hojně odkazováno na egerlandskou lidovou kulturu a její význam pro etnoemancipační hnutí německojazyčných obyvatel ČSR.

Muzeální etnografická práce a terénní sběr materiálu

Jungbauerovým nástupcem na univerzitě se po jeho úmrtí z roku 1942 stal stříbrský rodák Josef Hanika. Na Německé univerzitě v Praze, kde mezi jeho učitele patřili oba hlavní protagonisté německého národopisu v Čechách Hauffen a Jungbauer, Hanika absolvoval studium germanistiky, slavistiky a filozofie. Po absolvování vysokoškolského studia působil jako středoškolský profesor, načež se na své alma mater v roce 1937 habilitoval prací o sudetoněmeckých lidových krojích (Hanika 1937) a následujícího roku zde byl jmenován mimořád-

Seine zielbewusste Bestrebung, die volkskundliche Problematik zu erfassen, hat nachfolgend zur Etablierung der „deutschen Volkskunde“ als spezielles akademisches Fach an der Prager Universität geführt. Dank seinen Verdiensten um die Entwicklung des Faches wurde er rechtens als „Begründer der deutschen Volkskunde in Böhmen“ bezeichnet (Jungbauer 1931: XXX). Der gebürtige Laibacher (das Stadtzentrum von Krain) ist nicht nur als Forscher, sondern auch als Pädagoge die leitende Person der sudetendeutschen Volkskunde geworden. Dank seinen Verdiensten gehörte die Prager Universität zu den ersten deutschsprachigen Universitäten, an denen Volkskunde als voll etablierte Disziplin angeboten wurde.

Im Jahre 1922 wurde hier für die Volkskunde nach dem Habilitationsverfahren die erste Dozentur eingerichtet, die der in Südböhmen geborene Gustav Jungbauer verteidigt hat. Nach Hauffens Tod im Jahre 1930 ist er sein Nachfolger geworden. Das Objekt der sudetendeutschen Volkskunde für diese Zeitspanne sollten nach ihm alle auf dem Gebiet der Tschechoslowakei lebenden Deutschen werden, die jedoch als spezielle Identitätseinheit – die Sudetendeutschen abgegrenzt werden sollten. Jungbauer selbst hat jedoch zugegeben, dass „der sudetendeutsche Stamm“ eher ein Komplex unterschiedlicher „Unterstämme“ sein sollte, der erst unter den Bedingungen der neu gegründeten Tschechoslowakischen Republik als eine spezifische „Schicksalsgemeinschaft“ zu fühlen begann. Ein wichtiges Thema der sudetendeutschen Volkskunde sollte deshalb darin bestehen, das ‚Stammesvereinigende‘ der deutschsprachigen Einwohner Böhmens hinter ihren lokalen Besonderheiten zu erkennen (Jungbauer 1936: 18).

Eine bewegte Entwicklung hat die volkskundliche Forschung ab Anfang der 20. Jh. auch in den Regionen erlebt. Für das Egerland ist in dieser Zeitspanne Alois John leitende Person geworden, der hier die lokale volkskundliche Arbeit gelenkt hat. Aus seinem Antrieb ist es im Jahre 1897 zur Gründung des regional ausgerichteten „Vereines für Egerländer Volkskunde“ gekommen, dessen Druckbasis die Zeitschrift „Unser Egerland“ geworden ist.[7] Der Verein hat die Organisation der Sammlung verschiedener Volkskulturerscheinungen im ganzen breit begriffenen Egerland übernommen. Die regional ausgerichteten volkskundlichen Aktivitäten haben als Ziel „die Rettung“ der ursprünglichen Kultur des Gebietes gehabt, die allmählich auszusterben drohte. Des öfteren ging es

7 Mit kurzer Unterbrechung erschien die Zeitschrift in den Jahren 1897–1943.

ným profesorem národopisu. Počátkem 40. let se paralelně stal vědeckým pracovníkem Sudetoněmeckého ústavu pro vlastivědný výzkum v Liberci. Jednalo se o mimoakademické pracoviště, jehož účelem bylo iniciovat a koordinovat regionálně orientovaný vlastivědný a etnografický výzkum v oblasti Sudet[9] (podrobněji srov. Lozoviuk 2008: 235nn). Počátkem prosince 1942 Hanika převzal nově založenou „Katedru národopisu a kmenových dějin Moravy" na Filozofické fakultě (německé) Karlovy Univerzity. Hanikova akademická kariéra na pražské univerzitě vyvrcholila v roce 1943, kdy se stal nástupcem Gustava Jungbauera ve vedení semináře a následně i posledním pražským ordinářem německého národopisu v Praze (podrobněji srov. Lozoviuk 2008: 218nn).

V rodných západních Čechách se Hanika zasloužil o vznik jednoho z nejvýznamnějších etnografických muzeí českých Němců. Jednalo se o roku 1940 v Chebu otevřené „Etnografické muzeum", k jehož vzniku došlo v souvislosti s rozšířením činnosti libereckého ústavu, jehož bylo muzeum jedním z detašovaných pracovišť. Vznik této instituce Hanika nejen inicioval, sám se i ujal jejího odborného vedení. Primární úkol nové etnografické instituce spočíval v dokumentaci a prezentaci kulturních osobitostí egerlandského regionu a jeho obyvatel (Fendl 2011: 393). O vznik zařízení, které by bylo zasvěceno podobnému cíli, usilovali po větší část 19. století již mnozí Hanikovi předchůdci. Sběru etnograficky zajímavých materiálů a dat se kupříkladu věnovali oba výše zmiňovaní protoetnografičtí autoři Karl Huß a Josef S. Grüner (srov. Fendl 2011: 370nn). I díky tomuto ranému zájmu disponovalo Chebské muzeum, které bylo oficiálně otevřeno roku 1874, poměrně záhy vlastní rozsáhlou národopisnou sbírkou,[10] která prezentovala typické předměty každodenního života na chebském statku, včetně kompletního zařízení světnice a sbírky malovaného nábytku (Fendl 2011: 385).

Mezi zajímavé dobové kuriozity patří skutečnost, že ve 20. letech 20. století byly do sbírkového fondu chebského městského muzea zařazeny a „jako připomínka světové války vystaveny" i dřevěné hračky a další užitkové předměty vyrobené v západočeském zajateckém táboře ruskými a „tartarskými" zajatci (Fendl 2011: 387). Kromě materiální kultury, zejména lidového oděvu a archi-

9 Ve válečném období byla působnost této instituce rozšířena i na české území, tedy na oblast Protektorátu.

10 Dalšími výstavními expozicemi muzea byly: „Valdštejnova ložnice a pokoj, kde zemřel", „Staroněmecká měšťanská světnice" a „Egerlandská selská jizba" (Fendl 2011: 379).

aber auch um die Idee ihrer Revitalisierung. Hunderte aktive Mitglieder, die in der ganzen Region von vielen Ortsfilialen organisiert wurden, haben verschiedenartige ethnographische, volkskundlich und historisch ausgerichtete Tätigkeiten entwickelt (Fendl 2011: 381). In dieser Zeitspanne beginnen die ersten monographisch konzipierten Arbeiten zu erscheinen, z. B. Johns ethnographische Monografie des Dorfes Oberlohma (Horní Lomany) (John 1903). Der Kultur der Egerländer wurde auch in der Zwischenkriegszeit angemessene Aufmerksamkeit gewidmet. Die zahlreichen Studien wurden nicht nur in dem derzeit zentralen überregionalen Periodikum „Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde" herausgegeben, sondern auch in den Hauptübersichtsmonografien, die auf die Volkskunde der tschechoslowakischen Deutschen gerichtet wurden. Der Verfasser der ersten monographischen Verarbeitung der sudetendeutschen Volkskultur war der Gymnasialprofessor Emil Lehmann, der zugleich als Hauptideologe und Agitator der sudetendeutschen ethnischen Bewegung in der Tschechoslowakei bekannt war. Mit dieser im Jahre 1926 unter dem Namen „Die sudetendeutsche Volkskunde" herausgegebenen Übersicht hat Lehmann seine partielle volkskundliche Forschung vollendet, um sich ferner der Problematik widmen zu können, die mit der Anwendung der volkskundlichen Erkenntnisse auf die „Volksgestaltung" zusammengehangen hat. Eine andere der sudetendeutschen Volkskunde gewidmete Arbeit, deren Verfasser Gustav Jungbauer war, trug den Namen „Die deutsche Volkskunde mit besonderer Berücksichtigung der Sudetendeutschen" (Jungbauer 1936). Auch in dieser Publikation wurde sehr oft auf die Egerländer Volkskultur und ihre Bedeutung für die Ethnoemanzipationsbewegung der Deutschböhmen hingewiesen.

Die museale ethnographische Arbeit und Feldsammlung

Jungbauers Nachfolger an der Universität ist nach seinem Tod im Jahre 1942 der in Mies geborene Josef Hanika geworden. Als ehemaliger Student von Hauffen und Jungbauer an der Prager Universität hat er Germanistik, Slawistik und Philosophie studiert. Nach der Abschlussprüfung war er als Gymnasialprofessor tätig. An seiner Alma Mater hat er im Jahre 1937 mit der Schrift über die Volkstrachten habilitiert (Hanika 1937). Das folgende Jahr wurde er als außerordentlicher Professor von Volkskunde ernannt. Am Anfang der

tektury, poutala Hanikův odborný zájem kultura německých jazykových ostrovů na Slovensku, zejména kremnického. Tímto svým zájmem a způsobem realizace etnografické praxe se Hanika přiřadil ke skupině badatelů studující kulturu německojazyčných enkláv v cizojazyčném prostředí, tzv. Sprachinselforscher (podrobněji srov. Lozoviuk 2008). Podobně jako byla za první světové války etnograficky zainteresovanými pracovníky chebského muzea badatelsky podchycena přítomnost východoevropských zajatců v Egerlandu, tak se Hanika rozhodl věnovat etnografickému výzkumu dalších zahraničních příchozích do českého pohraničí, nuceným migrantů své doby, besarabským přesídlencům. Metodologické východisko těchto výzkumů představovala jednak tradiční etnografie etnických enkláv (Sprachinselvolkskunde) a dále rozsáhlá dotazníková akce prováděná v rámci sběru dat k „Atlasu německé etnografie" meziválečného období.

Myšlenka etnografického výzkumu kultury besarabských Němců se objevila již bezprostředně po jejich přesídlení do střední Evropy, tedy v průběhu roku 1940.[11] Plánované výzkumy měly navázat na již realizované aktivity, jejichž cílem bylo zachytit dialekty besarabských Němců. Shromážděný jazykovědně orientovaný materiál měl být doplněn o údaje vztahující se k tzv. lidové, resp. národní kultuře této specifické skupiny zahraničních Němců. Cílem sběru měla být inventarizace „lidové kultury" besarabských Němců, o které se předpokládalo, že v novém prostředí brzy zanikne. Za tímto účelem Hanika vypracoval instruktážní příručku a dále detailní etnografický dotazník, s jehož pomocí mohla být shromažďována srovnatelná data různými informátory. To umožnilo provádět šetření i vybraným laikům, zájemcům z řad místních, ale i samotných besarabských Němců.

Intenzivní šetření probíhalo zpočátku ve sběrných táborech v České Kamenici, Třebni[12] a Mariánských Lázních. I když západní Čechy patřily ke sběratelsky nejpočetněji zastoupeným oblastem, byl etnografický výzkum prováděn také v dalších místech Sudetské župy i Říše. Vedle spolupracovníků z vlastních sběrných táborů se sběratelské akce účastnili i zainteresovaní zájemci z řad sudetoněmecké populace, zejména učitelé. Patrně nej-

11 K problematice besarabských přesídlenců v českoněmeckém prostředí podrobněji srov. Lozoviuk (2016).

12 V dokumentech je zmiňován sběrný tábor „Trebendorf" bez další specifikace, mohlo by se jednat o obec s českým názvem Třebeň, nacházející se v okrese Cheb.

40er Jahre ist er parallel wissenschaftlicher Mitarbeiter der „Sudetendeutschen Anstalt für Landes- und Volksforschung" in Reichenberg geworden. Es handelte sich um eine außerakademische Arbeitsstelle, deren Zweck der Anstoß zu der regional orientierten volkskundlichen und ethnographischen Feldforschung und ihre Koordination in den Sudetengebieten war[8] (ausführlicher vgl. Lozoviuk 2008: 235nn). Anfang Dezember 1942 hat er den neu gegründeten Lehrstuhl für Volkskunde und Stammesgeschichte Mährens an der Philosophischen Fakultät der deutschen Karlsuniversität übernommen. Hanikas akademischer Lebenslauf an der Prager Universität hat im Jahre 1943 den Höhepunkt errreicht, als er Jungbauers Nachfolger in der Seminarleitung und nachfolgend auch der letzte Prager Ordinarius der deutschen Volkskunde in Prag wurde (ausführlicher vgl. Lozoviuk 2008: 218nn).

In der Heimat Westböhmens hat sich Hanika um die Entstehung eines der bedeutsamsten ethnographischen Museen der Deutschböhmen verdient gemacht. Es ging um das im Jahre 1940 in Eger eröffnete „Museum für Volkskunde", zu dem ist im Zusammenhang mit der Erweiterung der Tätigkeit des Reichenberger Instituts kam, dessen Außenstelle dieses Museum wurde. Hanika hat die Entstehung nicht nur dieser Institution initiiert, sondern er hat auch ihre Leitung übernommen. Die Primäraufgabe der neuen ethnographischen Institution fußte in der Dokumentation und Präsentation der Kulturbesonderheiten des Egerlandes und seiner Bewohner (Fendl 2011: 393). Um die Entstehung einer solchen Anstalt, die einem ähnlichen Zweck geweiht wäre, haben sich über eine längere Zeitspanne des 19. Jh. Hanikas Vorgänger bemüht. Dem Sammeln ethnographisch interessanten Materials und Angaben haben sich z. B. die oben erwähnten proto-volkskundlichen Autoren Karl Huß und Josef S. Grüner gewidmet (vgl. Fendl 2011: 370nn). Auch dank diesem Frühinteresse hat das im Jahre 1874 offiziell eröffnete Museum sehr früh umfangreiche Sammlungen zusammengefasst,[9] die die typischen Gegenstände des Alltages auf dem egerländischen Hof, einschließlich der gesamten Einrichtung der Stube mit bemalten Möbeln dargeboten hat (Fendl 2011: 385).

8 In den Kriegsjahren war der Bereich dieser Institution auch für das tschechische Gebiet, d. h. auf das Protektorat erweitert.

9 Zu den folgenden Expositionen gehörten: „Wallenstein's Schlaf- und Todeszimmer", „Altdeutsche Bürgerstube" und „Egerländer Bauernstube" (Fendl 2011: 379).

významnějším spolupracovníkem z této skupiny byl chebský amatérský folklorista Albert Brosch, původním povoláním hodinář, který pod vlivem a vedením Adolfa Hauffena proslul již v meziválečném období jako zdatný sběratel lidové slovesnosti, zejména písní, z oblasti Egerlandu a Šumavska (Weinmann 1985: 90). Nejaktivnější fáze sledovaného etnografického výzkumu spadala do prvních válečných let. Úměrně těžkostem, které Německu přinášel pokračující válečný konflikt, však docházelo k postupnému útlumu terénní práce. Ze stejných důvodů již nemohlo být přistoupeno k vyhodnocení shromážděných dotazníků, stejně jako i dalších rukopisných záznamů.

Západočeští Němci a etnokulturní polemiky

Jedním z jednotících znaků české a německé podoby etnografického bádání naší vlasti byla tendence chápat a praktikovat etnografii nejen jako vědu o národě, ale přímo jako národní vědu par excellence. Jako vědu, která je povolána podílet se na řešení specifických etnoemancipačních úkolů, a tak prospívat celému etnicky definovanému společenství. Etnicky signifikantní způsob uvažování tak byl rozpoznatelný v pozadí i zdánlivě etnicky neutrálně formulovaných badatelských záměrů. Výše již bylo naznačeno, že v oblasti šířeji chápaných západních Čech se narodila nebo působila řada významných osobností, které přispěly k rozvoji domácí regionální i nadregionální etnografické práce. Mezi těmito osobnostmi je na jednom z předních míst třeba zmínit též Eugena Lemberga, historika a etnosociologa, který spatřil světlo světa roku 1903 přímo v centru celého regionu, v Plzni.

Plzeň jakožto městské centrum západních Čech a druhé nejlidnatější město Českého království byla v epoše rozvíjejícího se národního hnutí vnímána jako důležitý nacionálně-politický element na velmi exponovaném místě Čech – na vnitřní etnicko-jazykové hranici, dělící zemi na českou a německou část. Českými aktivisty byla Plzeň chápána jako „pravá národní bašta českého západu“ (Vondráček 1934: 467), jejíž úloha byla spatřována ve vytváření jakéhosi obranného valu proti nepřátelsky vnímanému němectví. Obdobný význam byl Plzni ale přikládán i z německé strany. I v pojetí německých nacionálů byla západočeská metropole považována za důležitý „nationaler Vorposten“,[13]

13 K tematizaci a analýze tohoto dobového termínu srov. dnes již klasickou práci Rudolfa Jaworského (1977).

Zu den derzeitigen Kuriositäten gehörte die Tatsache, dass in den 20er Jahren des 20. Jh. in die Sammlungen des Egerer Stadtmuseums als „Erinnerung an den Weltkrieg“ auch Holzspielzeuge und weitere Nutzgegenstände eingereiht wurden, die von den russischen und tatarischen Kriegsgefangenen aus dem westböhmischen Gefangenenlager stammten (Fendl 2011: 387). Außer der materiellen Kultur, vor allem der Volkstracht, hat Hanikas Interesse die Kultur der Sprachinsel, besonders die in der Slowakei und vor allem der Kremnitzer Umgebung gefesselt. Durch dieses Forschungsgebiet und den Modus des volkskundlichen Praktikums hat sich Hanika zu der Forschungsgruppe zugeordnet, die die Kultur der deutschen Enklaven in den fremdsprachigen Gebieten, den sog. Sprachinselforschen studiert hat (ausführlicher vgl. Lozoviuk 2008). Ähnlich wie in dem Ersten Weltkrieg, als die Abwesenheit der osteuropäischen Gefangenen durch die Arbeiter des Egerer Museums erfasst wurde, hat sich Hanika entschieden, die ethnografische Forschung den in die böhmischen Grenzgebiete Ankommenden, den derzeitigen sog. Zwangsmigranten, den bessarabischen Umsiedlern zu widmen. Den methodologischen Ausgangspunkt dieser Forschung hat einerseits die traditionelle Volkskunde der ethnischen Enklaven, die sog. Sprachinselvolkskunde dargestellt, andererseits die umfangreiche Anfertigung der Fragebögen, was im Rahmen der Sammelarbeit zum „Atlas der deutschen Volkskunde“ in der Zwischenkriegszeit durchgeführt wurde.

Die Idee der Erforschung der bessarabischen Umsiedler ist unmittelbar schon nach ihrer Übersiedlung nach Mitteleuropa, ergo im Verlauf des Jahres 1940 erschienen.[10] Die geplanten Forschungen sollten an die bisher schon durchgeführten Aktivitäten anknüpfen, deren Ziel die Mundartenwahrnehmung der bessarabischen Deutschen war. Die Sammlung des linguistisch orientierten Materials sollte durch Angaben ergänzt werden, die sich auf sich auf die sog. Volkskultur dieser spezifischen Gruppe der ausländischen Deutschen beziehen. Das Ziel sollte die Inventarisation der „Volkskultur“ der bessarabischen Deutschen werden, über die vorher vorausgesetzt wurde, dass sie bald untergeht. Zu diesem Zweck hat Hanika ein Handbuch ausgearbeitet sowie einen ausführlichen volkskundlichen Fragebogen, mit dessen Hilfe die vergleichenden Angaben von verschiedenen Informanten versammelt werden konnten. Das hat die

10 Zur Problematik der bessarabischen Umsiedler in deutschböhmischem Raum ausführlicher vgl. Lozoviuk (2016).

tedy předsunutou hlídku německého vlastenectví a kultury. Plzeň skutečně nebyla výhradně městem českým, byla domovem i početné, ekonomicky a kulturně významné německojazyčné populace.[14] Podle výsledku sčítání z roku 1910 zde žilo 10.308 osob s německou „obcovací řečí", tj. více než 1/8 celkové populace (srov. Schiebl 1911), byla sídlem řady německých kulturních institucí (včetně vlastního divadla a deníku), škol a nejrůznějších spolků.[15]

Plzeňští Němci sice představovali jakousi urbánní enklávu v českém prostředí, při pohledu na dobovou jazykovou mapu je však zřejmé, že o nějaké výrazné izolaci od německého venkovského zázemí nemohlo být řeči. Katastry vesnic s německy hovořícím obyvatelstvem se na dvou místech téměř dotýkaly vnějšího okraje města. Zejména severozápadní a jihozápadní venkovské regiony vykazovaly smíšený česko-německý nebo dokonce převážně německý ráz. Jazykové česko-německé pomezí na západ od Plzně vykazovalo relativně vysokou míru vzájemného promíšení obou jazykových skupin. V blízkosti města Stříbro se dokonce nacházel jediný „klasický" český „jazykový ostrov" ležící v německojazyčné oblasti českých zemí.[16]

Intelektuální zázemí městského střediska a zároveň blízkost etnicky smíšených oblastí Plzeň předurčily k významnému regionálnímu centru „národnostního boje",[17] který mezi sebou nejpozději od poloviny 19. století vedli Češi a v českých zemích žijící Němci. Do národnostních sporů zasahovali specifickým způsobem i představitelé pozvolna se rozvíjející etnografie, a to především v souvislosti s interpretacemi etnické příslušnosti vybraných atributů tzv. lidové kultury, které si z etnického hlediska nárokovaly obě jazykové

14 O významu této složky obyvatel města svědčí skutečnost, že plzeňští Němci disponovali paralelní institucionální strukturou. Této problematice je detailně věnován následující příspěvek Marty Ulrychové.

15 Zvláštní místo mezi těmito organizacemi zaujímaly tzv. spolky etnické ochrany – na české straně zejména „Národní jednota Pošumavská", na německé „Deutscher Böhmerwaldbund".

16 K problematice „stříbrského ostrůvku" srov. stať Nely Štorkové v této publikaci. Další českou enklávou v německém území Čech představovala česká sídla v severočeské průmyslové oblasti, jejichž vznik byl ale novodobého charakteru a nejednalo se tedy o enklávu autochtonní populace.

17 Jako národnostní „boj" či přímo „válka" byly česko-německé vztahy popisovány na obou stranách jazykové hranice, srov. např. práce Krebs 1936; Rádl 1993.

Forschung auch ausgewählten Laien, Interessierten aus dem Bereich der Ansässigen, sogar derselben bessarabischen Deutschen ermöglicht.

Die intensive Forschung wurde in den Sammellagern in Böhmisch Kamnitz, Trebbendorf [11] und Marienbad durchgeführt. Obwohl Westböhmen zu den am häufigsten vertretenen Gebieten gehörte, wurde die Feldforschung auch in den weiteren Orten des Sudetengaues und des Reiches durchgeführt. Neben den Mitarbeitern von den eigenen Sammellagern haben sich an der Sammelaktion auch Amateurinteressenten aus dem Bereich der sudetendeutschen Population, vor allem Lehrer beteiligt. Anscheinend der bedeutendste Mitarbeiter von dieser Gruppe war der Egerer Uhrmacher und Amateurvolkskundler Albert Brosch, der unter dem Einfluss von Adolf Hauffen schon in der Zwischenkriegszeit als tüchtiger Sammler von Volksüberlieferungen, vor allem von Volksliedern des Egerlandes und des Böhmerwaldes bekannt war (Weinmann 1985: 90). Die aktivste Forschungsphase gehörte den ersten Kriegsjahren. Den Schwierigkeiten gemäß, die Deutschland der fortschreitende Krieg brachte, ist es jedoch zum Abdämpfen der Feldforchung gekommen. Aus den gleichen Gründen konnte die Auswertung der gesammelten Fragebögen sowie auch der folgenden Handschriften nicht begonnen werden.

Die Deutschen Westböhmens und ethnokulturelle Polemiken

Eines der Einheitszeichen der tschechischen und deutschen volkskundlichen Forschung über unsere Heimat war die Tendenz, die Volkskunde nicht nur als Volkswissenchaft, sondern auch als Nationalwissenschaft par excellence zu begreifen und aufzubauen, eine Nationalwissenschaft, die sich an der Lösung der spezifischen Ethnoemanzipationsaufgaben beteiligen würde und so der ethnisch definierten ganzen Gemeinschaft helfen könnte. Die ethnisch signifikante Nachdenkweise war auch im Hintergrund der scheinbar ethnisch neutral formulierten Forschungsvorhaben erkennbar. Wie oben erwähnt, in dem weit aufgenommenen Westböhmen wurden manche bedeutende Persönlichkeiten geboren, die zur Entwicklung der in- und überregionalen volkskundlichen Arbeit beigetragen haben. Unter diesen Persönlichkeiten ist vor

11 In den Dokumenten ist das Sammellager Trebendorf ohne weitere Angaben erwähnt. Es könnte sich um die Gemeinde mit dem tschechischen Namen Třebeň handeln, die sich im Bezirk Eger (Cheb) befindet.

skupiny. Za signifikantní příklad tohoto přístupu k aplikování etnografických znalostí lze uvést polemiku, kterou spolu vedli plzeňský etnograf a zakladatel místního národopisného muzea Ladislav Lábek a Josef Hanika. Předmět jejich sporu představoval etnický původ některých západočeských krojů. Koncem 20. let 20. století se tito dva učenci přeli ohledně objasnění nápadné formální podobnosti „lidového" oděvu z oblasti Chotěšovska, tedy německy hovořících obyvatel jednoho z plzeňských subregionů,[18] a tradičního oděvu Čechů z oblasti Chodska.

Hanika usiloval o vyvrácení hypotézy českých badatelů, podle které byl chotěšovský kroj jeho německými nositeli převzat od českých Chodů, podobně jako zavrhoval jiný názor českých národopisců týkající se teze, že obyvatele Chotěšovska je třeba považovat za zgermanizované Slovany. Naproti tomu čeští učenci se pokoušeli prokázat, že údajný slovanský oděv Chotěšovanů dokazuje pouze povrchní průběh germanizace západních Čech, neboť jí byl údajně zasažen jen jazyk a ne vlastní „lidová kultura", která si i nadále uchovala slovanský ráz. Podle českých etnografů představoval chotěšovský kroj jednoznačný důkaz pro tvrzení, že celé Plzeňsko, tedy i oblasti s německy hovořící populací, vykazuje slovanský původ a tím i český kulturní charakter (podrobněji Lozoviuk 2015).

Plzeňský rodák Eugen Lemberg

Zkušenost etnické heterogenity západních Čech ovšem nemusela výhradně směřovat k obdobně etnokulturně podbarveným polemickým sporům. Každodenně prožívaná přítomnost etnické diverzity mohla též iniciovat uvědomění si „nesamozřejmosti vlastní kolektivní identifikace" (Lozoviuk 2012: 11). Odtud byl již jen krůček nejen k zájmu o široce pojatou problematiku etnokulturního rázu regionu, ale přímo k tematizaci teoretického pozadí mezietnických a interkulturních vztahů. Patrně takto se ke studiu etnoemancipačních procesů propracoval Eugen Lemberg. Retrospektivně Lemberg označil svoji v Plzni osvojenou životní zkušenost jako strategii stát „na okraji vlastní skupiny, stále připraven z ní tak říkajíc vystoupit a pohlédět na ni zvnějšku, zatímco na cizí skupinu se pokusit naopak dívat jakoby zevnitř, s cílem probádat její představu o světě a její motivaci."

V Plzni intuitivně zažitá životní zkušenost se

18 Sudetoněmečtí etnografové ovšem počítali tento 18 km jihozápadně od Plzně ležící subregion k Egerlandu.

allem der Historiker und Ethnosoziologe Eugen Lemberg zu erwähnen, der das Licht der Welt im Jahre 1903 unmittelbar im Zentrum der Region in Pilsen erblickte.

Pilsen, das städtische Zentrum Westböhmens und die zweitbevölkerungsreichste Stadt des Königreichs Böhmen wurde in der Ära der entwickelten Wiedergeburt als ein wichtiges, an der meist exponierenden Stelle Böhmens – der inneren ethnischen und sprachlichen Grenze - liegendes national-politisches Element wahrgenommen. Von der Seite der tschechischen Aktivisten wurde es als „ein wahrer Vorposten des tschechischen Westens" mit der Aufgabe des Verteidigungswalls gegen das feindlich aufgefasste Deutschtum betrachtet (Vondráček 1934: 467). Eine gleichartige Bedeutung wurde der Stadt ebenso von der deutschen Seite beigelegt. Auch in der Wahrnehmung der deutschen Nationalisten wurde die westböhmische Metropole als „nationaler Vorposten",[12] ergo die Vorwache des deutschen Patriotismus und der Pilsner Kultur betrachtet. Pilsen war wirklich nicht ausschließlich eine rein tschechische Stadt, sie war auch das Heim der zahlreichen, ökonomisch und kulturell bedeutsamen deutschsprachigen Bevölkerung.[13] Nach der Volkszählung vom Jahre 1910 lebten hier 10.308 Einwohner mit der deutschen „Umgangssprache", d. h. mehr als 1/8 der gesamten Population (vgl. Schiebl 1911). Pilsen war Sitz vieler deutschen Kulturinstitutionen (einschließlich eines eigenen Theaters und Tagblattes), Schulen und verschiedener Vereine.[14]

Obwohl die Pilsner Deutschen eine Urbanenklave in der tschechischen Umwelt dargestellt haben, ist beim Blick auf die derzeitige Sprachlandkarte offensichtlich, dass hier von einer markanten Isolierung von dem deutschen Lande keine Rede sein konnte. Die Katastergebiete der Dörfer mit deutschsprachigen Bewohnern haben an den zwei Orten den Außenrand der Stadt erreicht. Vor allem die nordwestlichen und südwestlichen Landesgebiete haben einen gemischten tschechisch-deut-

12 Zur Thematisierung und der Analyse dieses zeitlich begründeten Begriffes vgl. heute schon klassische Arbeit von Rudolf Jaworski (1977).

13 Die Bedeutung dieses Teiles der Stadtbewohner bezeugt die Tatsache, dass die Pilsner Deutschen eine parallele institutionelle Struktur zur Verfügung hatten. Dieser Problematik ist detailliert der folgende Beitrag von Marta Ulrychová gewidmet.

14 Eine Sonderstelle unter diesen Organisationen haben sog. die ethnischen Schutzvereine – auf der tschechischen Seite vor allem „Národní jednota Pošumavská", auf der deutschen „Der Deutsche Böhmerwaldbund" gehabt.

stala prvním empirickým materiálem pro analytičtější přístup k problematice způsobu realizace společenských identifikací. Není proto náhodné, že Lemberg patřil v celoněmeckém kontextu v 60. letech minulého století mezi nejvýznamnější představitele teoretického uvažování o etnicitě a etnických skupinách. S dalším rodákem z Čech německého jazyka Emerichem K. Francisem a německým etnologem Wilhelmem E. Mühlmannem bývá řazen k předním představitelům německé etnosociologie. Předmět zájmu této vědní disciplíny se kryl s teoreticky pojatým bádáním o nacionalismu, včetně etnicky podmíněných sociálních fenoménů. Za ústřední téma jeho vědecké práce je tak možné označit v různých obměnách vystupující problematiku nacionalismu, který se snažil zavést jako jeden z prvních evropských badatelů do odborné diskuze jako hodnotově neutrální pojem vědecké analýzy (Hroch 2003:16). Lemberga lze navíc považovat za jednoho z předních teoretiků sudetoněmeckého hnutí ve Spolkové republice a za hlavního představitele západoněmeckého bádání o východu, tzv. Ostforschung.

Po studiích germanistiky, slavistiky a dějin na pražské německé univerzitě, kde mezi jeho učitele patřili mimo jiné historikové Eduard Winter a Erich Gierach, germanista August Sauer a etnograf Adolf Hauffen, promoval roku 1927 prací o českoněmeckém protonárodopisci Josefu Georgovi Meinertovi (Lemberg 1932). V letech 1930-1934 absolvoval dlouhodobou stáž v Německém zahraničním institutu v Münsteru, kde se seznámil s dobovými přístupy již zmiňovaného studia etnických enkláv. Ve stejném období obrátil svoji pozornost i k teoretičtěji orientovaným tématům, zejména k dekonstruktivistické analýze procesu, který byl označován jako „národní obrození". Také jeho pozdější rozbory nacionalismu se odvíjely od fenoménu „risorgimenta", jehož analýzu opakovaně prováděl na základě znalostí procesu českého obrození. Jakési předběžné shrnující vyústění těchto Lembergových úvah pak představuje historické srovnání etnické emancipace v Holandsku a v Čechách (Lemberg 1934).

Koncem roku 1939 se Lemberg stal ředitelem Učitelského ústavu v Liberci, od léta roku 1941 však již sloužil v německé armádě a k vědecké práci se vrátil až téměř po deseti letech, která strávil na frontě, v americkém zajetí a ve zmatcích prvních poválečných let v rozvráceném Německu. Na počátku padesátých let se mu podařilo dosáhnout profesury pro obor sociologie a vzdělávání na „Hochschule für internationale pädagogische Forschung" ve Frankfurtu nad Mohanem. Za Lembergovo základní dílo k tématu nacionalismu je

schen oder sogar vorwiegend deutschen Charakter aufgewiesen. Die tschechisch-deutsche Sprachgrenze westlich von Pilsen hat ein relativ hohes Maß der Durchmischung der beiden Sprachgruppen aufgewiesen. In der Nähe der Stadt Mies hat sich sogar die einzige „klassische" tschechische Sprachinsel, die in dem deutschsprachigen Gebiet Böhmens lag, befunden.[15]

Das intellektuelle Hinterland des Stadtzentrums und zugleich die Nähe der ethnisch gemischten Gebiete haben Pilsen zum bedeutsamen Regionalzentrum des „Nationalkampfes",[16] den die Tschechen und in Böhmen lebenden Deutschen spätestens von der Mitte des 19. Jh. gegeneinander geführt haben, vorbestimmt. An den Auseinandersetzungen haben auf spezifische Weise auch die Vertreter der sich allmählich entwickelnden Volkskunde teilgenommen, vor allem im Zusammenhang mit den Interpretationen der ethnischen Zugehörigkeit der sog. ausgewählten Attribute der Volkskulturmerkmale, die aus ethnischer Sicht beide Sprachgruppen für sich beansprucht haben. Als signifikantes Beispiel des Zuganges zur Anwendung der ethnographischen Kenntnisse kann man die Polemik anführen, die der Pilsner Volkskundler und Begründer des volkskundlichen Museums Ladislav Lábek und Josef Hanika geführt haben. Der Streitgegenstand hat die ethnische Herkunft einiger westböhmischer Volkstrachten dargestellt. Am Ende des 20. Jh. haben sich diese zwei Gelehrten um die Erläuterung der markanten formalen Ähnlichkeit der „Volkstracht" aus der Chotieschauer Gegend, also der deutschsprechenden Bewohner einer der Pilsner Subregionen,[17] und der traditionellen Tracht der Tschechen aus dem Chodenlande gestritten.

Hanika hat sich bemüht, die Hypothese der tschechischen Forscher zu widerlegen, nach der die Chotieschauer die Tracht von den tschechischen Choden übernommen haben. So ähnlich

15 Zur Problematik der „Mieser Insel" vgl. die Studie von Nela Štorková in dieser Publikation. Die folgenden tschechischen Enklaven auf dem deutschsprachigen Gebiet haben die tschechischen Siedlungen in den nordböhmischen Industriegebieten dargestellt, deren Entstehung neuzeitlichen Charakter hatte, es ging also nicht um eine Enklave mit autochthoner Population.

16 Als „Nationalkampf" oder sogar als „Nationalkrieg" wurden die deutsch-böhmischen Beziehungen auf den beiden Seiten der Sprachgrenze beschrieben, vgl. z. B. Krebs 1936; Rádl 1993.

17 Die sudetendeutschen Volkskundler haben diese 18 km von Pilsen liegenden Subregion für einen Teil des Egerlandes gehalten.

možné označit dvoudílnou monografii, která byla z historické perspektivy věnována komparativnímu pohledu na tento společenský fenomén. V této sumarizační práci si Lemberg mimo jiné položil otázku, co dělá z národů národy, přičemž odpověď hledal v národotvorné ideologii, jejímž rezultátem je vytvoření kolektivní představy o „jediném systému hodnot a norem, který této stejnosti propůjčuje osobitý hodnotový důraz a zavazující charakter". „Tato ideologie," jak dále poznamenal, „je to primární a podstatné, znaky jsou jen pomocné prostředky, pomocí nichž dochází k orientaci." Samotný předmět analýzy, nacionalismus, definoval jako „teorii integrace velkých skupin nebo společností". Při jeho specifikaci ale došel k závěru, že se jedná o „ideologii, která je v různých dobách zaměřená na různá kritéria" (Lemberg 1964: 53–54).

Jak již bylo řečeno, Lemberg ve svém životním díle směřoval k formulování obecné „komplexní teorie národa a nacionalismu". V nejširším smyslu slova chápal nacionalismus jako „integrační sílu", která určujícím způsobem formuje skupiny do společenských jednotek a iniciuje mezi jejich členy specifické kulturní projevy. Nacionalismus mu byl zároveň charakteristickým znakem určité epochy, která „přála" transformaci etnických skupin v národy. Úkol „sociologie nacionalismu", jejíž vznik hodlal svými studiemi podnítit, pak podle Lemberga spočíval ve stanovení zákonitostí národotvorných procesů.

Vedle obecného zájmu o problematiku nacionalismu Lemberg věnoval ve své vědecké práci značnou pozornost přímo česko-německým vztahům (srov. Lemberg: 1969). V jednom z posledních textů svého života, v biograficky laděném díle příznačně nazvaném „Život na hraničních liniích a v ambivalencích" (Lemberg 1986), se vyjadřuje k formativnímu významu svých „plzeňských dětských let". Podle vlastních slov si z „národnostních seskupení a stratifikací plzeňského prostředí" odnesl „na celý svůj život poznání vlastní osobnosti a určení svého místa ve společnosti." Lembergovy biografické črty obsahují kromě osobně laděných pasáží též řadu etnograficky zajímavých postřehů týkajících se česko-německé koexistence v Plzni z období posledních let Rakousko-Uherské monarchie. Jedná se o vzpomínky muže rekapitulujícího svůj osobní i profesní život, vzpomínky na relativně harmonické dětství prožité ve městě nacházejícím se „na hranici dvou národů", které, jak již bylo vzpomenuto, formovalo jeho pozdější intelektuální a profesní směřování. Pro dokreslení osobnosti tohoto v Plzni zapomenutého rodáka zde českému čtenáři přinášíme kratší úryvek ze zmiňované biografie.

hat er die Meinung der tschechischen Volkskundler über die slawische Herkunft der dortigen Einwohner abgelehnt. Im Gegensatz dazu haben die tschechischen Forscher versucht, die angebliche slawische Volkstracht der Chotieschauer bloß als Produkt des oberflächlichen Verlaufes der Germanisierung Westböhmens zu beweisen, weil durch sie bloß die Sprache und keine den slawischen Charakter beinhaltende Volkskultur betroffen wurde. Dem tschechischen Volkskundler zufolge hat die Chotieschauer Tracht den eindeutigen Beweis für die Behauptung erbracht, dass das ganze Pilsner Gebiet einschließlich der deutsch sprechenden Population slawischen Ursprungs ist und dadurch auch den tschechischen Kulturcharakter aufweist (ausführlicher Lozoviuk 2015).

Der Pilsner Landsmann Eugen Lemberg

Die Empirie der ethnischen Heterogenität Westböhmens musste aber nicht ausschließlich auf die ähnlichen ethnisch untermalten polemischen Auseinandersetzungen ausgerichtet werden. Die alltäglich erlebte Gegenwart der ethnischen Diversität konnte auch für das Begreifen der „Nichtselbstverständlichkeit der eigenen Kollektividentifikation" Anstoß geben (Lozoviuk 2012: 11). Von hier war es nur ein Schrittchen, nicht nur zum Interesse an der breit gefassten Problematik des ethnokulturellen Charakters der Region, sondern auch zur Thematisierung des Hintergrundes der interethnischen bzw. interkulturellen Beziehungen. Anscheinend auf diese Weise hat sich Eugen Lemberg zum Studium der Ethnoemanzipationsprozesse durchgearbeitet. Retrospektiv bezeichnete Lemberg seine in Pilsen wahrgenommene Erfahrung als eine Strategie „am Rande der eigenen Gruppe (zu stehen), ständig bereit, in Gedanken aus ihr herauszutreten und sie gewissermaßen von außen zu sehen, die Fremdgruppe dagegen wie von innen, um ihr Weltbild und ihre Motive zu erforschen".

In Pilsen intuitiv erlebte Lebenserfahrung ist das erste empirische Material für den analytischen Zutritt zur Problematik der Verwirklichungsweise der gesellschaftlichen Identifizierungen. Nicht zufällig hat Lemberg im gesamtdeutschen Kontext der 60er Jahre zu den bedeutsamsten Vertretern der theoretischen Überlegungen über die Ethnizität und die ethnischen Gruppen gehört. Mit dem anderen deutschböhmischen Landsmann Emerich K. Francis und dem deutschen Ethnologen Wilhelm E. Mühlmann wird er zu den Vor-

Eugen Lemberg: Němci a Češi v Plzni[19]

Narodil jsem se v borské věznici na jižním okraji Plzně. Ale abychom si rozuměli. Nebyla to ženská káznice, nýbrž mužská a můj otec v ní „neseděl", nýbrž sloužil jako úředník. Pakliže bychom to pokládali za přednost, s vězni přišel do styku jen málo, náležel totiž k nižšímu stupni oné správní hierarchie, která za ústav zodpovídala. Jako někdejší aktivní důstojník c. a k. rakouské armády kvitoval tuto službu s povděkem, jednak proto, že se mohl oženit s mou matkou, k čemuž musel složit tzv. kauci, jež se dávala dohromady jen stěží, jednak z nechuti k nudné vojenské službě. Chopil se tak profesní úřednické kariéry, která se mu zde nabízela.

V rozsáhlém komplexu budov, dvorů a zahrad žily úřednické rodiny. Podle toho, k jaké národnosti zrovna patřily, představovaly německy nebo příležitostně i francouzsky mluvící vyšší společenskou vrstvu, která ctila společenský styl rakouského úřednictva v podstatě napodobujícího jak maloměstský způsob života, tak poněkud vzdáleně i způsob života šlechty. Dámy se společně oslovovaly „paní Lembergová", „paní Axmannová", setkávaly se u kávy nebo na hudebních večerech, při nichž jako všemi obdivovaná klavíristka hrála nezastupitelnou roli má matka. Byla vychovávána v Praze a ve východočeském Vysokém Mýtě, navštěvovala tehdy proslulou pražskou konzervatoř a často vystupovala na koncertech, z nichž jsem si z raného dětství v paměti uchoval obsáhlý repertoár klasické a romantické hudby, přičemž ve mně zanechaly neodolatelný půvab i etudy a stupnice, které z hudebního salónu občas pronikly do mého potemnělého pokoje.

Tento hudební život přinášel mé matce, jež se v manželství s malým úředníkem necítila zcela na správném místě, tolik společenských povinností, že se již nemohla starat o výchovu svých dvou dětí, tedy o mě a sestru Terezu, která přišla na svět rok a půl po mém narození. A k čemu také? Dokonce i úřednické rodiny nižšího postavení, jako byla ta naše, měly tehdy kuchařku a vychovatelku, jimž svěřovaly do péče své děti. Ty byly přivedeny jedině tehdy, když přišly návštěvy známých. Pak se musely před nimi poklonit, udělat pár ‚kniksů' a hrát si na hodné děti.

Tak se stalo, že po roce moji rodiče náhle s úlekem konstatovali: Propánaboha, vždyť ten hoch mluví česky! Má chůva, která byla podobně jako celý služební personál Češka, mě pocho-

19 Převzato z Lemberg 1986: 140-144; překlad Marta Ulrychová.

derdarstellern der deutschen Ethnosoziologie gezählt. Das Objekt dieser Wissenschaftsdisziplin war identisch mit der theoretisch begriffenen Forschung über den Nationalismus, einschließlich der ethnisch bedingten Sozialphänomene. Als Zentralthema seiner wissenschaftlichen Arbeit kann man die in verschiedener Modifikationen im Vordergrund auftretende Problematik des Nationalismus bezeichnen. Als einer der ersten europäischen Forscher hat er sich bemüht, ihn im Diskurs als wertneutralen Begriff der wissenschaftlichen Analyse einzureihen (Hroch 2003:16). Überdies kann man Lemberg für einen der Vordertheoretiker der sudetendeutschen Bewegung in der Bundesrepublik Deutschland und für den Hauptdarsteller der westdeutschen sog. Ostforschung halten.

Nach dem Studium der Germanistik, Slawistik und der Geschichte an der Prager Deutschen Universität, wo zu seinen Lehrern unter anderem die Historiker Eduard Winter und Erich Gierach, der Germanist August Sauer und Volkskundler Adolf Hauffen gehörte, hat er im Jahre 1927 mit der Arbeit über den deutschböhmischen Protovolkskundler Josef Georg Meinert promoviert (Lemberg 1932). In den Jahren 1930-1934 hat er einen langen Studienaufenthalt im Deutsches Institut für Auslandskunde in Münster absolviert, wo er sich mit den damaligen Zugängen der schon oben erwähnten Enklaven bekannt machte. Derzeit hatte er seine Aufmerksamkeit auch theoretischer orientierten Themen gewidmet, vor allem der analytischen Prozessdekonstruktion, die als „Nationalwiedergeburt" bezeichnet wurde. Auch seine späteren Analysen des Nationalismus als eins Gesellschaftsphänomen haben sich vom Phänomen „Risorgimento" entwickelt, dessen Analyse er wiederholt auf Grund der Kenntnisse der „Nationalwiedergeburt" durchgeführt hatte. Eine vorläufige Mündung von Lembergs Überlegungen stellt dann der historische Vergleich der Emanzipation in den Niederlanden und in Böhmen dar (Lemberg 1934).

Am Ende des Jahres 1939 wurde Lemberg Direktor der Lehreranstalt in Reichenberg, vom Jahre 1941 an diente er jedoch in der deutschen Armee. Zu der wissenschaftlichen Arbeit ist er erst nach fast zehn an der Front verbrachten Jahren, in amerikanischer Gefangenschaft und den Verwirrungen der Nachkriegszeit zurückgekommen. Am Anfang der 50er Jahre ist es ihm gelungen, die Professur für Soziologie und Bildung an der „Hochschule für internationale pädagogische Forschung" in Frankfurt am Main erhalten. Als Lembergs Grundwerk zum Thema des Nationalismus kann man die zweiteilige Monografie bezeichnen, die

pitelně naučila česky, což bylo sice užitečné, ale nikoliv dostatečně „společenské“. To se muselo bezpodmínečně napravit. Chůva byla propuštěna a výuky mé němčiny se ujala matka, ačkoliv sama v českém Vysokém Mýtě navštěvovala školu, kde němčina fungovala jako řeč společenského styku pouze v nepočetné důstojnické a úřednické vrstvě, zatímco „lid“ a sami zámožní měšťané mluvili česky. Rozhodující pak byly školy, které jsme my děti navštěvovaly, a ty byly německé. Později by se jim říkalo menšinové.

Krátce předtím, než jsem šel do školy, byl totiž můj otec povýšen a přeložen k okresnímu soudu města Plzně, která tehdy – v prvním desetiletí nového století – čítala 90.000 obyvatel, z nichž 10.000 Němců tvořilo nepočetnou horní vrstvu. Byli to důstojníci, úředníci, obchodníci a inženýři proslulých Škodových závodů. Měli svá vlastní společenská střediska, hotely, divadlo, bohoslužby, čímž se oddělovali od českého obyvatelstva zčásti stojícího výše jak hospodářsky, tak společensky i kulturně. Tito Němci, obklopení českým světem, se podobně jako tehdejších 40.000 pražských Němců cítili jako na ostrově. Uvědomovali si, i když nikoliv s tak prudkým národnostním vzepjetím jako později mnozí v takzvaných sudetských okrajových částech Čech, že jsou odkázáni na intenzivní život své pospolitosti, jejímž prostřednictvím se mohou distancovat od protirakouských a protiněmeckých animozit českého obyvatelstva, jež tehdy prožívalo své obrození a snilo o budoucí autonomii nebo samostatnosti.

Toto národnostní vymezení ovšem nebránilo tomu, aby se Němci s Čechy nestýkali, a to zejména tam, kde je spojovali společné zájmy. Matka, jejíž klavírní koncerty a hudební večery se staly jedním z míst, kde se setkávala plzeňská německá společnost, provozovala hudbu také s Čechy, např. s uznávaným plzeňským hudebníkem Norbertem Kubátem, příležitostně pak – pokud si dobře vzpomínám – i s houslovým virtuózem Janem Kubelíkem, otcem dnes známého dirigenta Rafaela Kubelíka. Nehledě na to, že do repertoáru hudebního života Němců patřili Smetana, Dvořák, Suk a další čeští skladatelé. Pan Částek, inženýr Škodových závodů a světoznámý sběratel motýlů, s jehož rodinou jsme byli spřáteleni, mně věnoval své exponáty jako základ k mé milované a dlouhá léta budované motýlí sbírce a zasvětil do tajů chovu housenek a preparování motýlů. A o takových přátelstvích přes hranice by se dalo sdělit ještě mnohé.

Ze svých prvních plzeňských dětských a školních let si nevzpomínám na žádné národnostní napětí nebo předsudky mezi Němci a Čechy, i když jsem na své cestě ze školy mezi české školáky

von der historischen Perspektive dem komparativen Blick auf dieses Phänomen gewidmet wurde. In dieser Übersichtsarbeit hat sich Lemberg außer anderem die Frage gestellt, was aus den Nationen die Nationen ausmacht, wobei er die Antwort in der nationsschaffenden Ideologie gesucht hat, deren Aufgabe darin bestünde, ein System von Werten und Normen“ zu etablieren, das Gleichheit und einen „besonderen Wertakzent, einen verpflichtenden Charakter“ jedem Einzelnen verleihen würde. „Diese Ideologie“, wie er ferner bemerkt hat, „ist das Primäre und Wesentlich; die Merkmale sind die Hilfsmittel, an denen sie sich orientiert.“ Das Selbstanalyseobjekt, der Nationalismus, hat er als „Integrationsideologie“ der sozialen Großgruppen oder -gesellschaften definiert. Bei seiner Spezifikation ist aber zur Schlussfolgerung gekommen, dass es sich um eine Ideologie handelt, die zu verschiedenen Zeiten an verschiedenen Merkmale orientiert ist (Lemberg 1964: 53-54).

Wie schon gesagt wurde, zielte Lemberg in seinem Lebenswerk auf die Formulierung einer allgemeinen komplexen Nations- und Nationalismus Theorie ab. Im breitesten Wortsinne hat den Nationalismus eine „Integrationskraft“, die auf bestimmende Weise die Gruppen in Gesellschaftseinheiten formt und unter ihren Mitgliedern die spezifischen Kulturerscheinungen initiiert. Der Nationalismus war für ihn zugleich ein charakteristisches Zeichen der bestimmten Epoche, die der Transformation der ethnischen Gruppen in die Nationen behilflich war. Die Aufgabe der „Soziologie des Nationalismus“, deren Entstehung er durch seine Studien beabsichtigt hat, fußte nach Lemberg in der Bestimmung der Gesetzmäßigkeiten der nationsschaffenden Prozesse.

Neben dem Allgemeininteresse für die Problematik des Nationalismus hat Lemberg in seiner Wissenschaftsarbeit große Aufmerksamkeit unmittelbar den tschechisch-deutschen Beziehungen gewidmet (vgl. Lemberg: 1969). In einem der letzten Texte seines Lebens, in dem biographisch eingestellten Werk mit dem passenden Namen „Ein Leben in Grenzzonen und Ambivalenzen“ (Lemberg 1986), äußerte er sich zur Formativbedeutung seiner „Pilsner Kinderzeit“. Seinen eigenen Worten nach hat er sich aus den Pilsner „nationalen Gruppenbildungen und Schichtungen“ für sein „ganzes Leben eine eigentümliche gesellschaftliche Ortsbestimmung und Selbstdeutung“ für sich mitgenommen. Lembergs biographische Skizzen enthalten außer den privat gestimmten Passagen auch eine Reihe ethnographisch interessanter Bemerkungen, die die tschechisch-deutsche Koexistenz in Pilsen in den letzten Jahren der österreich-ungarischen

zabrousil jen nerad. Obavy, jež ve mně v těchto momentech vyvstávaly, byly vyvolávány spíše drsným vzezřením a chováním nezvedených proletářských dětí, o to nápadnějším ve srovnání s rozmazlenými německými měšťanskými synáčky, nežli cizí řečí, kterou jsem přinejmenším na ulici a v obchodech rovněž ovládal, i když ta v důsledku soustředěné jazykové péče v německé škole postupně upadala v zapomenutí, anebo se v podstatě snížila na jakousi „kuchyňskou" češtinu.

Například české pohádky jsme my děti milovaly stejně jako německé. V pozdějších letech, dávno poté, co jsem v německy mluvící oblasti absolvoval gymnázium a studoval v Praze, jsem podnikl krátký výlet do Plzně, abych znovu uviděl město svého dětství. Tehdy se mi při potulování ulicemi a náměstími, které se mně nyní zdály neskutečně mrňavé, znenadání z paměti vynořily pohádky a příběhy, které jsem jako dítě zřejmě lokalizoval na určitá místa. Jak jsem s překvapením zjistil, objevovaly se v nich německé a české scény: od této věže napjal Eulenspiegel přes Radbuzu své lano s mnoha botami, na onom políčku na cestě k Lochotínu sbírali pilní mravenci své zimní zásoby, zatímco cvrček celý den bezstarostně cvrkal. Tato francouzská bajka mně nyní vytanula z nejspodnějších vrstev mé paměti v českém znění. Tak znovu odhalené město ožilo vícejazyčnou směsí pohádkových a bájných bytostí.

Jisté zvláštní postavení tehdy měly děti židovských obchodníků, které ve starém Rakousku navštěvovaly hlavně německé školy a jejichž rodiny se hlásily k německé společnosti. Ačkoliv se zcela asimilovaly, přesto nám svou výslovností a zevnějškem připadaly poněkud cizí, přičemž připouštím, že mezi dospělými mohly působit i jisté předsudky. To však nebránilo tomu, aby nás s některými jejich jednotlivci nepojilo dobré kamarádství, ba dokonce přátelství. Nedívali jsme se na ně shora již proto, že patřily ke stejné sociální vrstvě a „jazykovému ostrovu"; vždyť vzhledem ke své zámožnosti, inteligenci a větší jazykové vybavenosti, u mnohých přímo vynikající, v nás mohly vyvolávat jistý druh komplexu méněcennosti.

Z národnostních seskupení a stratifikací mých plzeňských dětských let – tak se mně to dnes může zdát – jsem si na celý svůj život odnesl poznání vlastní osobnosti a určení svého místa ve společnosti: Byl to pocit a uvědomění si jedné skupiny nebo vrstvy, ba dokonce jistá potřeba k ní přináležet, skupiny, která se oddělila od jiného prostředí v jistém smyslu jako elita, ale přece jen bez onoho chování, vyjadřujícího převahu a opovržení, jež je jí obvykle připisováno. Byla to naopak jistá potřeba toto prostředí s téměř láskyplným přáním studovat

Monarchie betreffen. Es handelt sich um die Erinnerungen, in denen der Mann sein privates und professionelles Leben rekapituliert, um die Erinnerungen an die relativ harmonische und in der Stadt an der Grenze der „zwei Nationen" erlebte Kindheit, die – wie schon erwähnt wurde - später seine intellektuelle und professionelle Richtung geformt hatte. Als Nachzeichnung der Persönlichkeit dieses vergessenen Pilsners bringen wir dem tschechischen Leser eine kurze Passage aus der erwähnten Biografie.

Deutsche und Tschechen in Pilsen[18]

Geboren bin ich in der Strafanstalt Bory am südlichen Stadtrand von Pilsen. Zur Beruhigung: es war keine Frauenstrafanstalt, sondern eine solche für Männer, und auch mein Vater war kein Insasse darin, sondern Beamter, ja sogar einer, der selber wenig mit den Strafgefangenen zu tun hatte – wenn das ein Vorzug ist -, weil er der kleinen Verwaltungshierarchie angehörte, die für die Anstalt verantwortlich war. Vorher aktiver Offizier in der k. u. k. österreichischen Armee, hatte er den Dienst quittiert - teils um meine Mutter heiraten zu können, wozu es einer sog. Kaution bedurfte, die aufzubringen schwierig war, teils aus Unlust am öden Militärdienst - und die sich gerade bietende Beamtenlaufbahn im Strafvollzug ergriffen.

In dem weitläufigen Komplex von Gebäuden, Höfen und Gärten lebten die Beamtenfamilien und bildeten eine - aus welcher Nationalität immer sie stammten - deutsch und gelegentlich auch französisch sprechende Oberschicht, die den gesellschaftlichen Stil der im Grunde kleinbürgerlichen, wenn auch von ferne den Adel kopierenden, österreichischen Beamtenschaft zelebrierte. Die Damen redeten einander mit Frau von Lemberg, Frau von Axmann an, man traf sich zum Kaffee und an musikalischen Abenden, bei denen meine Mutter, eine in diesen Kreisen bewunderte Pianistin, eine wichtige Rolle spielte. Sie war in Prag und im ostböhmischen Hohenmauth (Vysoké Mýto) aufgewachsen, hatte das damals berühmte Prager Konservatorium besucht und trat häufig in Konzerten auf, aus denen ich seit früher Kindheit ein umfangreiches Repertoire an klassischer und romantischer Musik in meinem Gedächtnis und Gemüt behielt, wobei

18 LEMBERG, Eugen: Ein Leben in Grenzzonen und Ambivalenzen. Erinnerungen, niedergeschrieben 1972, mit einem Nachtrag von 1975. In: SEIBT, F. (vyd.): Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Länder, B. 5: Eugen Lemberg 1903–1976. München 1986, S. 131–278, hier S. 140–144.

a porozumět mu, aniž bych však ztratil ze zřetele, že se jedná o nutný korelát vlastní skupiny a nástroj jejího kritického porozumění. Jen tak si mohu vysvětlit, že jsem dodnes v nejrůznějších situacích stál vždy na okraji vlastní skupiny, stále připraven z ní tak říkajíc v myšlenkách vystoupit a pohledět na ni zvnějšku, zatímco na cizí skupinu se naopak dívat zevnitř s cílem probádat její představu o světě a její motivaci. Proto pro mne bylo nemožné patřit jen do jedné skupiny, jednomu národu, konfesi, sociální vrstvě apod., a to s oním naivním a sebejistým skupinovým vědomím, které je předpokladem každého nacionalismu, konfesionalismu, stavovského a stranického uvědomění, jež jsem zčásti se závistí, zčásti s lítostí pozoroval u mnohých příslušníků své vlastní, ale také cizích skupin.

Když se ohlédnu do minulosti, poznávám, že celý můj problém a osud se zformoval již v dětství a na hranici dvou národů tak, jak jsem to později formuloval ve své knize o ideologiích: „Pokud bádání (…) zkoumá vícero systémů tohoto druhu komparativní metodou, již tímto je relativizuje (…). Srozumitelná analýza různých kultur a náboženství činí pozorovatele neschopným, aby se živil silou a působením pouze jediné z nich.“ Utěšuje mne, že právě toto hledání Archimédova bodu vně společností a systémů má svou potřebnou a užitečnou funkci.

Sebastian Grüner

Über

die ältesten Sitten und Gebräuche

der Egerländer.

1825 für J. W. von Goethe niedergeschrieben.

Herausgegeben

von

Alois John.

Mit 8 farbigen Bildtafeln.

Prag 1901.

J. G. Calve'sche k. u. k. Hof- u. Universitäts-Buchhandlung.

(Josef Koch.)

Titulní strana knihy Josefa Sebastiana Grünera „O nejstarších obyčejích a zvycích Egerlanďanů“.
Die Titelseite des Buches von Josef Sebastian Grüner „Über die ältesten Sitten und Gebräuche der Egerländer“.

sogar die stundenlangen Etüden und Skalen, aus dem Musiksalon ins dämmerige Kinderzimmer herüberdringend, einen tiefen Zauber auf mich ausübten.

Dieses musikalische Leben brachte für meine nervöse und leidende, sich in der Ehe mit einem „kleinen“ Beamten als Künstlerin nicht ganz am richtigen Platz fühlende Mutter so viele gesellschaftliche Verpflichtungen mit sich, daß sie sich um die Erziehung ihrer beiden Kinder - anderthalb Jahre nach mir war ihr noch ein Mädchen geboren worden, meine Schwester Theres - nicht sehr kümmern konnte. Wozu auch? Damals hatten sogar Beamtenfamilien geringen Rangs wie die meiner Eltern eine Köchin und Kindermädchen und ließen die Kinder unter deren Obhut aufwachsen. Nur wenn befreundeter Besuch da war, wurden diese vorbeigeführt, mußten ihre Verbeugungen und Knickschen machen und brave Kinder spielen.

So kam es, daß meine Eltern nach einem Jahr plötzlich mit Entsetzen merkten: Um Himmels willen, der Bub spricht ja tschechisch! Das Kindermädchen, das wie alles Dienstpersonal aus dem umwohnenden tschechischen Volk stammte, hatte mir natürlich seine tschechische Muttersprache beigebracht, die wohl nützlich, aber nicht „gesellschaftsfähig“ war. Das mußte unbedingt korrigiert werden. Das Kindermädchen wurde entlassen, und Mutter begann, mich in meiner nunmehr deutschen Muttersprache zu unterrichten, obwohl sie selber im tschechischen Hohenmauth zur Schule gegangen war, wo das Deutsche nur als Gesellschaftssprache einer dünnen Offiziers_ und Beamtenschicht fungiert hatte, während das „Volk“ und selbst die wohlhabenden Bürger tschechisch sprachen. Entscheidend waren dann die Schulen, die wir Kinder besuchten, und die waren deutsch - man hätte sie später Minderheitsschulen genannt.

Kurz vor meiner Einschulung nämlich wurde mein Vater befördert und an das Kreisgericht in der inneren Stadt Pilsen versetzt, die damals, im ersten Jahrzehnt unseres Jahrhunderts, etwa 90.000 Einwohner hatte, von denen 10.000 Deutsche wiederum eine dünne Oberschicht von Beamten, Offizieren, Kaufleuten und Ingenieuren der berühmten Škoda-Werke bildeten. Sie hatten ihre besonderen gesellschaftlichen Mittelpunkte, Hotels, Theater, Gottesdienste und lebten fremd neben der tschechischen, zum Teil durchaus auch wirtschaftlich, gesellschaftlich und kulturell hochstehenden Bevölkerung einher. Diese Deutschen fühlten sich - wie damals auch die 40 000 Prager Deutschen - auf einer Insel in tschechischer Umwelt und sahen sich - obwohl bei weitem nicht so national erregt wie viele in den später sudetendeutsch genann-

Portrét Johanna Wolfganga Goetha od Josepha Karla Stielera z roku 1828, tedy přibližně z období, kdy Sebastian Grüner dokončil své etnografické dílo. Zdroj: (online) https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Goethe_(Stieler_1828).jpg (shlédnuto 22. 02. 2018).
Johann Wolfgang von Goethe auf Joseph Karl Stielers Potrait aus dem Jahr 1828, also annähernd aus der Zeit, als Sebastian Grüner sein ethnographisches Werk beendet hat.
Quelle: (online) https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Goethe_(Stieler_1828).jpg (22. 02. 2018).

Motiv z obrazové přílohy Grünerovy publikace.
Ein Motiv aus der Bilderbeilage aus Grüners Publikation.

ten Randgebieten Böhmens - auf ein intensives gesellschaftliches Zusammenleben angewiesen, schon um sich von der antiösterreichischen und antideutschen Animosität des tschechischen Bürgertums abzugrenzen, das damals mitten in seiner nationalen Wiedergeburt stand und von seiner künftigen nationalen Autonomie oder Selbständigkeit träumte.

Diese nationale Abgrenzung verhinderte freilich nicht, daß man sich, vor allem wo ein gemeinsames Interesse vorlag, unter Deutschen und Tschechen freundschaftlich traf. So hat Mutter, mit ihren Klavierkonzerten und musikalischen Abenden einer der Mittelpunkte der Pilsener deutschen Gesellschaft, auch mit Tschechen musiziert, wie mit dem angesehenen Pilsener Musiker Norbert Kubát und gelegentlich auch - soviel ich mich erinnere - mit dem Geigenvirtuosen Jan Kubelik, dem Vater des heute berühmten Dirigenten Raphael Kubelík; ganz abgesehen davon, daß Smetana und Dvořák, Suk und andere tschechische Komponisten zum Repertoire des Musiklebens auch der Deutschen gehörten. Herr Částek, ein tschechischer Ingenieur der Škoda-Werke, mit dessen Familie wir befreundet waren, hat mir - ein weltberühmter Schmetterlingssammler - den Grundstock zu meiner jahrelang sehr geliebten Schmetterlingssammlung geschenkt und mich in die Geheimnisse der Raupenzucht und des Präparierens von Schmetterlingen eingeweiht. So gäbe es noch von mancher Freundschaft über die Völkergrenzen hinweg zu berichten.

Ich kann mich also aus dieser ersten Pilsener Kinder- und Volksschulzeit nicht an irgendwelche nationalen Spannungen oder Vorurteile zwischen Deutschen und Tschechen erinnern, auch wenn man auf dem Schulweg nicht gern in eine Schar tschechischer Schuljungen geriet. Die Furcht, die in solchen Situationen aufkam, war mehr durch das derb Ungezogene, im Aussehen und Auftreten Proletarierhafte verursacht, das hier anders als bei den verwöhnten deutschen Bürgersöhnchen in Erscheinung trat; weniger durch die fremde Sprache, die man ja – wenigstens für den Straßen- und Marktgebrauch – ebenfalls beherrschte, auch wenn sie infolge der konzentrierten Sprachpflege durch die deutsche Schule allmählich in Vergessenheit geriet oder eigentlich ins Unterschiedliche „Kuchelböhmische“ absank.

Tschechische Märchen zum Beispiel konnten wir Kinder genauso lieben wie deutsche. Jahre später – nachdem ich längst ein Gymnasium im deutschen Sprachgebiet absolviert hatte und in Prag studierte – kam ich einmal zu einem kurzen Ausflug nach Pilsen, um die Stadt meiner Kind-

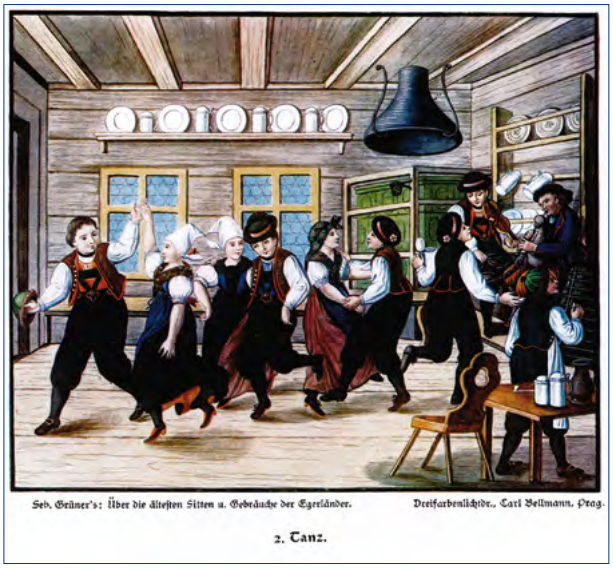

Motivy z obrazové přílohy Grünerovy publikace.
Motive von der Bilderbeilage aus Grüners Publikation.

heit wiederzusehen. Da tauchten beim Schlendern durch die mir jetzt unglaublich zwerghaft vorkommenden Straßen und Plätze unversehens die Märchen und Geschichten auf, die ich als Kind offensichtlich an bestimmten Stellen lokalisiert hatte. Es waren, wie ich überrascht feststellte, deutsche und tschechische Szenen dabei: von diesem Turm hatte Eulenspiegel sein Seil mit den vielen Schuhen über die Radbusa gespannt, an jenem Feldrain auf dem Weg zum Lochotín hatte die fleißige Ameise ihre Wintervorräte gesammelt, während die Grille sorglos in den Tag hinein zirpte. Diese französische Fabel stieg nun in tschechischem Wortlaut aus der untersten Schicht meiner Kindheitserinnerungen auf. So belebte sich die wiederentdeckte Stadt mit einem mehrsprachigen Gemisch von Märchen- und Sagengestalten.

Eine gewisse Sonderstellung hatten damals die Kinder jüdischer Geschäftsleute, die im alten Österreich vornehmlich deutsche Schulen besuchten und deren Familien sich zur deutschen Gesellschaft rechneten. Sie kamen uns, obwohl durchaus assimiliert, nach Aussprache und Aussehen doch etwas fremdartig vor - wobei gewisse Vorbehalte unter den Erwachsenen mitgewirkt haben mögen. Aber das verhinderte nicht, daß uns mit einzelnen von ihnen eine gute Kameradschaft, in Einzelfällen sogar Freundschaft verband. Sie wurden nicht verachtet, schon weil sie zur gleichen Sozialschicht und „Sprachinsel“ gehörten; ja sie konnten wegen der Wohlhabenheit und Intelligenz und der größeren Sprachgewandtheit, die manche von ihnen auszeichneten, eine Art Minderwertigkeitsgefühl bei uns hervorrufen.

Aus den nationalen Gruppenbildungen und Schichtungen meiner Pilsener Kinderzeit mag ich – so will es mir heute scheinen – für mein ganzes Leben eine eigentümliche gesellschaftliche Ortsbestimmung und Selbstdeutung mitgenommen haben: Es war das Gefühl und Bewußtsein, ja schließlich ein gewisses Bedürfnis, einer gesellschaftlichen Gruppe oder Schicht anzugehören, die sich von einer andersartigen Umwelt abhob – in gewissem Sinn wie eine Elite, aber doch ohne die einer solchen gewöhnlich zugeschriebenen Haltung der Überlegenheit und Verachtung; im Gegenteil: mit einem fast liebevollen Wunsch, diese „Umwelt“ zu studieren und zu verstehen, sie als notwendiges Korrelat der eigenen Gruppe und als Instrument zu deren kritischem Verständnis im Hintergrund zu haben. Nur so kann ich mir erklären, daß ich bis heute in den verschiedensten Lagen immer am Rande der eigenen Gruppe stand, ständig bereit, in Gedanken aus ihr herauszutreten und sie gewissermaßen von außen zu sehen, die Fremd-

Topographie
des
Königreichs Böhmen,
darinn
alle Städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen, und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden.
Verfasset von
Jaroslaus Schaller,
Sr. Joseph. Priester des Ordens der frommen Schulen, Ehrenmitgliede der königlichen preußischen Gesellschaft naturforschender Freunde in Berlin, und Halle, und wirklichem Mitgliede der gelehrten Gesellschaft in Jena.
Neunter Theil.
Pilsner Kreis.
Königl. Stadt Pilsen.
Prag und Wien,
in der von Schönfeldschen Handlung 1788.

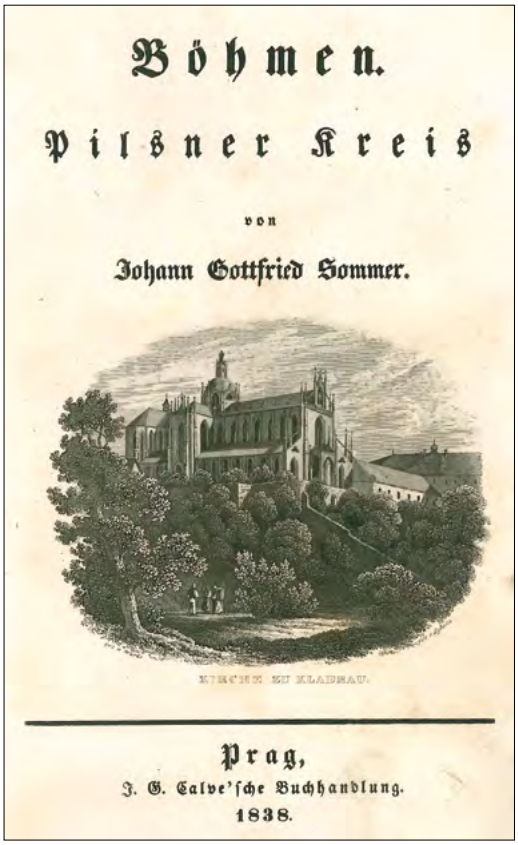

Böhmen.
Pilsner Kreis
von
Johann Gottfried Sommer.
Prag,
J. G. Calve'sche Buchhandlung.
1838.

Titulní strany z Schallerovy a Sommerovy topografie pro Plzeňský kraj.
Die Titelseiten von Schallers und Sommers Topografien des Pilsner Kreises.

gruppe dagegen wie von innen, um ihr Weltbild und ihre Motive zu erforschen. Deshalb war es mir nie möglich, einer Gruppe - Nation, Konfession, Sozialschicht oder ähnlich - mit jenem naiven und sicheren Gruppenbewußtsein anzugehören, das die Voraussetzung jedes Nationalismus, Konfessionalismus, Standes- oder Parteibewußtseins ist und das ich an so vielen meiner Gruppengenossen, aber auch Fremdgruppenangehörigen beobachtet, teils beneidet, teils aber auch bemitleidet habe.

Schon damals also, in der Kindheit an der Grenze zweier Völker, hat sich - wie ich rückschauend erkenne - mein ganzes Problem und Schicksal vorgeformt, wie ich es in meinem späten Buch über die Ideologien formuliert habe: „Sobald sie (die Forschung) … mehrere Systeme dieser Art vergleichend untersucht, hat sie die schon relativiert ... Die verstehende Analyse der verschiedenen Kulturen und Religionen macht den Betrachter unfähig, aus der Kraft der einen von ihnen zu leben.“ Es tröstet mich, daß gerade auch dieses Suchen des archimedischen Punktes außerhalb der Gesellschaften und Systeme seine notwendige und heilsame Funktion hat.

Adolf Hauffen (1863-1930).
Adolf Hauffen (1863-1930).

Emil Lehmann byl autorem první přehledové publikace věnované „sudetoněmeckému národopisu“.
Emil Lehmann war Autor der ersten Übersichtspublikation, die der „sudetendeutschen Volkskunde“ gewidmet wurde.

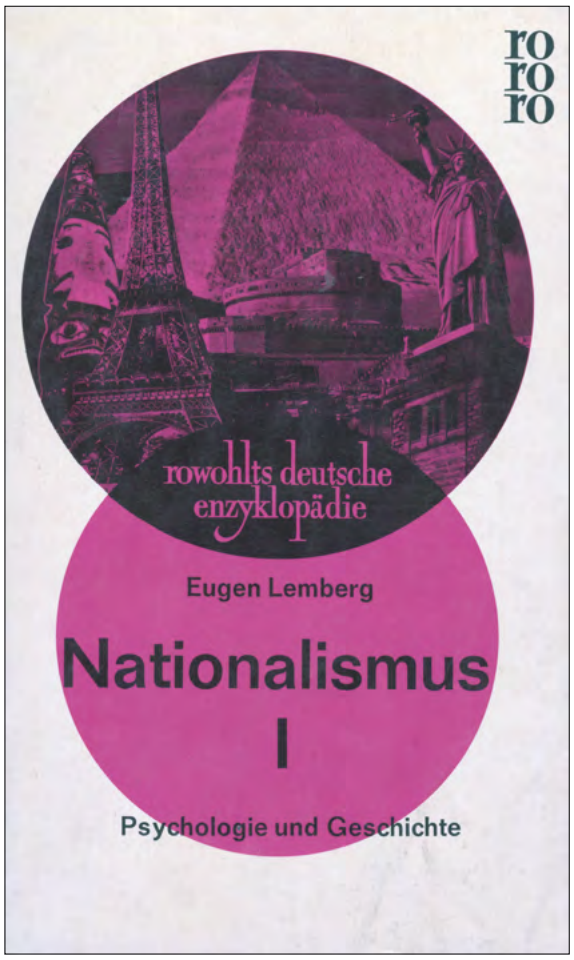

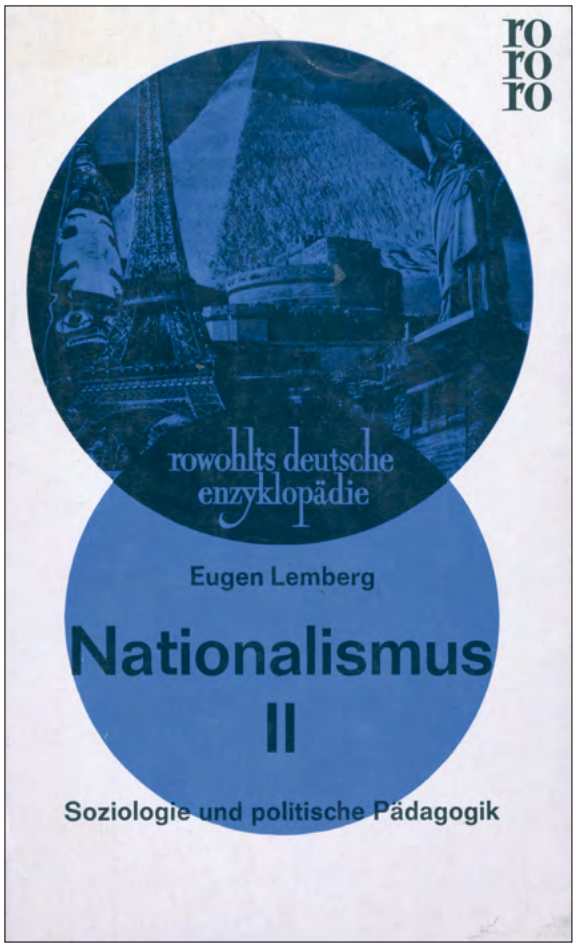

Za Lembergovo základní dílo k tématu nacionalismu je možné označit dvoudílnou monografii z 60. let 20. století.
Als Lembergs Grundwerk zum Thema Nationalismus kann man die zweiteilige Monografie aus den 60er Jahren des 20. Jh. bezeichnen.

Německé divadlo v Plzni v letech 1877–1879

Každé významnější město někdejší rakousko-uherské monarchie se vyznačovalo více či méně pestrým etnickým složením. Sebereflexe etnik se odrážela v mnoha formách ekonomického, společenského a kulturního života. Jeden z nejvýraznějších dobových způsobů, jak posílit kolektivní identitu určitého národa, spočíval v úsilí vybudovat vlastní divadlo. Nejenže vedle tisku plnilo roli důležitého média, ale v národnostně smíšeném prostředí se pro příslušníky menšin stávalo jedním z nejreprezentativnějších míst jejich pravidelného vzájemného setkávání. Pro obyvatele města, jakým byla ve druhé polovině 19. století bouřlivě se rozvíjející Plzeň, představovalo divadlo vedle kostela a korza specifický veřejný prostor, protikladný intimnímu prostředí měšťanských domácností, z nichž mnohé svou zámožností a kulturní vyspělostí plnily funkci reprezentativních měšťanských salónů.

V Plzni byla věnována soustavná pozornost především českému divadlu, a to od okamžiku jeho fungování v kamenné budově v roce 1865, kdy bylo divadlo svěřeno Švandově společnosti. Množství ohlasů v denním tisku i zachovaná dokumentace (almanachy, zprávy o činnosti, korespondence, deníky, materiál ikonografické povahy) dají dnešním historikům nahlédnout do repertoáru, inscenační praxe, personálního složení jednotlivých ansámblů, vzniku a přestaveb jednotlivých budov, jejich zařízení včetně honosné výzdoby apod.[1] Bohužel nemůžeme totéž říci o divadle německém (Das deutsche Theater), jehož působení je v Plzni ohraničeno roky 1869 a 1945. Chceme-li dnes zachytit alespoň část jeho historie, čeká nás – podobně jako u všech německých scén na našem území – řada problémů, spočívajících v torzovitosti pramenů, navíc nestejné vypovídající hodnoty. Jitka Ludvová, autorka monografie o pražském německém divadle, poukazuje na úskalí, jež provází každou historickou práci o divadle. Divadlo podle ní „patří k nejvěrnějším obrazům své doby a společ-

1 Přehledové práce o českém divadle v Plzni, na nichž se podílely autorské kolektivy, vznikly v jubilejním 100. a 150. výročí jeho existence, tedy v roce 1965 a 2015.

Das Deutsche Theater in Pilsen (Plzeň) in den Jahren 1877–1879

Es war typisch für die ehemalige Österreichisch-ungarische Monarchie, dass die Bevölkerung unterschiedlichen ethnischen Ursprungs war. Dies spiegelte sich in verschiedenen Formen des ökonomischen, gesellschaftlichen und kulturellen Lebens der Stadt wider. Zu den bedeutendsten Formen der Stärkung der Identität eines bestimmten Volkes gehörte das Bemühen, ein eigenes Theater zu errichten. Dies gehörte in Städten mit verschiedenen nationalen Gruppierungen neben der Presse zu den bedeutendsten Merkmalen des Ortes, denn ein Theater war auch ein Ort der Begegnung, ein Ort der Kultur. Für die in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts stark wachsende Stadt war das Theater charakteristisch, das neben der Kirche und dem Korso einen spezifischen öffentlichen Raum darstellte, der einen Gegensatz zum intimen Millieu bürgerlicher Haushalte bildete, von denen viele zu repräsentativen Bürgersalons wurden.

In Pilsen richtete man systematisch die Aufmerksamkeit vor allem auf das tschechische Theater, das seit 1865 sein eigenes Haus hatte und der Švandagesellschaft anvertraut wurde. Es gibt viele Belege dafür in der Presse, Dokumentationen sind erhalten (Jahrbücher, Berichte, Korrespondenz, Tagebücher, Material ikonographischer Art) und dies gibt den Historikern von heute die Möglichkeit, das Repertoire, die Inszenierung, die Zusammenstellung einzelner Ensembles, die Entstehung verschiedener Häuser oder deren Umbau, wie auch deren prachtvolle Verzierung[1] zu sehen und zu studieren. Dasselbe kann jedoch nicht vom deutschen Theater gesagt werden. Die Tätigkeit des Deutschen Theaters in Pilsen ist auf die Jahre von 1869 bis 1945 beschränkt. Wenn wir uns heute wenigstens mit einem Teil seiner Geschichte befassen möchten, gibt es genauso wie bei anderen Szenen in unserem Land eine Reihe Probleme, die Quellen sind mangelhaft und haben unterschiedliche Qualität. Jitka Ludvová, die Autorin der Monografie

1 Eine Übersicht zum tschechischen Theater in Pilsen wurde anlässlich des 100. und 150. Jahrestages seiner Entstehung vorgelegt.

nosti, protože není ‚pouhým textem', ale významně zasahuje do tak odlehlých oblastí, jakými je podnikání, státní legislativa či zaměstnanecká tematika. Realizovalo se tady a teď, v konkrétním prostředí a čase, a právě proto je jeho rekonstrukce obtížná" (Ludvová 2012: 13).

První, kdo se ujal nesnadného úkolu popsat alespoň první desetiletí plzeňského Německého divadla, byla koncem 60. let minulého století studentka muzikologie FF UK v Praze Jana Štierová. V diplomové práci „Opera a opereta v Německém divadle v Plzni (První desetiletí)" obhájené v roce 1971, zachytila pomocí rešerší z německého deníku „Pilsner Zeitung" jako jediného tehdy dosažitelného pramene uloženého v Archivu města Plzně prvních deset sezón existence divadla od jeho založení v roce 1869. Pouhou malou část své práce otiskla po dvaceti letech pod jménem Jana Benešová v obnoveném časopise Plzeňsko, který se bohužel dočkal pouhých tří ročníků.

Také další příspěvek k dějinám plzeňského Německého divadla vznikl jakožto závěrečná studentská práce. Někdejší posluchačka Fakulty pedagogické v Plzni Marie Hrdinová si ve své diplomové práci „Německé divadlo v Plzni. Historie německého divadla v Plzni v letech 1933–1937", obhájené v roce 2006 na Katedře hudební kultury Fakulty pedagogické Západočeské univerzity, vybrala další časový úsek, tentokrát konec třicátých let 20. století. Také ona se opírala o recenze a články z tisku, konkrétně z deníku „Pilsner Tagblatt", vycházejícího v Plzni od roku 1900 a navazujícího na dřívější „Pilsner Zeitung". Její práce byla usnadněna již tím, že články o divadle vycházely s jistou pravidelností, navíc ve stejné rubrice. Později se však tatáž autorka v souvislosti s Německým divadlem v Plzni začala zajímat – podobně jako J. Štierová-Benešová – i o jeho počátky. Tuto snahu pak dovedla do konce v roce 2016 v disertaci „Deutsches Theater in Pilsen. Geschichte des Deutschen Theaters in Pilsen in den Jahren 1869–1875" obhájené na Masarykově univerzitě v Brně. Podobně jako její předchůdkyně se i ona opírala o jediný možný zdroj, a sice „Pilsner Zeitung", zároveň však pracovala s dalšími materiály,[2] které však k obrazu divadelního chodu v podstatě nic nového nepřinesly. Navíc se autorka na rozdíl od své předchůdkyně nechala zmást menší mírou objektivity, jimiž se někdejší texty německy píšících recenzentů vyznačovaly, neboť jejich úkolem bylo zároveň podpořit existenci vlastního divadla. Její roli již výrazně usnadnil internet, z jehož odkazů mohla čerpat informace, které byly v 60. letech minulého století běžnému studentu nedostupné.

2 Portréty hostujících umělců, divadelní almanachy aj.

des Prager deutschen Theaters, zeigt die Schwierigkeiten, die jede historische Arbeit zum Thema Theater begleiten. Das Theater gehört ihrer Meinung nach „zu den treuesten Abbildungen seiner Zeit und Gesellschaft, weil es kein „bloßer Text" ist, sondern den unternehmerischen Geist, die staatliche Verwaltung oder das Thema der Angestellten erheblich beeinflußt. Es findet jetzt und hier, in konkreter Zeit und Umgebung statt, und deshalb kann das Geschehen schwer rekonstruiert werden"(Ludvová 2012: 3).

Die erste, die sich mit diesem schwierigen Thema befasste, war Jana Štierová, die Ende 60er Jahre Musikwisschenschaft an der Philosophischen Fakultät in Prag studierte. Ihre Diplomarbeit „Oper und Operette am Deutschen Theater in Pilsen (Das erste Jahrzehnt)", die sie 1971 auf Grund von Recherchen im deutschen Tageblatt „Pilsner Zeitung" verteidigte, war lange die einzige zugängliche Quelle, die im Archiv der Stadt Pilsen aufbewahrt wurde. Zwanzig Jahre später druckte sie unter dem Namen Jana Benešová in der erneuerten Zeitschrift Plzeňsko (Pilsner Region) einen kleinen Teil ihrer Arbeit. Die Zeitschrift wurde jedoch nur drei Jahre gedruckt.

Auch die nächste Arbeit zur Geschichte des deutschen Theaters in Pilsen war eine Abschlussarbeit. Marie Hrdinová, Studentin der Pädagogischen Fakultät in Pilsen, schrieb ihre Diplomarbeit über „Das Deutsche Theater in Pilsen. Die Geschichte des Deutschen Theathers in den Jahren 1933–1937". Diese Arbeit wurde 2006 am Lehrstuhl für Musikkultur verteidigt. Marie Hrdinová recherchierte Pressematerial, das seit 1900 in Pilsen erschien, konkret „Das Pilsner Tagblatt", und die „Pilsner Zeitung". Hier war die Arbeit einfacher, denn Artikel über das Theater erschienen ziemlich regelmässig und in derselben Rubrik. Später begann sich dieselbe Autorin auch ähnlich wie Jana Stierová-Benešová mit dem Beginn des Deutschen Theaters in Pilsen zu befassen und im Jahr 2016 beendete sie ihre Dissertation „Deutsches Theater in Pilsen. Geschichte des Deutschen Theaters in Pilsen in den Jahren 1869–1875". Der Ausgangspunkt für ihre Arbeit war wieder die „Pilsner Zeitung", sie zog jedoch auch anderes Material heran[2]. Dabei fand sie nichts Wesentliches, die Autorin war auch nicht so objektiv wie ihre Vorgängerin. Ihre Arbeit wurde schon von der Möglichkeit der Internet-Recherche erleichtert. Hier konnte sie Informationen abrufen, die in den sechziger Jahren unzugänglich waren.

Die dritte Forscherin, die sich mit diesem Thema befasste, war die Theaterwissenschaftlerin

2 Porträts gastierender Künstler, Theateralmanache usw.

Třetí badatelkou, která se věnovala historii Německého divadla v Plzni, byla teatroložka Vlasta Smoláková. V obsáhlé stati věnované divadlu, jež je částí monografie „Dějiny města Plzně 2“, sleduje vývoj plzeňského divadla od jeho počátku do roku 1918. Fundovaná stať je inspirativní již tím, že autorka nesleduje německé divadlo izolovaně, nýbrž ve vzájemné souvislosti s divadlem českým.

Vznik Německého divadla

Dříve než se budeme zabývat námi sledovaným obdobím, tedy roky 1877-1879, je nutno předeslat fakta mnohokrát opakovaná mými předchůdkyněmi. V roce 1865 byl z iniciativy pozdějšího intendanta českého divadla Ignáce Schiebla a člena městské rady Jana Kleissla prosazen návrh, aby jediná divadelní budova v Plzni[3] byla na zimní sezónu propůjčena české společnosti Pavla Švandy ze Semčic. V dubnu 1866 bylo stanoveno, že se divadlo bude střídavě zadávat českým a německým společnostem. O rok později však vzešel – opět z Kleisslovy iniciativy – další návrh, a sice pronajmout budovu po dobu šesti let výlučně Švandovi. Návrh byl většinou členů městské rady odsouhlasen. Rozhodnutí tak postihlo německou menšinu, která tím ztratila nárok na vlastní scénu (Benešová 1990a: 24). Již v dubnu téhož roku se počal formovat spolek pro vybudování Německého divadla s názvem „Deutscher Theaterverein“, jehož stanovy byly oficiálně schváleny 7. června. Patnáctičlennému výboru předsedal někdejší starosta Maschauer. Pro stavbu byl vybrán pozemek v dnešní Goethově ulici sousedící s Německým domem. Vypracování stavebního plánu bylo svěřeno profesoru pražské techniky, volyňskému rodáku Josefu Niklasovi (1817-1877) a provedení samotné stavby osvědčenému plzeňskému staviteli, Čechu Martinu Stelzerovi (1815-1894). Stavební parcela Niklase donutila k atypickému řešení. Hlavní osu budovy architekt položil souběžně s uliční frontou, přičemž vstupní vestibul napojil na sousední Německý dům. Hlediště podkovovitého půdorysu mělo tři podlaží. Přízemí bylo vybaveno třemi řadami křesel a deseti řadami sedadel, zbytek sloužil jako místa k stání. Balkón tvořila souvislá řada osmnácti lóží, třístupňová galerie měla jak místa k sezení, tak k stání. Každé podlaží bylo po obou stranách orchestřiště zakončeno proscé-

3 Budova projektovaná italským stavitelem Lorenzem Sacchettim stála na rohu dnešní Riegrovy ulice a sadů Pětatřicátníků, tedy na místě dnešní Fakulty právnické ZČU.

Vlasta Smoláková. Sie verfolgt in ihrem umfassenden Text „Das Deutsche Theater in Pilsen“ die Entwicklung des Pilsner Theaters von Beginn bis zum Jahr 1918. Dieser Artikel ist auch Bestandteil der Monographie „Geschichte der Stadt Plzeň 2“. Es ist erfreulich, dass die Autorin nicht nur das deutsche Theater isoliert untersucht, sondern im Zusammenhang mit der Entwicklung des tschechischen Theaters.

Entstehung des Deutschen Theaters

Bevor wir uns mit dem untersuchten Zeitraum, d. h. den Jahren 1877-1879 befassen, sind die schon vielmals wiederholten Fakten anzugeben. Im Jahr 1865 wurde von Ignaz Schiebel, dem Intendanten des tschechischen Theaters und Jan Kleissl, einem Mitglied des Stadtrates vorgeschlagen, das einzige Theatergebäude in Pilsen[3] für die Wintersaison an die tschechische Gesellschaft von Pavel Švanda zu Semčice auszuleihen. Im April 1866 wurde beschlossen, das Theater abwechselnd der tschechischen und deutschen Theatergesellschaft zur Verfügung zu stellen. Ein Jahr später – wieder auf Initiative des Stadtratsmitgliedes Kleissl – wurde das Theatergebäude für sechs Jahre ausschließlich an die Švandagesellschaft vermietet. Der Stadtrat nahm diesen Vorschlag an. Damit wurde die deutsche Minderheit getroffen, denn sie verlor so den Anspruch auf ihre eigene Bühne (Benešová 1990a: 24). Schon im April desselben Jahres entstand ein Verein zum Aufbau des Deutschen Theaters mit dem Namen „Deutscher Theaterverein“, dessen Status am 7. Juni offiziell genehmigt wurde. An der Spitze des fünfzehnköpfigen Komitees stand der damalige Bürgermeister Maschauer. Das Grundstück wurde in der heutigen Goethestrasse in Nachbarschaft des deutschen Hauses gefunden. Die Bauplanung wurde Josef Niklas (1817- 1877), einem Professor der Prager Technischen Hochschule, anvertraut. Für die Durchführung des Baues wurde der Tscheche Martin Stelzer (1815-1894), ein bewährter Baumeister aus Pilsen, engagiert. Das Grundstück selbst zwang den Bauplaner zu einer atypischen Lösung. Die Hauptachse des Gebäudes legte er parallel laufend mit der Strassenfront, wobei das Eingangsvestibül sich an das Deutsche Haus in der Nachbarschaft anschloß.

3 Das vom italienischen Architekten Lorenzo Sacchetti entworfene Theatergebäude stand an der Ecke Rieger-Strasse/ Parkanlage Sady Pětatřicátníků, wo sich heute die juristische Fakultät der Westböhmischen Universität befindet.

niovou lóží. Dekorace byly dílem pražského krajináře Huga Ullika, sádrové ornamenty vytvořil profesor české reálky Antonín Morávek. Kapacita čítala včetně míst k stání 875 až 1000 diváků, což převyšovalo počet míst ve starém divadle zhruba o 200 (Smoláková 2016: 737). Stavbou německého divadla v Plzni se tak rozšířil počet německých scén na území Čech a Moravy, který podle dochovaných údajů dosáhl koncem 19. století počtu 25 (Ludvová 2012: 49). Pro srovnání zároveň uvádím, že v Evropě působilo přibližně ve stejné době více než 220 zemských, dvorních, městských i soukromých německých divadel (Tamtéž: 103).

Po uzavření kupní smlouvy, získání stavebního povolení a sestavení rozpočtu se „Deutscher Theaterverein" snažil získat potřebné finanční prostředky. Ty do Plzně proudily z Vídně, Drážďan, na území Čech pak z dalších měst s početně zastoupeným německým obyvatelstvem, Prahu nevyjímaje. Většinou se jednalo o výtěžky z představení německých divadel, akademií, koncertů, výstav a loterií, nechyběly však ani finanční dary zámožných soukromých osob. Byli to většinou elity z plzeňských podnikatelských, obchodnických a právnických kruhů – Waldek, Hýra, Maschauer, Gluth, Dlauhy, Klotz aj. (Benešová 1990a: 24). V seznamu darovaných předmětů figurují převážně dary od žen.[4] Kompletní stavba byla spolku předána v srpnu 1869 a téhož roku 10. října slavnostně otevřena Rossiniho operou „Vilém Tell" (Tamtéž).

Divadelní recenze jako historický pramen

Bohužel ani v současné době jsme nepokročili natolik, abychom mohli o Německém divadle v Plzni předložit podobně fundovanou publikaci, jako tomu bylo v případě obou výše zmiňovaných textů věnovaných divadlu českému. Jediný způsob, jak se alespoň částečně dobrat určitých informací, spočívá opět pouze v rešerších denního tisku. Zde se v první řadě nabízejí všechny ročníky výše zmíněného deníku „Pilsner Zeitung", vycházejícího od roku 1900 pod názvem „Pilsner Tagblatt". Přístup k posledně jmenovanému nám dnes usnadňuje digitalizace tisku, kterou provedla vídeňská

4 Jejich jména s přesnou evidencí 242 darovaných předmětů uvádí příloha deníku Pilsner Bote z 21. 10. 1869, roč. 13, č. 95.

Der Zuschauerraum des Grundrisses hatte drei Etagen. Das Erdgeschoß war mit drei Reihen mit Sesseln und zehn mit Sitzen ausgestattet, der Rest diente den Gästen als Stehplatz. Auf dem Balkon befanden sich 18 Logen, eine dreistufige Galerie hatte sowohl Sitze als auch Stehplätze. In jedem Stockwerk gab es auf beiden Seiten einen Orchestergraben mit einer Loge für den Szenaristen. Für die Dekoration sorgte der Prager Landschaftsmaler Hugo Ullik, die Gipsornamente gestaltete Antonín Morávek, Professor an der tschechischen Realschule. Die Kapazität des Theaters war einschließlich Stehplätze für 875 bis 1000 Zuschauer geplant, d. h. es waren hier um 200 Plätze mehr als im alten Theater (Smoláková 2016: 737). Der Bau des Deutschen Theaters in Pilsen erweiterte so die Zahl der deutschen Szenen in Böhmen und Mähren, die den erhaltenen Angaben zufolge bis zu 25 erreichten (Ludvová 2012: 49). Zum Vergleich führe ich an, dass es in Europa zu dieser Zeit mehr als 220 deutschen Landes-, Hof-, Stadt- und Privattheater gab.

Nach Abschluß des Kaufvertrages, dem Erhalt der Baugenehmigung und der Erarbeitung eines Finanzplanes für den Bau, bemühte sich der „Deutscher Theaterverrein" finanzielle Mittel für das Bauvorhaben zu gewinnen: diese kamen aus Prag, Wien, Dresden und Städten mit deutscher Bevölkerung in Böhmen und Mähren. Meistens waren es Erlöse aus verschiedenen Vorstellungen, Akademien, Konzerten, Ausstellungen, Lotterien und Spenden reicher Privatpersonen. Es handelte sich hauptsächlich um die Pilsner Elite – Unternehmer, Geschäftsleute und Juristen – Waldek, Hýra, Maschauer, Gluth, Klotz usw. (Benešová 1990a: 24). Die Spenden kamen vorwiegend von Frauen.[4] Der komplette Bau wurde dem Deutschen Theaterverein im August 1869 übergeben und im selben Jahr wurde das Theater mit Rossinis Oper „Wilhelm Tell" feierlich eröffnet.

Theaterrezensionen als historische Quelle

Leider können wir gegenwärtig noch keine fundierte Publikation über das Deutsche Theater in Pilsen vorlegen, wie es schon für das tschechische Theater gelungen ist. Der einzige Weg, um teilweise etwas zu finden, sind wieder Recherchen in der Tagespresse. In erster Linie ist hier die schon erwähnte „Pilsner Zeitung", die ab 1900

4 Ihre Namen mit der genauen Evidenz der 242 geschenkten Gegenstände sind in der Beilage des Pilsner Boten (21. 10. 1869, Jg. 13, N. 95) angeführt.

Národní knihovna.[5] Díky ní máme k dispozici většinu německy psaného tisku vycházejícího ve městech na území rakousko-uherské monarchie. Plzeň je zde zastoupena sice torzovitě, ale periodiky, které Archiv města Plzně k dispozici nemá, tudíž s nimi s největší pravděpodobností nepracovaly ani výše zmíněné badatelky. Jedná se o dva ročníky večerníku „Pilsner Fremden-Post" a „Pilsner Abendblatt", z nichž můžeme vcelku spolehlivě čerpat informace o denním repertoáru divadla v průběhu dvou zimních sezón, a sice 1877/78 a 1878/79. Tím moje práce doplňuje výčet premiér, odehraných během první dekády uměleckého provozu divadla, o nichž ve své diplomové práci pojednala J. Štierová-Benešová, a zároveň s přestávkou pěti zimních sezón navazuje na podrobný rejstřík zpracovaný v disertační práci Marií Hrdinovou.

Výsledkem podrobného studia rešerší tohoto plzeňského večerníku je rejstřík přiložený v závěru tohoto textu, v němž se na základě každodenně avizovaného programu podařilo zachytit všechna představení, která byla odehraná v daném kalendářním roku. Tituly zde jsou uvedeny v původním znění tak, jak byly uveřejněny v tisku. Otazníky znamenají, že nebylo možné zjistit jméno autora či repertoárovou kategorii uváděného kusu.[6] Prostřednictvím recenzentských ohlasů jsem zpětně kontrolovala, zda se předem avizovaný titul skutečně uváděl, či zda nedošlo ke změně. I přes nedostatky, jejichž odstranění přenechávám svým následovníkům, nám rejstřík pomůže dobrat se během jednotlivé sezóny počtu představení, titulů, jejich repertoárové kategorie a z toho pak vyplývajících nároků na soubor a jeho jednotlivé členy. Lze z něho vyčíst i pohotovost ředitelství, s níž reagovalo na novinky uvedené na scénách v takových kulturních centrech, jakými byly kupříkladu Vídeň, Berlín, Praha či Drážďany, v neposlední řadě pak benefice a pohostinská vystoupení známých interpretů, mezi nimiž převažovali zejména členové pražského Zemského divadla. Jednotlivé ohlasy v tisku (recenze, fejetony a noticky) pak podávají podrobnější informace o průběhu představení, obsazení rolí, výkonech interpretů, ale také o návštěvnosti jednotlivých představení.

Předem bych ráda zdůraznila, že recenze nelze považovat z hlediska objektivity za stoprocentně

5 „ANNO. Historiche österreichische Zeitungen und Zeitschriften". [online] [cit. 10. 12. 2017] Dostupné z: < http://anno.onb.ac.at/alph_list.htm>.

6 Termín „repertoárová kategorie" zde užívám v souhlase s J. Ludvovou, která ji převzala z článku dramaturga Německého nového divadla Maxe Poensgen-Albertyho, otištěného roku 1901 v časopise „Deutsche Arbeit" (viz Ludvová 2012: 103).

den Namen „Pilsner Tagblatt" trug, von Bedeutung. Man kommt heute besser an Material, weil die Texte der „Wiener Nationalbibliothek" digitalisiert wurden.[5] Dank dieser Leistung steht hier der größte Teil der deutsch geschriebenen Presse zur Verfügung. Pilsen ist bruchteilartig vertreten, aber es gibt hier Periodika, die dem Archiv der Stadt Plzeň nicht zur Verfügung stehen. Deshalb ist zu vermuten, dass die schon erwähnten Forscherinnen nicht damit gearbeitet haben. Es handelt sich um zwei Jahrgänge des Abendblattes „Pilsner Fremden-Post" und des „Pilsner Abenblattes". Hier stehen ziemlich zuverlässige Informationen über das Tagesrepertoire des Theaters während der zwei Wintersaisonen 1877/78 und 1878/79 zur Verfügung. Damit ergänze ich die Zahl der Erstaufführungen, die im Laufe des ersten Jahrzehntes des Theaters stattfanden und die in der Diplomarbeit von J. Štierová-Benešová vorkommen und mit einer Unterbrechung von fünf Wintersaisonen in einem detaillierten Verzeichnis in der Dissertation von Marie Hrdinová zu finden sind.

Ein Verzeichnis am Ende dieses Textes, in dem auf Grund des angekündigten Programms alle Vorstellungen, die im gegebenen Kalenderjahr stattfanden, aufgelistet sind, ist das Resultat einer detaillierten Recherche des Pilsner Abendblattes. Theaterstücke sind im ursprünglichen Wortlaut angegeben, so, wie sie die Presse veröffentlichte. Die Fragezeichen deuten darauf hin, dass es nicht möglich war, den Namen des Autors oder die Kategorie des Repertoires zu bestimmen[6]. Mittels der Reaktion der Rezesenten konnte ich dann feststellen, ob das angekündigte Programm wirklich aufgeführt wurde oder ob es zu einer Programmänderung kam. Trotz der Mängel, deren Beseitigung ich meinen Nachfolgern überlasse, hilft uns das Verzeichnis, die Anzahl der Aufführungen einer Saison und ihre Kategorien festzuhalten, und die Ansprüche, die diese Aufführungen an das Ensemble und dessen einzelne Mitglieder stellten, einzuschätzen. Man kann hier auch die Bereitschaft der Theaterdirektion erkennen, auf Neuigkeiten bei Aufführungen in kulturellen Zentren wie Wien, Berlin, Prag oder Dresden zu reagieren, es kam zu Gastaufführungen bekannter Interpreten, nament-

5 „ANNO. Historiche österreichische Zeitungen und Zeitschriften". [online] [10. 12. 2017] Abrufbar unter: < http://anno.onb.ac.at/alph_list.htm>.

6 Den Terminus „Repertoire-Kategorie" gebrauche ich in Übereinstimmung mit J. Ludvová, die ihn aus einem Artikel von Max Poensgen-Alberty, einem Dramaturg des Deutschen neuen Theaters übernahm. Der Artikel erschien gedruckt 1901 in der Zeitschrift „Deutsche Arbeit" (siehe Ludvová 2012: 103).

spolehlivý pramen. Tato skutečnost, všeobecně známá badatelům nejen v oblasti divadla, ale všech uměleckých žánrů, je v našem případě ještě komplikována příslušností recenzenta náležejícího k německé menšině. Německy píšící recenzent nejenže podává základní informace a uvádí své subjektivní dojmy, ale vystupuje zároveň i jako obhájce kulturní instituce a německé kultury vůbec. Kritizovat příliš ostře by bývalo bylo vzhledem k postavení německé menšiny kontraproduktivní. Může se nám tedy na první pohled zdát, že i přes občasné výtky v divadle vše probíhalo v nejlepším pořádku a na nejvyšší možné úrovni. Recenzenti chrlí superlativy a tam, kde vládly pochyby a nespokojenost, jsou peskováni spíše diváci, kteří prý kus dostatečně neocenili, nebo se do divadla nedostavili v důsledku špatného počasí. Pozornost recenzentů se soustředila především na herecké a pěvecké výkony sólistů. Na druhé straně jsou však v recenzích zmiňováni všichni aktéři, kteří se v představení objevili, byť pouze v epizodních rolích. Tato praxe nám dnes umožňuje si představit, nakolik byli herci v každodenním divadelním provozu vytíženi. Nebylo pro ně „malých rolí". Aby se představení mohlo uskutečnit, museli účinkovat takřka permanentně, tedy téměř každý večer. Bohužel nemáme žádné zprávy o tom, jak probíhaly zkoušky.

V souhlase s dobovou praxí recenzenti neuváděli křestní jména umělců, což nám dnes výrazně ztěžuje bádání. U příjmení bývá uvedeno pouze „pan", „paní" nebo „slečna". Zatímco pisatelé se u nových kusů podrobně věnovali obsahu a obsazení rolí, zanechali nám málo zpráv o podobě scény. Jen z některých údajů můžeme usuzovat, že byla zřejmě obměňována jen částečně a takto přizpůsobována novému kusu. Větší zájem vzbuzovaly kostýmy, a to zejména tam, kde překvapovaly svou nákladností. I tato okolnost byla v notických často uváděna jako lákadlo, které mělo přitáhnout početné publikum. V hudebních kusech jsou orchestr, sbor a dirigent zmiňováni jen částečně, většinou se odbývají konstatováním jako „Das Orchestr hielt sich tapfer" („Orchestr se držel statečně") apod.

Ke stavu recenzí, které se začaly pravidelně objevovat v rozmezí ledna 1877 až dubna 1879 na různých stránkách večerníku a v různých rubrikách („Theaterplaudereien", „Vom Theater", „Deutsches Theater"), dodejme, že nevíme nic o jejich autorech. Jména většinou uvedena nejsou, jen v některých případech se setkáváme se šifrou

lich der Mitglieder des Prager Landestheaters. Ausführliche Informationen über den Verlauf der Vorstellungen, die Rollenbesetzung von Interpreten und die Besucherzahlen fanden Resonanz in der Presse.

Ich möchte betonen, dass Rezensionen vom Gesichtspunkt der Objektivität keine zuverlässige Quelle sind. Diese Tatsache, die nicht nur Theaterwissenschaftlern, sondern Forschern aus allen Bereichen der Kunst allgemein bekannt ist, wird in unserem Fall noch durch die Zugehörigkeit des Rezensenten zur deutschen Minderheit verkompliziert. Ein deutsch schreibender Rezensent teilt nicht nur die Grundinformationen mit, er bringt auch seine subjektiven Eindrücke ein und verteidigt seine Kulturinstitution und die deutsche Kultur als solche. Eine zu scharfe Kritik wäre im Bezug auf die deutsche Minderheit kontraproduktiv gewesen. Es konnte daher ab und zu passieren, dass Mängel erwähnt wurden, aber ansonsten sollte alles auf höchstem Niveau und in bester Ordnung gewesen sein. Die Rezesenten schreiben in Superlativen und dort, wo Bedenken und Unzufriedenheit herrschten, waren die Zuschauer schuld, die das Stück angeblich nicht voll begriffen hatten, oder es war einfach schlechtes Wetter. Die Aufmerksamkeit der Rezesenten konzentrierte sich vor allem auf die Interpretation der Rolle und auf die Leistungen der Sänger. Andererseits werden in den Rezensionen alle Mitwirkenden erwähnt, die in den Aufführungen aufgetreten sind, auch wenn es nur episodische Rollen waren. Durch diese Praxis können wir heute begreifen, wie ausgelastet die Schauspieler im alltäglichen Theaterbetrieb waren. Es gab für sie keine „kleinen Rollen". Um die Aufführung realisieren zu können, mussten sie fast permanent auftreten, also fast jeden Abend. Leider stehen uns keine Auskünfte darüber zur Verfügung, wie die Proben eigentlich verliefen.

Im Einklang mit der Praxis der damaligen Zeit wurden die Taufnamen der Künstler nicht angeführt. Dies erschwert die Forschung heute. Beim Namen steht nur „Herr", „Frau" oder „Fräulein". Die Rezensenten widmeten sich bei Neuaufführungen und den Rollenbesetzungen recht ausführlich dem Inhalt des Stückes, hinterließen jedoch wenige Berichte über die Gestaltung der Szenen. Einige Andeutungen wiesen darauf hin, dass sie nur teilweise abgeändert wurden. Größeres Interesse weckten die Kostüme, die manchmal sehr kostspielig waren. Auch dieses wurde in den Notizen oft als Lockmittel erwähnt, um ein größeres Publikum anzuziehen. Bei Musikstücken wird das Orchester, der Chor und der Dirigent kaum genannt, meistens wurde bemerkt „das Orchester hielt sich tapfer" usw.

Y---H,[7] jindy psanou y---, h---[8]. Pouze v jediném případě tento autor vystupuje ze své anonymity a obrací se – světe, div se! ke svým „věrným čtenářkám". Jedná se o ojedinělý případ pocitu ublíženosti recenzenta, jemuž prý nebylo šéfredaktorem dovoleno psát o významné novince (jednalo se o Scribovu „Adriannu Lecouvreur"), neboť byl o recenzi požádán jiný jeho kolega. V novinářské praxi tedy skutečnost nikoliv nová, ale pro nás možná překvapivá, neboť se šéfredaktor „stížnost" na svoji vlastní osobu nebál uveřejnit. Recenzent píše: „23. [toho měsíce] jsem se vrátil z divadla domů a obdržel zprávu z redakce tohoto znění: Adrianne Lecouvreur bude tentokrát recenzována vaším kolegou. Poslyšte, mé dámy, to už bylo přespříliš. Měl jsem zřejmě udělat místo někomu, kdo se chtěl široce a nudně rozepisovat ve stylu 2. dílu Goethova Fausta! Příštího dne jsem se nechal ohlásit u obávaného redaktora a zamával mu dopisem před nosem. – Ten se odhodlal mi říci: ‚Víte co, můj milý, provedení Adrianny je pro vaše pero příliš vážnou věcí, to není váš žánr, vy máte příliš lehké pero, a ostatně, co byste vůbec o tom mohl napsat?' – ‚To že není můj žánr? Že jsem příliš lehkovážný?' Vytočilo mě to, zatmělo se mi před očima a vědom si jeho netrpělivého čekání na jiné mé zprávy dodal jsem si odvahy a odpověděl mu: ‚Pane redaktore, vy jste se mnou hluboce urazil všechny dámy našeho čtenářského kroužku. Jestliže nemohu o Adrianně nic napsat, proč tedy dámy čtou tak rády mé Hovory o divadle? A k tomu všemu mohu ještě s určitostí dodat, že právě při této recenzi budete mé pero těžce postrádat!'[9] V říjnu 1877 se objevují na první straně večerníku recenze psané formou dopisu s oslovením „Caro mio!" podepsané jako „Tvůj přítel Ischariot".[10]

Die Rezensionen erschienen zwischen Januar 1877 bis April 1879 regelmäßig auf verschiedenen Seiten der Abendblätter und auch in verschiedenen Rubriken („Theaterplaudereien", „Vom Theater", „Deutsches Theater"), über ihre Verfasser ist jedoch nichts bekannt. Ihre Namen sind meistens nicht angegeben, ab und zu findet man die Chifren Y---H[7] oder y---, h---[8] . Nur in einem Fall verlässt der Autor seine Anonymität und wendet sich an „seine treuen Leserinnen". Es handelt sich um den Fall eines tief verletzten Rezensenten, dem der Chefredakteur nicht erlaubt haben soll über eine Neuigkeit („Adrienna Lecouvreur" von Scribe) zu berichten, weshalb die Rezension von einem Kollegen verfaßt wurde. In der Journalistenpraxis war das nichts Neues, es war jedoch überraschend, denn der Chefredakteur hatte keine Angst, sich auch zu beschweren und seine Beschwerde zu veröffentlichen. Er schreibt: „Am 23. [d. M.] Abends kehrte ich vom Theater nach Hause zurück und erhielt ein Redaktionsschreiben lautend: ‚Adrianne Lecouvreur wird diesmal von Ihrem Kollegen rezensiert' Hören Sie, meine Damen, das war ein bisschen stark! Ich sollte um meine schönste Berichterstattung gebracht werden und das weil mein Kollege vom Schriftsteller-Cothuren langweilige Breiten im Style des 2. Teiles Faust schreiben will?! Am nächsten Tage ließ ich mich zur Vorbringung meiner Beschwerde beim gefürchteten Redacteur melden und endlich bei ihm vorgelassen, hielt ich ihm den Zettel, der mich so schmerzlich meines Amtes entsetzt, vor die Nase. – Da hub er zu sprechen an: ‚Wie wollen Sie, mein Lieber, die Aufführung der Adrianne war viel zu ernst für Ihre Feder, das ist nicht Ihr Genre, Sie sind viel zu leichtschreibig und schließlich, was hätten denn Sie schreiben können?' Nicht mein Genre? Ich bin zu leichtsinnig?! Dann walte die Tinte in mir auf, mir wurde schwarz vor den Augen und Ihres sehnsüchtigen Wartens auf meine Rapporte gegebend, fühlte sich den Mut eines glücklichen Benefizianten in mir und antwortete kühn und behendigt: ‚Herr Redacteur, Sie haben in mir alle Damen unseres Lesekreises auf´s Tiefste beleidigt, denn wenn ich nicht einmal die Adrianne besprechen könnte, warum lesen die Damen meine Plaudereien denn so gerne? Und das kann ich mich mit dem Bestimmtheit hinzufügen,

7 „Theaterplaudereien. Pilsner Abendpost 10. 3. 1877". [online] [cit. 12. 12. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18770310&seite=3&zoom=33>.

8 „Pilsner Spaziergänge. Pilsner Abendpost 14. 4. 1877". [online] [cit. 12. 12. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18770414&seite=1&zoom=33>.

9 „Theaterplaudereien. Pilsner Abendpost 31. 3. 1877". [cit. 12. 12. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18770331&seite=1&zoom=33>.

10 „Theater-Briefe. Pilsner Abendpost 27. 10. 1877". [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18771010&seite=4&zoom=33>.

7 „Theaterplaudereien. Pilsner Abendpost 10. 3. 1877". [online] [12. 12. 2017] Abrufbar unter: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18770310&seite=3&zoom=33>.

8 „Pilsner Spaziergänge. Pilsner Abendpost 14. 4. 1877". [online] [12. 12. 2017] Abrufbar unter: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18770414&seite=1&zoom=33>.

Carl Moser v čele Německého divadla

Podle recenzí lze snadno určit ředitele, dirigenta a obsazení sólového ansámblu. Ředitel Carl Moser (1825-1883), jemuž byla v plzeňském Německém divadle svěřena sezóna 1877/78, byl ve své době zřejmě jeden z nejzdatnějších divadelních manažerů. Rodák z Brixenu se po mnoha štacích na území Rakouska a Uher v Čechách poprvé objevil roku 1864, a to v Českých Budějovicích se společností Carla Pichlera Bogoda, kde působil jako zpěvák a umělecký vedoucí. Na zimní sezónu si pronajímal divadla v Jihlavě, Žatci, Chebu a Plzni. V. Smoláková uvádí, že se o Plzeň zajímal již v roce 1872. Zimní sezóna 1872/73 však byla tehdy svěřena Společnosti G. J. Mussika (Smoláková 2016: 740). Také poté, co Moser na konci své zimní sezóny 1877/78 z Plzně odešel, se do ní znovu vrátil v letech 1880/81 a 1881/82, když pod jednotným vedením sjednotil divadla v Plzni, v Českých Budějovicích a Mariánských Lázních. Toto lázeňské město, v němž si divadlo pronajímal vždy na letní sezónu, se také pro něj stalo posledním domovem, působištěm a místem, kde se roku 1883 navždy uzavřela jeho životní pouť (Hanoušek 2013).

V sezóně 1877/78 se na prknech plzeňského Německého divadla pod vedením ředitele C. Mosera objevují následující jména: v operách a operetách slečny Anatourová a Anna Wagnerová, paní Pagayová, tenorista Weiß a pánové Pagay, Mathias a Moser, ve fraškách, veselohrách a dramatických kusech slečny Langová, Juliová, Maria Stella, Fredi-Frankenová, Widtmannová a pánové Friederigk, Fernau, Tragau, Hegel, Reif a Fernsl.

Bohužel ne všechny lze spolehlivě zařadit do tzv. oborů, o nichž píše Joseph Carl von Bertalan (1833-1912) v brožuře „Das Provinz-Theater". Podle něj by provinční divadlo mělo disponovat 33 herci – prvním a druhým milovníkem, bonvivánem, představitelem otců a charakterním hercem. Podobné měly být i ženské role – první (sentimentální) a druhá milovnice, představitelka matek a epizodistka. Ve fraškách se pak má uplatnit první a druhá komická postava, dále „Chargenspieler" (herec charakterních rolí), „Lokalsängerin" (zpěvačka ostatních rolí), dále představitelka starokomických rolí, operetní tenor, baryton a dvě operetní zpěvačky. Sbor by měl být obsazen nejméně šesti muži a šesti až osmi ženami. Obsazení orchestru by měly představovat dvoje první a dvoje druhé housle, viola, violoncello, kontrabas, flétna, hoboj, dva klarinety, dva lesní rohy, dvě trubky, fagot, pozoun a bicí, tedy i s kapelníkem 19 hudebníků (Hrdinová 2016: 67). Můžeme se domnívat, že plzeňské Německé divadlo disponovalo podobným obsazedaß man meine Feder gerade bei dieser Rezension schwer vermissen wird!'"[9]

Im Oktober 1877 erscheinen auf den Titelblättern der Abendblätter Rezensionen in Briefform mit der Anrede „Caro mio!", unterzeichnet „Dein Freund Ischariot".[10]

Carl Moser an der Spitze des Deutschen Theaters

Aufgrund der Rezensionen läßt sich der Direktor, der Dirigent und die Chorbesetzung des Ensembles leicht feststellten. Der Direktor Carl Moser (1825-1883), dem die Saison 1877/78 im Pilsner Deutschen Theater anvertraut wurde, gehörte seiner Zeit zu den tüchtigsten Theatermanagern in Österreich-Ungarn. Gebürtig aus Brixen, kam er nach Aufenthalten an verschiedenen Orten 1864 mit der Gesellschaft von Carl Pichler Bogod nach Böhmen, und zwar nach Böhmisch-Budweis, wo er als Sänger und künstlerischer Leiter tätig war. Die erwähnte Gesellschaft mietete für die Wintersaison Theater in Iglau, Saaz, Eger und Pilsen. V. Smoláková gibt an, dass er schon im Jahr 1872 Interesse an Pilsen zeigte, damals wurde jedoch die Wintersaison der Gesellschaft G. J. Mussiks anvertraut (Smoláková 2016: 740). Am Ende der Wintersaison 1877/78 verließ Moser Pilsen, kehrte jedoch 1880/81 und 1881/82 wieder zurück und baute dann eine gemeinsame Leitung für die Theater in Pilsen, Böhmisch-Budweis und Marienbad auf. Marienbad mietete das Teater immer für die Sommersaison. Diese Stadt wurde jedoch zu seinem letzten Wirkungsort, hier starb er 1883 (Hanoušek).

In der Saison 1877/78 stellten sich im Pilsner Deutschen Theater unter der Leitung von Direktor C. Moser folgende Personen vor: in den Opern und Operetten Fräulein Anatour und Anna Wagner, Frau Pagay, der Tenorsänger Weiß, die Herren Pagay, Mathias und Moser, in Komödien und Lustspielen, wie auch in Dramatischen Stücken die Fräulein Lang, Julius, Maria Stella, Fredi-Franken, Widtmann und die Herren Friederigk, Fernau, Tragau, Hegel, Reif und Fernsl.

9 Theaterplaudereien. Pilsner Abendpost 31. 3. 1877". [12. 12. 2017] Abrufbar unter: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18770331&seite=1&zoom=33>.

10 Theater-Briefe, Pilsner Abendpost 27. 10. 1877. [online] [12.1.2017] Abrufbar unter: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18771010&seite=4&zoom=33>.

ním, ba v almanachu z předcházejících let (1875) je v plzeňském Německém divadle uvedeno celkem 22 členů orchestru.

Přehled členů Německého divadla s konkrétním podrobným vymezením jejich kompetencí nám lépe poskytuje plakát až z Moserova druhého plzeňského působení v sezóně 1880/81 ohlašující prodej předplatného na 50 představení.[11] Režií operet, veseloher a dramatických kusů byl pověřen pan Friederigk, zároveň se však uplatňoval jako herec charakterního oboru. Režisér frašek Binder zároveň plnil úkoly prvního komika v hudebních žánrech („Gesangskomiker"). Řízení orchestru náleželo řediteli orchestru („Orchesterdirektor") a kapelníkovi („Kapellmeister"). Mužský herecký soubor představovali dva operetní tenoristé, druhý tenorista, charakterní komik, mladokomik, „drastischer Komiker". Od nich se lišil první milovník konverzačních her, bonviván a představitel „jemných" komických rolí v jedné osobě, dále pak mladistvý milovník („jugentlicher Liebhaber"), který měl však zároveň ztělesňovat i hrdinské role. Patnáctičlenný mužský soubor pak doplnil představitel „otcovských" rolí a inspicient, který mohl zároveň v případě potřeby ve zpívaných kusech zaskočit jako barytonista.

Desetičlenný dámský soubor byl ještě diferencovanější. Vedle první operetní zpěvačky a zároveň mezzosopranistky to byla nejmladší operetní zpěvačka („jugentliche Operettensängerin"), první a druhá „Lokalsängerin", dvě mladistvé milovnice a hrdinky zároveň, první „sentimentální" a druhá „naivní", představitelka rolí středního věku („Anstandsdame") a dam v konverzačkách („Salondame") v jedné osobě, představitelka matek a „jemných" starokomických rolí, dále zpívající starokomička, nakonec pak druhá starokomička podle potřeby rovněž schopná zastat i vokální party. Technický personál tvořili pokladní, nápověda, vrchní garderobiér s dvěma pomocníky, vlásenkář s dvěma pomocníky, divadelní sluha, divadelní mistr, strojmistr, osvětlovač se čtyřmi pomocníky, biletář se třemi pomocníky, nakonec pak rekvizitář, dohromady tedy 21 zaměstnanců. Dvacetičlenný orchestr byl posílen deseti členy lázeňského orchestru z Moserova letního působiště v Mariánských Lázních. Na plakátě jsou zároveň uvedeny ceny. Velká lóže stála 130 zl., malá lóže 100 zl., křeslo 30 zl. a postranní sklápěcí sedadlo 20 zl.[12]

11 Pro srovnání v roce 1888 určil Zemský výbor Novému německému divadlu v Praze abonmá 320 představení v šesti cenových skupinách v rozpětí 1700 – 160 zl. (viz Ludvová 2012: 58).

12 AMP, Sbírka plakátů, K1/174.

Leider lassen sich nicht alle in sg. Chargen einordnen, über die Joseph Carl von Bertalan (1833-1912) in der Broschüre „Das Provinz-Theater" schreibt. Er meint, das Theaterensemble einer Provinzstadt sollte aus 33 Mitgliedern bestehen – dem ersten und zweiten Liebhaber, einem Bonvivant, einem Vater und einem Charakterdarsteller. Auch die weiblichen Rollen sollten ähnlich sein – eine erste, eine sentimentale und eine zweite Liebhaberin, eine Mutter und eine Episodistin. In Komödien kommen die ersten und zweiten komischen Figuren zur Geltung, ein „Chargenspieler" (Darsteller einer Charakterrolle), eine „Lokalsängerin" (Sängerin der übrigen Rollen), weiter eine komische Alte, ein Operettentenor, ein Bariton und zwei Operettensängerinnen. Der Chor sollte mindestens aus sechs Männern und sechs bis acht Damen bestehen. Das Orchester sollte mit zwei ersten und zwei zweiten Geigen, einer Bratsche, einem Cello, einem Baß, einer Flöte, einer Oboe, zwei Klarinetten, zwei Waldhörnern, zwei Trompeten, einem Fagott und einem Schlagzeug besetzt sein, also insgesamt mit Kapellmeister aus 19 Musikern bestehen (Hrdinová 2016: 67). Wir vermuten, dass das Pilsner Deutsche Theater eine solche Besetzung hatte, im Jahrbuch des Jahres 1875 sind insgesamt 22 Mittglieder angegeben.

Die Liste der Theatermitglieder mit ihren konkreten Aufgaben ist auf dem Plakat angegeben, das aus Mosers zweiter Periode in der Saison 1880/81 stammt und womit auch ein neues Abonnement für 50 Aufführungen angekündigt wurde[11]. Mit der Regie der Operetten, Lustspiele und dramatischen Stücke wurde Herr Friederigk beauftragt, zugleich kam er aber auch als „Chargenspieler" zur Geltung. Der Regisseur der Komödien, Binder, übernahm in den musikalischen Stücken die Aufgaben des Gesangskomikers. Das Orchester spielte unter der Leitung des Orchesterdirektors oder Kapellmeisters. Das schauspielerische Herrenensemble repräsentierten zwei Operettentenore, ein zweiter Tenorsänger, ein Charakterkomiker, ein jugendlicher Komiker und ein „drastischer Komiker". In Dialog-Stücken unterschieden sich von ihnen der erste Liebhaber, ein Bonvivant und zugleich der Darsteller der „feinen" komischen Rollen, ein jugendlicher Liebhaber, der zugleich die Heldenrollen spielen sollte. Das fünfzehnköpfige Ensemble hatte noch einen Darsteller der Vaterrollen und einen Inspizienten, der im Notfall zugleich als Bariton einspringen konnte.

11 Zum Vergleich wurde im Jahr 1888 vom Landesamt für das Neue deutsche Theater in Prag ein Abonnement für 320 Vorstellungen in sechs Preisgruppen für 1700-160 fl. bestimmt (Ludvová 2012: 58).

Ve srovnání s předcházejícími sezónami tak, jak je charakterizují Jana Štierová-Benešová a Marie Hrdinová, můžeme onu Moserovu považovat za jednu z nejvydařenějších. Těžiště jeho dramaturgie tvořily především hry se zpěvy a operety, v nichž se ředitel mohl uplatnit i jako zpěvák. „Česká divadelní encyklopedie" o něm hovoří jako o výtečném zpěvákovi, oplývajícím „lahodným barytonem" (Hanousek 2013). Byl prý prvním, kdo v Brně ztvárnil roli hraběte Luny ve Verdiho Trubadúru, a to v představení, které se odehrálo zanedlouho po římské premiéře této opery (1853).

Divadlo muselo hrát téměř denně a pokaždé přinášet novou inscenaci, neboť počet potenciálních návštěvníků nebyl vysoký. Pro ilustraci žilo v Plzni podle sčítání obyvatel z roku 1900 pouze 8 008 příslušníků německé národnosti, zatímco Čechů zde pobývalo 57 806.[13] Ředitelé se museli starat nejen o chod divadla (Moser se zároveň uplatňoval jako herec a zpěvák), ale zastávali i funkci dnešního dramaturga. Museli sledovat soudobou produkci, museli ji pro své divadlo získat a svému souboru doslova „ušít na tělo". To platilo jak pro Moserovy předchůdce, tak i jeho následovníky. Nejsnazší cesta za novinkami vedla do Vídně, odkud se přebíraly zejména veselohry, frašky, ale také soudobá dramatická tvorba (např. Anzengruberova), v hudebním oboru pak oblíbené operety. Všechny novinky byly v denním tisku předem avizovány. Jako žhavá novinka byla 30. 1. 1878 na německé plzeňské scéně uvedena Görnerova hra „Erziehung macht den Menschen" („Vychovatel v nesnázi"), další měsíc 21. 11. Henneqiunův vaudeville „Niniche" anebo o necelé pouhé tři neděle později 9. 12. Anzengruberův „Der ledige Hof" („Odlehlý dvůr").

V časovém rozpětí od konce září (28. 9. 1877) do konce března (30. 3. 1878) bylo odehráno rekordních 151 představení.[14] Z nich bylo 75 operetních, o 24 večerech se hrály veselohry, 25 večerů bylo věnováno hrám blíže nespecifikovaného žánru, 17 fraškám, o šesti večerech se hrály švanky, stejný počet patřil dramatům, čtyři večery sólovým výstupům a stejný počet parodiím na opery (Wagnerův „Tannhäuser" a Gounodův „Faust"). V sezóně zazněly pouze dvě opery, a sice Auberův „Fra Diavolo" a Weberův „Freischütz" (Čarostřelec).

V operetním žánru se objevují tituly, které dodnes patří k nejhranějším a nejpřitažlivějším.

13 Ottův slovník naučný. 19. díl. P – Pohoř. Argo – Paseka 2000, s. 963.

14 Září (3), říjen (25), listopad (26), prosinec (23), leden (27), únor (25), březen (22).

Das zehnköpfige Damenensemble wurde noch weiter differenziert. Neben der ersten Operettensängerin, zugleich Mezzosopranistin, gab es die erste jugendliche Operettensängerin, eine erste und eine zweite Lokal- und Operettensängerin, eine jugendliche sentimentale Liebhaberin und Heldin, eine jugendliche naive Liebhaberin und Heldin, eine Anstands- und Salondame, eine Mutterdarstellerin und dazu eine feine komische Alte, eine komische und singende Alte und die zweite komische Alte, die auch den Gesang übernehmen konnte. Das technische Personal bildete ein Kassierer, ein Souffleur, ein Obergarderobier mit zwei Mitarbeitern, ein Perückenmacher mit zwei Mitarbeitern, ein Theaterdiener, ein Theatermeister, ein Maschinist, ein Beleuchter und vier Mitarbeiter, ein Billeteur und drei Mitarbeiter, ein Requisiteur, also insgesamt 22 Angestellte. Das zwanzigköpftige Orchester wurde vom Kurorchester aus Marienbad verstärkt. Auf dem Plakat ist auch die Preisliste angegeben. Die grosse Loge kostete 130 fl., die kleine 100 fl., der Sperrsitz 30 fl. und der Klappsitz 20 fl.[12]

Im Vergleich zur vorherigen Saison, die Jana Štierová und Marie Hrdinová charakterisierten, können wir die von Moser geleitete als eine der besten bezeichnen. Lustspiele mit Gesang und Operetten waren der Schwerpunkt seiner Dramaturgie. Hier konnte der Direktor auch als Sänger auftreten. „Die tschechische Theaterenzyklopädie" hält ihn mit seiner angenehmen Baritonstimme für einen ausgezeichneten Sänger. 1853 soll er als Erster in Brünn die Rolle des Grafen Luna in Verdis Trubadoure auf die Bühne gebracht haben (Hanousek 2013), und zwar kurz nach der ersten Premiere in Rom (1853).

Das Theater musste fast täglich spielen und immer neue Aufführungen bringen, weil die Zahl der potentiellen Besucher begrenzt war. Nach der Volkszählung im Jahr 1900 lebten neben den 57 806 Tschechen[13] nur 8 008 Deutschen in Pilsen. Die Direktoren kümmerten sich nicht nur um den Theaterbetrieb (Moser war zugleich auch Schauspieler und Sänger), Moser war auch für die Dramaturgie zuständig. Der Chef musste die damalige Produktion verfolgen, sie für sein Theater gewinnen und seinem Ensemble „dem Körper anpassen". Das galt sowohl für Mosers Vorgänger als auch für seine Nachfolger. Der einfachste Weg führte nach Wien, von wo Lustspiele, Possen, Operetten, aber auch neue Dramatische Stücke übernommen

12 PSA, Plakatsammlung, K1/174.

13 Ottův slovník naučný. 19. díl. P – Pohoř. Argo – Paseka 2000, S. 963.

Největší popularitě se těšil „Seekadet“ („Námořní kadet“) Richarda Genée, který dosáhl počtu deseti repríz a Suppého „Fatinitza“, jež se hrála celkem šestkrát. Jejich popularita byla zřejmě způsobena také tím, že se jednalo o žhavou novinku – „Fatinitza“ byla premiérována roku 1876 ve vídeňském Carl-Theater (Karlově divadle), „Seekadet“ ve stejném roce v Theater an der Wien (Divadle Na Vídeňce). Zároveň byl v roce plzeňského uvedení vydán i tiskem. Recenzent před plzeňskou premiérou 27. 12. 1877 uvádí, že opereta byla s velkým úspěchem dávána v Berlíně a Drážďanech, nikoliv však v Praze. Pěti repríz dosáhl v plzeňské sezóně 1877/78 Straussův „Fledermaus“ („Netopýr“) a „Carneval in Rom“ („Římský karneval“).

Jak je z přehledu zřejmé, z tvůrců operet byl několika tituly zastoupen Jacques Offenbach, a sice operetami „Pariser Leben“ („Pařížský život“), „Orpheus in der Unterwelt“ („Orfeus v podsvětí“), „Prinzessin von Trapezunt“ („Princezna z Trébisondu“), „Die schöne Helena“ („Krásná Helena“), „Schönröschen“ („La jolie Parfumeuse“), „Die schönen Weiber von Georgien“ („Krásné ženy z Gruzie“) a „Der Blaubart“ („Modrovous“). Z díla rakouského skladatele Franze von Suppé to byla již zmíněná „Fatinitza“, dále pak „Die schöne Ghalathée“ („Krásná Galathea“), „Die leichte Kavallerie“ („Lehká kavalerie“) a „Die Freigeister“.[15]

Další osobností, s níž se setkáváme na mnoha místech někdejší rakousko-uherské monarchie, je skladatel, dirigent, pedagog a hudební ředitel Eugen Kutschera (1852-1918). Je s největší pravděpodobností totožný s kapelníkem stejného příjmení, uvedeným v „Almanachu německých divadel“ („Deutscher Bühnen Amnanach“) vydavatelství Lasar z roku 1875, podle něhož Kutschera působil v Jihlavě a Mariánských Lázních.[16] Jak později v Plzni, tak i předtím v Jihlavě a Mariánských Lázních je zde jeho jméno uvedeno vždy společně s ředitelem C. Moserem. Tento brněnský rodák, absolvent pražské konzervatoře, v mládí vystřídal řadu štací. Působil v Brně, Linci, Štýrském Hradci, Gdaňsku, Vídni a Basileji. V roce 1892 se mu podařilo natrvalo zakotvit ve švýcarském Aarau, kde strávil plodných 25 let jako pedagog ženského učitelského ústavu, ředitel kůru a předseda cecilského

15 U jednotlivých titulů uvádím nejprve buď německý originál, nebo německý překlad, teprve poté následuje český překlad titulu. Tam, kde nevím, pod jakým titulem se mohl na českých scénách uvádět, ponechávám jeho cizojazyčnou variantu.

16 Obě divadla – v Jihlavě a Mariánských Lázních jsou uvedena jako sdružená.

wurden (z. B. Anzengruber). Alle Neuaufführungen wurden in der Presse vorher angekündigt. Als Knaller wurde am 30. 1. 1878 Görners „Erziehung macht den Menschen“ aufgeführt. Im folgenden Monat, am 21. November, war es dann Hennequins Vaudeville „Niniche“ oder drei Wochen später, am 9. Dezember, Anzengrubers „Der ledige Hof“.

Von Ende September (28. 9. 1877) bis Ende März (30. 3. 1878) fanden 151 Aufführungen statt.[14] Davon waren 75 Operetten, 24 Lustspiele, 25 waren unspezifiziert. Weiter gab es 17 Possen, an sechs Abenden wurden Schwänke gespielt, ebenfall sechs Dramen, an vier Abenden gab es Soloauftritte und ebensoviele Parodien auf Opern (Wagners „Tannhäuser“ und Gounods „Faust“). In der Saison wurden nur zwei Opern aufgeführt, und zwar Aubers „Fra Diavolo“ und Webers „Freischütz“.

Bei den Operetten erscheinen Stücke, die heute noch gespielt werden. Die größte Popularität genoß der „Seekadet“ von Richard Genée mit zehn Wiederaufführungen und Suppés sechsmal gespielte „Fatinitza“. Sie gehörte zu den Neuheiten der Wiener Aufführungen. Sie hatte im Jahr 1876 im Wiener Carl-Theater Premiere, der „Seekadet“ wurde im selben Jahr im Theater an der Wien zum erstemal gespielt und schon 1877 gedruckt. Der Rezensent gab vor der Pilsner Premiere am 27. 12. 1877 an, dass diese Operette schon mit großem Erfolg in Berlin und Dresden aufgeführt worden sei, jedoch nicht in Prag. Fünf Wiederaufführungen erreichte in der Pilsner Saison 1877/78 „Die Fledermaus“ von Strauss sowie sein „Carneval in Rom“. Wie aus dem Verzeichnis ersichtlich, ist Jacques Offenbach als Operettenkomponist mit einigen Titeln vetreten, es war das „Pariser Leben“, „Orpheus in der Unterwelt“, „Die Prinzessin von Trapezunt“, „Die schöne Helena“, „Schönröschen“ („La jolie Parfumeuse“), „Die schönen Weiber von Georgien“ und „Der Blaubart“. Von den Operetten Suppés wurden die oben erwähnte „Fatinitza“, weiter „Die schöne Ghalathée“, „Die leichte Kavallerie“ und „Die Freigeister“ oft gespielt.[15]

Eine weitere Persönlichkeit, die an vielen Orten der damaligen Österreich-Ungarischen Monarchie anzutreffen ist, war der Dirigent, Musikpädagoge

14 September (3), Oktober (25), November (26), Dezember (23), Januar (27), Februar (25), März (22).

15 Für einzelne Titel führe ich entweder das deutsche Original oder die deutsche Übersetzung an, erst dann folgt die tschechische Übersetzung des Titels.

spolku.[17] E. Kutschera byl zřejmě i výtečným klavíristou, neboť v rámci komorních koncertů v divadle doprovázel i vystoupení hostujících umělců.

Podobně jako předchůdci se i C. Moser postaral o to, aby přilákal do Plzně na pohostinská představení významné pražské interprety. V listopadu 1877 to byla subreta pražského Zemského divadla Wilhelmina Schenková-Ullmayerová (1846-1890).[18] V tisku bylo její vystoupení předem avizováno i upozorněním na její „pařížské" róby.[19] Tato vídeňská rodačka vystupovala ve Vídni v mnoha dětských rolích. Svoji úspěšnou dráhu operetní subrety zahájila v Klagenfurtu. Poté byla postupně angažována na německých scénách v Bratislavě, Českých Budějovicích, Linci a Štýrském Hradci. Od roku 1874 působila v pražském Zemském divadle. V témže roce se provdala za tenoristu Karla Schenka. V Plzni pohostinsky vystoupila 5. 12. 1877 v Offenbachově operetě „Die Großherzogin von Gerolstein" („Velkovévodkyně z Gerolsteinu"). Recenzent chválí její zpěv, herecký projev a toalety a dodává, že svoji roli ztvárnila „comme il faut" („jak je třeba, náležitě").[20]

O další z hostujících Doře Frieseové[21] se můžeme pouze domnívat, že se jedná o pozdější slavnou vídeňskou subretu. Datum jejího narození 1867 ji o deset let později představuje jako desetiletou, což ovšem její přítomnost v Plzni nevylučuje, neboť dětské role byly a jsou zejména v divadelních rodinách běžné. Naši domněnku podporují ještě dvě indicie, a sice přezdívka „die kleine Gallmeyer"

17 „Eugen Kutschera". Wikipedia. [online] [cit. 8. 2. 2018] Dostupné z: <https://de.wikipedia.org/wiki/Eugen_Kutschera>.

18 „Reitterer Hubert: Ullmayer, Wilhelmine". Česká divadelní encyklopedie. [online] [cit. 10. 2. 2018] Dostupné z: <http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Ullmayer,_Wilhelmine>.

19 „Theater-Nachricht. Pilsner Abendpost 29. 11. 1877". [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18771129&zoom=33>.

20 „Pilsner Theater-Plaudereien. Pilsner Abendpost". 5. 12. 1877. [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18771205&seite=1&zoom=33>.

21 „Programm. Pilsner Abendpost 12. 12. 1877". [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18771212&seite=3&zoom=33>.

und Musikdirektor Eugen Kutschera (1852-1918).[16] Höchstwahrscheinlich ist er identisch mit dem gleichnamigen Kapellmeister Kutschera, der im „Deutschen Bühnen Amnanach" (Verlag Lasar) aus dem Jahr 1875 angeführt ist. Kutschera soll in Iglau und Marienbad[17], später auch in Pilsen tätig gewesen sein. Sein Name kommt oft gemeinsam mit Carl Moser vor. Dieser gebürtige Brünner, Absolvent des Prager Konservatoriums, durchlief in seiner Jugend viele Stationen. So war er in Linz, Graz, Danzing, Wien und Basel tätig. Im Jahr 1892 gelang es ihm, sich für immer in der schweizerischen Stadt Aarau niederzulassen, wo er als Pädagoge der Frauenlehreranstalt, Musikdirektor und Vorsitzender des Cecilvereines tätig war. E. Kutschera scheint ein hervorragender Klavierist gewesen zu sein, weil er im Rahmen der Kammermusikkonzerte im Theater Gastkünstler am Klavier begleitete.

Ähnlich wie sein Vorgänger Carl Moser, kümmerte er sich darum, bekannte Prager Künstler zu Gastspielen nach Pilsen zu locken. Im November 1877 war es die Subrette des Prager Landestheaters Wilhelmine Schenk-Ullmayer (1846-1890).[18] In der Presse wurde ihr Auftritt mit Hinweis auf ihre Pariser Roben[19] schon vorher angekündigt. Diese gebürtige Wienerin trat in Wien in vielen Kinderrollen auf. Mit ihrer Kunst begann sie in Klagenfurt. Danach wurde sie an vielen deutschen Bühnen in Pressburg, Budweis, Linz, Graz engagiert. Ab 1874 war sie im Prager Landestheater tätig. In demselben Jahr heiratete sie den Tenor Karl Schenk. In Pilsen gastierte sie am 5. 12. 1877 in Offenbachs Operette „Die Großherzogin von Gerolstein". Der Rezensent lobt ihren Gesang sowie die Roben und gibt zu, dass sie ihre Partie „comme il faut" vollendete .[20]

16 Beide Theater – in Iglau und Marienbad – sind zusammen aufgelistet.

17 „Eugen Kutschera". Wikipedia. [online] [8. 2. 2018] Abrufbar unter: <https://de.wikipedia.org/wiki/Eugen_Kutschera>.

18 „Reitterer Hubert: Ullmayer, Wilhelmine". Česká divadelní encyklopedie. [online] [10. 2. 2018] Abrufbar unter: <http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Ullmayer,_Wilhelmine>.

19 „Theater-Nachricht. Pilsner Abendpost 29. 11. 1877". [online] [12. 1. 2017] Abrufbar unter: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18771129&zoom=33>.

20 „Pilsner Theater-Paudereien. Pilsner Abendpost". 5. 12. 1877. [online] [12. 1. 2017] Abrufbar unter: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18771205&seite=1&zoom=33>.

(„malá Gallmeyerová“)[22] a kus, v němž v Plzni vystoupila. Jednalo se o sólovou scénu se zpěvem „Der fidele Poldl von Brillantengrund“ („Věrný Poldík dobrého srdce“) autorů Carla Millöckera a Johanna Brandla.

Další z hostujících umělkyň Margarethe Jantschová-Zieglerová (1854-1878) Plzeň navštívila jako bývalá členka Dvorního divadla v Meiningenu, z něhož později přešla do pražského Zemského divadla[23], a významný rakouský herec a režisér Maximilian Steiner (1839-1880), dlouholetý člen Divadla na Vídeňce, kde v letech 1875-1880 působil též jako ředitel.[24] Oba umělci v Plzni vystoupili společně 23. 1. a 16. 2. 1878, poprvé v Dumasově „Dámě s kaméliemi“, podruhé v Brachvogelově hře „Narcis“. V operetě „Fatinitza“ se v Plzni 27. 2. 1878 představila i slavná operní pěvkyně italského původu Adele von Benetti (1851-1926). Také ona vystřídala řadu evropských scén (Darmstadt, Würzburg, Schwerin, Brno, Vídeň), až posléze roku 1877 zakotvila v pražském Zemském divadle. Bohužel zde působila pouze do roku 1883. Po hlasové krizi však Prahu neopustila, ale otevřela si zde soukromou pěveckou školu.[25]

Carl Mathias v čele Německého divadla

V další sezóně 1878/79 byl za ředitele plzeňského Německého divadla vybrán tenorista Carl Mathias, který již na této scéně pohostinsky několikrát vystoupil v roce 1878. Pod jeho vedením v divadle účinkovaly slečny Robertweinová, Göttlingová, Folkeová a Kaufmannová, tenorista Deffi, barytonisté Staubefand, Renzy a Georg Redelko, basisté Kruschina a Joseph Rafter, v činohře slečny Pal-

22 Josefine Galmeyerová (1838-1884) se narodila v Lipsku, pocházela z herecké rodiny. Debutovala v Brně, slávu si vydobyla ve Vídni. Vystupovala na předních evropských scénách (Berlín, Hamburk, Drážďany, Budapešť, Štýrský Hradec aj.). Viz „Josefine Gallmeyer“. Wikipedia. [online] [cit. 8. 2. 2018] Dostupné z: <https://de.wikipedia.org/wiki/Josefine_Gallmeyer>.

23 „Marharethe von Ziegler“. Wikipedia. [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <https://de.wikipedia.org/wiki/Margarethe_von_Ziegler>.

24 „Maximilian Steiner“. Wikipedia. [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Maximilian_Steiner>.

25 „Ludvová, Jitka: Adele von Benetti“. Česká hudební encyklopedie. [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Benetti,_Adele>.

Bei der nächsten gastierenden Künstlerin Dora Friese[21] können wir vermuten, dass es sich um die später berühmte Wiener Subrette handelt. Ihr Geburtsdatum 1867 stellt sie um zehn Jahre später noch als Kind vor. Dies schließ jedoch ihr Auftreten in Pilsen nicht aus, Kinderrollen waren in den Theaterfamilien eine ganz normale Sache. Unsere Vermutung könnten noch zwei Indizien unterstützen, und zwar ihr Spitzname „die kleine Gallmeyer“[22] und auch die Aufführung, in der sie in Pilsen auftrat. Es war eine Soloszene mit Gesang „Der fidele Poldl von Brillantengrund“ von Carl Millöcker und Johann Brandl.

Der nächste Gast war Margarethe Jantsch-Ziegler (1854-1878). Sie besuchte Pilsen als ehemaliges Mitglied des Hoftheaters in Meiningen, von wo sie später zum Prager Landestheater wechselte.[23] Auch der bedeutende österreichische Schauspieler und Regisseur Maximilian Steiner (1839-1880), ein langjähriges Mitglied des Theater an der Wien, wo er in Jahren 1875-1880 auch als Direktor tätig gewesen war.[24] Beide Künstler traten gemeinsam in Pilsen am 23. Januar und am 16. Februar 1878 auf, zum erstenmal in der „Kameliendame“ von Dumas jr., zum zweitenmal in Brachvogels „Narcis“. Mit der Operette „Fatinitza“ stellte sich am 27. Februar 1878 die berühmte Opernsängerin italienischen Urprungs Adele von Benetti (1851-1926) in Pilsen vor. Auch sie hat an mehrere europäische Szenen gewechselt (Darmstadt, Würzburg, Schwerin, Brünn, Wien), bis sie im Jahr 1877 am Prager Landestheater blieb. Leider konnte sie hier nur bis

21 „Programm. Pilsner Abendpost 12. 12. 1877“. [online] [12. 1. 2017] Abrufbar unter: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18771212&seite=3&zoom=33>.

22 Josefine Gallmeyer (1838-1884) wurde in Leipzig geboren. Sie stammte aus einer Theaterfamilie. Ihre Karriere begann in Brünn, Ruhm erlangte sie in Wien. Sie war auf vielen europäischen Theaterszenen (Berlin, Hamburg, Dresden, Budapest, Graz u. a.) tätig. Siehe „Josefine Gallmeyer“. Wikipedia. [online] [8. 2. 2018] Abrufbar unter: <https://de.wikipedia.org/wiki/Josefine_Gallmeyer>.

23 „Marharethe von Ziegler“. Wikipedia. [online] [12. 1. 2017] Abrufbar unter: <https://de.wikipedia.org/wiki/Margarethe_von_Ziegler>.„Marharethe von Ziegler“. Wikipedia. [online] [12. 1. 2017]Abrufbar unter: <https://de.wikipedia.org/wiki/Margarethe_von_Ziegler>.„Marharethe von Ziegler“. Wikipedia. [online] [12. 1. 2017] Abrufbar: <https://de.wikipedia.org/wiki/Margarethe_von_Ziegler>.

24 „Maximilian Steiner“. Wikipedia. [online] [12. 1. 2017] Abrufbar unter: <https://en.wikipedia.org/wiki/Maximilian_Steiner>.

meová, Götlingová a Braunhoferová, mladokomik Friese, pánové Hegel, Adolf Palme, Satzger, Werner a Westen. Vzhledem ke svému uměleckému oboru se ředitel do repertoáru divadla snažil zařadit i opery. Za jeho vedení se v Plzni v rámci sezóny uvedlo jen 72 představení, tedy necelá polovina počtu představení předešlé sezóny. To mohlo být nepříznivě ovlivněno i politickými událostmi, neboť na základě dohod Berlínského kongresu[26] rakouská armáda v srpnu mobilizovala, aby obsadila území Bosny a Hercegoviny.

Úspěšný tenorista Mathias se výrazně orientoval na zpěvní žánry, a to nejen na operetu, ale i na opery, v nichž si mohl zazpívat jednu z hlavních rolí. Kromě osvědčeného „Čarostřelce" („Freischütz") a Auberova „Fra Diavola" se na německou scénu opět vrátila Donizettiho „Lucia di Lammermoor", jako novinku uvedl romantickou operu Conradina Kreutzera „Das Nachtlager in Granada" („Noční tábor v Granadě"), Flotowova „Alessandra Stradellu", z oblíbené Lortzingovy tvorby opery „Der Waffenschmied von Worms" („Zbrojíř") a „Zar und Zimmermann" („Car a tesař"), z francouzské produkce Mèhulovu operu „Josef in Egypten" („Josef a jeho bratři").[27] V operetní tvorbě se vrátil k oblíbenému Gennéeho Námořnímu kadetovi („Seekadet") a Suppého „Fatinitze", ze Straussovy tvorby uvedl kromě Netopýra také jeho méně hranou operetu „König Indigo und die Räuber" („Král Indigo"), z Offenbachovy „Perichol, die Straßensängerin" („Perichol").

Na druhé straně se tento pěvec jako ředitel nebál v oblasti činohry sáhnout po klasických titulech i náročnější dramatické produkci. Uvedl Schillerovy „Die Räuber" („Loupežníky"), dramatizaci Daudetova románu pod názvem „Riesler sen. und Fromont jun." a hru „Fallisement" norského dramatika Björnstjerna Björnsona.

Také Mathias se snažil zpestřit program pohostinskými vystoupeními. V době jeho vedení v Plzni 2. 11. 1878 zpívala v Lucii di Lammermoor subreta Betty Herboldová (1828-1913) z Dvorního divadla v Darmstadtu. Plzeň navštívila ještě jednou, a to 28. 11. téhož roku, kdy se představila ve „Fatinitze",

26 Berlínský kongres trvající od 13. června do 13. července 1878 měl s konečnou platnost vyřešit tzv. Velkou východní krizi. Na základě závěrečného protokolu byla Rakousku-Uhersku dána možnost legálně obsadit Bosnu a Hercegovinu.

27 V souvislosti s touto operou uveďme, co o ní píše J. Ludvová v citované publikaci o pražském německém divadle. Mèhulovu operu z roku 1807 se snažil uvést roku 1917 v Novém německém divadle Alexander Zemlinsky. Po jediné repríze prý dílo stáhl (viz Ludvová 2012: 281).

Jahre 1883 tätig sein. Nach einer Erkrankung ihrer Stimme verließ sie Prag dennoch nicht, sondern eröffnete dort eine private Gesangschule.[25]

Carl Mathias als Direktor des Deutschen Theaters

In der nächsten Saison 1878/79 wurde der Tenor Carl Mathias zum Direktor des Pilsner Deutschen Theaters berufen, wo er schon im Jahre 1878 als Sänger zu Gast war. Unter seiner Leitung wirkten am Theater Fräulein Robertwein, Göttling, Folke und Kaufmann, der Tenor Deffi, die Baritonsänger Staubefand, Renzy und Georg Redelko, die Baßsänger Kruschina und Joseph Rafter, als Schauspielerinnen Fräulein Palme, Götling und Braunhofer, der Jungkomiker Friese, die Herren Hegel, Adolf Palme, Satzger, Werner und Westen. Carl Mathias bemühte sich in Bezug auf sein Fach, auch Opern in das Programm aufzunehmen. Unter seiner Leitung gab es nur 72 Vorstellungen, weniger als die Hälfte der Vorstellungen waren vom vorigen Jahr. Politische Ereingnissen könnten dies beeinflusst haben, denn auf Grund des Berliner Vertrages[26] wurde im August dieses Jahres die österreischische Armee mobilisiert, um Bosnien und Herzegowina zu besetzen.

Der erfolgreiche Tenor Mathias richtete das Programm auf Gesang aus, und zwar nicht nur auf Operetten, sondern auch Opern, in denen er auch eine der Hauptpartien singen konnte. Außer dem schon bekannten „Freischütz" und Aubers „Fra Diavolo" brachte er Donizettis „Lucia di Lammermoor" auf die deutsche Bühne, als besondere Neuigkeiten wurden die romantischen Opern von Conradin Kreutzer „Das Nachtlager in Granada", Flotows „Alessander Stradella", Lortzings Opern „Der Waffenschmied von Worms" und „Zar und Zimmermann" auf die Bühne gebracht, die französische Produktion stellte Mèhuls Oper „Josef in

25 „Ludvová, Jitka: Adele von Benetti". Česká hudební encyklopedie. [online] [12. 1. 2017] Abrufbar: <http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Benetti,_Adele>.

26 Der Berliner Kongress dauerte vom 13. Juni bis 13. Juli 1878. Er sollte endgültig die sg. Grosse Ostkrise lösen. Auf Grund des Schlußmemorandums wurde Österreich-Ungarn ermöglicht, Bosnien und Herzegowina zu besetzen.

30. 11. v Haberově a 2. 12. v Görnerově frašce. Spolu s ní vystoupil i výtečný komik pražského Zemského divadla Carl Schlesinger. Ve „Fatinitze" 16. 12. vystoupil i proslulý rakouský herec a režisér Ludwig Martinelli (1832-1913), v této době jako člen pražského Zemského divadla. V prosinci 1878 se do Plzně opět vrátila W. Schenková-Ullmayerová, která se představila v „Námořním kadetovi" (20.12.) a následujícího dne ve Straussově „Králi Indigovi".

Podle zprávy uveřejněné v „Pilsner Abendblatt" z 1. ledna 1878 měl ředitel C. Mathias odejít do německého divadla v Chebu, kde prý ho měli „očekávat s otevřenou náručí"[28]. Mezi spolkem a ředitelem muselo zjevně dojít k roztržce a průtahům v jednání, na vině však mohla být i špatná finanční situace či vliv událostí na Balkáně, v jejichž důsledku divadlo přestalo hrát. V únoru se však v tisku objevila noticka o jeho definitivním znovuotevření dne 2. března.[29] C. Mathias se zřejmě nakonec uvolil vést soubor až do konce sezóny.

Jiří Bittner očima německého recenzenta

Zatímco Jana Štierová-Benešová se ve svém textu zmiňuje o odrazu národnostních třenic mezi Čechy a Němci a invektivách vůči jednotlivým osobnostem, které prosákly i do divadelní rubriky (Benešová 1990a: 24, 1990b: 46, 1990c: 65), v mnou sledovaném tisku jsem na nic podobného nenarazila. Zároveň jsem však nezaznamenala jedinou zmínku o uměleckém provozu českého divadla, natož o existenci českého veřejného života. Jedinou výjimku představuje recenze na vystoupení českého herce Jiřího Bittnera ve veselohře Jeana Françoise Alfreda Bayarda „Er muss aufs Land" („Musí na venek!") z března 1877, tedy z doby, kdy divadlo vedl Moserův předchůdce, tenorista Bachmann. V Bittnerově umělecké kariéře se zřejmě týká období, kdy tento český herec odešel působit do Německa.

Recenzi zde ocituji v plném znění: „Mohl bych vám, mé dámy, vyprávět, nakolik jsem byl unesen operními představeními minulého týdne, a sice

28 „Theaternachricht." Pilsner Abendpost 1. 1. 1878". [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18790208&seite=4&zoom=33>.

29 „Deutsches Theater. Pilsner Abendpost 26. 2.1878". [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18790226&seite=2&zoom=33>.

Egypten" vor.[27] Was die Operetten betrifft, wählte er wieder den beliebten „Seekadet" von Gennée und Suppés „Fatinitza". Von den Werken des Komponisten Johann Strauss führte er außer der „Fledermaus" auch den „König Indigo und die Räuber" auf, Offenbachs Werke sind mit „Perichol, die Straßensängerin" vertreten.

Carl Mathias hatte als Direktor keine Angst, anspruchsvolle Schauspiele auf die Bühne zu bringen. Er hat Schillers „Räuber" aufgeführt, die Dramatisierung von Daudets Roman unter dem Namen „Riesler sen. und Fromont jun.", sowie das Drama „Fallisement" des norwegischen Dramatikers Björnstjern Björnson.

Auch Mathias versuchte, das Programm mit Gastspielen zu bereichern. Unter seiner Leitung sang am 2. November 1878 die Subrette Betty Herbold (1828-1913) vom Hofthetater in Darmstadt in Lucia di Lammermoor in Pilsen. Sie besuchte Pilsen noch einmal, und zwar am 28. November desselben Jahres, als sie in „Fatinitza" auftrat, am 30. November stellte sie sich in Habers, am 2. Dezember in Görners Posse vor. Mit ihr war auch der ausgezeichnete Komiker des Prager Landestheaters Carl Schlesinger auf der Bühne. Am 6. Dezember trat sie mit dem hervorragenden österreichischen Schauspieler und Regisseur Ludwig Martinelli (1832-1913) in „Fatinitza" auf. Er war zu dieser Zeit Mitglied des Prager Landestheaters. Im Dezember 1878 kam W. Schenk-Ullmayer nach Pilsen zurück und trat am 20. Dezember im „Seekadet" und am folgenden Tag im „König Indigo" auf.

Nach einem Bericht im „Pilsner Abendblatt" vom 1. Januar 1878 sollte Direktor C. Mathias ans deutsche Theater in Eger wechseln, wo er mit „offenen Armen" erwartet werden sollte."[28] Offensichtlich kam es zwischen dem Theaterverein und dem Direktor zu langen Verhandlungen und einem Bruch. Schuld daran könnten aber auch die schlechte finanzielle Situation oder die Ereignisse auf dem Balkan gewesen sein, denn das Theater machte plötzlich zu. Im Februar wurde allerdings eine Notiz über seine Wiedereröffnung veröffent-

27 Im Zusammenhang mit dieser Oper führe ich an, was J. Ludvová darüber in der oben erwähnten Publikation über das Prager Landesthater schreibt. Alexander Zemlinsky bemühte sich, Mèhuls Oper aus dem Jahre 1807 im Neuen deutschen Thater 1917 aufzuführen. Nach einer Reprise musste sie aber abgesagt werden (siehe Ludvová 2012: 281).

28 „Theaternachricht." Pilsner Abendpost 1. 1. 1878". [online] [12. 1. 2017] Abrufbar unter: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18790208&seite=4&zoom=33>.

Hugenoty a Lucrezií,[30] nehledě na to, že řediteli divadla budiž ke cti, že uvedl právě tyto tituly. Ale o tom psát nehodlám, neboť mám na srdci něco důležitějšího. Stačí jedno slovo a všechny hned pochopíte: Debut pana Bittnera z českého pražského Zemského divadla v němčině! – Tenhle pan Bittner, zřejmě nespokojený s tím, že smí hrát v Praze ve své mateřštině, se pilně naučil německy a přichází do Plzně, aby zde uspořádal své pohostinské vystoupení. – Věnujme nejprve pozornost jeho jazyku. – Jestliže pan Bittner bude pilný a Pánbůh mu dopřeje dlouhý život, jakožto i aby se naučil německy, zcela určitě by neměl svoji chvályhodnou vlastnost využívat na cestách po německé říši k tomu, aby hrál v divadle, neboť i ten nejtrpělivější Michl bude znepokojen, když se k němu z prken dolů nesnese pořádné „l`s“ a „s`s“. Občas věta sice přiletěla správně, ale pak se příkře ozvala nápadnou guturální hláskou a Slovan se prozradil. Prosím vás, milé dámy, neříkejte mi, že by se začátečník měl podporovat, neboť jsem přesvědčen, že byste mezi dvěma krejčími nevolily nešikovného začátečníka, který by vám vysokou červeň nebo moiré antique vaší róby spíchl tak, že byste ustrnuly nad troskami svého majetku. S nejrozkošnějším pozdvižením obočí byste řekly, že by tento dobrý člověk měl nejdřív něco umět, pak že se podíváme, jak dělá šaty jiným, a teprve pak že si to rozmyslíme. Vidíte, tak uvažuji i já a nenechám se obměkčit navzdory násilnické posedlosti jinak váženého hosta naší scény jen proto, že nám chce něco říct! Pan Bittner doprovází svou řeč mimikou, při níž se bojím, aby spoluhráči nepřišli o oko. Že se to nestalo, lze připsat jen tomu, že se šikovně vyhýbali jeden druhému. – Nejnebezpečnější jsou ale hercovy manýry, jimiž obtěžuje publikum. Trapně dlouhé dramatické pauzy končí jedinou grimasou, zatímco nekonečný nápor řeči pouští rychle jako vodopád a lokty používá jako sváteční jezdec jen proto, aby si kolem sebe vytvořil místo a zamával dolů na publikum, jako by chtěl říct: Prosím, pohleďte na mne a nežinýrujte se! Snesu nejbouřlivější aplaus. Poté co tento, jak již bylo řečeno, jinak příjemný host, pobýval s ostatními na jevišti, jako kdyby chtěl všem dát pocítiti převahu hosta z hlavního města. Zkrátka došlo to až tak daleko, že celé provedení utrpělo a všichni se ocitli v nepřirozené křeči. Paní Bonová vrzala jako kapesní nůž, slečně Krögelové se určitě muselo dělat špatně, zatímco slečna Klinghammerová se marně rozhlížela, kdo by ji zachránil, neboť pan Bittner jí mluvil přímo do obličeje tak zblízka, že jsme jí mohli jen sotva

30 Jednalo se o opery Giacoma Meyerbeera a Gaetana Donizettiho.

licht.[29] Scheinbar führte C. Mathias dann das Theaterensemble bis zum Ende der Saison.

Jiří Bittner aus der Sicht eines deutschen Rezensenten

Während Jana Štierová-Benešová in ihrem Text die ethnischen Reibungen zwischen Tschechen und Deutschen sowie Invektiven gegenüber einzelnen Personen erwähnt, die auch bis in die Theaterrubrik durch drangen (Benešová 1990a: 24, 1990b: 46, 1990c: 65), fand ich in der deutschen Presse nichts dergleichen. Auch stieß ich auf keine Erwähnung der Existenz eines tschechischen Theaters und Kulturlebens. Die einzige Ausnahme ist eine Rezension des Gastspieles des tschechischen Schauspielers Jiří Bittner im Lustspiel Jean François Alfred Bayards „Er muss aufs Land“ im März 1877, also in der Wintersaison, als das Theater von Mosers Vorgänger, dem Tenor Bachmann geführt wurde. Im künstlerischen Lebenslauf Bittners fällt dieses Gastspiel in die Periode, in der dieser tschechische Schauspieler nach Deutschland ausreiste.

Ich bringe hier den Volltext der Rezension: „Ich könnte Ihnen erzählen, meine Damen, wie sehr wir von den Opernvorstellungen[30] der letzten Woche entzückt waren, wie die Möglichkeit solcher Aufführungen überhaupt dem artistischen Director der Bühne alle Ehre mache … Allein wir thun es diesmal nicht, denn ich habe viel, viel Wichtigeres zu besprechen. – Ein Wort wird Ihnen das auch sehr begreiflich machen: Erstes Debut des Herrn Bittner vom böhmischen Landestheater in deutscher Sprache! – Dieser Herr Bittner, nicht zufrieden in Prag in seiner Muttersprache mimen zu dürfen, lernte heftig deutsch und kommt nach Pilsen, um eine Gastspielvorstellung als Fernand in „Er muß auf´s Land“ zu veranstalten. – Detailliren wir zuerst seine Sprache! – Herr Bittner wird, wenn er fleißig ist und der liebe Gott ihm ein langes Leben schenkt, wohl auch ganz gut das Deutsche erlernen können, sollte aber diese gewiß recht schätzenswerte Eigenschaft, die ihm auf Reisen im deutschen Reich wohl zu Statten kommen wird, nicht dazu benützen, im Theater zu spielen, denn da wird selbst der geduldigste Michel etwas unruhig, wenn man ihm von den Brettern herunter die „l`s“ und

29 „Deutsches Theater. Pilsner Abendpost 26. 2.1878“. [online] [12. 1. 2017] Abrufbar unter : <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18790226&seite=2&zoom=33>.

30 Es handelte sich um Meyerbeers Hugenotten und Donizettis Lucia di Lammermoor .

odeznívat slova z jejích jemných rtů. Pouze u slečny Bachové se zdálo, že se ve své roli a višňově rudé róbě cítí dobře. – Vidíte, mé dámy, jak si samy sobě škodíte?! Kdyby višňově rudá róba nemusela hrát roli světoběžnice, nepomohlo by panu Bittnerovi něco podobného?“[31]

Jaký rozdíl, porovnáme-li, co o Jiřím Bittnerovi (1964-1903), rodáku z Milavčí na Domažlicku, píše v roce 1941 Josef Teichmann v „Postavách českého divadla“: „Veliký herec! Ano, vskutku veliký a vzácný herecký typ byl Jiří Bittner. Jeden z mála těch, kteří tvořili základy českého herectví. Jemný a inteligentní, stylizátor postav povahově od sebe někdy tak vzdálených, že to udivovalo. Neruda výstižně charakterizoval Bittnerovo umění, když roku 1880 napsal, že právě v čem vynikal Seyfert, seladonství a lyrickém svůdnictví, toho se Bittner, nadán autokritikou a přístupen rozumovým argumentům, z vlastního rozhodnutí stranil, umínil si, že se bude milovníkům vyhýbati a že se přikloní k oboru diplomatů a k umným strůjcům pletich.“ (Teichmann 1941: 63).

Záměrně jsem uzavřela svoji sondu do dějin plzeňského Německého divadla dvěma posudky hereckého výkonu jednoho a téhož umělce, na jehož vystoupení bylo v Čechách v době národnostní polarizace nahlíženo prizmatem etnické příslušnosti. Na jedné straně příkré odsouzení ze strany neznámého německého recenzenta, na straně druhé paján motivovaný příznivým posouzením hercovy osobnosti z pera Jana Nerudy (Tamtéž).

Německé divadlo v kontextu plzeňského kulturního života

U plzeňského Německého divadla, respektive u těch, kteří ho uvedli v život, imponuje rychlost a razance, s níž takto prosadili své požadavky a během jediného roku dokázali realizovat své touhy po vlastním kulturním stánku. Divadlo bylo na rozdíl od českého, které spravovala obec, provozováno akcionáři, nemohlo se tudíž vyvarovat problémům, které ho provázely prakticky od začátků jeho existence. Jeho pronájem různým společnostem na pouhou jedinou sezónu zamezilo vytvoření stabilnějšího ansámblu, který by si mohl posléze troufnout i na náročnější dramaturgii. I když i v česky hraném divadle v Plzni byla fluktu-

„s`s“ nicht ordentlich handhabt. – Manchmal flog ein Satz recht gut zwischen den mächtigen Kauwerkzeugen des Herrn Bittner hervor, aber dann plötzlich ließ ein jäh aufwallender Guttural-Laut den Slawen erkennen und der schöne Wahn riß entzwei. – Ich bitte Sie, meine Damen, sagen Sie mir nicht, daß man den Anfänger unterstützen soll, denn ich bin überzeugt, daß, wenn Sie zwischen zwei Schneidern den ungeschickten Anfänger wählen sollten, der Ihnen einen wunderbaren hochrothen „Fail“ oder „moiré antique“, so zusammen schneidert, daß Sie jammernd auf den Trümmern Ihrer Habe stünden; Sie mit dem reizendsten Augenbrauen-Erheben sagen würden: Erst soll der gute Mensch etwas können und dann wollen wir sehen, wie er den andern Leuten die Kleider macht, und dann wird man überlegen! Sehen Sie, so denke ich auch und ließ mich, trotz eindringendster Geberde des sonst werthen Gastes unserer Bühne, gar nicht mildernd beeinflußen, daß will etwas sagen! Herr Bittner fügt seiner Sprache eine Mimik bei, die mich sehr für die Mitspielenden besorgt machte, denn daß nicht der Eine oder Andere um ein Auge kam, ist nur dem geschickten Ausweichen zuzuschreiben. – Wenn ein Schauspieler heraustritt, zeigt sich vor allem Andern die Meinung, die er von sich selbst hat, denn nur die ganz großen Künstler opfern gleich und mit einem Male ihren Individualismus der darzustellenden Rolle. – Am gefährlichsten aber ist der Wahn des Schauspielers, wenn er sich dem Publikum octroyirt, wenn Kunstpausen der peinlichen Länge, mit einer Grimasse enden und den ungedämmten Redeschwall nun wie eine Cascade herabstürzen lassen, wenn er die Ellenbogen wie ein Sonntagsreiter zur Verbreitung seiner Person verwendet und dem Publikum da unten zuzuwinken scheint: Bitte, seht mich an und geniert Euch nicht, ich vertrage auch den stürmischesten Applaus. Weiters hantirte, der wie gesagt, sonst recht angenehme Gast mit den andern Bühnenkräften herum, als wollte er ihnen so recht das unbestrittene Überwicht des Hauptstädters fühlen lassen; kurz er brachte es so weit, daß die ganze Aufführung zu leiden begann und Alle wie von einem Outrir-Kramf befallen wurden. Frau Bon knirte wie ein Tachenmesser, Frl. Krögle fühlte sich entschieden unheimlich, Fräulein Klinghammer sah sich vergebens nach Rettung um, denn Herr Bittner sprach ihr so nahe ins Gesicht hinein, daß wir die Worte seiner saftigen Lippen von ihrer Wange hätten abwischen mögen; nur Frl. Bach schien sich in ihrer Rolle und einer kirschrothen Kleide wohl zu fühlen. – Sehen Sie, meine Damen, wie sich ihr Geschlecht immer selbst schadet?! Mußte denn das kirschrothe Kleid

31 „Theaterplaudereien. Pilsner Abendpost 6. 3. 1877“. [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18770306&seite=1&zoom=33>.

ace herců a výměna společností běžnou záležitostí, přece jen pod Pištěkovým[32] a později i Švandovým vedením na tom bylo podstatně lépe. Stačí letmý pohled do rejstříku uváděných děl, jenž je součástí publikace „100 let českého divadla v Plzni“[33]. Umělecké vedení dokázalo kupříkladu rychle reagovat na aktuální italskou, německou a francouzskou operní produkci, konečně pak i na tvorbu Smetanovu a Dvořákovu.

Bylo by mylné se domnívat, že na personální složení orchestru byly stran jazyka vznášeny stejné nároky jako na herce. Hudebníci se naštěstí pohybují ve sféře, která není vázána na jazyk, tudíž příliš nehledí na příslušnost k tomu, či onomu národu. Poučeni dnešní praxí si můžeme dobře učinit představu o častých vzájemných výpomocích obou divadel v jednotlivých nástrojových skupinách. Pomineme-li zanícené hudební amatéry, fungovalo zde ještě další hudební těleso, a sice posádková plukovní hudba, o jejímž pestrém etnickém složení nemůže být pochyb. Recenzenti se o ní zmiňují v souvislosti s pořádáním samostatných koncertů k příležitosti významných výročí či narozenin příslušníků císařského domu. Tito profesionální hudebníci byli v divadelních orchestrech obou divadel jistě vítanou posilou.

Zatímco české divadlo v Plzni si v českých zemích brzy získalo pověst kvalitní scény, která se již koncem 19. století stala odrazovým můstkem pro pražské Národní divadlo či pražské arény, nelze nic podobného tvrdit o divadle německém. V kategorii německých divadel zůstávala plzeňská scéna příliš provinční. I když se v Plzni objevilo několik významných osobností, bylo jejich působení buď pouze jednorázové, anebo přechodné. Dokazují to jejich pestré umělecké životopisy, v nichž jsou zaznamenány jednotlivé divadelní štace rozeseté po celém území monarchie. V této souvislosti nám jakákoliv sonda do historie německých divadel na našem území odhalí četná jména umělců, kteří si dříve či později vydobyli slávu i v sídelním městě Vídni (Wilhelmine Schenková-Ullmeyerová, Maximilian Steiner, Ludwig Martinelli). Např. Steinerovi potomci, kteří se rovněž věnovali divadlu, nás dovedou až k známému hollywoodskému skladateli Maxi Steinerovi (1888-1971).

32 Sezóna 1877/8 byla městskou radou svěřena dobře situovanému Janu Pištěkovi (1847-1907), který se zřejmě jako bývalý tenorista ve své nové roli ředitele společnosti neosvědčil. Městská rada proto na základě konkurzu divadlo zadala na následující tři zimní sezóny znovu Švandovi.

33 Štěpánek, Vladimír 1965: Sto let českého divadla v Plzni. Praha: Divadelní ústav.

die Rolle einer großen Weltdame spielen, hätte dem Herrn Bittner etwas anderes nicht denselben Dienst geleistet?“[31]

Welcher Unterschied, wenn wir vergleichen, was Josef Teichmann 1941 in seinem Werk „Gestalten des tschechischen Theaters“ über Jiří Bittner (1864-1903), geboren in Milawetsch im Chodenland, schreibt: „Ein großer Schauspieler, ja, wirklich. Einer von denen, der die Grundlagen der Kunst der Schauspielerei legten. Sanft und intelligent, stilisierte er Typen mit unterschiedlichen Charakteren, das war erstaunlich. Neruda charakterisierte Bittners Kunst treffend, als er 1880 schrieb, dass er selbstkritisch und für Argumente zugänglich war, dass er die Liebhaberei auf der Bühne vermied.“ (Teichmann 1941: 63)

Mit Absicht schließe ich meinen Einblick in die Geschichte des Pilsner Deutschen Theaters mit zwei Rezensionen desselben Schauspielers ab, dessen Leistungen in einer Zeit nationaler Polarität durch das Prisma ethnischer Identität beurteilt wurden. Dies ist einerseits die harte Beurteilung eines unbekannten deutschen Rezensenten, andererseits die positive Beurteilung der Persönlichkeit des Schauspielers seitens des bekannten Dichters Jan Neruda (ebd.).

Das Deutsche Theater im Kontext des Kulturlebens in Pilsen

Beim Deutschen Theater Pilsen, beziehungsweise bei denen, die es zum Leben erweckten, imponiert die Geschwindigkeit und die Rasanz, mit der sie die Anforderungen durchsetzten und während eines Jahres ihre Sehnsucht nach einem eigenen „Musentempel“ verwirklichen konnten. Im Unterschied zu dem von der Stadt unterstützten tschechischen Theater wurde es von Aktionären betrieben und man konnte so nicht die Probleme vermeiden, die das Theater vom Anfang an begleiteten. Das Vermieten des Theaters an verschiedene Theatergruppen nur für eine einzige Saison verhinderte das Entstehen eines stabilen Ensembles, das später eine anspruchtsvollere Dramaturgie hätte zustande bringen können. Wenn auch im tschechischen Theater die Fluktuation der Schauspieler oder der Wechsel von Theatergruppen zum Alltag gehörten, entstand hier unter der Leitung von Pištěk- und später auch bei der Tätigkeit der Švanda-Thea-

31 „Theaterplaudereien. Pilsner Abendpost 6. 3. 1877“. [online] [12. 1. 2017] Abrufbar unter: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18770306&seite=1&zoom=33>.

Není třeba zdůrazňovat, že na tomto poli čeká naše badatele nejen mnoho práce, ale i mnohá překvapení.[34]

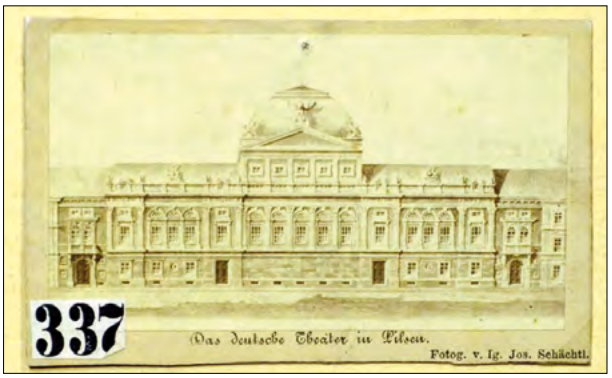

Návrh Josefa Niklase budovy Německého divadla v Plzni, foto Josef Schätl, bez datace. Zdroj: Národopisné muzeum Plzeňska, inv. č. NMP 51978.
Der Einwurf des Theatergebäudes von Josef Niklas. Photo Josef Schätl, ohne Zeitangabe. Quelle: Völkerkundemuseum der Region Pilsen, IN. 51978.

Josef Niklas (1817–1877), bez datace. Zdroj: Městské muzeum Volyně.
Josef Niklas (1817–1877), ohne Zeitangabe. Quelle: Das Stadtmuseum Volyne.

34 Po druhé světové válce stihl divadlo podobný osud, jako tomu bylo u jiných německých divadel na území naší republiky, jejichž budovy se buď zrušily, nebo začaly sloužit potřebám českého uměleckého provozu. Pod novým názvem Malé divadlo budova přešla pod správu Městského divadla, jemuž se posléze roku 1955 dostalo čestného názvu Divadlo Josefa Kajetána Tyla. Na rozdíl od původní budovy, nyní Velkého divadla, byl repertoár této menší scény orientován především na činoherní a operetní tvorbu. V přízemí Německého domu, kde se původně konaly koncerty, přednášky i taneční večery (většina z nich je v tisku zaznamenána jako „Juxabende"), byla zřízena restaurace Kultura, místnosti prvního patra sloužily administrativě, zatímco do druhého patra byly situovány zkušebny a divadelní klub. Umělecký provoz byl v Malém divadle ukončen v roce 1965, restaurace, zkušebny a klub se však využívaly až do doby, kdy se definitivně rozhodlo o jejich asanaci. Došlo k ní v roce 1977.

tergesellschaft[32] eine bessere Situation. Es reicht, einen Blick ins Verzeichnis der Theaterstücke in der Publikation „100 Jahre des tschechischen Theaters in Pilsen"[33] zu werfen. Die künstlerische Leitung reagierte z. B. sehr schnell auf die aktuelle italienische, deutsche und französische Opernproduktion, letzlich auch auf die Werke von Smetana und Dvořák.

Es wäre irrtümlich zu vermuten, dass an die Orchesterbesetzung hinsichtlich der Sprache genauso hohe Ansprüche wie an die Schauspieler gestellt wurden. Zum Glück leben die Musiker in einer Welt, die nicht so eng mit der Sprache verbunden ist, so dass man sich in beiden Theatern gegenseitig mit Gruppen von Instrumenten aushelfen konnte. Nachdem, was uns die Praxis heute lehrt, können wir uns gut vorstellen, wie häufig Aushilfen zwischen den beiden Theatern bei der Besetzung einzelner Instrumente zustande kamen. Wenn wir die begeisterten Amateure außer Acht lassen, gab es hier auch eine Garnisonskapelle, deren bunte ethnische Zusammensetzung ohne Zweifel war. Die Rezensenten erwähnen sie im Zusammenhang mit Konzerten, die zu Ehren der Geburtstage der Mitglieder der Kaiserfamilie veranstalt wurden. Diese profesionellen Musiker waren angeblich in beiden Orchestern eine erwünschte Verstärkung.

Während das tschechische Theater in Pilsen in den böhmischen Ländern schon bald einen guten Ruf gewonnen hatte und schon Ende des 19. Jh. eine Sprungbrücke zum Prager Nationaltheater oder den Arenatheatern wurde, kann Ähnliches über das Deutsche Theater nicht gesagt werden. In der Kategorie der deutschen Theaterszenen blieb die Pilsner deutsche Szene zu provinziell. Obwohl auch in Pilsen einige bedeutsame Künstler auftraten, war ihre Tätigkeit entweder einmalig oder vorübergehend. Das beweisen ihre bunten künstlerischen Lebensläufe, in denen die auf dem Gebiet der Monarchie zerstreuten Orte festgehalten wurden. In diesem Zusammenhang kann jeder beliebige Blick in die Geschichte der deutschen Theater auf unserem Gebiet die Namen von Künstlern frei legen, die früher oder später in Wien Ruhm erlangten (Wilhelmine Schenk-Ullmeyer, Maximilian Steiner, Ludwig Martinelli), so führen uns z. B. die Nachfolger Steiners, die sich ebenfalls dem Theater

32 Die Saison 1877/78 wurde Stadtrat Jan Pištěk (1847-1907) anvertraut, der aber als ehemaliger Tenor seine neue Rolle nicht gut spielte. Der Stadtrat überließ deshalb das Theater auf Grund eines Auswahlverfahrens für die nächsten drei Jahre wieder Švanda.

33 Štěpánek, Vladimír 1965: Sto let českého divadla v Plzni. Praha: Divadelní ústav. (Hundert Jahre des tschechischen Theaters in Pilsen).

Německé divadlo v Goethově ulici, bez datace. Zdroj: Archiv města Plzně.
Das Deutsche Theater in Goethestrasse, ohne Zeitangabe. Quelle: Der Stadtarchiv Pilsen.

Pohled do interiéru Německého divadla, bez datace. Zdroj: Archiv města Plzně.
Ein Blick in den Innenraum des Deutschen Theaters, ohne Zeitangabe. Quelle: Der Stadtarchiv Pilsen.

Pohled do interiéru Německého divadla, bez datace. Zdroj: Archiv města Plzně.
Ein Blick in den Innenraum des Deutschen Theaters, ohne Zeitangabe. Quelle: Der Stadtarchiv Pilsen.

widmeten, zu dem bekannten Komponisten Max Steiner (1888-1971) in Hollywood. Es ist nicht nötig zu betonen, dass auf diesem Gebiet nicht nur viel Arbeit, sondern auch manche Überraschungen auf uns warten.[34]

Deutsches Theater in Pilsen.

8 Vorstellung im Abonnement. Dienstag den 14. October 1879.

Neu in Scene gesetzt.

ANGOT,

die Tochter der Halle.

Komische Oper in 3 Akten von Clairville, Siraudin und Koning. Musik von Ch. Lecocq.

(Regie: Herr Stanzig.)

PERSONEN:

Cassa-Eröffnung halb 7 Uhr. Anfang 7 Uhr. Ende vor 10 Uhr.

Divadelní plakát k operetě Charlese Lecocqa „Angot", 1879. Zdroj: Národopisné muzeum Plzeňska, inv. č. 56297.
Die Theateranzeige zur Charles Lecocqs „Angot", 1879. Quelle: Völkerkundemuseum der Region Pilsen, IN. 56297.

34 Nach dem Zweiten Weltkrieg widerfuhr dem Theater dasselbe Schicksal wie den anderen deutschen Theatern auf dem Gebiet unserer Republik. Die Gebäude wurden entweder abgerissen oder sie dienten dem tschechischen Theaterbetrieb. Unter dem neuen Namen „Das kleine Theater" kam das Gebäude unter die Leitung des Stadtheaters, das im Jahre 1955 in J. K. Tyl-Theater unbenannt wurde. Im Unterschied zu „Dem großen Theater" war das Repertoir auf Bühnenspiele und Operetten ausgerichtet. Im Erdgeschoss, wo ursprünglich Konzerte, Vorlesungen und Tanzabende stattfanden (größtenteils wurden sie in der Zeitung als „Juxabende" bezeichnet), wurde das Restaurant „Kultur" eingerichtet, die erste Etage stellte man der Verwaltung zur Verfügung, in der zweiten Etage wurden Proben und ein Theaterklub eingerichtet. Der Theaterbetrieb endete im Jahre 1965, das Restaurant, die Verwaltung und der Theaterklub wurden bis zur Entscheidung über die Sanierung weiter benutzt. Die Sanierung wurde im Jahre 1977 vollendet.

Německý dům na rohu Goethovy ulice, bez datace. Zdroj: Archiv města Plzně.
Das Deutsche Haus an der Ecke der Goethestrasse, ohne Zeitangabe. Quelle: Der Stadtarchiv Pilsen.

Malé divadlo, 1975. Zdroj: Archiv města Plzně.
Das Kleine Theater, 1975. Quelle: Der Stadtarchiv Pilsen.

Restaurace Kultura, 1975. Zdroj: Archiv města Plzně.
Das Restaurant Die Kultur, 1975. Quelle: Der Stadtarchiv Pilsen.

Demolice Malého divadla, 1977. Zdroj: Archiv města Plzně.
Die Sanierung des Kleines Theaters, 1977. Quelle: Der Stadtarchiv Pilsen.

Demolice Malého divadla, 1977. Zdroj: Archiv města Plzně.
Die Sanierung des Kleines Theaters, 1977. Quelle: Der Stadtarchiv Pilsen.

Rejstřík představení Německého divadla v Plzni

Sezóna 1877-1878

28. 9. Millöcker, Carl: „Durchgegangene Weiber“, opereta
29. 9. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, opereta
30. 9. Delacour, Alfred – Hennequin, Alfred: „Die Rosa-Dominos“, veselohra
1. 10. Birchová-Pfeifferová, Charlotte: „Dorf und Stadt oder Lorle“, hra
2. 10. zavřeno
3. 10. Moser, Gustav von: „Der Hypochonder“, veselohra
4. 10. Charles Lecocq: „Giroflé-Girofla“, opereta
5. 10. Costa, Carl: „Das Blitzmädel“, fraška
6. 10. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, opereta
7. 10. zavřeno
8. 10. Nestroy, Johann Nepomuk: „Liebesgeschichten und Heiratssachen“, fraška
9. 10. Börnstein, Heinrich: „Des Löwen Erwachen“, fraška Rosen, Julius: „Des nächsten Hausfrau“, veselohra
10. 10. Moser, Gustav von: „O, diese Männer“, veselohra
11. 10. Anno, Anton: „Familie Hörner“, švank
12. 10. zavřeno
13. 10. Strauss, Johann: „Carneval in Rom“, opereta
14. 10. L´Arronge, Adolph – Eberhard, Theodor: „Mein Leopold“, lidový kus se zpěvy
15. 10. schůze divadelního výboru
16. 10. Strauss, Johann: „Carneval in Rom“, opereta
17. 10. Doezi, Ludwig: „Der Kuss“, veselohra
18. 10. Offenbach, Jacques: „Die Prinzessin von Trapezunt“, opereta
19. 10. zavřeno
20. 10. subskripce abonmá na 50 představení
21. 10. subskripce abonmá na 50 představení
22. 10. Suppé, Franz von: „Die schöne Galathée“, opereta
23. 10. zavřeno
24. 10. Strauss, Johann: „Fledermaus“, opereta
25. 10. Görnerová, Ida: „Uns´re Verbündeten“ („Unsere Alliierten“), hra
26. 10. zavřeno
27. 10. Mauvillon, Jakob von: „Alte Jungfer“, veselohra
28. 10. Offenbach, Jacques: „Die schöne Helena“, opereta
29. 10. Doezi, Ludwig: „Der Kuss“, veselohra
30. 10. Offenbach, Jacques: „Der Blaubart“, opereta
31. 10. Görner, Carl A.: „Frauenemanzipation“, švank
Müller, Adolf: „Liebeszauber“, opereta
Schneider, L.: „Der Kapellmeister von Venedig“, hudební quodlibet
1. 11. zavřeno
2. 11. Weilen, Josef: „Dolores“, drama
3 11. Offenbach, Jacques: „Schönröschen“, opereta
4. 11. Berla, Anton – Stenzel, F.: „Unsere Lehrbuben“, lidová fraška se zpěvy
5. 11. Offenbach, Jacques: „Die Prinzessin von Trapezunt“, opereta
6. 11. Hennequin, Alfred: „Drei Hütte“, fraška
7. 11. Lecocq, Charles: „Giroflé – Girofla“, opereta

Verzeichnis der Vorstellungen des Deutschen Theaters in Pilsen

Saison 1877-1878

28. 9. Millöcker, Carl: „Durchgegangene Weiber“, Operette
29. 9. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, Operette
30. 9. Delacour, Alfred – Hennequin, Alfred: „Die Rosa-Dominos“, Lustspiel
1. 10. Birch-Pfeiffer, Charlotte: „Dorf und Stadt oder Lorle“, Schauspiel
2. 10. geschlossen
3. 10. Moser, Gustav von: „Der Hypochonder“, Lustspiel
4. 10. Lecocq, Charles: „Giroflé-Girofla“, Operette
5. 10. Costa, Carl: „Das Blitzmädel“, Posse
6. 10. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, Operette
7. 10. geschlossen
8. 10. Nestroy, Johann Nepomuk: „Liebesgeschichten und Heiratssachen“, Posse
9. 10. Börnstein, Heinrich: „Des Löwen Erwachen“, Posse Rosen, Julius: „Des nächsten Hausfrau“, Lustspiel
10. 10. Moser, Gustav von: „O, diese Männer“, Lustspiel
11. 10. Anno, Anton: „Familie Hörner“, Schwank
12. 10. geschlossen
13. 10. Strauss, Johann: „Carneval in Rom“, Operette
14. 10. L´Arronge, Adolph – Eberhard, Theodor: „Mein Leopold“, Volksstück mit Gesang
15. 10. Sitzung des Theaterausschusses
16. 10. Strauss, Johann: „Carneval in Rom“, Operette
17. 10. Doezi, Ludwig: „Der Kuss“, Lustspiel
18. 10. Offenbach, Jacques: „Die Prinzessin von Trapezunt“, Operette
19. 10. geschlossen
20. 10. Abonnement für 50 Vorstellungen
21. 10. Abonnement für 50 Vorstellungen
22. 10. Suppé, Franz von: „Die schöne Galathée“, Operette
23. 10. geschlossen
24. 10. Strauss, Johann: „Fledermaus“, Operette
25. 10. Görner, Ida: „Uns´re Verbündeten“ („Unsere Alliierten“), Schauspiel
26. 10. geschlossen
27. 10. Mauvillon, Jakob von: „Alte Jungfer“, Lustspiel
28. 10. Offenbach, Jacques: „Die schöne Helena“, Operette
29. 10. Doezi, Ludwig: „Der Kuss“, Lustspiel
30. 10. Offenbach, Jacques: „Der Blaubart“, Operette
31. 10. Görner, Carl A.: „Frauenemanzipation“, Schwank
Müller, Adolf: „Liebeszauber“, Operette
Schneider, L.: „Der Kapellmeister von Venedig“, musikalisches Quodlibet
1. 11. geschlossen
2. 11. Weilen, Josef: „Dolores“, Drama
3 11. Offenbach, Jacques: „Schönröschen“, Operette
4. 11. Berla, Anton – Stenzel, F.: „Unsere Lehrbuben“, Volksstück mit Gesang
5. 11. Offenbach, Jacques: „Die Prinzessin von Trapezunt“, Operette
6. 11. Hennequin, Alfred: „Drei Hütte“, Posse
7. 11. Lecocq, Charles: „Giroflé – Girofla“, Operette

8. 11. Strauss, Johann: „Fledermaus“, opereta
9. 11. Schiller, Friedrich: „Maria Stuart“, drama
10. 11. Strauss, Johann: „Carneval in Rom“, opereta
11. 11. Offenbach, Jacques: „Schönröschen“, opereta
12. 11. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, opereta
13. 11. Anno, Anton: „Die Familie Hörner oder Schicksale eines vergessenen Überziehers“, švank
14. 11. Eine elegante Person, benefice sl. Anatourové
15. 11. zavřeno
16. 11. ? : „Die Pasguillanten“
17. 11. zavřeno
18. 11. Offenbach, Jacques: „Orfeus in der Unterwelt“, opereta
19. 11. L´Arronge, Adolph: „Hasemanns Töchter“, hra
20. 11. Moser, Gustav von: „Die Veilchenfresser“, veselohra
21. 11. Kaan, Eduard: „Die Madonna des Juden“, hra
22. 11. Suppé, Franz von: „Leichte Cavallerie“, opereta
Görner, C. A.: „Madame Potiphar“, fraška se zpěvy
23. 11. zavřeno
24. 11. L´Arronge, Adolph – Eberhard Theodor: „Hasemanns Töchter“, hra
25. 11. Halm, Friedrich: „Der Sohn des Wildnis“, pohostinské vystoupení Edmund Sauera z ZDP
26. 11. ? : „Im schwarzen Frack“
? : „Liebesthyrannei“
? : „Die Veresucherin“
27. 11. Offenbach, Jacques: „Schönröschen“, opereta
28. 11. Berla, Anton – Görlitz, Carl: „Drei Paar Schuhe“, opereta
29. 11. Binder, Karl: Tannhäuser-Parodie, benefice paní Pagay
30. 11. Koncert Franze a Anny Krežmových
30. 11. Offenbach, Jacques: „Die schöne Helena“, opereta
1. 12. Offenbach, Jacques: „Die Grossherzogin aus Gerolstein“, pohostinské vystoupení Wilhelminy Schenkové-Ullmayerové ze ZDP
2. 12. Weilen, Josef: „Dolores“, drama
3. 12. Diana, Manuel Juan: „Rezept gegen Schwiegermütter“, veselohra, jednoaktovka
Koncert Franze a Anny Krežmových
4. 12. Rochus, Wilhelm, Traugott, Heinrich, Ferdinand Freiherr von Liliencron: „Hochzeitsreise“, opereta
Suppé, Franz von: „Flotte Burschen“, opereta, jednoaktovka
5. 12. Moser, Julius: „Größenwahn“, veselohra, benefice p. Albina Hegela
6. 12. zavřeno
7. 12. Strauss, Johann: „Netopýr“, opereta, pohostinské vystoupení Albertiny Habrichové z Kolína nad Rýnem
8. 12. zavřeno
9. 12. zavřeno
10. 12. Görner, Carl A.: „Frauenemanzipation“, švank
Frieseová, Dora: „´s Maderl vom Ballet“, fraška
Frieseová, Dora: „Der Friseur-Schani“, fraška
11. 12. Juin, Carl: „Servus, Herr Stukerl“, fraška
Gärtner, Carl: „Charlotte Frohwald“, veselohra se zpěvy
Fontane, Theodor: „Im Irrenhaus“, dramatická scéna se zpěvy
? : „Wiener Blut“, soloscherz se zpěvem

8. 11. Strauss, Johann: „Fledermaus“, Operette
9. 11. Schiller, Friedrich: „Maria Stuart“, Drama
10. 11. Strauss, Johann: „Carneval in Rom“, Operette
11. 11. Offenbach, Jacques: „Schönröschen“, Operette
12. 11. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, Operette
13. 11. Anno, Anton: „Die Familie Hörner oder Schicksale eines vergessenen Überziehers“, Schwank
14. 11. Eine elegante Person, Schirmherrin Frl. Anatour
15. 11. geschlossen
16. 11. ? : „Die Pasguillanten“
17. 11. geschlossen
18. 11. Offenbach, Jacques: „Orfeus in der Unterwelt“, Operette
19. 11. L´Arronge, Adolph: „Hasemanns Töchter“, Schauspiel
20. 11. Moser, Gustav von: „Die Veilchenfresser“, Lustspiel
21. 11. Kaan, Eduard: „Die Madonna des Juden“, Schauspiel
22. 11. Suppé, Franz von: „Leichte Cavallerie“, Operette
Görner, C. A.: „Madame Potiphar“, Posse mit Gesang
23. 11. geschlossen
24. 11. L´Arronge, Adolph – Eberhard Theodor: „Hasemanns Töchter“, Schauspiel
25. 11. Halm, Friedrich: „Der Sohn des Wildnis“, Gastspiel mit Edmund Sauera von Landestheater Prag
26. 11. ? : „Im schwarzen Frack“
? : „Liebesthyrannei Schauspiel“
? : „Die Versucherin“
27. 11. Offenbach, Jacques: „Schönröschen“, Operette
28. 11. Berla, Anton – Görlitz, Carl: „Drei Paar Schuhe“, Operette
29. 11. Binder, Karl: Tannhäuser-Parodie, Schirmherrin Frau Pagay
30. 11. Konzert mit Franz und Anna Krežma
30. 11. Offenbach, Jacques: „Die schöne Helena“, Operette
1. 12. Offenbach, Jacques: „Die Grossherzogin aus Gerolstein“, Gastauftritt mit Wilhelmina Schenk- Ullmayer vom Landestheater Prag
2. 12. Weilen, Josef: „Dolores“, Drama
3. 12. Diana, Manuel Juan: „Rezept gegen Schwiegermütter“, Lustspiel
Konzert mit Franz und Anna Krežma
4. 12. Rochus, Wilhelm, Traugott, Heinrich, Ferdinand Freiherr von Liliencron: „Hochzeitsreise“,
Operette Suppé, Franz von: „Flotte Burschen“, Operette in einem Akt
5. 12. Moser, Julius: „Größenwahn“, Lustspiel, Schirmherr Herr Albin Hegel
6. 12. geschlossen
7. 12. Strauss, Johann: „Die Fledermaus“, Operette, Gastspiel mit Albertina Habrich aus Köln am Rhein
8. 12. geschlossen
9. 12. geschlossen
10. 12. Görner, Carl A.: „Frauenemanzipation“, Schwank
Friese, Dora: „´s Maderl vom Ballet“, Posse
Friese, Dora: „Der Friseur-Schani“, Posse
11. 12. Juin, Carl: „Servus, Herr Stukerl“, Posse
Gärtner, Carl: „Charlotte Frohwald“, Lustspiel mit Gesang
Fontane, Theodor: „Im Irrenhaus“, Dramatische Szene mit Gesang
? : „Wiener Blut“, Soloscherz mit Gesang

12. 12. Schweitzer, Jean Baptiste von: „Theodolinde“, švank, pohostinské představení Dory Frieseové

Millöcker, Carl: „Der fidele Poldl von Brillantengrund“, sólová scéna se zpěvem

Günther, Julius – Genée, Richard: „´s Waldvögerl“, žánrový obrázek se zpěvy

13. 12. Moser, Julius: „Größenwahn“, veselohra

14. 12. zavřeno

15. 12. Dumas, Alexander ml.: „Prinzessin Georges“, benefice paní Fredy-Frankenová

16. 12. Kopal, Gustav: „Der geschundene Raubritter“, parodie na truchlohru

17. 12. Langer, Anton: „Der letzte Jezuit“, lidová hra

18. 12. Rosen, Julius: „Kanonenfutter“, veselohra

Richter, J. Eduard: „Die Reise nach dem türkisch-russischen Kriegsschauplatze“, fraška

19. 12. L´Arronge, Adolph: „Hasemann´s Töchter“, hra

20. 12. Strauss, Johann: „Carneval in Rom“, opereta

21. 12. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, opereta

22. 12. Töpfer, U.: „Der Pariser Langenichts“, veselohra

23. 12. Lecocq, Charles: „Giroflé-Girofla“, opereta

24. 12. zavřeno

25. 12. zavřeno

26. 12. Offeenbach, Jacques: „Orpheus in der Unterwelt“, opereta

27. 12. Genée, Richard: „Der Seekadet“, opereta

28. 12. Genée, Richard: „Der Seekadet“, opereta

29. 12. Scribe, Eugène: „Adrianne Lecouvreur“, drama

30. 12. Genée, Richard: „Der Seekadet“, opereta

1. 1. Berg, Ottokar Franz: „´s Mädel ohne Geld“, fraška

2. 1. Rosen, Julius: „Fromme Wünsche“, veselohra

Offenbach, Jacques: „Salon Pitzelberger“, opereta

3. 1. Strauss, Johann: „Fledermaus“, pohostinské představení tenoristy Mathiase

4. 1. Wilbrandt, Adolf: „Nero“, drama, benefice p. Frederigkta

5. 1. zavřeno

6. 1. Genée, Richard: „Der Seekadet“, opereta

8. 1. Haffner, Karl – Müller, Adolf: „Therese Krones“, opereta

9. 1. Offenbach, Jacques: „Pariser Leben“, opereta

10. 1. Costa, Carl: „Blitzmädel“, fraška

11. 1. zavřeno

12. 1. Nestroy, Johann Nepomuk: „Affe und Bräutigam“, fraška se zpěvy

13. 1. Genée, Richard: „Der Seekadet“, opereta

14. 1. Genée, Richard: „Der Seekadet“, opereta

15. 1. Lecocq, Charles: „Angot, die Tochter der Halle“, opereta

16. 1. Görnerová, Ida: „Die Großmutter oder die Giftmischerin“, hra

17. 1. Werner, Ferdinand: „Sein Mephisto“, veselohra

18. 1. zavřeno

19. 1. Schreiber, Alois Wilhelm: „Der Jezuit und sein Zögling“, veselohra

20. 1. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, opereta

21. 1. Rosen, Julius: „Die Feinde“, veselohra

22. 1. Genée, Richard: „Der Seekadet“, na počest kapelníka Eugena Kutschery

23. 1. Dumas, Alexandr ml.: „Die Kameliendame“, pohostinské vystoupení Margharethe Jantschové-Zieglerové ze ZDP a Maximiliana Steinera

12. 12. Schweitzer, Jean Baptiste von: „Theodolinde“, Schwank, Gastspiele mit Dora Friese

Millöcker, Carl: „Der fidele Poldl von Brillantengrund“, Soloszene mit Gesang

Günther, Julius – Genée, Richard: „´s Waldvögerl“, Genrebild mit Gesang

13. 12. Moser, Julius: „Größenwahn“, Lustspiel

14. 12. geschlossen

15. 12. Dumas, Alexander jr.: „Prinzessin Georges“, Schirmherr Frau Fredy-Franken

16. 12. Kopal, Gustav: „Der geschundene Raubritter“, Parodie

17. 12. Langer, Anton: „Der letzte Jesuit“, Volksstück

18. 12. Rosen, Julius: „Kanonenfutter“, Lustspiel

Richter, J. Eduard: „Die Reise nach dem türkisch-russischen Kriegsschauplatze“, Posse

19. 12. L´Arronge, Adolph: „Hasemann´s Töchter“, Schauspiel

20. 12. Strauss, Johann: „Carneval in Rom“, Operette

21. 12. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, Operette

22. 12. Töpfer, U.: „Der Pariser Langenichts“, Lustspiel

23. 12. Lecocq, Charles: „Giroflé-Girofla“, Operette

24. 12. geschlossen

25. 12. geschlossen

26. 12. Offeenbach, Jacques: „Orpheus in der Unterwelt“, Operette

27. 12. Genée, Richard: „Der Seekadet“, Operette

28. 12. Genée, Richard: „Der Seekadet“, Operette

29. 12. Scribe, Eugène: „Adrianne Lecouvreur“, Drama

30. 12. Genée, Richard: „Der Seekadet“, Operette

1. 1. Berg, Ottokar Franz: „ ´s Mädel ohne Geld“, Komödie

2. 1. Rosen, Julius: „Fromme Wünsche“, Lustspiel

Offenbach, Jacques: „Salon Pitzelberger“, Operette

3. 1. Strauss, Johann: „Die Fledermaus“, Gastspiel des Tenors Mathias

4. 1. Wilbrandt, Adolf: „Nero“, Drama, Schirmherr Herr Frederigk

5. 1. geschlossen

6. 1. Genée, Richard: „Der Seekadet“, Operette

8. 1. Haffner, Karl – Müller, Adolf: „Therese Krones“, Operette

9. 1. Offenbach, Jacques: „Pariser Leben“, Operette

10. 1. Costa, Carl: „Blitzmädel“, Posse

11. 1. geschlossen

12. 1. Nestroy, Johann Nepomuk: „Affe und Bräutigam“, Posse mit Gesang

13. 1. Genée, Richard: „Der Seekadet“, Operette

14. 1. Genée, Richard: „Der Seekadet“, Operette

15. 1. Lecocq, Charles: „Angot, die Tochter der Halle“, Operette

16. 1. Görner, Ida: „Die Großmutter oder die Giftmischerin“, Schauspiel

17. 1. Werner, Ferdinand: „Sein Mephisto“, Lustspiel

18. 1. geschlossen

19. 1. Schreiber, Alois Wilhelm: „Der Jesuit und sein Zögling“, Lustspiel

20. 1. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, Operette

21. 1. Rosen, Julius: „Die Feinde“, Lustspiel

22. 1. Genée, Richard: „Der Seekadet“, zur Ehren Kapellmeisters Eugen Kutschera

23. 1. Dumas, Alexandr jr.: „Die Kameliendame“, Gastspiel mit Margharethe Jantsch Ziegler vom Landestheater Prag und Maximilian Steiner

24. 1. Moreto, Augustin: „Dona Diana oder Stolz und Liebe“, veselohra

25. 1. zavřeno

26. 1. Schiller, Friedrich: „Don Carlos, Infant von Spanien“, drama

28. 1. Offenbach, Jacques: „Die schöne Helena“, opereta

29. 1. F. Zell (Walzel, Camillo): „Der neueste Grandal“ („Le scandal d´hier“), žánrový obraz

30. 1. Görner, G. A.: „Erziehung macht den Menschen“, benefice Marie Stelly

31. 1. L´Arronge, Adolph: „Hasemanns´ Töchter“, hra, naposledy v této sezóně

1. 2. Lecocq, Charles: „100 Jungfrauen“, opereta

2. 2. Hopp, Julius: „Morilla“, opereta

3. 2. Genée, Richard: „Der Seekadet“, opereta

4. 2. Schreiber, Alois Wilhelm: „Lamm und Löwe“, veselohra

5. 2. Langer, Anton: „Eine verfolgte Unschuld“, fraška
Zeitz, J. N.: „Manschaft an Bord“, opereta,

6. 2. Moser, Julius: „Der Warheitsnarr“, švank
Suppé, Franz von: „Die Freigeister“, opereta

7. 2. Strauss, Johann: „Carneval in Rom“, opereta

8. 2. Hopp, Julius: „Margrethl und Füstling“, komická opera o 5 obrazech, parodie na Gounodova Fausta, benefice Anny Wagnerové

9. 2. zavřeno

10. 2. zavřeno

11. 2. Berg, D. J. – Brandl, Johann: „Die alte Jungfer“, lidová hra se zpěvy

12. 12. Halm, Friedrich: Wildfeuer, dramatická báseň, pohostinské vystoupení Irmy Jelenské z KZND v Praze

13. 2. Sardou, Victorien: „Dora“, hra

14. 2. Strauss, Johann: „Fledermaus“, opereta

15. 2. Berg, D. J.: „Pfarrersköchin“, hra se zpěvy
Rosen, Julius: „Grösenwahn“, veselohra

16. 2. Brachvogel, Albert Emil: Narziss – pohostinské vystoupení Margarethe Jantschové-Zieglerové a Maximiliana Steinera

17. 2. Schiller, Friedrich: „Der Jungfrau von Orleans“, drama

18. 2. Scribe, Eugène: „Das Glas Wasser“, veselohra, pohostinské vystoupení Margarethe Jantschové-Zieglerové a Maximiliana Steinera

19. 2. zavřeno

20. 2. Suppé, Franz von: „Die Frau Meisterin“, opereta

21. 2. Grillparzer, Franz: „Das Leben ist ein Traum“, drama

22. 2. ? : „Uns´re Lehrbuben“

23. 2. Berla, Anton: „Weiber wie sie nicht sein sollen“, představení ke 40. výročí P. Fernaua, fraška

24. 2. Genée, Richard: „Der Seekadet“, opereta

25. 2. Delacour, Alfred – Hennequin, Alfred: „Die Rosa Dominos“, veselohra

26. 2. Jonas, Emil – Hopp, Julius: „Javotte oder Das neue Achenbrödel“, komická opera, pohostinské vystoupení Wilhemmine Schenkové-Ullmeyerové

27. 2. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, pohostinské vystoupení Adely Benettiové

28. 2. Scribe, Eugène: „Frauenkampf“, veselohra

1. 3. zavřeno

2. 3. Kneifl, Rudolf: „Blindekuh“, veselohra, benefice Marie Widtmannové

3. 3. Genée, Richard: „Seekadet“, opereta

4. 3. Hopp, Ferdinand: „Hutmacher und Strumpfwinker“, fraška

24. 1. Moreto, Augustin: „Dona Diana oder Stolz und Liebe“, Lustspiel

25. 1. geschlossen

26. 1. Schiller, Friedrich: „Don Carlos, Infant von Spanien“, Drama

28. 1. Offenbach, Jacques: „Die schöne Helena“, Operette

29. 1. F. Zell (Walzel, Camillo): „Der neueste Skandal“ („Le scandal d´hier“), Genrebild

30. 1. Görner, G. A.: „Erziehung macht den Menschen“, Schirmherrin Marie Stella

31. 1. L´Arronge, Adolph: „Hasemanns´ Töchter“, Schauspiel, zum letzten Mal in dieser Saison

1. 2. Lecocq, Charles: „100 Jungfrauen“, Operette

2. 2. Hopp, Julius: „Morilla“, Operette

3. 2. Genée, Richard: „Der Seekadet“, Operette

4. 2. Schreiber, Alois Wilhelm: „Lamm und Löwe“, Lustspiel

5. 2. Langer, Anton: „Eine verfolgte Unschuld“, Posse
Zeitz, J. N.: „Mannschaft an Bord“, Operette

6. 2. Moser, Julius: „Der Wahrheitsnarr“, Schwank
Suppé, Franz von: „Die Freigeister“, Operette

7. 2. Strauss, Johann: „Carneval in Rom“, Operette

8. 2. Hopp, Julius: „Margrethl und Füstling“, Komische Oper in 5 Bildern, Parodie auf Gounods, Faust, Schirmherrin Anna Wagner

9. 2. geschlossen

10. 2. geschlossen

11. 2. Berg, D. J. – Brandl, Johann: „Die alte Jungfer“, Volksstück mit Gesang

12. 12. Halm, Friedrich: Wildfeuer, Dramatisches Gedicht, Gastspiel mit Irma Jelenska vom Landestheater in Prag

13. 2. Sardou, Victorien: „Dora“, Schauspiel

14. 2. Strauss, Johann: „Die Fledermaus“, Operette

15. 2. Berg, D. J.: „Die Pfarrersköchin“, Schauspiel mit Gesang
Rosen, Julius: „Grösenwahn“, Lustspiel

16. 2. Brachvogel, Albert Emil: Narziss – Gastspiel mit Margarethe Jantsch-Ziegler und Maximilian Steiner

17. 2. Schiller, Friedrich: „Der Jungfrau von Orleans“, Drama

18. 2. Scribe, Eugène: „Das Glas Wasser“, Lustspiel, Gastspiel mit Margarethe Jantsch-Ziegler und Maximilian Steiner

19. 2. geschlossen

20. 2. Suppé, Franz von: „Die Frau Meisterin“, Operette

21. 2. Grillparzer, Franz: „Das Leben ist ein Traum“, Drama

22. 2. ? : „Uns´re Lehrbuben“

23. 2. Berla, Anton: „Weiber wie sie nicht sein sollen“, Vorstellung zum 40. Jahrestag von P. Fernau, Posse

24. 2. Genée, Richard: „Der Seekadet“, Operette

25. 2. Delacour, Alfred – Hennequin, Alfred: „Die Rosa-Dominos“, Lustspiel

26. 2. Jonas, Emil – Hopp, Julius: „Javotte oder Das neue Aschenbrödel“, Komische Oper, Gastspiel mit Wilhelmine Schenk-Ullmeyer

27. 2. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, Gastspiel mit Adela Benetti

28. 2. Scribe, Eugène: „Frauenkampf“, Lustspiel

1. 3. geschlossen

2. 3. Kneifl, Rudolf: „Blindekuh“, Lustspiel, Schirmherrin Marie Widtmann

3. 3. Genée, Richard: „Seekadet“, Operette

4. 3. Hopp, Ferdinand: „Hutmacher und Strumpfwinker“, Posse

5. 3. Hopp, Ferdinand: „Doktor Fausts „Hauskaperl“, fraška

6. 3. d´Annerg, O.: „Die beiden Waisen“, benefice herce a zpěváka Hermanna Frediho

7. 3. Genée, Richard: „Die Portrait-Dame oder Die Profezeiung des Quiribi“, opereta

8. 3. Birchová-Pfeifferová, Charlotte: „Die Grille“, hra, pohostinské vystoupení Adely Wienrichové z Berlína

9. 3. Benedier, Roderix: „Die Aschenbrödel“, hra

10. 3. Laube, Heinrich: „Graff Essex“, hra, pohostinské vystoupení herce a hlavního režiséra ZDP Rolla, poslední pohostinské vystoupení sezóny

11. 3. Rosen, Julius: „Schwere Zeiten“, veselohra

12. 3. Genée, Richard: „Die Portrait-Dame oder Die Profezeiung des Quiribi“, opereta

13. 3. Weber, Carl Maria von: Der Freischütz, na počest Karla Krouschiny

14. 3. Offenbach, Jacques: Die schönen Weiber von Georgien, opereta

15. 3. L´Arronge, Adolph: „Hasemanns´ Töchter“, hra

16. 3. Genée, Richard: „Seekadet“, opereta

17. 3. Genée, Richard: „Die Portrait-Dame oder Die Profezeiung des Quiribi“, opereta

18. 3. Genée, Richard: „Der Seekadet“, opereta

19. 3. Berg, D. J.: „Weiber wie sie nicht sein sollen“, fraška

Offenbach, Jacques: „Orpheus in der Unterwelt“, opereta, rozloučení s Carlem Moserem

20. 3. zavřeno

21. 3. Benefiční rozloučení tenoristy Mathiase

27. 3. Benefice na rozloučenou Albertiny Habrichové a Carla Mosera, Velká hudebně-divadelní akademie za účasti Liedertafelu, Eugena Koutschery a Carla Mathiase

30. 3. Koncert na rozloučenou se sl. Anatourovou

Sezóna 1878-1879

1. 10. Genée, Richard: „Der Seekadet“, opereta, otevření sezóny

2. 14. 10. zavřeno

15. 10. Walachow, ?: – Elsner, G: „Wenn man im Dunkeln küsst“

16. 10. Weber, Carl Maria von: „Freischütz“, opera

17. 10. Delacour, Alfred – Hennequin, Alfred: „Die Herren Verwaltungsräthe oder Durchgebrannt“, opereta

18. 10. zavřeno

19. 10. Kneifl, Rudolf: „Die Tochter Belials“, veselohra

20. 10. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, opereta

Kaiser, Friedrich – Kleiber, Carl: „Ein verfallenes Haus“, fraška se zpěvy

21. 10. Lortzing, Albert: „Der Waffenschmied von Worms“, opera

22. 10. Lortzing, Albert: „Der Waffenschmied von Worms“, opera

23. 10. Walachow, ?: – Elsner, G: „Wenn man im Dunkeln küsst“

24. 10. Genée, Richard: „Der Seekadet“, opereta

25. 10. zavřeno

26. 10. Benedix, Roderich: „Die zärtlichen Verwandten“, veselohra

27. 10. Kreutzer, Conradin: „Das Nachtlager von Granada“, opera

28. 10. Genée, Richard: „Der Seekadet“, opereta

5. 3. Hopp, Ferdinand: „Doktor Fausts „Hauskaperl“, Posse

6. 3. d´Annerg, O.: „Die beiden Waisen“, Schirmherr Schauspieler und Sänger Hermann Fredi

7. 3. Genée, Richard: „Die Portrait-Dame oder Die Profezeiung des Quiribi“, Operette

8. 3. Birch-Pfeiffer, Charlotte: „Die Grille“, Schauspiel, Gastspiel mit Adela Wienrich aus Berlin

9. 3. Benedier, Roderix: „Die Aschenbrödel“, Schauspiel

10. 3. Laube, Heinrich: „Graff Essex“, Schauspiel, Gastspiel mit Schauspieler und Hauptregisseur des Landestheaters Prag Roll, letztes Gastspiel der Saison

11. 3. Rosen, Julius: „Schwere Zeiten“, Lustspiel

12. 3. Genée, Richard: „Die Portrait-Dame oder Die Profezeiung des Quiribi“, Operette

13. 3. Weber, Carl Maria von: Der Freischütz, zu Ehren von Karl Krouschina

14. 3. Offenbach, Jacques: Die schönen Weiber von Georgien, Operette

15. 3. L´Arronge, Adolph: „Hasemanns´ Töchter“, Schauspiel

16. 3. Genée, Richard: „ Der Seekadet“, Operette

17. 3. Genée, Richard: „Die Portrait-Dame oder Die Profezeiung des Quiribi“, Operette

18. 3. Genée, Richard: „Der Seekadet“, Operette

19. 3. Berg, D. J.: „Weiber wie sie nicht sein sollen“, Posse

Offenbach, Jacques: „Orpheus in der Unterwelt“, Operette, Abschied mit Carl Moser

20. 3. geschlossen

21. 3. Benefiz-Abschied von Tenor Mathias

27. 3. Benefiz-Abschied von Albertina Habrich und Carl Moser, Große Musik- und Theater Akademie mit Teilnahme von Liedertafel, Eugen Koutschera und Carl Mathias

30. 3. Abschiedskonzert mit Frl. Anatour

Saison 1878-1879

1. 10. Genée, Richard: „Der Seekadet“, Operette, Eröffnung der Saison

2. 14. 10. geschlossen

15. 10. Walachow, ?: – Elsner, G: „Wenn man im Dunkeln küsst“

16. 10. Weber, Carl Maria von: „Der Freischütz“, Oper

17. 10. Delacour, Alfred – Hennequin, Alfred: „Die Herren Verwaltungsräthe oder Durchgebrannt“, Operette

18. 10. geschlossen

19. 10. Kneifl, Rudolf: „Die Tochter Belials“, Lustspiel

20. 10. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, Operette

Kaiser, Friedrich – Kleiber, Carl: „Ein verfallenes Haus“, Posse mit Gesang

21. 10. Lortzing, Albert: „Der Waffenschmied von Worms“, Oper

22. 10. Lortzing, Albert: „Der Waffenschmied von Worms“, Oper

23. 10. Walachow, ?: – Elsner, G: „Wenn man im Dunkeln küsst“

24. 10. Genée, Richard: „Der Seekadet“, Operette

25. 10. geschlossen

26. 10. Benedix, Roderich: „Die zärtlichen Verwandten“, Lustspiel

27. 10. Kreutzer, Conradin: „Das Nachtlager von Granada“, Oper

28. 10. Genée, Richard: „Der Seekadet“, Operette

29. 10. Nickel, Ph.: „Alte Junggesellen“, hra, novinka

Walachow, ?: – Elsner, G: „Wenn man im Dunkeln küsst“

30. 10. Schweitzer, Jean Baptiste: „Epidemisch“, fraška

31. 10. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, opereta

1. 11. Daudet, Alphonse: „Riesler sen. und Fromont jun.“, hra

2. 11. Donizetti, Gaetano: „Lucia di Lamermoor“, pohostinské vystoupení Georga Redelka z Dvorního divadla v Detmoldu, debut Betty Herboldové z Darmstadtu

3. 11. Schiller, Friedrich: „Die Räuber“, hra

4. 11. Kreutzer, Conradin: „Das Nachtlager von Granada“, opera, pohostinské vystoupení Georga Redelka z Dvorního divadla v Detmoldu

5. 11. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, opereta

6. 11. Björson, Björenstjern: „Fallissement“, hra

7. 11. Lacome, Paul: „Jean, Janette und Janetton“, opereta

8. 11. zavřeno

9. 11. Daudet, Alphonse: „Riesler sen. und Fromont jun.“, hra, debut p. Kaufmannové z Královského městského divadla v Dedenburgu

11. 11. Genée, Richard: „Der Seekadet“, opereta

12. 11. Nickel, Ph.: „Alte Junggesellen“, hra

13. 11. Hopp, Julius: „Morilla“, opereta

14. 11. Rosen, Julius: „Ein Schutzgeist“, fraška

15. 11. Auber, Daniel François Esprit: „Fra Diavolo“, opera

16. 11. Lacome, Paul: „Jean, Janette und Janetton“, opereta

17. 11. Genée, Richard: „Der Seekadet“, opereta

18. 11. Hopp, Julius: „Morilla“, opereta

19. 11. Auber, Daniel François Esprit: „Fra Diavolo“, opera

20. 11. Rosen, Julius: „Ein Schutzgeist“, fraška

21. 11. Hennequin, Alfred – Millaud, Albert – Marius Boullard: „Niniche“, vaudeville

22. 11. Hennequin, Alfred – Millaud, Albert – Marius Boullard: „Niniche“, vaudeville

23. 11. Rossini, Gioacchino: „Barbier von Sevilla“, pohostinské vystoupení sólisty Charlese Hirsche ze ZDP

24. 11. zavřeno

25. 11. Anzengruber, Ludwig: „Die Tochter des Wucherers“, hra se zpěvy

26. 11. Donizetti, Gaetano: „Lucia di Lammermoor“, opera, poslední pohostinské představení Charlese Hirsche ze ZDP

27. 11. Lorentz, Alfred: „Schneider Fips“, opera

? : „Eine volkomenne Frau“, ?

Haber, L. – Bossenberger, H.: „Ein Stündchen im Comptoir“, fraška, pohostinské představení Carla Schlesingera, komika ze ZDP

28. 11. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, opereta, pohostinské představení Carla Schlesingera, komika ze ZDP

29. 11. Hennequin, Alfred – Millaud, Albert – Marius Boullard: „Niniche“, vaudeville

30. 11. Offenbach, Jacques: „Perichole“, opereta

1. 12. Costa, Carl – Millöcker, Carl: „Ihr Corporal“, fraška

2. 12. Nestroy, Johann Nepomuk: „Die schlimmen Buben in der Schule“, fraška se zpěvy

Falm, Theo: „Die Rekrutierunk in Krähwinkel“, burleska se zpěvy

Görner, C. A.: „Madame Potiphar“, fraška se zpěvy, pohostinské vystoupení Carla Schlesingera

3. 12. Hennequin, Alfred – Bocage, Henri: „Durchgebranndt“, vaudeville

29. 10. Nickel, Ph.: „Alte Junggesellen“, Schauspiel, Neuheit

Walachow, ?: – Elsner, G: „Wenn man im Dunkeln küsst“

30. 10. Schweitzer, Jean Baptiste: „Epidemisch“, Posse

31. 10. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, Operette

1. 11. Daudet, Alphonse: „Riesler sen. und Fromont jun.“, Schauspiel

2. 11. Donizetti, Gaetano: „Lucia di Lamermoor“, Gastspiel mit Georg Redelko vom Hoftheater in Detmold, Debut von Betta Herbold aus Darmstadt

3. 11. Schiller, Friedrich: „Die Räuber“, Schauspiel

4. 11. Kreutzer, Conradin: „Das Nachtlager von Granada“, Oper, Gastspiel mit Georg Redelko vom Hoftheater in Detmold

5. 11. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, Operette

6. 11. Björson, Björenstjern: „Fallissement“, Schauspiel

7. 11. Lacome, Paul: „Jean, Janette und Janetton“, Operette

8. 11. geschlossen

9. 11. Daudet, Alphonse: „Riesler sen. und Fromont jun.“, Schauspiel, Debut von Herrn Kaufmann von königlichen Theater in Dedenburg

11. 11. Genée, Richard: „Der Seekadet“, Operette

12. 11. Nickel, Ph.: „Alte Junggesellen“, Schauspiel

13. 11. Hopp, Julius: „Morilla“, Operette

14. 11. Rosen, Julius: „Ein Schutzgeist“, Posse

15. 11. Auber, Daniel François Esprit: „Fra Diavolo“, Oper

16. 11. Lacome, Paul: „Jean, Janette und Janetton“, Operette

17. 11. Genée, Richard: „Der Seekadet“, Operette

18. 11. Hopp, Julius: „Morilla“, Operette

19. 11. Auber, Daniel François Esprit: „Fra Diavolo“, Oper

20. 11. Rosen, Julius: „Ein Schutzgeist“, Posse

21. 11. Hennequin, Alfred – Millaud, Albert – Marius Boullard: „Niniche“, Vaudeville

22. 11. Hennequin, Alfred – Millaud, Albert – Marius Boullard: „Niniche“, Vaudeville

23. 11. Rossini, Gioacchino: „Der Barbier von Sevilla“, Gastspiel mit Solist Charles Hirsch vom Landestheater Prag

24. 11. geschlossen

25. 11. Anzengruber, Ludwig: „Die Tochter des Wucherers“, Schauspiel mit Gesang

26. 11. Donizetti, Gaetano: „Lucia di Lammermoor“, Oper, letztes Gastspiel von Charles Hirsch vom Landestheater Prag

27. 11. Lorentz, Alfred: „Schneider Fips“, Oper

? : „Eine vollkommene Frau“, ?

Haber, L. – Bossenberger, H.: „Ein Stündchen im Comptoir“, Posse, Gastspiel mit Carl Schlesinger, Komiker am Landestheater Prag

28. 11. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, Operette, Gastspiel mit Carl Schlesinger, Komiker am Landestheater Prag

29. 11. Hennequin, Alfred – Millaud, Albert – Marius Boullard: „Niniche“, Vaudeville

30. 11. Offenbach, Jacques: „Perichole“, Operette

1. 12. Costa, Carl – Millöcker, Carl: „Ihr Corporal“, Posse

2. 12. Nestroy, Johann Nepomuk: „Die schlimmen Buben in der Schule“, Posse mit Gesang

Falm, Theo: „Die Rekrutierunk in Krähwinkel“, Burleske mit Gesang

Görner, C. A.: „Madame Potiphar“, Komödie mit Gesang, Gastspiel mit Carl Schlesinger

3. 12. Hennequin, Alfred – Bocage, Henri: „Durchgebrannt“, Vaudeville

4. 12. Birschová-Pffeiferová, Charlotte: „Der Goldbauer“, pohostinské vystoupení Roberta Müllera z Grazu

5. 12. Offenbach, Jacques: „Perichol, die Straßensängerin“, opereta

IV. koncert Liedertafelu u Valdeků, hudba 11. pluku pod vedením Karla Komzáka

6. 12. Cormon, Eugène: „Jean Renaud“, hra

7. 12. Cormon, Eugène: „Jean Renaud“, hra

8. 12. zavřeno

9. 12. Anzengruber, Ludwig: „Der ledige Hof“, pohostinské vystoupení Roberta Müllera, ředitele divadla ze Štýrského Hradce

10. 12. Cormon, Eugène: „Jean Renaud“, poslední pohostinské vystoupení Roberta Müllera

11. 12. Ferrier, Paul: „Die Kammerzofe“ („La femme du chambre“), veselohra, benefice p. Hegla

12. 12. Auber, Daniel François Esprit: „Fra Diavolo“, opera s posíleným orchestrem, benefice pro Fond na výstavbu divadla

13. 12. Flotow, Friedrich von: „Alessandro Stradella“, opera

14. 12. Gründorf, Carl: „Ein Nihilist“, fraška

? Hohenmarkt (Rosner): „Ein Vater, der seine Tochter liebt“, fraška

Nestroy, Johann Nepomuk – Müller, Adolf: „Tritsch-Tratsch oder Klatschereien“ fraška

15. 12. zavřeno

16. 12. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, opereta, pohostinské vystoupení Ludwiga Martinelliho ze ZDP

17. 12. Costa, Carl – Millöcker, Carl: „Ihr Corporal“, fraška

18. 12. Ferrier, Paul: „Die Kammerzofe“ („La femme du chambre“), veselohra

19. 12. Strauss, Johann: „König Indigo und die Räuber“, opereta

20. 12. Genée, Richard: „Der Seekadet“, opereta, pohostinské vystoupení Wilhelminy Schenkové-Ullmeyerové ze ZDP

21. 12. Strauss, Johann: „König Indigo und die Räuber“, opereta, pohostinské vystoupení Wilhelminy Schenkové-Ullmeyerové

22. 12. - 1. 1. zavřeno

2. 1. ? : „Haus Fourchambault“

3. 1. zavřeno

4. 1. Sardou, Victorien: „Moderne Kleinstädter“ („Les bourgeois de Pont-Arcy“), hra, benefice Adolfa Palmeho

5. 1. Strauss, Johann: „Fledermaus“, benefice sl. Frolové

6. 1. Mèhul, Etienne Nicolas: „Joseph in Egypten“, opera

7. 1. Anzengruber, Ludwig: „Der Pharrer von Kirchfeld“, veselohra

8. 1. Homburg, Ch.: „Die 73 fr. des Herren von Stutzelberger“, fraška

Moser, Gustav von: „Eine kranke Familie“

Anzengruber, Ludwig: „Der Pharrer von Kirchfeld“, veselohra, benefice p. Satzgera a pohostinské vystoupení Ludwiga Martinelliho ze ZDP

2. 3. L´Arronge, Adolph: „Dr. Klaus“, fraška, definitivní otevření divadla

7. 3. Lortzing, Albert: „Zar und Zimmermann“, benefice Josepha Raftera (v roli van Beeta)

12. 3. Lecocq, Charles: „Le petit Duc“, opereta

Zkratky:

ZDP – Zemské divadlo v Praze

4. 12. Birschová-Pffeiferová, Charlotte: „Der Goldbauer“, Gastspiel mit Robert Müller aus Graz

5. 12. Offenbach, Jacques: „Perichol, die Straßensängerin“, Operette

IV. Konzert von Liedertafel und Valdek, Musik des 11. Regiments unter der Leitung von Karl Komzák

6. 12. Cormon, Eugène: „Jean Renaud“, Schauspiel

7. 12. Cormon, Eugène: „Jean Renaud“, Schauspiel

8. 12. geschlossen

9. 12. Anzengruber, Ludwig: „Der ledige Hof“, Gastspiel mit Robert Müller, Direktor des Grazer Schauspielthheaters

10. 12. Cormon, Eugène: „Jean Renaud“, letztes Gastspiel mit Robert Müller

11. 12. Ferrier, Paul: „Die Kammerzofe“ („La femme du chambre“), Lustspiel, Schirmherr Herr Hegl

12. 12. Auber, Daniel François Esprit: „Fra Diavolo“, Oper mit Orchesterverstärkung, Benefizvorstellung zur Unterstützung des Theatherausbaus

13. 12. Flotow, Friedrich von: „Alessandro Stradella“, Oper

14. 12. Gründorf, Carl: „Ein Nihilist“, Posse

? Hohenmarkt (Rosner): „Ein Vater, der seine Tochter liebt“, Posse

Nestroy, Johann Nepomuk – Müller, Adolf: „Tritsch-Tratsch oder Klatschereien“ Posse

15. 12. geschlossen

16. 12. Suppé, Franz von: „Fatinitza“, Operette, Gastspiel mit Ludwig Martinelli vom Landestheater Prag

17. 12. Costa, Carl – Millöcker, Carl: „Ihr Corporal“, Posse

18. 12. Ferrier, Paul: „Die Kammerzofe“ („La femme du chambre“), Lustspiel

19. 12. Strauss, Johann: „König Indigo und die Räuber“, Operette

20. 12. Genée, Richard: „Der Seekadet“, Operette, Gastspiel mit Wilhelmine Schenk-Ullmeyer vom Landestheater Prag

21. 12. Strauss, Johann: „König Indigo und die Räuber“, Operette, Gastspiel mit Wilhelmine

Schenk-Ullmeyer

22. 12. - 1. 1. geschlossen

2. 1. ? : „Haus Fourchambault“

3. 1. geschlossen

4. 1. Sardou, Victorien: „Moderne Kleinstädter“ („Les bourgeois de Pont-Arcy“), Schauspiel, Schirmherr Adolf Palme

5. 1. Strauss, Johann: „Die Fledermaus“, Schirmherrin Frl. Frola

6. 1. Mèhul, Etienne Nicolas: „Joseph in Egypten“, Oper

7. 1. Anzengruber, Ludwig: „Der Pharrer von Kirchfeld“, Lustspiel

8. 1. Homburg, Ch.: „Die 73 fr. des Herrn von Stutzelberger“, Posse

Moser, Gustav von: „Eine kranke Familie“

Anzengruber, Ludwig: „Der Pharrer von Kirchfeld“, Lustspiel, Schirmherr Herr Satzgera und Gastspiel mit Ludwig Martinelli vom Landestheater Prag

2. 3. L´Arronge, Adolph: „Dr. Klaus“, Posse, endgültige Eröffnung des Theaters

7. 3. Lortzing, Albert: „Zar und Zimmermann“, Schirmherr Joseph Rafter (in der Rolle van Beet)

12. 3. Lecocq, Charles: „Le petit Duc“, Operette

„Jedna krev jsme a jednou krví zůstaneme!“: „Jiní“ Češi na tzv. národnostním ostrůvku v Sulislavi.

Druhá polovina devatenáctého století se v českých zemích nesla ve znamení vyhrocených národnostních třenic mezi Čechy a Němci. Následující text poukazuje na příklad vzájemné nevraživosti, který se odehrál na českém národnostním ostrůvku v Sulislavi od osmdesátých let devatenáctého století do konce druhé světové války. Důraz je kladen na založení české školy, jež se stala pilířem české národnosti v soupeření proti poněmčování, díky čemuž zůstala Sulislav odlišná od svého německého okolí.

Sulislav je malou obcí na silnici mezi Stříbrem a Plzní v bývalém okrese Tachov. Samotný název „sulislavský národnostní ostrůvek“ získala oblast v druhé polovině devatenáctého století, v této době se mu také říkalo „český ostrůvek stříbrský“. Od sedmnáctého století probíhala na území Čech silná vlna osidlování oblastí zničených během třicetileté války, z podstatné části německy hovořícími obyvateli. Tato vlna právě v devatenáctém století dosahovala svého vrcholu. Poněmčování Stříbrska probíhalo vesměs skrze hospodářský život obyvatel. Německá část obyvatelstva získala do svých rukou ekonomicky významná a strategická místa, včetně dolů kolem města Stříbra či sulislavského velkostatku. Česká část se věnovala zejména zemědělství a práci v nedalekých dolech. Německá kolonizace mnohdy zapříčinila, že české obyvatelstvo z obcí vymizelo a německý jazyk se dostal do všech sfér každodenního života. Zásadní roli v těchto aktivitách od druhé poloviny devatenáctého století sehrály obranné německé spolky Schulverein a Bund der Deutschen, které se staraly především o německé školy (analogií k nim vznikla Národní jednota pošumavská – viz níže), nemalou měrou se podílelo samotné město Stříbro, v té době již německé. (Lukavský 1913: 110) Přesto nedaleko Stříbra ležel ostrůvek obcí, který jako jediný zůstal

„Wir sind einer Blut und so bleibt es weiter!“: Die „anderen“ Tschechen in der Sprachinsel von Solislau

Die zweite Hälfte des 19. Jh. ist im Zeichen der Nationalreibereien zwischen Tschechen und der Deutschen verlaufen. Der folgende Text verweist auf das Beispiel der gegenseitigen Reibungen , die sich in der tschechischen Sprachinsel in Solislau in der Zeitspanne von den 80er Jahren des 19. Jh. bis an das Ende des Zweiten Weltkrieges abgespielt hatten. Im Vordergrund steht die Gründung der tschechischen Schulen, die die Säulen der tschechischen Nationalität im Wetteifern gegen die Germanisierung dargestellt hatten und dank derer sich Solislau von seiner deutschen Umgebung unterschieden hatte.

Solislau ist ein kleines Dorf zwischen Mies und Pilsen in dem damaligen Bezirk Tachau. Den Namen „die Solislauer Sprachinsel“ hat dieses Gebiet in der zweiten Hälfte des 19. Jh. bekommen. Zu dieser Zeit wurde sie auch „die Mieser tschechische Insel“ genannt. Von dem 17. Jh. an wurden die durch den dreißigjährigen Krieg vernichteten Gebiete Böhmens vor allem von den Deutschen wieder besiedelt. Diese Welle hat ihren Gipfel in dem 19. Jh. erreicht. Die Germanisierung ist mit Hilfe des Wirtschaftslebens verlaufen. Die Deutschen haben die ökonomisch und strategisch bedeutenden Posten gewonnen, einschließlich als Großgrundbesitzer rings um die Stadt Mies. Der große Teil der Bewohner hat sich besonders der Landwirtschaft und der Arbeit in den Gruben gewidmet. Die deutsche Kolonisation hat manchmal das Verschwinden der tschechischen Bevölkerung verursacht. Die deutsche Sprache ist in alle Sphären des Alltagslebens gedrungen. Von der Mitte des 19. Jh. spielten in diesen Aktivitäten die deutschen Verteidigungsvereine „Schulverein“ und „Bund der Deutschen“ die wesentliche Rolle. Diese haben sich vor allem um die deutsche Schule gekümmert (als Analogie zu ihnen ist die Natio-

„jiný“ a nebyl poněmčen. Do této oblasti spadaly obce Sulislav, Sytno, Vrbice, Milíkov, Těchlovice, Svinná, Vranov a Butov. Postupem času z původního ostrůvku zbylo jen pět obcí: Vranov, Butov, Sytno, Svinná a Sulislav, kde prozatím obě komunity žily ve vzájemném klidném vztahu, až díky celozemským vlasteneckým tendencím začal spor mezi těmito dvěma skupinami eskalovat. Ze Stříbra, již zcela poněmčeného, se do Sulislavi dostával německý jazyk. Avšak česká komunita se pod stále více narůstajícím tlakem silněji držela pohromadě a úspěšně si hájila svůj jazyk. (Ulčová 1951: 7)

Sulislavský odbor Národní jednoty pošumavské

Vzhledem k rostoucí vzájemné nevraživosti mezi Čechy a Němci bylo nutné zajistit institucionální podporu občanům. K organizované národní a jazykové obraně krajů došlo teprve koncem devatenáctého století. Na Stříbrsku se nejvíce angažovala Národní jednota pošumavská (dále jen NJP), především odbor plzeňský, který se výrazně podílel na rozvoji národního cítění. Většina aktivit tak získala nejen institucionální, nýbrž také výraznou finanční a morální oporu.

Ještě před tím vznikla v roce 1883 v Sulislavi Občansko-hospodářská komora z iniciativy Jana Bárty-Zahradeckého, matičního učitele ve Vranově. Předsedou se stal Adam Kohout, někdejší starosta obce Sytno, jednatelem Antonín Cipra. Hlavním posláním této organizace byla především hospodářská podpora zdejších obyvatel, přesto však měla důležitý občanský ráz. Vedle Ústřední matice školské a NJP se stal jedním z nejdůležitějších spolků v Sulislavi. (Bárta-Zahradecký 1929: 19)

V roce 1884 byl v Sulislavi založen odbor Ústřední matice školské, jehož předsedou byl zvolen Adam Kohout. Druhým výrazným uskupením se stal místní odbor Národní jednoty pošumavské, v němž funkci předsedy zastával Adam Králenec. Místní odbor NJP v Sulislavi vznikl v roce 1886 z popudu již zmíněného Adama Králence a Antonína Bedřicha Cipry. Personálně se zmiňované odbory velmi úzce propojovaly. Členská základna zahrnovala nejen sulislavské, ale také obyvatele okolních vesnic, které byly součástí ostrůvku. Základním úkolem nově založeného odboru NJP bylo v první řadě podporovat české obyvatele Sulislavi v jejich boji proti „německému živlu“. Z počátku se hlavním nástrojem podpory stala především nově založená knihovna. Základnu měla NJP v hostinci U Šumavy. Přední osobnosti aktivit plzeňského odboru Národní jednoty pošumavské

naleinheit Böhmerwald entstanden– siehe niedriger NEB). Nicht zuletzt hat sich daran die Stadt Mies beteiligt, die zu dieser Zeit schon deutsch war (Lukavský 1913: 110) Trotzdem befand sich unweit von Mies die Insel der Dörfer, die als „andere“ geblieben sind und nicht germanisiert wurden. In dieses Gebiet sind die Gemeinden Solislau, Sytno, Milikau, Techlowitz, Swinna, Vranov und Wuttau gefallen. Mit der Zeit sind von der urprünglichen Sprachinsel nur fünf geblieben: Vranov, Wuttau, Sytno, Swinna und Solislau, wo die beiden Komunitäten vorläufig in beidseitiger ruhiger Beziehung gelebt haben, bis zu dem Beginn der patriotischen Eskalation zwischen den beiden Gruppen. Von der germanisierten Stadt Mies ist die deutsche Sprache nach Solislau eingedrungen. Die tschechische Kommunität hat jedoch unter dem ständig wachsenden Druck zusammen gehalten und ihre Sprache verteidigt (Ulčová 1951: 7).

Die Sulislauer Abteilung der Nationaleinheit Böhmerwaldes

Hinsichtlich der wachsenden gegenseitigen Reibungen zwischen den Tschechen und Deutschen war es nötig, die institutionelle Unterstützung der Bevölkerung zu sichern. Die National- und Sprachverteidigung der Landkreise wurde erst am Ende des 19. Jh. organisiert. In der Umgebung von Mies hat sich am meisten die Nationaleinheit des Böhmerwaldes (weiter nur NEB) engagiert, vor allem die Pilsner Abteilung, die sich an der Entwicklung des Nationalbewusstseins beteiligt hat. Der größte Teil der Aktivitäten hat nicht nur institutionelle, sondern auch finanzielle und moralische Unterstützung bekommen.

Noch davor ist in Solislau im Jahre 1883 von der Initiative des Matrixlehrers in Vranov Jan Bárta-Zahradecký die Bürgerwirtschaftliche Kammer entstanden. Der Vorsitzende war der ehemalige Sytnauer Bürgermeister Adam Kohout und der Handlungsbevollmächtigte Antonín Cipra.Obwohl die Hauptmission dieser Organisation vor allem die wirtschaftliche Unterstützung der dortigen Einwohner dargestellt hat, hatte sie einen wichtigen bürgerlichen Charakter. Neben der Zentralschulmatrix und NEB ist sie in Solislau der bedeutsamste Verein geworden (Bárta-Zahradecký 1929: 19).

Im Jahr 1884 wurde in Solislau die Abteilung der Zentralschulmatrix gegründet, in die als Vorsitzender Adam Kohout gewählt wurde. Die zweite bedeutsame Gruppierung wurde die Lokalabteilung der NEB, in der Adam Králenec als Vorsit-

reprezentovali František Schwarz, Václav Peták a Josef Čipera, s nimiž byla většina sulislavských v úzkém kontaktu. Obě tyto organizace, včetně plzeňských zástupců, se výrazně přičinily o vybudování české školy v Sulislavi.

S českou školou k vítězství

Osmdesátá léta devatenáctého století představovala v národnostní situaci na sulislavském ostrůvku zásadní přelom. V roce 1882 zastával post obecního starosty Matouš Pilvousek a prvním radním byl Adam Králenec. Fakticky však celou obec vedl Králenec[1], a tak mu Matouš Pilvousek ze zdravotních důvodů později starostování přenechal. (Řeháček 2002: 82) Výrazně tak napomohl k tomu, že česká většina získala na obecním úřadě velkou podporu v národnostním boji proti Němcům. Jedním z hlavních projevů českých nacionalistických snah, v němž se Králenec spolu se svou ženou angažoval, bylo založení české školy v Sulislavi.

Nicméně lze konstatovat, že největší zásluha však patřila stříbrskému kaplanovi Pavlu Václavu Čermákovi, který podal žádost na Ústřední matici školskou o založení matiční školy v Sulislavi a ve Vranově. (Vodenka 1998: 7) Matice jeho žádosti vyhověla, proto mohlo dojít v roce 1882 k založení české školy, která tak doplnila již fungující školu německou.[2] Slavnostním otevřením 1. září 1882 zahájila svou činnost s celkovým počtem 54 dětí. (Lukavský 1913: 73)

Vznik matiční školy se stal hlavním pilířem nacionalistického boje českého národnostního ostrůvku. Jelikož ji navštěvovali také žáci z okolních vesnic Sytna, Pňovan, Chotěšoviček, Nového Dvora a Úlic, utvořilo se v Sulislavi centrum celé oblasti. Prvním ředitelem byl zvolen Antonín Bedřich Cipra, který zde působil do roku 1884, kdy jej vystřídal František Josef Císař. V důsledku založení české matiční školy se vyostřil národnostní boj v Sulislavi.

1 Úřad starosty zastával v letech 1886–1912. Byl předseda místního odboru Národní jednoty pošumavské. Se svou manželkou Marií, rozenou Riedlovou, se stali hlavními organizátory českého života v Sulislavi. Jejich dvůr „U Vovčáků" byl místem častých schůzek a setkání českých vlastenců. (Řeháček 2002: 82)

2 Škola v Sulislavi vznikla již v roce 1774 při zdejším kostele sv. Vavřince. V sedmdesátých letech devatenáctého století stál v čele školy čelný představitel německé národnosti Josef Weeg. Výraznou pomoc při chodu školy poskytl německý Schulverein, který školu podporoval především po finanční stránce. Se vznikem české školy se začala situace pro německou školu měnit, když jí začali ubývat žáci.

zender tätig war. Die Lokalabteilung der NEB in Solislau ist im Jahre 1886 aus der Initiative des erwähnten Adam Králenec und Antonín Bedřich Cipra entstanden. Die erwähnten Abteilungen wurden personell sehr eng verbunden. Die Mitgliederbasis hatten die Einwohner nicht nur aus Solislau, sondern auch aus den benachbarten Dörfern, die auch einen wichtigen Bestandteil der Insel bildeten. Die Grundaufgabe der neu gegründeten Abteilung NEB war in erster Reihe die Unterstützung der tschechischen Sulislauer Einwohner in ihrem Kampf gegen „das deutsche Element". Am Anfang ist Hauptmittel für diese Unterstützung die Gründung der neuen Bibliothek geworden. Sie hatte den Stützpunkt im Gasthaus „Zum Böhmerwald". Die vorderen Persönlichkeiten der Pilsner Abteilung der NEB waren František Schwarz, Václav Peták und Josef Čipera, mit denen die Mehrheit der Sulislauer in engem Kontakt geblieben ist. Beide Organisationen, einschließlich die Pilsner Vertreter, haben deutlich zum Aufbau der tschechischen Schule in Solislau beigetragen.

Mit der tschechischen Schule zum Sieg

Die achtziger Jahre des 19. Jh. bedeuteten in der Nationalsituation in der Sulislauer Sprachinsel einen bedeutsamen Bruch. Im Jahre 1882 hat den Bürgermeisterposten Matouš Pilvousek vertreten. Der erste Ratsherr war Adam Králenec. Králenec hat faktisch die ganze Gemeinde geführt[1], weil ihm Matouš Pilvousek aus gesundheitlichen Gründen das Amt hinterlassen hatte (Řeháček 2002: 82). Er hat kräftig dazu beigetragen, dass die tschechische Mehrheit im Gemeindeamt in ihrem Nationalkampf gegen die Deutschen große Unterstützung bekommen hatte. Die Gründung der tschechischen Schule in Solislau war einer der Ausdrücke der tschechischen Nationalbemühungen, in denen sich Králenec mit seiner Frau engagiert hatte.

Trotzdem kann man feststellen, dass der größte Verdienst dem Mieser Kaplan Pavel Václav Čermák zugeschrieben werden muss, denn dieser hat den Antrag für die Einrichtung der Matrixschule in Solislau und Vranov an die Zentralschulmatrix eingereicht (Vodenka 1998: 7). Die Matrix ist seinem

1 Das Amt des Bürgermeisters hat er in den Jahren 1886–1912 verrichtet. Er war als Vorsitzender des Ausschusses der NEB tätig. Mit seiner Frau Marie, geborene Riedl, sind sie die Hauptorganisatoren des tschechischen Lebens in Solislau geworden. Ihr Hof „U Vovčáků" war Treffpunkt der häufigen Sitzungen und des Treffens der tschechischen Patrioten (Řeháček 2002: 82).

Skutečnost, že česká soukromá škola byla velmi hojně navštěvovaná, vyvolala mezi obyvateli ostrůvku potřebu ji zveřejnit. V úterý 27. března 1883 byla svolána do Sulislavi schůze českých starostů a všech českých obecních výborů z pěti přiškolených obcí.[3] Přítomní odsouhlasili podání žádosti k zemské školní radě v Praze o zřízení českých veřejných škol v Sulislavi a Vranově. Školní rada, k níž byla celá žádost směřována, se obrátila na jednotlivé obecní výbory, aby se k dané žádosti vyjádřily. Výsledek byl pro české školy pozitivní. Pro zřízení se vyjádřilo 22 členů obecních výborů, 6 členů z řad Němců bylo proti. Jednalo se především o nespokojenost s vybudováním školy ve Vranově, kde ji považovali členové výboru za zbytečnou vzhledem k tomu, že vzdálenost mezi obcemi byla pouze 4,5 km. (Bárta-Zahradecký 1929: 32–33) Nakonec školní rada zamítla žádost o novou školu ve Vranově, avšak veřejná škola v Sulislavi povolena byla.

Necelý rok poté, 13. února 1884, provedla okresní školní rada komisionální šetření, jímž mělo být podloženo rozhodnutí, které by následně vynesla zemská školní rada. Komise se snažila zjistit hlavní důvod pro otevření veřejných českých škol ve Vranově a Sulislavi. Toto šetření, tak jako veškeré události spojené s českými školami, bylo doprovázeno několika nejasnostmi. Na tyto události vzpomínal Jan Bárta-Zahradecký, někdejší učitel v matiční škole ve Vranově, který uvedl: „Předsedou komise byl německý školní inspektor ze Stříbra Pothorn, který mne ke komisi nepřipustil, ač jsem měl od obecního úřadu plnou moc jako obecní sekretář zastupovati obec při komisi."(Bárta-Zahradecký 1929: 33) Zároveň upozornil, že celou komisi provázely problémy se sčítáním dětí, které by dané školy navštěvovaly. Přestože českých dětí bylo v obou obcích více, komisaři započítávali děti do škol německých. (Bárta-Zahradecký 1929: 33)

Vzhledem k těmto okolnostem podaly 27. února 1884 zmíněné obce novou žádost, ve které opět požadovaly zřízení veřejných českých škol v Sulislavi a Vranově. Po několika dalších jednáních byla žádost vyřešena s poloviční úspěšností. Zemská školní rada nakonec stanovila, že v Sulislavi bude zřízena jednotřídní veřejná škola, které svůj provoz zahájí 1. ledna 1885.[4] Hlavním důvodem

3 Mezi nimi mimo jiné obecní starostové Matouš Pilvousek ze Sulislavi, Martin Pilvousek z Vranova, Adam Kohout ze Sytna, úřadující první radní Vořech ze Svinné. Kronika české školy v Sulislavi 1882–1889. SOkA Tachov, ČOŠ Sulislav, inv. č. 1.

4 V české škole se učilo tři dny v týdnu a tři dny německy, přičemž náboženství se učilo jenom česky.

Antrag entgegengekommen, was die Gründung der tschechischen Schule im Jahre 1882 ermöglichte.[2] Sie hat mit der feierlichen Eröffnung am 1. September ihre Tätigkeit begonnen. Die Gesamtzahl der Kinder war 54 (Lukavský 1913: 73).

Die Entstehung der Matrixschule ist der Hauptpfeiler des Nationalkampfes der „tschechischen Sprachinsel" geworden. Weil sie auch die Schüler aus den benachbarten Dörfern Sytno, Piwana, Klein Chotieschau, Neuhof und Ullitz besucht haben, ist Solislau ein Zentrum des ganzen Gebietes geworden. Als erster Direktor wurde Antonín Bedřich Cipra gewählt, der hier bis zum Jahr 1884 tätig war. Dann hat ihn František Josef Císař abgewechselt. Infolge der Gründung der Matrixschule hat sich der Nationalkampf in Solislau zugespitzt.

Das Faktum, dass die tschechische Privatschule häufig besucht wurde, hat unter den Bewohnern der Sprachinsel das Bedürfnis hervorgerufen, sich bemerkbar zu machen. Am Dienstag den 27. März 1883 wurde in Solislau die Versammlung der tschechischen Bürgermeister und aller Gemeindeausschüsse aus den fünf beigeschulten Dörfern zusammengerufen.[3] Die Anwesenden haben dem Antrag an den Landesschulrat für die Einrichtung der tschechischen Schulen in Solislau und Vranov zugestimmt. Der Schulrat, an den der Antrag gerichtet wurde, hat sich an die einzelnen Gemeindeausschüsse gewendet, um sich zu dem Antrag zu äußern. Das Ergebnis war für die tschechische Schule positiv. Für die Einrichtung haben sich 22 Gemeindeausschussmitglieder ausgesprochen, 6 Mitglieder der Deutschen waren dagegen. Es ging vor allem um die Unzufriedenheit mit dem Aufbau der Schule in Vranov, die hinsichtlich der 4,5 km langen Entfernung zwischen den Dörfern die Mitglieder als überflüssig gehalten haben (Bárta-Zahradecký 1929: 32-33). Zuletzt hat der Schulrat im Gegensatz zum Aufbau der Schule in Solislau

2 Die Sulislauer Schule ist im Jahre 1774 bei der hiesigen St. Laurentius-Kirche entstanden. In den siebziger Jahren des 19. Jh. stand an der Spitze der Schule der führende Darsteller der Deutschen Josef Weeg. Die starke Hilfe beim Schulbetrieb hat der deutsche Schulverein gewährt, der die Schule finanziell unterstützt hat. Mit der Entstehung der tschechischen Schule begann sich die Position der deutschen Schule zu ändern, weil die deutschen Schüler immer weniger wurden.

3 Unter anderem Gemeindebürgermeister Matouš Pilvousek von Solislau Martin Pilvousek von Vranov, Adam Kohout von Sytno, und der am Amt arbeitende erste Ratsherr Vořech von Svinna. Die Chronik der tschechischen Schule in Solislau 1882–1889. SOkA Tachau, ČOŠ Sulislav, inv. N. 1.

byl především celkový počet 68 dětí, které v té době měly školu navštěvovat. Naopak ve Vranově byla žádost pro nedostatek dětí zamítnuta. (Lukavský 1913: 74)

Nicméně německá menšina s otevřením české školy nesouhlasila, především kvůli obavám ze snížení vlivu Němců v obci. Největším odpůrcem byl Josef Weeg, správce německé školy v Sulislavi a bývalý německý starosta. Otevřením české školy totiž klesla návštěvnost školy německé, ku příkladu v roce 1885 navštěvovalo českou školu 65 dětí, německou školu pouze 24.[5]

Kromě nesnází spojených s nacionalistickým bojem s německou menšinou se od počátku své existence škola potýkala s nedostatkem prostoru. První roky působila v pronájmu ve stodole u místního kováře Antonína Dietla.[6] S postupným nárůstem dětí, které do Sulislavi dojížděly z okolních obcí, bylo nutností začít se stavbou nové budovy pro českou školu. Významně k tomuto kroku přispěl zdejší starosta Adam Králenec, který poskytl finanční prostředky na nákup pozemku, na němž měla nová budova vzniknout. Také snaha vybudovat prostory pro českou školu se však neobešla bez problémů.

Seznam správců české školy v Sulislavi

Jméno	Období
Antonín Bedřich Cipra	1882/3 – 1883/4
František Císař	1884/5 – 1886/7
Jakub Anderle	1887/8 – 1891/2
Josef Rauch	1892/3 – 1895/6
František Rozmara	1896/7 – 1905/6
Ladislav Řánek	1905/6 – 1918/19
František Svoboda	1919/20 – 1938

První plán na stavbu dvoutřídní školy a rozpočet vypracoval plzeňský stavitel Rudolf Vrzal. Okresní školní rada ve Stříbře schválila nákres i rozpočet s tím, že je nutné dbát pokynů okresního stavebního inženýra Václava Řepiše. Proto vypsala místní školní rada na 22. května veřejnou dražbu na zadání stavby školy. Město Stříbro, které v tomto kroku vidělo ohrožení pozice německé řeči, podalo jako první odvolání proti vypsání dražby na stavbu české školy. Později se přidaly i přiškolené obce, hlavně Butov, v němž se odvolávali na nepravdivé

5 Kronika české školy v Sulislavi 1882–1889. SOkA Tachov, ČOŠ Sulislav, inv. č. 1.

6 Prostory byly u Antonína Dietla pronajmuty za 70 zlatých ročně, přičemž s ním byla uzavřena z počátku smlouva na 3 roky. Kronika české školy v Sulislavi 1882–1889. SOkA Tachov, ČOŠ Sulislav, inv. č. 1.

den Antrag für die Schule in Vranov abgelehnt.

Fast ein Jahr später, den 13. Februar 1884, hat der Gemeindeschulrat die kommissionelle Untersuchung durchgeführt, mit deren Hilfe die Entscheidung unterlegt werden sollte, die nachfolgend von dem Landesschulrat eingetragen werden sollte. Die Kommission hat sich bemüht, den Hauptgrund für die Öffnung der öffentlichen tschechischen Schulen in Vranov und Solislau festzustellen. Diese Untersuchung wie die gesamten mit den tschechischen Schulen verbundenen Ereignisse, wurde mit einigen Undeutlichkeiten verbunden. An diese Ereignisse hat sich der damalige Lehrer der Matrixschule in Vranov, Jan Bárta-Zahradecký erinnert. Er hat angegeben: „Der Komissionsvorsitzende war Pothorn, der deutsche Schulinspektor von Mies, der mich zu der Kommission nicht zugelassen hat, obwohl ich vom Gemeindeamt eine Vollmacht hatte, dass ich bei der Kommission der Gemeinde als Gemeindesekretär vertreten sein soll." (Bárta-Zahradecký 1929: 33) Zugleich hat er aufmerksam darauf gemacht, dass die Probleme mit der Zählung der Kinder, die die Schule besuchen sollten, die ganze Kommission begleitet haben. Obwohl in den beiden Gemeinden mehr tschechische als deutsche Kinder waren, haben die Kommissare die Kinder in die deutsche Schule gezählt (Bárta-Zahradecký 1929: 33).

Angesichts dieser Umstände haben die erwähnten Gemeinden am 27. Februar 1884 einen neuen Antrag eingereicht, in dem sie den Aufbau der tschechischen Schulen in Solislau und Vranov wieder verlangt hatten. Nach einigen Verhandlungen wurde dem Antrag nur teilweise entsprochen. Der Landesschulrat hat schließlich festgelegt, dass in Solislau eine Einklassenschule eingerichtet werden soll, deren Betrieb am 1. Januar 1885 eingeleitet werden sollte.[4] Die Hauptursache war vor allem die Gesamtzahl von 68 Kindern, die derzeit die Schule besuchen sollten. Im Gegensatz zu Vranov wurde der Antrag in Folge der geringen Zahl von Kindern abgelehnt (Lukavský 1913: 74).

Trotzdem hat die deutsche Minderheit der Eröffnung der tschechischen Schule nicht zugestimmt, vor allem wegen der Befürchtungen, dass der Einfluss der Deutschen in der Gemeinde schwächer wäre. Der größte Gegner war Josef Weeg, der Verwalter der deutschen Schule in Solislau und der ehemalige deutsche Bürgermeister. Durch die Eröffnung der tschechischen Schule ist die Besucherzahl der deutschen Schule gesunken,

4 In der tschechischen Schule wurde drei Tage lang tschechisch und drei Tage lang deutsch gelernt, wobei im Religionsunterricht nur tschechisch gelernt wurde.

údaje především o počtech dětí ve škole. Hlavním cílem těchto konání bylo oddálení či úplné zrušení celé stavby české školy. Vyhrocená situace se dostala až k zemské radě, okresnímu hejtmanství i okresnímu soudu. Dění kolem stavby nové budovy školy vylíčil v kronice obce Sulislav František Svoboda:

„Čeští lidé byli neustále vyslýcháni, obesíláni k úřadům, předkládána jim neloajálnost k rakouské monarchii, nuceni, aby své děti odhlásili z české školy, jedna komise za druhou chodila přezkoušet počet zapsaných dětí, hledány formální závady v plánech, rozpočtech a ve správním řízení místní školy."[7]

Přestože se česká strana snažila všem obviněním a vyšetřováním s dílčími úspěchy čelit, nebyl Vrzalův plán na stavbu školy schválen. Zemská školní rada doporučila sulislavským, aby přehodnotili celou situaci a předložili plány na stavbu školy jednotřídní. Tímto úkolem byl pověřen inženýr Jan Mrázek z Kladrub. Okresní školní rada však plán na stavbu nové budovy také zamítla. Výrazným činitelem v těchto událostech se ukázal být fakt, že v okresní školní radě měla německá národnost většinu, která ve stavbě budovy viděla možnost oslabení německého jazyka. Nicméně česká strana svou snahu vystavět novou budovu nevzdávala a podala odvolání k zemské radě, která vrátila Mrázkův plán radě okresní s nařízením, aby tento návrh projednala. Ta nakonec 26. května 1888 schválila plán na stavbu jednotřídní české veřejné školy v Sulislavi s rozpočtem 6 310 zlatých. Stavbou nové budovy byl pověřen autor projektu Jan Mrázek. Základní kámen položil 27. června 1888 pražský arcibiskup František de Paula. Celé události se zúčastnilo kolem 3 000 lidí. [8]

Dne 21. prosince 1888 byla nová budova české školy zkolaudována. Důležitější událostí se však stalo vysvěcení školy 22. dubna 1889. Celou slavnost pořádala Národní jednota pošumavská a doprovázel ji bohatý kulturní program. (Lukavský 1913: 74) Slavnostní řeč pronesl poslanec František Schwarz, představitel plzeňského odboru NJP, a doplněn byl o vystoupení pěveckého sboru Hlahol z Plzně, nechyběli zástupci Sokola ve stejnokrojích či spolek Radbuza z Plzně. Poté zúčastnění zasadili před budovu školy symbolicky dvě lípy.[9] Slavnostní otevření nových prostor české školy ještě více vyostřilo boj s Němci, poněvadž se ote-

7 Kronika obce Sulislav 1957–1992, SOkA Tachov, s. 64.

8 Kronika obce Sulislav 1957–1992, SOkA Tachov, s. 65.

9 Kronika obce Sulislav 1957–1992, SOkA Tachov, s. 66.

z. B. im Jahre 1885 haben die tschechische Schule 65 Kinder und die deutsche Schule nur 24 Kinder besucht.[5]

Außer der mit dem Nationalkampf mit der deutschen Minderheit verbundenen Schwierigkeiten hat die Schule vom Beginn ihrer Existenz mit Platzmangel gekämpft. Die ersten Jahre fungierte sie in der Scheune, die der örtliche Schmied Antonína Dietl vermietet hat.[6] Mit dem fortschreitenden Anwuchs der Kinder, die nach Solislau aus den benachbarten Gemeinden angekommen sind, war es nötig, mit dem Aufbau eines neuen Gebäudes für die tschechische Schule zu beginnen. Dazu hat deutlich der hiesige Bürgermeister Adam Králenec beigetragen, der die finanziellen Mittel zum Kauf des Grundstückes, auf dem das neue Gebäude stehen sollte, dargeboten hat. Auch die Bemühungen, die Räume für die tschechische Schule aufzubauen, sind nicht um Probleme herumgekommen.

Das Verzeichnis der Verwalter der tschechischen Schule in Solislau

Der Name	Die Zeitspanne
Antonín Bedřich Cipra	1882/3 – 1883/4
František Císař	1884/5 – 1886/7
Jakub Anderle	1887/8 – 1891/2
Josef Rauch	1892/3 – 1895/6
František Rozmara	1896/7 – 1905/6
Ladislav Řánek	1905/6 – 1918/19
František Svoboda	1919/20 – 1938

Den ersten Bauplan für eine Schule mit zwei Klassen und das Budget hat der Pilsner Baumeister Rudolf Vrzal ausgearbeitet. Der Bezirksschulrat in Mies hat den Entwurf und das Budget angenommen, mit den Hinweisen, dass es nötig sein wird, die Anweisungen des Bezirksbaumeisters Václava Řepiš zu befolgen. Deshalb hat der hiesige Schulrat am 22. Mai die öffentliche Ausschreibung für den Bau des Schulgebäudes verkündigt. Die Stadt Mies, die in diesem Schritt die Bedrohung der deutschen Sprache spürte, hat als erste Berufung gegen die Auktion eingelegt. Später sind auch die anderen Gemeinde hinzukommen, vor allem Wuttau, wo auf die falschen Angaben von der Schulkinderzahl hingewiesen wurde. Das Hauptziel dieser Hand-

5 Die Chronik der tschechischen Schule in Solislau 1882–1889. SOkA Tachau, ČOŠ Solislau, inv. N. 1.

6 Die Räume hat Antonín Dietl für 70 fl. Pro Jahr vermietet, wobei am Anfang mit ihm ein Vertrag für drei Jahre abgeschlossen wurde. Die Chronik der tschechischen Schule in Solislau 1882–1889. SOkA Tachau, ČOŠ Solislau, inv. N. 1.K

vření stalo manifestací a oslavou vítězství českého jazyka v Sulislavi nad jazykem německým. Celá situace je shrnuta v kronice české školy:

„*Byl to projev národního uvědomění velkolepý ohrožených, však mužně všemu nepřátelství čelem se stavících obcí. Svěcení nové budovy pro první českou školu veřejnou na českém ostrůvku stříbrském, jenž téměř očividně vždy hloub a hloub nořil se do dravých vln roztahujícího se moře němectví, má význam pro celý národ český. Takový zoufalý boj, tolik útrap není snad nikde českým menšinám snášeti v onom tak zvaném uzavřeném území jako na Stříbrsku.*“[10]

V rámci boje o českou vzdělávací instituci nemělo česky mluvící obyvatelstvo jednoduchou pozici hlavně s ohledem na to, že většina strategických hospodářských míst byla v rukách Němců. Jako protest proti zřízení české školy a následnému postavení nové budovy čekala na Čechy řada omezení, která se projevila nejvíce v zaměstnání. Němečtí hospodáři se snažili co nejvíce ztížit práci českým zemědělcům. Obyvatelé hlásící se k české národnosti byli přeloženi na jiné působiště, jen aby němečtí vlastníci firem zabránili rozvoji a sílení české tendence v Sulislavi.

Dne 30. srpna 1887 se po Sulislavi rozléhala poplašná zpráva. „Kdo je Čech, kdo své děti dá zapsati do české školy, je bez práce! Buď dá děti své zapsati do školy německé, nebo ztratí výdělek a chléb.“ (Hák 1922: 2) Přesto však většina horníků ze Sulislavi, kteří pracovali na dolech „Dlouhý trh“ a „Frisch-Glück“, své děti do české školy přeci jenom zapsali. V Českém deníku píše Josef Hák, že se jednalo o celkem 28 horníků, kteří kvůli zapsání svých dětí do české školy dostali výpověď ze zaměstnání. Celkový počet žáků, které v té době horníci zapsali do české školy, činil 58. Výpověď ze zaměstnání doprovázely další problémy, kterým museli sulislavští horníci čelit. Vzhledem k porušení kázně přišli o možnost čerpat rentu po dobu pracovní neschopnosti či možnost využít bratrskou pokladnu, do které ukládali peníze a jejímž cílem bylo podporovat nemohoucí či lidi v nouzi. (Hák 1922: 2) Když se snažili dovolat svých práv, bylo jim odpovězeno takto:

„*Nejste k práci neschopni, k výdělku nemožni, jak stanovy žádají, ale jste Češi a posíláte svoje děti do české školy. Zřekněte se národnosti a podržíte práci i nároky na vklady do bratrské pokladny splacené i na provisi.*“[11]

10 Kronika české školy v Sulislavi 1889–1914. SOkA Tachov, ČOŠ Sulislav, inv. č. 2, s. 175.

11 Kronika obce Sulislav 1957–1992, SOkA Tachov, s. 33.

lungen war die Verzögerung oder die volle Auflösung des Schulbaues. Diese schwierige Situation ist schon zum Landesrat gekommen, zur Bezirksregierung und zum Bezirksgericht. Die mit dem Schulaufbau verbundenen Ereignisse hat in der Sulislauer Gemeindechronik František Svoboda geschildert:

„*Die tschechischen Leute wurden ständig befragt, zu den Ämtern vorgeladen, ihnen wurde Nichtloyalität zur Monarchie vorgeworfen. Sie wurden gezwungen, ihre Kinder von der tschechischen Schule abzumelden. Eine Kommission nach der anderen ist gekommen, um die Zahl der eingeschriebenen Kinder zu prüfen und formale Fehler in den Plänen, den Budgets und der Verwaltung der hiesigen Schule zu suchen.*“[7]

Obwohl sich die tschechische Seite bemüht hat, sich allen Vorwürfen und Untersuchungen mit den Teilerfolgen entgegenzustellen, wurde Vrzals Plan für das Schulgebäude niemals genehmigt. Der Landesschulrat hat den Sulislauern empfohlen, die ganze Situation umzubewerten und Pläne für den Aufbau einer Einklassenschule vorzulegen. Mit dieser Aufgabe wurde der Ingenieur Jan Mrázek von Kladrau beauftragt. Der Bezirksschulrat hat aber auch diesen Plan abgelehnt. Der entscheidende Moment in diesen Ereignissen war die in dem Bezirksschulrat vertretene Mehrheit der Deutschen, die in dem Schulgebäude die Möglichkeit der Abschwächung der deutschen Sprache gesehen hat. Die tschechische Seite hat jedoch ihre Bemühung, das neue Gebäude aufzubauen, nicht aufgegeben und ging zum Landesrat in Berufung. Dieser hat Mrazeks Plan dem Bezirkrat mit der Anweisung zurückgegeben, seinen Entwurf zu verhandeln. Der Bezirksrat hat am 26. Mai 1888 den Plan für zum Schluss den Aufbau einer Einklassenschule in Solislau mit dem Budget von 6 310 fl. genehmigt. Mit dem Bau wurde der Autor des Entwurfes Jan Mrázek beauftragt. Den Grundstein hat am 27. Juni 1888 der Prager Erzbischof František de Paula gelegt. An diesem Ereignis haben 3 000 Leute teilgenommen.[8]

Am 21. Dezember 1888 wurde das neue Gebäude der tschechischen Schule amtlich geprüft. Das wichtigere Ereignis war jedoch die Einweihung der Schule am 2. April 1889. Das ganze Fest hat die NEB veranstaltet und mit buntem Kulturprogramm begleitet (Lukavský 1913: 74). Die Festrede hat der Abgeordnete František Schwarz, der Vertreter der Pilsner Abteilung der NEB vorgetra-

7 Gemeindechronik von Solislau 1957–1992, SOkA Tachau, S. 64.

8 Ebenda, S. 65.

Horníci byli údajně vyslýcháni a pronásledováni především okresním hejtmanem Juliem Huckerem, jehož cílem bylo dopátrat se motivace, která horníky vede k tomu, aby i přes četná rizika a problémy s tím spojené dávali děti do české školy. Příkladem za všechny pronásledované horníky posloužil kronikáři Sulislavi v obecní kronice Josef Fina, tehdejší školní dozorce české školy. Při svém výslechu uvedl vyjádření: „Z práce vypovědět a chleba zbavit mě můžete, avšak děti mé poněmčit, k tomu moci nemáte. Jsem jen prostým horníkem, avšak jako já se nemíchám do vašich rodinných záležitostí, nedám sobě od vás poroučet, kam mám posílat své děti. Já jsem jejich otcem, já jsem pánem své rodiny a jako takový provedu svou vůli na základě nabytého přesvědčení a děti mé půjdou do školy české. Sbohem!“[12]

Při vyšetřování horníků sehráli důležitou roli také již zmíněný Josef Weeg z německé školy a Karel Grohman ze schulvereinské školy ve Vranově. Ti rozdávali horníkům, kteří dali své děti do německé školy, potvrzení pro zaměstnavatele a ty, kteří dali své děti do školy české, udávali stříbrskému úřadu. [13]

Po roce 1914, kdy končí dochované kroniky, existovala škola i nadále ve správě obce. V roce 1928 obec požádala o postátnění školy, protože školní rozpočet příliš zatěžoval rozpočet obecní. Jelikož nebylo možné postátnit obecní školu, vrátila se škola na krátkou dobu do správy Ústřední matice školské a stala se školou soukromou. Veřejná obecná škola s československým jazykem v Sulislavi pak byla zřízena krátce nato 3. října 1929. Škola ukončila svoji činnost dne 8. října 1938, kdy byla obec zabrána německými vojsky. Česká škola byla změněna v německou a všechny děti bez rozdílu byly do této školy zařazeny. (Bízová 2006: 3)

Vzájemná nevraživost na konci devatenáctého století se promítla také do politické situace, konkrétně do obecních voleb. Přestože se volby měly uskutečnit již v roce 1882, volba se konala až 26. června 1887, přičemž jí předcházely rozličné problémy spojené s falšováním hlasů či zpřístupněním volebních místností. V těchto volbách získali Češi ve výboru 6 hlasů proti 4 německým. Německá strana však podala proti těmto volbám protest, což zapříčinilo, že místodržitelství nařídilo provést volbu znovu. Volba však opět byla provázena četnými problémy. Tyto neshody vyústily v bojkot

12 Kronika obce Sulislav 1957–1992, SOkA Tachov, s. 32.

13 Osudy nejen sulislavských horníků se staly námětem pro divadelní hru F. A. Šubrta Drama čtyř chudých stěn.

gen. Das Programm wurde durch den Auftritt des Pilsner Gesangvereines Hlahol ergänzt. Es fehlten auch nicht die 6 310 Vertreter des Turnvereines Falke in Trachten und der Verein Radbuza von Pilsen. Danach haben die Teilnehmer vor dem Schulgebäude symbolisch zwei Linden eingesetzt.[9] Die festliche Eröffnung des neuen tschechischen Schulgebäudes hat den Nationalkampf mit den Deutschen noch mehr verschärft, denn die Eröffnung wurde die Manifestation und die Verherrlichung des Sieges der tschechischen Sprache in Solislau. Dies alles rekapituliert die Gemeindechronik:

„Es war der großartige Ausdruck des Nationalbewusstseins der bedrohten Gemeinden, die aber männlich allen Feindseligkeiten die Stirn boten. Die Einweihung des neuen Schulgebäudes auf der tschechischen Mieser Sprachinsel, die sich tiefer und tiefer in das sich ausdehnende Meer des Deutschtums bohrte, hatte Bedeutung für das ganze tschechische Volkstum. So ein verzweifelter Kampf, so viel Leiden mußten die tschechischen Minderheiten nirgendwo in den Sprachinseln ertragen wie in dem Mieser Gebiet.“[10]

Im Rahmen des Kampfes um die tschechische Bildungsinstitution hat die tschechisch sprechende Bevölkerung keine einfache Position gehabt, vor allem in Anbetracht der strategischen wirtschaftlichen Posten, die in den Händen der Deutschen blieben. Als Protest gegen die Einrichtung der tschechischen Schule und dem folgenden Bau der neuen Schule haben die Tschechen mehrere Beschränkungen erwartet, die vor allem im Beruf nachgewiesen wurden. Die deutschen Landwirte haben sich bemüht, die Arbeit der tschechischen Landwirte so viel wie möglich zu erschweren. Die sich zu der tschechischen Nationalität meldenden Einwohner wurden auf andere Posten verlegt, um für die deutschen Besitzer die Entwicklung und Verstärkung der tschechischen Tendenz in Solislau verhindern zu können.

Am 30. August 1887 hallte in Solislau ein Alarmbericht nach. „Wer Tscheche ist, wer seine Kinder in die tschechische Schule einschreiben will, ist arbeitslos! Entweder lässt er die Kinder in die deutsche Schule einschreiben, oder verliert er den Erwerb und Brot.“ (Hák 1922: 2) Trotzdem hat die Mehrheit der Sulislauer Bergleute, die in den Gruben „Langenzug“ und „Frisch-Glück“ arbeiteten, ihre Kinder in die tschechische Schule

9 Ebenda, s. 66.

10 Die Chromik der tschechischen Schule in Solislau 1889–1914. SOkA Tachau, ČOŠ Solislau, inv. N. 2, S. 175.

voleb z německé strany, a tak v zastupitelstvu obce Sulislav zasedla česká většina. [14]

Vysoké české národnostní cítění a chuť bránit český jazyk zůstaly v Sulislavi až do roku 1912, kdy 10. června zemřel velký podporovatel Čechů, starosta Adam Králenec.[15] Na jeho místo nastoupil Josef Štyrc, který setrval v úřadu starosty do roku 1934. Pod tíhou událostí však nedokázal v činnosti Adama Králence pokračovat. I přes nepříjemnosti, kterým musela čelit, se však česká národnost na ostrůvku stříbrském udržela až do druhé světové války. (Vetrák 2010: 8)

Významným krokem k posílení české řeči v Sulislavi se staly volby v roce 1919, při nichž německá část obyvatelstva s velkým očekáváním sledovala výsledky.[16] Česká většina získala svou volební základnu v domě „U Vovčáků", kde měli ve světnici umístěný nápis: „Kdybys jednou za lesk zlata zapříti měl jazyk svůj, vol chudobu a hrdě přiznej, že zlatý český jazyk tvůj". (Tyr 1929: 10) V nich zvítězila o jediný hlas česká část kandidátky. Z celkového počtu 154 hlasů získala česká část 77, německá kandidátka 76, jeden hlas propadl. Velkou měrou se na volebním úspěchu podíleli starosta obce Josef Štyrc a správce české školy Ladislav Řánek.[17] Volební nezdar německého obyvatelstva umocnil také fakt, že německá škola byla v roce 1919 kvůli nedostatku žáků zrušena.[18] Německou školu v té době navštěvovalo pouze 9 dětí. (Tyr 1929: 111) Tím přišla německá menšina o svůj hlavní pilíř, který jí pomáhal při národnostním „boji" s českou většinou. Samotnému výsledku voleb nezpochybnitelně pomohla také politická situace v nově vzniklém Československu, která německé menšině moc nepřála.

Období první československé republiky bylo charakteristické upevňováním pozice české národnosti. Dne 12. srpna 1923 byl slavnostně otevřen Národní dům v Sulislavi. Na místě někdejší hospody vznikl prostor pro setkávání sulislavských Čechů nejen u piva, nýbrž také u dalších kulturních akcí. Výstavba Národního domu probíhala pod

14 Kronika obce Sulislav 1957–1992, SOkA Tachov, s. 88.

15 U příležitosti desetiletého výročí úmrtí a čtyřicetiletého výročí založení matiční školy se v roce 1922 uskutečnila Národní slavnost pod záštitou NJP. Při těchto oslavách byl odhalen pomník Adamu Králencovi. Národní slavnost Adamu Králencovi, Český deník, 11. 6. 1922.

16 České vítězství v Sulislavi, Český deník, 6. 6. 1919.

17 České vítězství v Sulislavi, Český deník, 6. 6. 1919.

18 Německá škola obnovila činnost na podzim 1938, kdy vystřídala školu českou. Po druhé světové válce byla opět zrušena.

einschreiben lassen. Josef Hák schreibt im „Tschechischen Blatt", dass es sich um 28 Bergleute handelte, die infolge der Einschreibung die Kündigung von der Arbeit bekommen haben. Die Gesamtzahl der Schüler, die die Bergleute zu der Zeit in die tschechische Schule einschreiben haben lassen, war 58. Die Kündigung vom Beruf haben noch weitere Probleme begleitet, denen die Sulislauer Bergleute gegenüberstanden. Hinsichtlich des groben Disziplinverstoßes haben sie die Möglichkeit verloren, Rente bei Arbeitsunfähigkeit zu bekommen und den brüderlichen Tresor zu nutzen, in dem sie Geld mit dem Ziel Leuten in Not zu unterstützen, hinterlegt haben (Hák 1922: 2). Als sie sich bemüht haben, das Recht dazu zu bekommen, wurde es ihnen so beantwortet:

„*Ihr seid nicht arbeitsunfähig, wie in den Statuten geschrieben ist, ihr seid jedoch Tschechen und schickt eure Kinder in die tschechische Sch-ule. Entsagt eurer Nationalität! So werdet ihr die Arbeit behalten und damit auch die Ansprüche an die Einlagen in dem brüderlichen Tresor.*"[11]

Die Bergleute wurden angeblich verhört und von dem Bezirkshauptmann Julius Hucker verfolgt, dessen Ziel war, bei den Bergleuten die Motivation zu erforschen, die sie dazu führt, abgesehen von zahlreichen Risikos und damit verbundenen Problemen ihre Kinder trotzdem in die tschechische Schule zu schicken. Als Beispiel für die verfolgten Bergleute hat dem Sulislauer Chronisten der damalige Aufseher der tschechischen Schule Josef Fina gedient. Bei seinem Verhör hat er sich geäußert: „Ihr könnt mich aus der Arbeit entlassen und so vom Brot entbinden, ihr habt aber keine Macht, meine Kinder einzudeutschen. Ich bin nur ein simpler Bergmann. Wenn ich mich in eure Familienangelegenheiten nicht einmische, lasse ich mir von euch auch nicht befehlen, wohin ich meine Kinder schicken soll. Ich bin ihr Vater, ich bin der Kopf meiner Familie und so werden meinem Willen und Überzeugung nach meine Kinder in die tschechische Schule gehen. Lebt wohl! "[12]

Bei der Untersuchung der Bergleute haben auch der erwähnte Josef Weeg von der deutschen Schule und Karel Grohman aus dem Schulverein in Wranow eine große Rolle gespielt. Den Bergleuten, die ihre Kinder in die deutsche Schule geschickt hatten, haben sie die Bestätigung für den Arbeitgeber erteilt. Die anderen haben sie im Gegensatz

11 Gemeindechronik von Solislau 1957–1992, SOkA Tachov, S. 33.

12 Ebenda, S. 32.

záštitou a s finanční pomocí plzeňského odboru Národní jednoty pošumavské. Nová budova získala název „Český dům". Slavnostního otevření se zúčastnili nejen Sulislavští, nýbrž také zástupci plzeňského odboru NJP a představitelé okolních obcí.[19]

V roce 1938 se zcela změnila situace českých obyvatel ostrůvku. Pod tíhou nacistických politických tendencí a spolu souvisejícím vzrůstajícím vlivem Sudetoněmecké strany už byla jen mizivá šance, aby se dosud česká oblast udržela. Tento osud zpečetilo uzavření Mnichovské dohody 29. září 1938, kdy oblast Sulislavska spadala do Sudet a stala se tak součástí třetí říše. (Valášková-Uherek 2006: 55) Do obce byl dosazen německý starosta Karl Dietl a obec se stala výhradně německou. (Vetrák 2010: 8) Češi v této oblasti byli hospodářsky znevýhodňováni, až byla nakonec pod vlivem německé okupace většina českých obyvatel, která se nepřihlásila k německé národnosti, nucena odejít do oblasti jižních Čech.

Osvobození Sulislavi započalo 6. května 1945 v ranních hodinách, kdy do obce přijeli první američtí vojáci. Němečtí vojáci, kteří v Sulislavi pobývali, se ukryli v nedalekém lese a přičemž se po krátké době vzdali. Po skončení druhé světové války na základě výsledku postupimské konference, která se konala 17. července až 2. srpna 1945, byl zahájen odsun Němců z pohraničních oblastí Sudet. Sulislav spadala také do této oblasti. (Kumpera 2003: 21) Většina německých obyvatel z obce odešla a původní čeští obyvatelé, kteří zde žili před druhou světovou válkou, se mohli vrátit. V obci zůstaly jen dvě rodiny německé národnosti.

Závěr

Konec devatenáctého století představuje v dějinách této malé obce na západě Čech velmi důležitý milník. Postupně vyhrocená nevraživost, dosud v poklidném vztahu žijící, české a německé národnosti se výrazně odrazila do veřejného života, poněvadž město Stříbro, které bylo již německé, se snažilo Sulislav poněmčit. Úsilí získat pevnou základnu při snaze rozvíjet národní uvědomění se promítlo do založení české školy, která se tak stala hlavním pilířem národnostního boje. Přestože cesta k získání této veřejné instituce nebyla jednoduchá, vedla si škola mnohem lépe než škola německá. Situaci změnila druhá světová válka, během níž se Sulislav stala výhradně německou. Po osvobození americkou armádou se původní obyvatelé do obce vrátili a spolu s tím se zde znovu začal ozývat český

19 Národní dům v Sulislavi, Český deník, 14. 8. 1923.

dazu auf dem Meser Amt angezeigt.[13]

Nach dem Jahr 1914, in dem die erhaltenen Chroniken enden, hat die Schule weiter in der Gemeindeverwaltung existiert. Im Jahre 1928 hat die Gemeinde um die Verstaatlichung ersucht, weil das Schulbudget das Gemeindebudget zu stark belastet hat. Weil es nicht möglich war, die Gemeindeschule zu verstaatlichen, ist die Schule für kurze Zeit unter die Verwaltung der Zentralschulmatrix zurückgekehrt und privat geworden. Die öffentliche Volksschule mit der tschechoslowakischen Sprache wurde in Solislau kurz danach, den 3. Oktober 1929, eingerichtet. Die Schule hat ihre Tätigkeit am 8. Oktober 1938 beendet, als die Gemeinde von der Wehrmacht besetzt wurde. Die tschechische Schule wurde in eine deutsche umgewandelt. Alle Kinder wurden bedingungslos in die deutsche Schule gezählt (Bízová 2006: 3).

Der gegenseitige Hass am Ende des 19. Jh. hat sich auch im politischen Leben widergespiegelt, konkret in der Gemeindewahl. Obwohl die Wahl schon im Jahre 1882 stattfinden sollte, hat sie erst den Juni 1887 stattgefunden, wobei ihr schon verschiedene Probleme mit der Verfälschung der Stimmen oder mit dem Veröffentlichen der Wahlräume vorangegangen sind. In dieser Wahl haben die Tschechen im Komitee 6 Stimmen gegen die 4 deutschen gewonnen. Die deutsche Seite hat aber gegen diese Wahl den Einspruch erhoben, was verursachte, das die Statthalterschaft die Neuwahl befohlen hat. Die Wahl wurde jedoch von mehreren Problemen begleitet. Diese Diskrepanz hat von der deutschen Seite in den Boykott der Wahl gemündet, sodass im Gemeinderat von Solislau die tschechische Mehrheit vertreten wurde. [14]

Das hohe tschechische Nationalbewusstsein und die Kraft die eigene Sprache zu verteidigen ist in Solislau bis zum Jahr 1912 geblieben. Am 10. Juni ist der große Förderer der Tschechen, der Bürgermeister Adam Králenec gestorben.[15] Auf seinen Posten ist Josef Štyrc eingetreten, der als Bürgermeister bis zum Jahr 1934 im Amt geblieben ist. Unter der Last der Ereignisse hat er aber nicht geschafft, in der Tätigkeit von Adam Králenec voranzukommen. Trotz dem Ärger, hat sich die

13 Das Schicksal der sulislauer Bergeute wurde als Sujet des Theaterstückes von F.A. Šubrta „Das Drama der vier armen Mauer".

14 Gemeindechronik von Solislau 1957–1992, S. 88.

15 Anlässlich des 10. Jahrestages von Sterben von Adam Králenec und 40. Jahrestages der Gründung der Matrixschule hat im Jahre 1922 Das Volksfest unter der Schirmherrschaft der NEB. Bei deisem Fest wurde das Denkmal von Adam Králenec enthüllt. Národní slavnost Adamu Králencovi, Český deník, 11. 6. 1922.

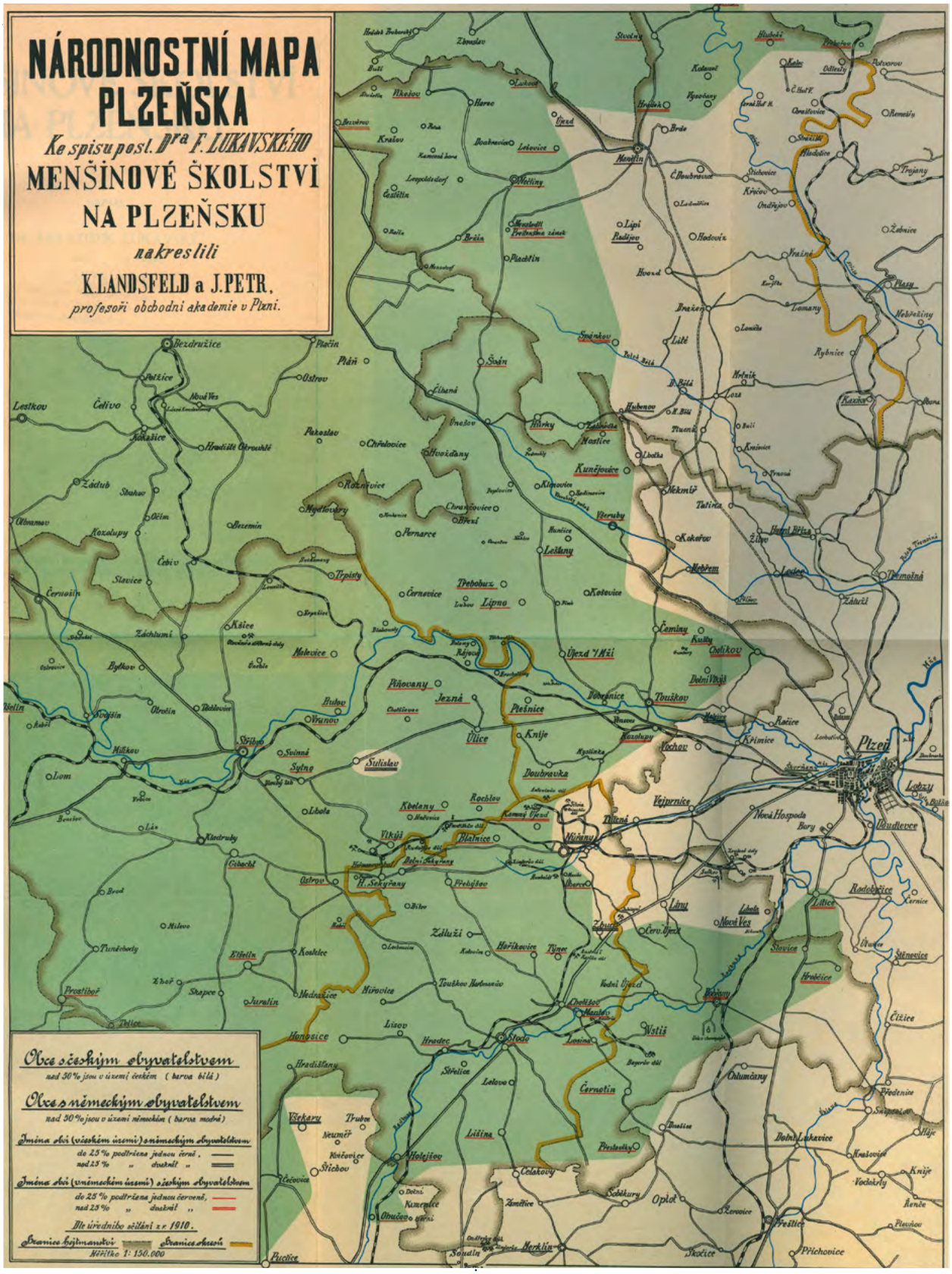

Národnostní mapa Plzeňska. Příloha publikace Lukavský, František, Menšinové školství na Plzeňsku, Plzeň 1913.

Karte der Nationalitäten in der Region Pilsen. Anhang der Publikation Lukavský, František, Menšinové školství na Plzeňsku, Pilsen 1913.

Hostinec u Šumavy, v němž měl základnu místní odbor Národní Jednoty Pošumavské. Zdroj: Národopisné muzeum Plzeňska, inv. č. N-L-2271.
Gasthaus Hostinec u Šumavy (Gasthaus am Böhmerwald), in dem die hiesige Zweigstelle der Nationaleinheit Böhmerwald ihre Basis hatte. Quelle: Völkerkundemuseum der Region Pilsen, IN N-L-2271.

Současná podoba budovy české školy v Sulislavi. Zdroj: Archiv autorky.
Gegenwärtiges Aussehen des Gebäudes der tschechischen Schule in Solislau. Quelle: Archiv der Autorin.

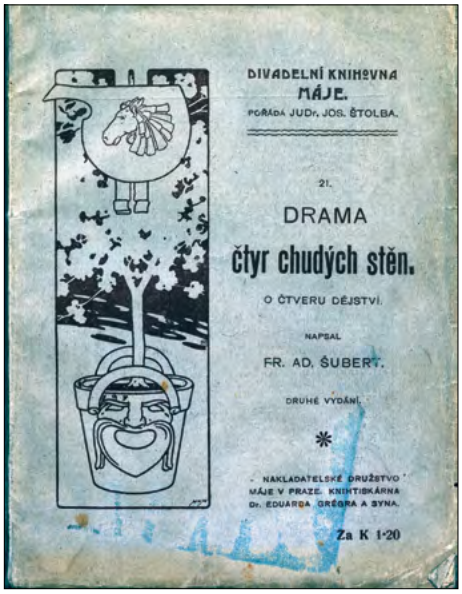

František Šubrt - Drama čtyř chudých stěn, námětem pro toto představení se staly osudy Čechů na ostrůvku v Sulislavi. Titulní strana.
František Šubrt - Das Drama vier armer Wände, als Stoff für diese Vorstellung dienten die Schicksale von Tschechen auf der Sprachinsel in Solislau. Titelseite.

tschechische Minderheit in der Mieser Sprachinsel bis zum Anfang des Zweiten Weltkrieges gehalten (Vetrák 2010: 8).

Der bedeutsame Schritt zu der Verstärkung der tschechischen Sprache in Solislau wurde die Wahl im Jahr 1919. Die Tschechen haben mit großer Erwartung die Ergebnisse verfolgt.[16] Die tschechische Mehrheit hatte die Grundfläche im Haus „U Vovčáků", wo es in der Stube die Aufschrift gab: „Wenn du einmal wegen Goldes Glanz die eigene Sprache verleugnen solltest, wähle Armut und gib hochmütig zu, dass dein Gold deine tschechische Sprache ist" (Tyr 1929: 10). In der Wahl hat die tschechische Seite um eine Stimme gesiegt. Von der Gesamtzahl von 154 Stimmen hat die tschechische 77, die deutsche 76 bekommen (eine Stimme ist verfallen). Zu einem groen Teil haben sich an dem Wahlerfolg der Bürgermeister Josef Štyrc und der Verwalter der tschechischen Schule Ladislav Řánek beteiligt.[17] Der Wahlmisserfolg der deutschen Einwohner wurde auch dadurch erhöht, dass die deutsche Schule wegen Mangels im Jahre 1919 aufgelöst wurde.[18] Die deutsche Schule hatten derzeit bloß 9 Kinder besucht (Tyr 1929: 111). So hat die deutsche Minderheit ihre Säule verloren, die ihr im „Nationalkampf" mit der tschechischen Mehrheit geholfen hat. Dem Wahlergebniss hat ausdrücklich ohne Zweifel auch die politische Situation in der neu entstandenen Tschechoslowakei geholfen, die der deutschen Minderheit abgeneigt gegenüberstand.

Die Zeitspanne der ersten Tschechoslowakischen Republik war charakteristisch durch die Verfestigung der Position der tschechischen Nationalität. Am 12. August 1923 wurde festlich das Nationalhaus in Solislau geöffnet. An der Stelle des damaligen Gasthauses ist der Raum für das Treffen der Sulislauer Tschechen nicht nur beim Bier, sondern auch bei den Kulturereignissen entstanden. Der Aufbau des Nationalhauses ist unter der Schirmherrschaft und mit der finanziellen Hilfe der Pilsner Abteilung der NEB verlaufen. Das neue Gebäude hat den Namen „Das tschechische Haus" erhalten. An der Festeröffnung haben nicht nur die Sulislauer, sondern auch die Vertreter der Pilsner Abteilung der NEB und die Vertreter der benachbarten Dörfer teilgenommen.[19]

16 České vítězství v Sulislavi, Český deník, 6. 6. 1919.

17 České vítězství v Sulislavi, Český deník, 6. 6. 1919.

18 Die deutsche Schule hat ihre Tätigkeit im Herbst 1938 erneut, als sie in die tschechische verwechselt hat. Nach dem zweiten Weltkrieg wurde sie wieder abgeschafft.

19 Národní dům v Sulislavi, Český deník, 14. 8. 1923.

Antonín Bedřich Cipra, první správce české školy v Sulislavi ve školním roce 1882/3 a 1883/4. Zdroj: Národopisné muzeum Plzeňska, inv. č. 61288.
Antonín Bedřich Cipra, erster Verwalter der tschechischen Schule in Solislau im Schuljahr 1882/3 und 1883/4. Quelle: Völkerkundemuseum der Region Pilsen, IN. 61288.

Adam Králenec, český starosta v Sulislavi v letech 1886 až 1912. Zdroj: Národopisné muzeum Plzeňska, RA1 Králenec.
Adam Králenec, tschechischer Bürgermeister in Solislau in den Jahren 1886 bis 1912. Quelle: Völkerkundemuseum der Region Pilsen, RA1 Králenec.

Im Jahre 1938 wurde die Situation der tschechischen Bewohner in der Sprachinsel ganz verändert. Unter der Last der nazistischen Tendenzen und damit des eng zusammenhängenden Einflusses der Sudetendeutschen Partei bestand nur eine geringe Chance, das tschechische Gebiet zu behalten. Dieses Schicksal hat am 29. September 1938 der Münchner Vertrag besiegelt, als das Sulislauer Gebiet Bestandteil des Sudetenlandes und des Dritten Reiches wurde (Valášková-Uherek 2006: 55) In der Gemeinde wurde der deutsche Bürgermeister Karl Dietl eingesetzt. Das Dorf ist ausschließlich deutsch geworden (Vetrák 2010: 8) Die Leute in diesem Gebiet wurden wirtschaftlich benachteiligt, sodass die Mehrheit der sich zu den Deutschen nicht meldenden tschechischen Einwohner unter dem Einfluss der deutschen Okkupation gezwungen wurde, ins Gebiet Südböhmen zu gehen.

Die Befreiung von Solislau hat am 6. Mai 1945 in den Frühstunden begonnen, als die ersten amerikanischen Soldaten in die Gemeinde gekommen sind. Die in Solislau weilenden deutschen Soldaten haben sich in dem nahen Wald versteckt, wobei sie sich kurz danach ergeben haben. Nach der Konferenz in Potsdam, die vom 17. Juli bis zum 2. August 1945 stattgefunden hat, wurde mit dem Transfer der Deutschen aus den Grenzgebieten begonnen. Solislau ist auch in dieses Gebiet gefallen (Kumpera 2003: 21) Die Mehrheit der Deutschen ist aus dem Dorf weggegangen und die hier ursprünglich lebenden tschechischen Bewohner konnten zurückkehren. Im Dorf sind nur zwei deutsche Familien geblieben.

Schlussfolgerung

Das Ende des 19. Jh. stellt in der Geschichte dieses kleinen Dorfes einen wichtiger Meilenstein dar. Der sich allmählich verschärfende Streit in der vorigen ruhigen Beziehung zwischen den Tschechen und Deutschen hat sich im öffentlichen Leben widerspiegelt. Die deutsche Stadt Mies hat sich bemüht, Solislau zu germanisieren. Die Bemühung festen Grund bei der Entwicklung ihres Nationalbewusstseines zu gewinnen, hat sich in der Gründung der tschechischen Schule widergespiegelt, die der Hauptpfeiler des Nationalkampfes wurde. Obwohl der Weg zum Erwerben dieser öffentlichen Institution nicht einfach war, hat sich die Schule besser geführt als die deutsche. Die Situation hat der Zweite Weltkrieg verändert, während dessen Solislau ausschließlich deutsch wurde. Nach der Befreiung durch die amerikanische Armee sind die ursprünglichen Bewohner ins Dorf zurückgekommen und damit hat die tschechische Sprache wieder begonnen zu ertönen.

Hrob českého starosty Sulislavi Adama Králence. Zdroj: Archiv autorky.
Grab des tschechischen Bürgermeisters von Sulislav Adam Králenec. Quelle: Archiv der Autorin.

Hrob českého starosty Sulislavi Adama Králence. Zdroj: Archiv autorky.
Grab des tschechischen Bürgermeisters von Sulislav Adam Králenec. Quelle: Archiv der Autorin.

Pomník věnovaný českému starostovi Adamu Králencovi. Zdroj: Archiv autorky.
Denkmal, das dem tschechischen Bürgermeister Adam Králenec gewidmet wurde. Quelle: Archiv der Autorin.

Mluvili jinými jazyky... Cizinci v koncertním a divadelním životě Plzně v letech 1945–2018

Provozování hudby je jednou z oblastí, v níž se snadněji zdolávají potíže spojené s jazykovou bariérou. V tomto prostředí pak snáze dochází ke vzájemnému poznávání a potažmo i výměně kulturních hodnot. Hudebníci pocházející z různých koutů světa se zpravidla opírají o kodifikovaný notový zápis doplněný mezinárodně respektovanou italskou terminologií. Jsou-li však zainteresováni na nově studovaném díle, nastávají situace, kdy je znalost společného cizího jazyka žádoucí, ba nezbytná. Právě z hlediska této specifické komunikace v každodenní hudební praxi se pokusím načrtnout vývoj, jímž prošel plzeňský hudební život od konce druhé světové války až do současnosti.

Po skončení druhé světové války a odsunu většiny německého obyvatelstva se Plzeň náhle stala etnicky homogenním městem. Z někdejšího česko-německého kulturního dualismu, který zde existoval od založení města, zde zůstaly budovy institucí (školy, divadlo, restaurace, spolkové budovy a místnosti, sportovní zařízení), které začaly být využívány výlučně Čechy. V poválečných letech tento charakter nezvrátil ani přísun romského obyvatelstva, které se většinou stěhovalo do opuštěných bytů ve všech plzeňských čtvrtích, kde zpočátku nevytvářelo žádné vyloučené lokality. I přes jejich poněkud neopodstatněně zdůrazňovanou vrozenou muzikálnost se Romové na rozdíl od jiných míst v někdejším Československu veřejného hudebního života města neúčastnili. Podobně také malé procento pracovníků Škodových závodů, kde pracovali Bulhaři, Rumuni, Poláci a Kubánci. Pro hudební život města měly podstatný vliv dvě profesionální instituce – divadlo a rozhlas.

Sie sprachen andere Sprachen... Ausländer im Pilsner Kulturleben in den Jahren 1945–2018

Musik ist einer der Bereiche, in denen Sprachbarrieren leichter überwunden werden können. In diesem Umfeld ist es leichter, einander kennenzulernen und kulturelle Werte auszutauschen. Musiker aus verschiedenen Ecken der Welt verlassen sich im Allgemeinen auf eine kodifizierte Notation mit einer international anerkannten italienischen Terminologie. Wenn ein neues künstlerisches Werk einstudiert werden muss, gibt es allerdings Situationen, in denen die Kenntnis einer Fremdsprache nicht nur erwünscht, sondern notwendig ist. Aus dem Blickwinkel dieser spezifischen Kommunikation in der alltäglichen Musikpraxis werde ich versuchen, die Entwicklung des musikalischen Lebens in Pilsen vom Ende des Zweiten Weltkriegs bis zur Gegenwart aufzuzeigen.

Nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges und der Vertreibung des größten Teils der deutschen Bevölkerung wurde Pilsen plötzlich zu einer ethnisch homogenen Stadt. Aus dem ehemaligen tschechisch-deutschen Kulturdualismus, der seit der Gründung der Stadt bestand, entstanden Kultur-Institutionen (Schulen, Theater, Restaurants, Vereinsgebäude und -räume, Sportanlagen), die ausschließlich von Tschechen genutzt wurden. In den Nachkriegsjahren wurde dieser Charakter auch durch den Zuzug der Roma-Bevölkerung, die vor allem verlassene Wohnungen in allen Pilsner Bezirken bezogen, nicht verändert. Trotz ihrer etwas ungerechtfertigt hervorgehobenen angeborenen Musikalität nahmen sie – im Gegensatz zu anderen Orten – in der Tschechoslowakei nicht am Kulturleben der Stadt teil. Gleiches gilt für einen kleinen Teil der Skoda-Arbeiter, zu denen Bulgaren, Rumänen, Polen und Kubaner gehörten. Im Musikleben der Stadt spielten zwei Institutionen – Theater und Rundfunk – eine bedeutende Rolle.

Koncertní život

Zatímco divadlo mělo v Plzni dlouholetou tradici, rozhlas byl ve srovnání s ním podstatně mladším médiem. Při nově vzniklém plzeňském studiu, které zahájilo pravidelné vysílání v květnových dnech 1945, se za pouhých několik měsíců podařilo profesoru Antonínu Špeldovi prosadit založení prvního profesionálního symfonického orchestru. Tak vznikl v únoru 1946 Plzeňský rozhlasový orchestr (dále jen PRO), jehož vedení se ujal zkušený dirigent a hudební režisér Gabriel Vágner (1908-1986). Pod jeho taktovkou orchestr natočil první rozhlasové snímky a zahájil pravidelnou koncertní činnost, kterou do roku 1952 pořádal v Plzni již dlouhou dobu fungující Hudební odbor Osvětového svazu (Fiala 1996: 14). Členové orchestru, kteří byli přijímáni po regulérním konkurzu, se rekrutovali z řady někdejších absolventů pražské či vídeňské konzervatoře, ale také hráčů posádkových hudeb. Jako sólisté – pěvci a instrumentalisté – s orchestrem zpočátku vystupovali výlučně čeští umělci, vedle plzeňských i hosté z Prahy.

Teprve až v roce 1954 s PRO pohostinsky vystoupil první zahraniční interpret, italský houslista Enrico Campaioli. O dva roky později se na plakátech objevil i první zahraniční dirigent Živojin Zdravkovič z někdejší Jugoslávie. Od konce téhož roku se vystoupení zahraničních interpretů objevovala častěji. Koncem 50. let to byli především umělci z bývalého Sovětského svazu – klavírista Michail Voskresenskij (1957), houslista Michail Vajman (1957), violoncellista Mstislav Rostropovič (1958, 1959), houslista Boris Gutnikov (1958) a klavíristky Marie Ginsbergová (1958). Ve stejném roce 1958 Plzeň navštívili i umělci z jiných tzv. spřátelených zemí – polská klavíristka Wanda Wilkomirska a maďarští dirigenti Janos Eördögh a Vilmos Rubanyi. V podstatě výjimkou byla v oné době návštěva mladého italského dirigenta Roberta Benziho (1958) a francouzského klavíristy Pierra Barbizeta (1958). K vrcholným posluchačským zážitkům patřily následujícího roku 1959 výkony předních ruských houslistů Igora Oistracha a Leonida Kogana, klavíristů Antona Ginsburga a Gleba Axelroda, jakož i vystoupení arménského skladatele Arama Chačaturjana, který osobně řídil svůj houslový koncert v Koganově provedení. Ve stejném roce do Plzně zavítala brazilská klavíristka Anna Stella Schick, albánský dirigent Mustafa Krantja a z Rumunska violoncellista Vladimir Orlov (Chronologický přehled 1996: 57-68).

V roce 1958 také nastala změna ve vedení orchestru. Veřejnosti se poprvé představil dirigent Josef Blacký, organizace koncertů se ujal Park kul-

Das Konzertleben

Während das Theater in Pilsner eine lange Tradition hatte, war das Radio im Vergleich dazu ein viel jüngeres Medium. In dem neu gegründeten Pilsener Studio, das im Mai 1945 mit der regulären Ausstrahlung begann, gelang es Professor Antonín Špelda in wenigen Monaten, das erste professionelle Sinfonieorchester zu gründen. So entstand im Februar 1946 das Pilsner Rundfunkorchester (PRO), dessen Leitung der erfahrene Dirigent und Musikregisseur Gabriel Vágner (1908-1986) übernahm. Unter seiner Leitung nahm das Orchester die ersten Radiosendungen auf und begann eine regelmäßige Konzerttätigkeit, die die seit langer Zeit bestehende „Vereinigung des Volksbildungsbundes“ bis Jahr 1952 veranstaltete (Fiala 1996: 14). Orchestermitglieder, die nach einem regulären Aufnahmeverfahren angenommen wurden, waren damals Absolventen des Prager oder Wiener Konservatoriums, aber auch der damaligen Militärmusikschule. Als Solisten – Sänger sowie Instrumentalisten – wirkten am Anfang ausschließlich tschechische Künstler aus Pilsen oder Gäste aus Prag.

Erst im Jahre 1954 trat mit PRO als erster ausländischer Künstler der italienische Violinist Enrico Campaioli auf. Zwei Jahre später erschien auf den Plakaten der erste ausländische Dirigent, Živojin Zdravkovitsch, aus dem damaligen Jugoslawien. Von da an wurden Gastspiele von Ausländern häufiger. Ende der 50er Jahre waren es vor allem Künstler aus der damaligen Sowjetunion: der Pianist Michail Woskresenskij (1957), der Violinist Michail Wajman (1957), der Cellist Mstislaw Rostropowitsch (1958, 1959), der Violinist Boris Gutnikow (1958) sowie die Pianistin Marie Ginsbergowa (1958). Im selben Jahr besuchten auch Künstler aus anderen sozialistischen Ländern Pilsen: die polnische Pianistin Wanda Wilkomirska und zwei Dirigenten aus Ungarn – Janos Eördögh und Vilmos Rubanyi. Eine Ausnahme war zu jener Zeit der Besuch des jungen italienischen Dirigenten Roberto Benzi (1958) und des französischen Pianisten Pierre Barbizet (1958). Zu den herausragenden Erlebnissen des Jahres 1959 muss man die Leistungen der russischen Spitzenviolinisten Igor Oistrach und Leonid Kogan sowie der Pianisten Anton Ginsburg und Gleb Axelrod zählen. Auch der Besuch des armenischen Komponisten Aram Chatschaturjan, unter dessen Leitung Leonid Kogan sein Geigenkonzert interpretierte, zählt zu diesen besonderen Ereignissen. Im selben Jahr kam die brasilianische Pianistin Anna Stella Schick nach Pilsen, aus Albanien der Dirigent Mustafa

tury a oddechu, který byl až do roku 1996 garantem všech plzeňských kulturních akcí. Také rok 1960 byl bohatý na mimořádné zážitky – opět vystoupili hosté z SSSR, tentokrát houslisté Viktor Pikajzen a Igor Bezrodnyj, během svého koncertního turné Evropou se do Plzně potřetí vrátil Mstislav Rostropovič, který zde koncertoval pod taktovkou polského dirigenta Karola Stryji (Tamtéž: 68-70).

S odstupem času můžeme konstatovat, že se Plzeň koncem 50. let stala svědkem mistrovství umělců, kteří dnes patří mezi legendy interpretačního umění 20. století. Tento bezprostřední kontakt s předními světovými klavíristy, houslisty a violoncellisty měl v době, kdy si umění těchto interpretů mohl běžný občan poslechnout pouze na gramofonových deskách, obrovský vliv. Jednak se formoval názor a vkus návštěvníků koncertů, jednak se nová dorůstající generace domácích interpretů mohla poučit z mistrovských výkonů těchto celebrit.

Během 60. let začali v Plzni vystupovat i umělci z německy mluvících zemí – dirigent Hans Bitterlich (1963) z někdejší Německé demokratické republiky, z Rakouska klavírista Hans Petermandel (1965), ze Spolkové republiky Německo trumpetista Adolf Scherbaum, především pak světoznámý bachovský dirigent Helmuth Rilling (1968). Z ostatních hostů připomeňme polskou klavíristku Barbaru Hesse-Bukowskou, amerického klavíristu Michala Pontiho (1963) a ruského houslistu Viktora Treťjakova (1967) (Tamtéž: 71-78).

V jarních měsících politického „tání“ roku 1968 se PRO poprvé vydalo pod vedením švýcarského dirigenta Antonia de Bavier na své první zahraniční turné směřující do Norimberka a měst severní Itálie. Znovu se zopakovalo o dva roky později, tedy v době, která již nebyla příznivá výjezdům našich umělců do tzv. kapitalistických zemí. Kromě severoitalských měst orchestr koncertoval pod taktovkou téhož dirigenta i ve Francii a Švýcarsku. Orchestr zde koncertoval společně s italskými, německými, švýcarskými a holandskými umělci. Třetí turné po italských městech se uskutečnilo v roce 1974. Z těchto cest si hudebníci přivezli poznání jiné provozovací praxe, což se týkalo zejména barokní hudby, a navázaly kontakty, které se proměnily v dlouholetá přátelství (Tomažičová 1996: 36).

Také v 70. letech se ve Velkém sále Odborového domu Peklo objevili sólisté patřící dnes k legendám světového interpretačního umění. Za všechny uveďme estonského houslistu Gideona Kremera (1970), opětovně Leonida Kogana (1970) a Viktora Treťjakova (1974), z ostatních interpretů ze zemí bývalého SSSR dirigenty Rafaila Mangasarjana (1970, 1972), Eduarda Sěrova (1973), Arnolda Krantja und aus Rumänien der Cellist Vladimir Orlow (Chronologický přehled 1996: 57-68).

Im Jahre 1958 kam es auch zu einer Veränderung in der Orchesterleitung. Dem Publikum wurde zum ersten Mal der Dirigent Josef Blacký vorgestellt, die Organisation der Konzerte lag beim „Kultur- und Entspannungspark“, der bis 1996 alle Kulturveranstaltungen verantwortete. Auch das Jahr 1960 brachte außerordentliche Kulturerlebnisse – es traten wieder Gäste aus der damaligen Sowjetunion auf, und zwar die Violinisten Viktor Pikajzen und Igor Bezrodnyj. Schon zum dritten Mal kam der Cellist Mstislaw Rostropowitsch während seiner Europatour nach Pilsen, diesmal trat er unter der Leitung des polnischen Dirigenten Karol Stryja auf (Ebenda: 68-70).

Im Nachhinein sehen wir, dass Pilsen Ende der 50er Jahre Zeuge meisterhafter Künstler wurde, die heute zu den Legenden der interpretativen Kunst des 20. Jahrhunderts gehören. Dieser unmittelbare Kontakt zu Spitzeninterpreten – Pianisten, Violinisten und Cellisten – hatte enormen Einfluss in einer Zeit, als der normale Bürger diese Interpreten nur auf Schallplatte hören konnte. Auf der anderen Seite wurden die Meinung und der Geschmack der Konzertbesucher geformt, und eine neue Generation von einheimischen Künstlern konnte von den meisterhaften Aufführungen dieser Berühmtheiten lernen. Während der 60. Jahre traten auch Künstler aus den deutschsprachigen Ländern auf in Pilsen – der Dirigent Hans Bitterlich (1963) aus der damaligen DDR, der Pianist Hans Petermandel (1965) aus Österreich, der Trompeter Adolf Scherbaum aus der BRD, und vor allem der weltberühmte Dirigent Helmuth Rilling (1968). Von den anderen Gästen seien hier die polnische Pianistin Barbara Hesse-Bukowska, der amerikanischen Pianist Michal Ponti (1963) und der russische Violinist Viktor Tretjakow (1967) genannt (Ebenda: 71-78).

Zur Zeit des Prager Frühlings 1968 unternahm PRO unter der Leitung des schweizerischen Dirigenten Antonio de Bavier seine erste Auslandsreise nach Nürnberg und Norditalien. Sie wurde zwei Jahre später wiederholt, also zu einer Zeit, als Reisen in die damaligen kapitalistischen Länder nicht erwünscht war. Außer in italienischen Städten konzertierte das Orchester unter der Leitung desselben Dirigenten gemeinsam mit italienischen, deutschen, schweizerischen und niederländischen Künstlern auch in Frankreich und in der Schweiz. Die dritte „italienische“ Auslandsreise fand im Jahre 1974 statt. Von diesen Reisen brachten die tschechischen Musiker Kenntnisse einer neuen Praxis vor allem im Bereich der Barockmusik mit und sie knüpften neue Kontakte, die manchmal zu

Katze (1979) a klavíristy Dimitrije Paperna (1972) a Elenu Gilelsovou (1976). Z někdejší NDR Plzeň navštívili houslista Herbert Voigt (1975) a dirigent Günther Heinig (1977) (Chronologický přehled 1996: 78-90).

První dekáda normalizace přinesla plzeňským hráčům stran výjezdu do zahraničí dokonalou izolaci. Věnovali se především každodenním frekvencím a domácím abonentním koncertům. K dalšímu uměleckému turné došlo až v roce 1984. Orchestr tehdy navštívil Španělsko a Portugalsko. Na další možnost si musel počkat až do roku 1988, kdy mu bylo umožněno turné po západní části Francie. Od této doby se téměř pravidelným jevem stávaly návštěvy různých měst sousední SRN, z nichž za nejvýznamnější můžeme považovat koncerty ve Stuttgartu a Leonbergu (1990). To se však již píše jiná kapitola, jejíž hlavní obsah tvoří nikoliv zákaz výjezdu do zahraničí, ale boj o přežití orchestru v nových podmínkách politických, společenských a kulturních změn (Tomažičová 1996: 36-38).

Od roku 1992 se novým šéfem PRO stal lotyšský dirigent Vladimír Norets, absolvent moskevské a petrohradské konzervatoře. Jmenováním cizího státního příslušníka do čela orchestru se Plzeň nijak nelišila od ostatních orchestrálních těles v ČR. Podle slov muzikologa Jaroslava Fialy se během jednoroční smlouvy jeho „šéfování výrazně neprojevilo". Mezitím došlo k podstatné změně ve statutu orchestru – k transformaci PRO v samostatný subjekt, a sice ve společnost s ručením omezeným, v jejímž čele stáli přední členové orchestru. Všichni ostatní byli vázáni pouze termínovanými smlouvami. Rozhlas orchestru nadále pronajímal potřebné provozní prostory, finanční podporu k pořádání abonentních koncertů poskytoval Magistrát města Plzně prostřednictvím Parku kultury a oddechu, který se později přeměnil na Kulturní středisko Esprit. Rozhodnutím Rady města byl orchestr v roce 1996 zařazen pod příspěvkovou organizaci Esprit a název tělesa rozšířen na Plzeňský rozhlasový orchestr – Symfonický orchestr města Plzně (Fiala 1996: 32). K dalším organizačním změnám došlo v roce 1998, kdy byl orchestr přejmenován na Plzeňskou filharmonii, veřejně prospěšnou společnost. O deset let později se do jejího čela znovu postavil zahraniční šéfdirigent – Koji Kawamoto z Japonska. V Plzni působil pět sezón, během nichž orchestr přechodně posílil o japonské instrumentalisty, zejména jeho houslovou sekci, na své koncerty pak přilákal nové posluchače – japonské krajany žijící v Praze nebo v sousedním Německu. V roce 2013 Kawamota ve vedení orchestru vystřídal Tomáš Brauner. Stá-

dauerhaften Freundschaften führten (Tomažičová 1996: 36).

Auch in den 70er Jahren traten im Großen Saal des Gewerkschaftshauses „Hölle" Solisten auf, die zu den Legenden der Weltmusik gehören. Stellvertretend sei der estnische Violinist Gideon Kremer (1970) genannt, nochmals die russischen Violinisten Leonid Kogan (1970) und Viktor Tretjakow (1974), der armenische Dirigenten Rafail Mangasarjan (1970, 1972), die russischen Dirigenten Eduard Serow (1973) und Arnold Katz (1979) sowie die Pianisten Dimitrij Paperno (1972) und Elena Gilelsowa (1976). Der Violinist Herbert Voigt (1975) und der Dirigent Günther Heinig (1977) aus der damaligen DDR besuchten Pilsen ebenfalls (Chronologický přehled 1996: 78-90).

Das erste Jahrzehnt der „Normalisierung" führte die Pilsner Spielern bezüglich ihrer Auslandsreisen in die völlige Isolierung. Sie widmeten sich vor allem den täglichen Aufgaben im Rundfunkstudio und den Konzerten für die heimischen Abonnenten. Die nächste Auslandsreise fand erst 1984 statt. Ziel dieser Reise waren Spanien und Portugal. Dann wurde erst wieder eine Reise nach Frankreich im Jahr 1988 möglich. Seit dieser Zeit gab es regelmäßige Besuche in verschiedenen Städten der Bundesrepublik, die bedeutsamsten davon sind Konzerte in Stuttgart und Leonberg (1990). Hier begann schon ein anderes Kapitel, bei dem es nicht mehr um das Verbot von Auslandsreisen ging, sondern um den Kampf ums Überleben unter veränderten Bedingungen in Politik, Gesellschaft und Kultur (Tomažičová 1996: 36-38).

Der lettische Dirigent Vladimir Norets, ein Absolvent des Moskauer und Petersburger Konservatoriums, wurde 1992 neuer Chef des PRO. Mit der Ernennung von Ausländern unterschied sich Pilsen nicht von anderen Orchestern in der Tschechischen Republik. Dem Musikologen Jaroslav Fiala zufolge profilierte sich Vladimir Norets nicht wesentlich als Chef des PRO während der Laufzeit seines einjährigen Vertrages. Währenddessen kam es zu wesentlichen Veränderungen beim Status des Orchesters. PRO wurde in eine GmbH verwandelt, an deren Spitze die führenden Mitglieder des Orchesters standen. Alle anderen Mitglieder bekamen nur Zeitverträge. Der Rundfunk vermietete dem Orchester fernerhin die notwendigen Räume in ihrem Gebäude, die Stadtverwaltung gewährte mittels des „Kultur-und Entspannungsparks" (später „Kulturzentrum Esprit") eine finanzielle Unterstützung, damit Konzerte für Abonnenten durchgeführt werden konnten. Nach einer Entscheidung des Stadtrates wurde das Orchester 1996 eine Mitgliedsorganisation des „Esprit" und erhielt

lým hostujícím dirigentem je též Belgičan Roland Zollman.[1]

Koncerty někdejšího PRO byly v totalitním režimu jednou z mála příležitostí, kde se plzeňští posluchači setkávali se zahraničními hosty. Jak jsem již uvedla výše, tento kontakt byl oboustranně prospěšný – nejen při samotném vystoupení, ale již během zkoušek se orchestrální hráči dostávali do kontaktu s umělci, od nichž mohli přebírat bohaté zkušenosti, jež mohli využít ve svém profesním růstu. Totéž se týkalo i zahraničních zájezdů, které byly v době totality jednou z možností, jak se dostat za „železnou oponu" a seznámit se s hudebním životem ve vyspělých kapitalistických státech. Ještě jednou bych chtěla zdůraznit neobyčejný inspirativní význam pohostinských vystoupení sovětských umělců, jejichž hra byla výsledkem bohaté ruské interpretační tradice, která je v celém světě vysoce ceněna. I když se v následujících letech v Plzni objevila řada výrazných interpretů (za všechny uveďme v roce 1995 koncertujícího amerického pianistu Eugena Indjiče), jejich úroveň nikdy nepřesáhla výkony D. Oistracha, L. Kogana, M. Rostropoviče či G. Kremera. Otevřením světu se Plzeň naopak paradoxně stala pro veličiny interpretačního umění příliš provinční.

V roce 1990 se Plzeň podobně jako jiná města v naší republice otevřela interpretům z vyspělých evropských zemí, kteří si zde buď odbyli svoji misijní činnost, anebo zde hledali uplatnění, které by bývali jinde nenašli. Vedle výtečných metodiků, kteří na plzeňské konzervatoři vedli interpretační semináře, sem však ve snaze obohatit plzeňský hudební život bohužel zavítali i hráči podprůměrných kvalit. Dobré hráče a dirigenty naopak brzy odradily bídné platové podmínky, které jsou s vyspělými kapitalistickými zeměmi nesrovnatelné.

Podobně jako orchestry v jiných městech naší republiky také Plzeň zaznamenala nápor umělců ze zemí bývalého východního bloku. Je zajímavé, že na rozdíl od jiných orchestrů v ČR a bývalém Západočeském kraji[2] Plzeňská filharmonie zůstala stranou jejich zájmu. Větší uplatnění našli tito umělci v plzeňském Divadle Josefa Kajetána Tyla, konkrétně pak v operním a baletním souboru.

1 Ronald Zollman, hostující dirigent – Plzeňská filharmonie. [online] [cit. 9. 2. 2018] Dostupné z: < http://www.plzenskafilharmonie.cz/hlavni-hostujici-dirigent-p15.html>.

2 Jednalo se zejména o symfonické orchestry v Karlových Varech a Mariánských Lázních.

die Bezeichnung „Symphonieorchester der Stadt Pilsen" (Fiala 1996: 32). Zu einer weiteren organisatorischen Veränderung kam es im Jahre 1998, als das Orchester in „Pilsner Philharmonie – Gemeinnützige Gesellschaft" umbenannt wurde.

Zehn Jahre später wurde wieder ein Ausländer, der Japaner Koji Kawamoto zum Chefdirigenten ernannt. Während dieser Zeit holte er nicht nur einige japanische Musiker, sondern auch viele in Prag oder in der BRD lebende Japaner ins Orchester. Hier wirkte er bis zum Jahr 2013, als der tschechische Dirigent Tomáš Brauner die Leitung übernahm. Der Belgier Roland Zollman ist ständiger Gast-Dirigent in Pilsen.[1]

Die Konzerte des damaligen PRO waren im totalitären Regime eine der wenigen Möglichkeiten, bei denen sich die Pilsner mit ausländischen Gästen treffen konnten. Wie bereits erwähnt, war dieser Kontakt für beide Seiten von Vorteil – nicht nur während der Konzerte, sondern während der Proben kamen die Orchesterspieler mit den Künstlern in Kontakt, von deren reichen Erfahrungen sie lernen konnten, was für sie beruflich nützlich war. Das gleiche galt für ausländische Tourneen, die zur Zeit des Totalitarismus eine der Möglichkeiten waren, hinter den „Eisernen Vorhang" zu kommen und das Musikleben fortgeschrittener kapitalistischer Staaten kennenzulernen. Noch einmal möchte ich die ungemein inspirierende Bedeutung der Gastspiele der sowjetischen Künstler betonen, deren Interpretation das Muster der reichen russischen, in der ganzen Welt anerkannten, Interpretationstradition war. Auch wenn in den folgenden Jahren in Pilsen viele herausragende Künstler auftraten (darunter 1997 der amerikanische Pianist Eugen Indjić), übertraf ihr künstlerisches Niveau die Leistungen von D. Oistrach, L. Kogan, M. Rostropowitsch und G. Kremer jedoch nicht. Nach dem Fall des „eisernen Vorhanges" wurde Pilsen für solche Künstler zu provinziell.

Im Jahr 1990 öffnete sich Pilsen, wie andere Städte in unserem Land, Künstlern aus fortgeschrittenen europäischen Ländern, die entweder ihre Tätigkeit hier verließen oder nach Betätigungen suchten, die sie anderswo nicht gefunden hatten. Neben ausgezeichneten Methodikern, die am Pilsner Konservatorium Interpretationsseminare leiteten, kamen leider auch viele durchschnittliche Musiker. Schlechte Lohnbedingungen, die mit den fortgeschrittenen kapitalistischen Ländern nicht

1 Ronald Zollman, Gastdirigent– Pilsener Philharmonie. [online] [Stand: 9. 2. 2018] Abrufbar unter: < http://www.plzenskafilharmonie.cz/hlavni-hostujici-dirigent-p15.html>.

Operní soubor Divadla Josefa Kajetána Tyla

To, co jsem uvedla výše o personálním složení PRO, platilo do roku 1990 i o operním a baletním ansámblu. Umělecká turné a pohostinská vystoupení, která podnikaly jak celé kolektivy, tak jednotlivci ze spřátelených socialistických zemí, se dotkly i plzeňské opery. V roce 1958 v roli Dona José v Bizetově „Carmen" v Plzni pohostinsky vystoupil gruzínský tenorista, sólista Velkého divadla v Moskvě, Zurab Andžaparidze, který o rok později svoji návštěvu zopakoval, tentokrát jako Cavaradossi v Pucciniho „Tosce". Roku 1967 měli plzeňští diváci možnost obdivovat v Pucciniho „Bohémě" pěvecké umění rumunského tenoristy Ioana Buzey. O rok později vystoupil v Plzni podruhé, tentokrát jako Cavaradossi (Ulrychová 2016: 105).

Z dalších zahraničních hostů připomeňme dirigenta Emanuela Krasovického z nějdejšího družebního Sverdlovska (dnes Jekatěrinburku). V Plzni roku 1968 nastudoval Musorgského „Borise Godunova". Na jeho premiéře vystoupili i Krasovického kolegové, v titulní roli Ivan Semjonov a mezzosopranistka Svetlana Fedotova jako Marina Mníškova (Tamtéž: 106).

Na konci 60. let mohl operní soubor výjimečně podniknout svůj jediný pohostinský zájezd na „západ", a sice do německého Regensburku, kde předvedl úspěšnou inscenaci opery Bohuslava Martinů „Hry o Marii" (1969). V následujících letech pak plzeňská opera pravidelně zajížděla do někdejšího partnerského města Gera. Počínaje 70. léty si posluchači v tamějším Městském divadle postupně vyslechli v českém překladu Wagnerova „Tannhäusera", z děl B. Smetany „Prodanou nevěstu" a „Tajemství".

Sametová revoluce dala v divadelním provozu a interpretační praxi impuls k mnoha radikálním změnám. V první polovině 90. let bylo v Plzni, jako na mnohých mimopražských scénách, naprostou novinkou nastudování oper v původním znění. Nová praxe na jedné straně vyvolala řadu námitek zejména z řad abonentů, na straně druhé však usnadnila situaci hostujícím zahraničním umělcům, zvyklým studovat role světového repertoáru v původním znění. Tato praxe přispěla k prvním úspěšným prezentacím souboru, zahájeným v roce 1993 do švýcarského Winterthuru, v dalších letech pak následně směřujících do Regensburku, Schweinfurthu, Weidenu, Amberku, Pasova a Furth im Wald. Po roce 1990 se také změnilo složení obecenstva. Vedle stálých abonentů jsou pravidelnými návštěvníky operních a baletních před-

vergleichbar waren, verhinderten, dass gute Spieler und Dirigenten engagiert werden konnten.

Ähnlich wie Orchester in anderen Städten unseres Landes verzeichnete Pilsen eine Welle von Künstlern aus den ehemaligen Ostblockstaaten. Interessanterweise interessierten sicht diese Künstler weiter nicht für die Pilsner Philharmoniker, im Gegensatz zu anderen Orchestern in der Tschechischen Republik und der ehemaligen Westböhmischen Region.[2] Diese Künstler fanden im Josef Kajetán Tyl-Theater in Pilsen, speziell im Opern- und Ballettensemble, eine Betätigung.

Das Opernensemble im J. K. Tyl-Theater

Was oben über die personelle Zusammensetzung des PRO gesagt wurde, galt auch bis 1990 für das Opern- und Ballettensemble. Gastspiele des ganzen Ensembles oder einzelner Künstler aus sozialistischen Ländern gab es auch an der Pilsner Oper. Im Jahre 1958 trat der georgische Tenor, ein Solist des Moskauer Bolschoi Theaters, Zurab Andjaparidze, als Don José in Bizets „Carmen" auf. Er wiederholte sein Gastspiel ein Jahr später, diesmal als Cavaradossi in Puccinis „Tosca". Im Jahre 1967 hatten die Pilsner Zuschauer die Möglichkeit, den rumänischen Tenor Ioan Buzea in Puccinis „La bohème" zu bewundern. Im Jahr danach sang er den Cavaradossi in „Tosca" (Ulrychová 2016: 105).

Von den anderen ausländischen Gästen sei der Dirigenten Emanuel Krasowicki aus der damaligen Partnerstadt Swerdlowsk (jetzt Jekaterinburg) erwähnt. Er studierte 1968 in Pilsen Mussorgskis „Boris Godunow" ein. Auf der Premiere sangen auch seine Kollege Ivan Semjonow als Zar Boris und die Mezzosopranistin Svetlana Fedotowa als Marina Mnischkowa (Ebenda: 106).

Ende der 60er Jahre konnte das Opernensemble ausnahmsweise seine einzige Gastspielreise nach „Westen" unternehmen. In Regensburg fand die Inszenierung der Oper „Marienspiele" von B. Martinů statt (1969). In den folgenden Jahren fuhr die Pilsner Oper regelmäßig in ihre Partnerstadt Gera. Beginnend mit den 70er Jahren hörten die Besucher des dortigen Stadttheaters Wagners „Tannhäuser" und Smetanas „Verkaufte Braut" und „Das Geheimnis" in tschechischer Übersetzung.

Die Samtene Revolution gab dem Theaterbetrieb und der Aufführungspraxis neue Anregungen zu radikalen Veränderungen. In der ersten Hälfte

2 Es handelte sich um die Symphonieorchester in Karlsbad und Marienbad.

stavení diváci z německého příhraničí, zejména z okolí bavorského Zwieselu, Regenu, Furth im Wald a obce Schönsee, v níž sídlí kulturní Centrum Bavaria Bohemia.

Po prvních operách nastudovaných v 90. letech v italském originále (Pucciniho „Bohéma", „Tosca", Verdiho „La traviata" a „Don Carlos") přišly postupně na řadu i opery ve francouzštině (Bizetova „Carmen", „Samson a Dalila" Saint-Saënse, Gounodův „Faust a Markétka", Thomasův „Hamlet"), v němčině (Wagnerův „Bludný Holanďan", Mozartova „Kouzelná flétna", Weberův „Čarostřelec") a v ruštině (Čajkovského „Evžen Oněgin", „Panna orleánská" a „Jolanta", Borodinův „Kníže Igor", Korsakovův „Mozart a Salieri" (Tamtéž: 109-117).

Od počátku 90. let měli diváci v Plzni možnost ocenit řadu pozoruhodných výkonů zahraničních a domácích pěvců. Nejvíce jmen defilovalo v květnovém týdnu od 24. 5. do 31. 5. 1992, kdy se divadlo pokusilo navázat na proslulé Májové cykly známé z období První československé republiky. K oživení operní scény přispěla zcela nová, ve světě předtím již zavedená praxe – angažování sólistů na jednotlivé role. Šéf opery tak mohl snáze hledat vhodné představitele a nemusel svůj dramaturgický plán vázat na momentální stav souboru. Tato praxe však na druhé straně postupně vedla k nabourání stability souboru, jehož celkový počet se v současnosti v případě sólistů radikálně snížil na pouhých sedm (Tamtéž: 110).

Vraťme se však do 2. poloviny 90. let, kdy byli do plzeňského operního i baletního souboru angažováni první zahraniční pěvci a tanečníci – z Bulharska sopranistka Anna Todorová, která se po dvou sezónách stala sólistkou Státní opery Praha, sopranistka Valentina Čavdarová a tenorista Plamen Prokopiev. Všichni zmínění pěvci vytvořili na plzeňské scéně řadu nezapomenutelných rolí – A. Todorová se zaskvěla v titulní roli Donizettiho „Lucii di Lammermoor" (1997), V. Čavdarová v titulní roli Pucciniho „Madama Butterfly" (2000), jako Taťána v Čajkovského „Evženu Oněginovi" (2002), především pak v zásadních rolích české operní tvorby – v titulní roli Dvořákovy „Rusalky" (2000), jako Mařenka ve Smetanově „Prodané nevěstě" (2003) a v titulní roli Fibichovy „Šárky" (2000). Také P. Prokopiev až do svého přechodného odchodu do Bratislavy zpíval na plzeň-

der 90er Jahre war es in Pilsen und auf vielen anderen Opernbühnen eine absolute Neuheit, Opern in der Originalfassung zu singen. Einerseits rief diese neue Praxis viele Proteste seitens der Abonnenten hervor, andererseits erleichterte dies die Situation der ausländischen Gastkünstler, die daran gewöhnt sind, die Rollen des Welt-Repertoires in der Originalsprache einzustudieren. Diese Praxis trug zu den ersten erfolgreichen Präsentationen bei, die im Jahr 1993 im schweizerischen Winterthur und in der Folge in den nächsten Jahren auch in Regensburg, Schweinfurth, Weiden, Amberg, Passau und Furth im Wald stattfanden. Nach 1990 veränderte sich auch das Publikum. Neben den Abonnenten besuchten Zuschauer aus den benachbarten bayerischen Orten Zwiesel, Ludwigsthal, Regen, Furth im Wald und Schönsee Opern- und Ballettvorstellungen in Pilsen. Das Zentrum Bavaria-Bohemia in Schönsee organisiert solche Reisen bis heute.

Nach ersten Einstudierungen in italienischer Sprache (Puccinis „La bohème" und „Tosca", Verdis „La traviata" und „Don Carlos") folgten nach und nach Opern in französischer (Bizets „Carmen", „Samson und Dalila" von Saint-Saëns, Gounods „Faust", „Hamlet" von Thomas), deutscher (Wagners „Der fliegende Holländer", Mozarts „Die Zauberflöte", Webers „Der Freischütz") und russischer Sprache (Tschaikowskis „Eugen Onegin", „Die Jungfrau von Orléans" und „Jolanthe", Borodins „Der Fürst Igor" und „Mozart und Salieri" von Rimski-Korsakow) (Tamtéž: 109-117).

Seit Anfang der 90er Jahre hatte das Publikum in Pilsen Gelegenheit, die vielen bemerkenswerten Leistungen in-und ausländischer Sänger zu erleben. Diese Künstler stellten sich vor allem in der Woche vom 24. bis 31. Mai 1992 vor. Damals bemühte sich die Direktion, an die berühmten Mai-Tage der Zeit der ersten Tschechoslowakischen Republik anzuknüpfen. Zur Wiederbelebung der Opernszene trug etwas ganz Neues bei, eine bereits etablierte Praxis in der Welt, und zwar das Engagement von Solisten für einzelne Solopartien. So konnte der Chef der Oper einen geeigneten Darsteller finden und brauchte seinen Dramaturgie – Plan nicht nach dem aktuellen Ensemble ausrichten. Diese Praxis führte allerdings zu einer Destabilisierung des Ensembles, das heute auf sieben Solosänger reduziert ist (Ebenda: 110).

Kehren wir jetzt in die 2. Hälfte der 90er Jahre zurück, als die ersten ausländischen Solosänger im Pilsner Opernensemble anfingen – die Sopranistin Anna Todorowa aus Bulgarien, die nach der zweiten Saison in die Prager Staatsoper wechselte, die Sopranistin Walentina Tschawdarowa und der Tenorsänger Plamen Prokopiew. Alle diese

ské scéně hlavní tenorové partie.[3] Bulharští pěvci, a to jak sólisté V. Čavdarová a P. Prokopiev, tak i členové pěveckého sboru Nikolinka Prokopieva a Evgenij Pešakov se natrvalo usadili v Plzni a se svými rodinami se plně integrovali do plzeňského prostředí. Všichni ovládají češtinu, v níž komunikují s českými kolegy na pracovišti a svými českými přáteli. V. Čavdarová zároveň vyučuje sólový zpěv na plzeňské konzervatoři.

Podobný je i osud basbarytonisty Jevhena Šokala, rodáka ze Lvova, který do Plzně přišel z předcházejícího kratšího angažmá v Jihočeském divadle v Českých Budějovicích. Vzhledem k tomu, že je na plzeňské scéně jedním z nejobsazovanějších

Anna Todorova (Lucia); Gaetano Donizetti: Lucia di Lammermoor, 1997. Foto: Marta Kolafová. Zdroj: Archiv DJKT.
Anna Todorowa (Lucia); Gaetano Donizetti: Lucia di Lammermoor, 1997. Foto: Marta Kolafová. Quelle: Archiv DJKT.

3 V chronologickém pořadí se jedná o opery 1997 Pietro Mascagni: „Sedlák kavalír" (Turridu), 1996 Giuseppe Verdi: „Attila" (Foresto), 1998 Gaetano Donizetti: „Lucia di Lammermoor" (Edgar), 1998 Leoš Janáček: „Káťa Kabanová" (Tichon), 1998 Antonín Dvořák: „Rusalka" (Princ), 1998 Guiseppe Verdi: „Rigoletto" (Vévoda mantovský), 1999 Guiseppe Verdi: „La traviata" (Alfréd), 1992 Giacomo Puccini: „Tosca" (Cavaradossi), 1999 Guiseppe Verdi: „Aida" (Radames), 2000 P. I. Čajkovský: „Jolanta" (René), 2000 Georges Bizet: „Carmen" (Don José), 2000 Giacomo Puccini: „Madama Butterfly" (Pinkerton), 2004 Richard Wagner: „Bludný Holanďan" (Erik), 2005 Giuseppe Verdi: „Trubadúr" (Manrico), 2012 Alexandr P. Borodin: „Kníže Igor" (Vladimír).

Künstler und Künstlerinnen sangen auf der Pilsner Bühne viele hervorragende Rollen – A. Todorowa strahlte in der Titelrolle Donizettis „Lucia di Lammermoor" (1997), W. Tschawdarowa in der Titelrolle Puccinis „Madama Butterfly" (2000), dann als Tatjana in Tschaikowskis „Eugen Onegin" (2002), vor allem aber in den Hauptrollen der tschechischen Opern – in der Titelrolle von Dvořáks „Rusalka" (2000), als Marie in Smetanas „Verkaufte Braut" (2003) und in der Titelrolle in Fibichs „Scharka" (2000). Auch P. Prokopiew sang bis zu seinem vorübergehenden Weggang nach Bratislava auf der Pilsner Bühne glänzende Tenorrollen[3]. Einige bulgarische Sänger, sowohl die Solisten W. Tschawdarowa und P. Prokopiew, als auch die Choristen Nikolinka Prokopiewa und Evgenij Peschakow übersiedelten mit ihren Familien nach Pilsen und integrierten sich ins Pilsner Milieu. Alle beherrschen die tschechische Sprache, in der sie mit tschechischen Kollegen und Freunden kommunizieren. W. Tschawdarowa unterrichtet auch Solo-Gesang auf dem Pilsner Konservatorium.

Ähnlich ist das Schicksal des aus Lemberg stammenden Bassbaritons Jevhen Schokalo, der aus seinem früheren kurzen Engagement am Süd-

Jevhen Šokalo (Attila); Giuseppe Verdi: Attila, 1996. Foto: Marta Kolafová. Zdroj: Archiv DJKT.
Jevhen Schokalo (Attila); Giuseppe Verdi: Attila, 1996. Foto: Marta Kolafová. Quelle: Archiv DJKT.

3 In chronologischer Reihenfolge handelt es sich um die Opern 1997 Pietro Mascagni: „Cavalleria rusticana" (Turridu), 1996 Guiseppe Verdi: „Attila" (Foresto), 1998 Gaetano Donizetti: „Lucia di Lammermoor" (Edgar), 1998 Leoš Janáček: „Katja Kabanowa" (Tichon), 1998 Antonín Dvořák: „Rusalka" (Prinz), 1998 Guiseppe Verdi: „Rigoletto" (Der Herzog von Mantua), 1999 Guiseppe Verdi: „La traviata" (Alfredo), 1992 Giacomo Puccini: „Tosca" (Cavaradossi), 1999 Giuseppe Verdi: „Aida" (Radames), 2000 P. I. Tschaikowski: „Jolanthe" (Graf Vaudemont) , 2000 Georges Bizet: „Carmen" (Don José), 2000 Giacomo Puccini: „Madama Butterfly" (Pinkerton), 2004 Richard Wagner: „Der fliegende Holländer" (Erik), 2005 Giuseppe Verdi: „Il trovatore" (Manrico), 2012 Alexandr P. Borodin: „Der Fürst Igor" (Wladimir).

ších pěvců, omezíme se ve výčtu rolí jen na nejzávažnější.[4] V roce 2002 mu byla udělena Cena Vendelína Budila za celoživotní umělecké mistrovství. V roce 2017 se dostal do širší nominace na cenu Thálie 2016 za roli Banca ve Verdiho „Macbethovi". Vyjma „Braniborů v Čechách" a nedokončené „Violy" nastudoval role svého hlasového oboru ve všech Smetanových operách. J. Šokalo je zároveň i pěvcem vyhledávaným ostatními opernímu scénami v naší republice (ND Praha, Státní opera Praha, Ostrava, Brno), v Německu (Görlitz), Chorvatsku (Zahřeb) a na Slovensku (Košice). Pro své nesporné herecké kvality se uplatňuje i jako herec v epizodních filmových rolích.[5] Také on žije v Plzni, mluví plynně česky, vyučuje na konzervatoři a těší se velkému respektu ze strany svých kolegů a plzeňského publika, kteří ho již přijali „za svého".

4 1996 Guiseppe Verdi: „Atilla" (Atilla), 1998 Leoš Janáček: „Káťa Kabanová" (Dikoj), 1998 Giuseppe Verdi: „Rigoletto" (Sparafucille), 1998 Antonín Dvořák: „Rusalka" (Vodník), 1999 Arrigo Boito: „Mefistofeles" (Mefistofeles), Petr I. Čajkovský: „Jolanta" (René), 2000 Georges Bizet: „Carmen" (Zuniga), 2000 Bedřich Smetana: „Hubička" (Paloucký), 2004 Giacomo Puccini: „Madama Butterfly" (Bonzo), 2002 Camille Saint-Saëns: „Samson a Dalila" (Abimelech), 2002 Petr. I. Čajkovský: „Evžen Oněgin" (Gremin), 2002 Bedřich Smetana: „Prodaná nevěsta" (Kecal), 2004 Richard Wagner: „Bludný Holanďan" (Daland), 2004 Leoš Janáček: „Příhody lišky Bystroušky" (Revírník), 2005 Gaetano Donizetti: „Don Pasquale" (Don Pasquale), 2007 M-. P. Musorgskij: „Boris Godunov" (Car Boris), 2006 Bedřich Smetana: „Dalibor" (Žalářník), 2006 Antonín Dvořák: „Rusalka" (Vodník), 2008 Giuseppe Verdi: „Nabucco" (Zacharias), 2008 Maurice Ravel: „Španělská hodinka" (Don Inigo Gomez), 2008 Bedřich Smetana: „Dvě vdovy" (Mumlal), 2010 Antonín Dvořák: „Jakobín" (správce Filip), Gioacchino Rossini: „Turek v Itálii" (Don Geronio), 2011 Alexandr P. Borodin: „Kníže Igor" (Chán Končak), Gaetano Donizetti: „Nápoj lásky" (Dulcamara), 2012 Bedřich Smetana: „Tajemství" (Bonifác), 2014 Bedřich Smetana: „Prodaná nevěsta" (Kecal), 2014 Giuseppe Verdi: „Aida" (Velekněz), 2015 Bedřich Smetana: „Libuše" (Lutobor), 2015 Nikolaj Rimskij-Korsakov: „Mozart a Salieri" (Salieri), 2015 Giacomo Puccini: „Edgar" (Gualtiero), 2016 Carl Maria Von Weber: „Čarostřelec" (Poustevník), 2016 Giuseppe Verdi: „Macbeth" (Banco), 2016 „Evžen Oněgin" (Gremin), 2017 Giacomo Puccini: „Madama Butterfly" (Bonzo), 2017 Antonín Dvořák: „Rusalka" (Vodník), 2017 Miroslav Kubička: „Jakub Jan Ryba" (Vojenský vysloužilec Úlovec), 2018 Ambrois Thomas: „Hamlet" (Claudius), 2018 Zdeněk Fibich: „Nevěsta messinská" (Diego).

5 Za všechny uveďme televizní seriál „Četnické humoresky" a Svěrákův film „Po strništi bos".

böhmischen Theater in České Budějovice nach Pilsen kam. Auf der Pilsner Bühne wurde er einer der meistbesetzten Sänger, deshalb seien hier nur die wichtigsten seiner Rollen genannt.[4] Im Jahr 2002 wurde ihm der Vendelin Budil-Preis verliehen. 2017 wurde er für den Thalia-Preis 2016 als Banco in Verdis „Macbeth" nominiert. Er studierte alle Rollen seiner Stimme in der Opern Smetanas ein, außer „Die Brandenburger in Böhmen" und der unvollendeten „Viola". J. Schokalo ist auch ein populärer Sänger in der Tschechischen Republik (National Theater Prag, Staatsoper Prag, Ostrava, Brünn), Deutschland (Görlitz), Kroatien (Zagreb) und der Slowakei (Kaschau). Seine unbestrittenen schauspielerischen Qualitäten qualifizieren ihn auch für episodische Filmrollen[5]. Er lebt in Pilsen, spricht fließend tschechisch, unterrichtet auf dem

4 1996 Guiseppe Verdi: „Atilla" (Atilla), 1998 Leoš Janáček: „Katja Kabanowa" (Dikoj), 1998 Giuseppe Verdi: „Rigoletto" (Sparafucille), 1998 Antonín Dvořák „Rusalka" (Wassermann), 1999 Arrigo Boito: „Mefistofeles" (Mefistopheles), P. I. Tschaikowski : „Jolanthe" (René), 2000 Georges Bizet: „Carmen" (Zuniga), 2000 Bedřich Smetana: „Der Kuß" (Paloucky), 2004 Giacomo Puccini: „Madama Butterfly" (Bonzo), 2002 Camille Saint-Saëns: „Samson und Dalile" (Abimelech), 2002 P. I. Tschaikowski „Eugen Onegin" (Gremin), 2002 Bedřich Smetana: „Die verkaufte Braut" (Kecal), 2004 Richard Wagner: „Der fliegende Holländer" (Daland), 2004 Leoš Janáček: „Das schlaue Füchslein" (Revierförster), 2005 Gaetano Donizetti: „Don Pasquale" (Don Pasquale), 2007 M. P. Mussorgski: „Boris Godunow" (Zar Boris), 2006 Bedřich Smetana: „Dalibor" (Der Gefängnisswärter), 2006 Antonín Dvořák: „Rusalka" (Wassermann), 2008 Giuseppe Verdi: „Nabucco" (Zacharias), 2008 Maurice Ravel: „Das spanische Stündchen" (Don Inigo Gomez), 2008 Bedřich Smetana: „Zwei Witwen" (Mumlal), 2010 Antonín Dvořák: „Der Jakobiner" (Der Burggraf Filip), Gioacchino Rossini: „Der Türke in Italien" (Don Geronio), 2011 Alexander P. Borodin: „Der Fürst Igor" (Der Khan Kontschak), Gaetano Donizetti: „Liebestrunk" (Dulcamara), 2012 Bedřich Smetana: „Geheimnis" (Bonifác), 2014 Bedřich Smetana: „Die verkaufte Braut" (Kecal), 2014 Giuseppe Verdi: „Aida" (Oberpriester), 2015 Bedřich Smetana: „Libussa" (Lutobor), 2015 Nikolai Rimski-Korsakow: „Mozart und Salieri" (Salieri), 2015 Giacomo Puccini: „Edgar" (Gualtiero), 2016 Carl Maria Von Weber: „Der Freischütz" (Der Eremit), 2016 Giuseppe Verdi: „Macbeth" (Banco), 2016 „Eugen Onegin" (Gremin), 2017 Giacomo Puccini: „Madama Butterfly" (Bonzo), 2017 Antonín Dvořák: „Rusalka" (Wassermann), 2017 Miroslav Kubička: „Jakub Jan Ryba" (Der Veteran Úlovec), 2018 Ambrois Thomas: „Hamlet" (Claudius), 2018 Zdeněk Fibich: „Die Braut von Messina" (Diego).

5 Zu erwähnen ist die Fernsehserie „Četnické humoresky" und Svěráks Film „Po strništi bos".

V operní tvorbě jsou to zejména opery italských skladatelů, které kladou velké nároky na obsazení prvního tenoristy. Koncem prvního desetiletí nového století dostával v Plzni mnoho příležitostí tenorista mexického původu Rafael Alvarez Nava.[6] Trvale žije se svou rodinou v Praze a hostuje na mnoha českých a evropských scénách. Jeho sedmiletý syn Francisco zřejmě půjde ve šlépějích svého otce.[7]

V několika hlavních rolí v diváci v Plzni slyšeli běloruského tenoristu Valentina Prolata. Po několika pohostinských vystoupeních zde nastudoval roli Vladimíra v Borodinově „Knížeti Igorovi" (2012), dále Hoffmanna v Offenbachových „Hoffmannových povídkách" (2014), Fausta v Gounodově „Faustovi a Markétce" (2014) a Šťáhlava ve Smetanově „Libuši" (2015). Po několika úspěšných pohostinských vystoupeních se Plzni podařilo trvale získat italského tenoristu Paola Lardizzoneho. Původně alternoval s R. Alvarezem, poté, co byl Alvarez zaměstnán uměleckými úkoly na jiných scénách, garantuje italský repertoár především on. K rolím Radama ve Verdiho „Aidě" (2014), Turridu v Mascagniho „Sedláku kavalíru" (2015), Cania v Leoncavallových „Komediantech" (2015) a titulní roli v Pucciniho „Edgarovi" (2015) přibyl téhož roku Macduff ve Verdiho „Macbethovi", Jáson v Cherubiniho „Médee" (2016), Laertes v Thomasově „Hamletovi" (2018) a ve stejném roce Kalaf v Pucciniho „Turandot". Za roli Edgara se v roce 2017 dostal do širší nominace na cenu Thálie 2016. Také Lardizzone pravidelně hostuje na evropských scénách, se svou rodinou se však natrvalo usadil v Plzni. Další z tenoristů Phillip Castagnier je kanadského původu. V Plzni se představil jako Lenský v Čajkovského „Evženu Oněginovi" (2016). Následovala role Prince v Dvořákově „Rusalce" (2017), Jásona v Cherubiniho „Médee" (2017)[8] a Laerta v „Hamletovi" Ambroise Thomase (2018). V současné době pěvec působí v Plzni jako na své domovské scéně. Na jednotlivé role byl v Plzni angažován ruský barytonista Nikolaj Někra-

6 Alvarez účinkoval v následujících operách: 2011 Giuseppe Verdi: „Rigoletto" (Vévoda mantovský), 2012 Alexandr P. Borodin: „Kníže Igor" (Vladimír), 2012 Amilcare Ponchielli: „La Gioconda" (Enzo), 2014 Charles Gounod: „Faust a Markétka" (Faust), 2013 Giacomo Puccini: „Tosca" (Cavaradossi), 2014 Giuseppe Verdi: „Aida" (Radames), 2015 Pietro Mascagni: „Sedlák kavalír" (Turridu), 2015 Ruggiero Leoncavallo: „Komedianti" (Canio) a 2015 Giacomo Puccini: „Edgar" (Edgar).

7 Na plzeňské scéně se představil v dětské roli Jana Úlovce v nové opeře Miroslava Kubičky „Jakub Jan Ryba" (2017).

8 V italské textové verzi.

Pilsner Konservatorium und genießt großen Respekt seitens seiner Kollegen und des Pilsner Publikums, das ihn als einen der „seinen" angenommen hat.

In der Opernwelt stellen vor allem die Opern italienischer Komponisten große Anforderungen an die Besetzung des ersten Tenors. Am Ende des ersten Jahrzehnts des neuen Jahrhunderts bekam der mexikanische Tenor Rafael Alvarez in Pilsen viele künstlerische Möglichkeiten.[6]

Er lebt mit seiner Familie in Prag und gastiert auf mehreren tschechischen und europäischen Bühnen. Sein siebenjähriger Sohn Francisco wird wahrscheinlich in die Fußstapfen seines Vaters treten.[7]

Die Pilsner konnten den weißrussischen Tenor Walentin Prolat in verschiedenen Hauptrollen hören. Nach einigen Gastspielen studierte er hier die Rolle des Wladimir in Borodins „Fürst Igor" (2012) ein, danach die Rollen des Hoffmann in Offenbachs „Hoffmanns Erzählungen" (2014), des Faust in Gounods „Faust" (2014) und des Stjahlaw in Smetanas „Libusa" (2015). Nach einigen Gastspielen gelang es der Direktion, den italienischen Tenor Paolo Lardizzone zu gewinnen. Zunächst alternierte er mit R. Alvarez, nach Alvarez Engagement auf anderen Bühnen er gewährleistete vor allem er das italienische Repertoire. Zu den Rollen des Radames in Verdis „Aida" (2014), des Turridu in Mascagnis „Cavalleria rusticana" (2015), des Canio in Leoncavallos „I Pagliacci" (2015) und der Titelrolle in Puccinis „Edgar" (2015), kam im selben Jahr die Rolle des Macduff in Verdis „Macbeth", des Jason in Cherubinis „Medée" (2016), des Laertes in „Hamlet" von Thomas (2018) und des Kalafs in Puccinis „Turandot". Im Jahre 2017 wurde er für den Thalia-Preis 2016 als Edgar nominiert. Auch Lardizzone gastiert regelmässig auf europäischen Opernbühnen, mit seiner Familie lebt er in Pilsen. Ein weiterer Tenorsänger ist der Kanadier Phillip Castagnier. Dem Pilsner Publikum stellte er sich als Lenski in Tschaikowskis Oper „Eugen Onegin" (2016)

6 Alvarez sang in folgenden Opern: 2011 Giuseppe Verdi: „Rigoletto" (Der Herzog von Mantua), 2012 Alexandr P. Borodin: „Der Fürst Igor" (Wladimir), 2012 Amilcare Ponchielli: „La Gioconda" (Enzo), 2014 Charles Gounod: „Faust" (Faust), 2013 Giacomo Puccini: „Tosca" (Cavaradossi), 2014 Giuseppe Verdi: „Aida" (Radames), 2015 Pietro Mascagni: „Cavalleria rusticana" (Turridu), 2015 Ruggiero Leoncavallo: „I Pagliacci" (Canio) a 2015 Giacommo Puccini: „Edgar" (Edgar).

7 Auf der Pilsner Bühne stellt er sich als Sohn von Ulowetz in der neuen Oper von Miroslav Kubička „Jakub Jan Ryba" vor (2017).

sov[9], a to pro titulní roli v „Knížeti Igorovi“ (2012) a roli Kreónta („Médea“ 2017), estonská sopranistka Katrin Targo jako Taťána v „Evženu Oněginovi“ (2016), pro titulní roli ve stejné inscenaci Kanaďan Sheldon Baxter. Totéž se týká i rakouského barytonisty Thomase Weinhappla, nositele Ceny Thálie 2016, který podobně jako v Ostravě, tak i v Plzni ztvárnil v roce 2018 titulní roli v opeře Hamlet francouzského skladatele Ambroise Thomase. Ve stejné inscenaci zpívala roli Ofélie britská sopranistka Emily Bradley. Obsazení operního ansámblu by nebylo úplné, kdybychom nezmínili i ruského korepetitora Maxima Averkijeva, který zároveň již 20 let vyučuje klavírní hru na plzeňské konzervatoři.

Vzhledem k tomu, že po roce 1990 došlo k nepřetržitému volnému pohybu umělců, v našem výčtu umělců cizího původu jsem se tentokrát soustředila na ty, kteří byli a jsou s Plzní spojeni trvalejšími pracovními úvazky. Tito se snaží hovořit česky, mnohým z nich, kteří v naší republice působí již řadu let, čeština nedělá potíže. V komunikaci probíhající v rámci zkoušek se vedle italské terminologie uplatňuje angličtina. Opery se přednostně uvádějí v originálním znění, což klade vysoké nároky nejen na naše pěvce, ale i pěvce zahraniční, pro něž představují jisté novum zpěvní partie ve slovanských jazycích.

Baletní soubor Divadla Josefa Kajetána Tyla

Je všeobecným pravidlem, že k největší fluktuaci umělců dochází v „kamenných divadlech“ v baletním souboru. Tento jev je podmíněn mnoha faktory, z nichž nelze opomenout věkovou omezenost profesní dráhy a špatné finanční ohodnocení. Choreografie jako originální tvůrčí projev navíc zabraňuje tanečníkovi, aby mohl podobně jako jeho pěvecký kolega pohostinsky vystoupit i na jiných scénách. Ke své domovské scéně je baletní soubor vázán mnoha úkoly. Kromě baletních představení musí totiž odvést povinné penzum představení i v jiných žánrech – opeře, operetě a muzikálu. Na rozdíl od koncertního života a operního provozu mohlo k prolomení internacionalizaci baletu dojít paradoxně až po otevření hranic v 90. letech minulého století.

Podobně jako jiná „kamenná divadla“ v naší republice i Plzeň se tehdy stala přechodnou štací pro mnohé umělce ze zemí bývalého SSSR.

9 Je stálým členem souboru opery v Severočeském divadle v Ústí nad Labem.

vor. Es folgte die Rolle des Prinzen in Dvořáks „Rusalka“(2017), des Jason in Cherubinis „Medée“ (2017)[8] und des Laertes in „Hamlet“ von Ambrois Thomas (2018). Zurzeit hat er in Pilsen ein festes Engagement. Für die Titelrollen in Borodins „Fürst Igor“ (2012) und Kreon („Medée“ 2017) wurde in Pilsen der russische Baritonist Nikolai Nekrasow[9] engagiert, die estnische Sopranistin Katrin Targo wurde als Tatjana in „Eugen Onegin“ (2016) engagiert und für die Titelrolle in derselben Inszenierung der Kanadier Sheldon Baxter. Dasselbe trifft für den österreichischen Baritonisten Thomas Weinhappel, Thalia-Preis-Träger von 2016, zu, der sowohl in Ostrau als auch in Pilsen die Titelrolle in der Oper von Ambroise Thomas sang. In derselben Inszenierung sang die britische Sopranistin Emily Bradley die Rolle von Ofelia. Die Besetzung des Opernensembles wäre nicht vollständig, wenn wir nicht auch den russischen Korrepetitor Maxim Averkijew erwähnen würden, der seit 20 Jahren am Konservatorium in Pilsen Klavier unterrichtet.

Da es nach 1990 zu einer kontinuierlichen Bewegung der Künstler kam, konzentriere ich mich hier auf Künstler, die durch längere Verträge an Pilsen gebunden sind. Sie bemühen sich tschechisch zu sprechen, da sie schon seit vielen Jahren in Pilsen leben, macht die Sprache keine Schwierigkeiten.

Für die Verständigung im Rahmen der Proben kommt auch Englisch zur Anwendung. Die Opern werden vor allem in ihrer originalen Version aufgeführt, was hohe Ansprüche nicht nur an unsere, sondern auch an die in slawischer Sprache singenden Sänger stellt.

Das Balettensemble des J. K. Tyl-Theaters

Die größte Fluktuation gibt es allgemein in den „steinernen Theatern“ im Balettensemble. Die Altersgrenze und die schlechte Entlohnung der Künstler sind nur einige Fakten, die diese Entwicklung beeinflussen. Die Choreographie als individueller schöpferischer Ausdruck hindert die Tänzer daran, ähnlich wie ihre Sänger-Kollegen, bei anderen Ensembles zu gastieren. An ihrer Heimatbühne haben die Tänzer viele verschiedene Aufgaben. Außer den Balletvorstellungen müssen sie ein Pflichtprogramm in anderen Gattungen wie Oper, Operette und Musical erfüllen. Im Gegensatz zum Konzert- und Opernbetrieb kam es para-

8 In der italienischen Textversion.

9 Jetzt ist er Mitglied des Opernensembles im Nordböhmischen Theater in Aussig.

V letech 1995-1998 zde působili ruští tanečníci Natalija a Dmitrij Puchlovští, jedinou sezónu 1999-2000 jejich krajan Konstantin Soldatěnkov. Z dlouholetého angažmá ukrajinské tanečnice Oleny Papky v letech 1995-2006 připomeňme její dvojroli Odetty a Odilie v Čajkovského „Labutím jezeře" (2002). Ve stejné době v letech 1997- 2004 v Plzni působil Ukrajinec Olexandr Kisil, který se nesmazatelně zapsal rolí Marcela v tanečním muzikálu „Vrabčák z předměstí" (2000) a Armanda Daumonta v „Dámě z kaméliemi" (2001). Z dalších ukrajinských tanečníků připomeňme Igora Dobrovolského (1996-1998), Jevgenije Kostjuka (1998-2000), Julii Ševčenko (1996-1998) a Natálii Šegliuk (2012-2016). Pět sezón v letech 2004-2008 se v Plzni zdržel tanečník z Kazachstánu Viktor Gutov. Z jeho tanečních kreací připomeňme Myšího krále v Čajkovského „Louskáčku" (2004) a Radúze ve stejnojmenném v baletu Radúz a Mahulena na hudbu Josefa Suka (2006). Nezapomenutelný byl jeho Macbeth ve stejnojmenné baletní inscenaci v choreografii Libora Vaculíka na hudbu Verdiho opery (2005). Za tuto roli byl v roce 2005 nominován na cenu Thálie. Jedinou sezónu v Plzni setrval moldavský tanečník Sergej Gherciu (2008-2009).

V první dekádě nového tisíciletí se na plzeňské scéně v baletním sboru objevují tanečníci z jiných evropských zemí – z Itálie Roberta Meschiari (2000-2002) a Cristiana Casadio (2001-2002), z Německa Oliver Essigmann (2004-2005) a Sandra Schönwetter (2007-2007), v druhé dekádě tanečníci z Anglie Jules Davis-Hinds (2015-2017), Archie Sladen (2015-2016) v roce 2015 Corin Cox a o rok později Joshua Lee, z nichž oba naposled jmenovaní setrvávají v Plzni dodnes. Pět let v Plzni působila Francouzka Colombe Hays (2011-2016), kterou si plzeňští diváci pamatují především jako Popelku v Prokofjevově stejnojmenném baletu (2013). O roku 2013 zůstává Plzni věrný Polák Grzegorz Mołoniewicz, který dostal sólovou příležitost v roli prince Siegfrieda v Čajkovského „Labutím jezeře" (2016), od roku 2014 pak Němec Geronymo Fuhrmann.

Další skupinu tvoří tanečníci z dálného východu – Japonci Eri Taguschi (2008-2010), Misaki Mochizuki (2007-2011), z nichž Mami Hagihara působící v Plzni od roku 2016 se představila i v sólových partiích, v např. v dvojroli Odetty a Odylie v Čajkovského „Labutím jezeře" (2016). Z Jižní Koreji pocházejí tanečníci Donguk Kim a Hyejun Park. Oba do Plzně přišli v roce 2016. H. Park mohli plzeňští diváci vidět i v sólové roli jako Manon ve stejnojmenném baletu na hudbu Alexandra Konstantinoviče Glazunova (2017).

doxerweise erst nach der Öffnung der Grenzen in den 90. Jahren zu einer Internationalisierung des Balletts.

Ähnlich wie in den anderen „steinernen Theatern" wurde auch Pilsen eine Übergangstation für einige Künstler aus der ehemaligen Sowjetunion. Die russischen Tänzer Natalia und Dmitri Puchlowskis verbrachten hier die Jahre 1995-1998, ihr Landsmann Konstantin Soldatenkow verbrachte hier die Saison 1999-2000. Ein Höhepunkt des längeren Engagements der ukrainischen Tänzerin Olena Papka in Jahren 1995-2006 war ihre Doppelrolle als Odetta-Odilia in Tschaikowskis „Schwanensee" (2002). In derselben Zeit waren von 1997- 2004 in Pilsen der Ukrainer Olexandr Kisil, der unvergessliche Marcel im Musical „Der Spatz aus der Vorstadt" (2000) und Armand Daumont im Ballett „Kameliendame" tätig (2001). Andere ukrainische Tänzer, die erwähnt werden sollten, sind Igor Dobrowolski (1996-1998), Jewgeni Kostjuk (1998-2000), Julia Schewtschenko (1996-1998) und Natalia Schegliuk (2012-2016). Von 2004-2008 wirkte Viktor Gutow, ein Tänzer aus Kasachstan, in Pilsen. Von seinen Kreationen seien der Mauskönig in Tschaikowskis „Nußknacker" (2004) und Raduz im Balett „Raduz und Mahulena" mit der Musik von Josef Suk (2006) erwähnt. Einen unvergesslichen Eindruck hinterließ er als Macbeth in der gleichnamigen Inszenierung von Vaculíks Choreographie nach der Musik Verdis (2005). Diese Rolle brachte ihm eine Nominierung für den Thalia-Preis 2005 ein. Sergej Gherciu, ein Tänzer aus Moldawien, verbrachte eine Saison in Pilsen (2008-2009).

Im ersten Jahrzehnt des neuen Jahrtausends traten auf der Pilsner Bühne Tänzer aus anderen europäischen Ländern auf – Robert Meschiari (2000-2002) und Cristiana Casadio (2001-2002) aus Italien, Oliver Essigmann (2004-2005) und Sandra Schönwetter aus Deutschland (2007-2007), in der zweiten Jahrzehnt die englischen Tänzer Jules Davis-Hinds (2015-2017), Archie Sladen (2015-2016), 2015 Corin Cox und ein Jahr später Joshua Lee, die Letzteren leben noch heute in Pilsen. Von 2011-2016 war die Französin Colombe Hays in Pilsen tätig, die Pilsner Zuschauer konnten sie als Aschenputtel im gleichnamigen Ballett von Prokofjew bewundern (2013). Seit 2013 wirkt auch der Pole Grzegorz Mołoniewicz, der als Prinz in Tschaikowskis „Schwanensee" eine große Chance bekam, in Pilsen (2016). Seit 2014 ist hier der Deutsche Geronymo Fuhrmann tätig.

Eine weitere Gruppe stellen die Tänzer aus dem Fernen Osten dar – die Japaner Eri Taguschi (2008-2010), Misaki Mochizuki (2007-2011) und

Nejnovějšími členy baletního souboru se roku 2017 stal Francouz Gaëtan Pires a Italové Carolina Cortesi a Vittorio Borio. C. Cortesi rovněž ztvárnila roli Manon v alternaci se svojí korejskou kolegyní.

* * *

K neustálé migraci umělců, kteří museli v touze po dobrém uplatnění překračovat hranice, docházelo s jistými vnucenými přestávkami odjakživa. Zatímco v poválečném vývoji se západní Evropa mohla k této praxi brzy vrátit, rok 1948 u nás v tomto směru nastolil jiná pravidla. Byla schvalována angažmá pouze v socialistických zemích, ve skutečnosti však k nim docházelo zcela výjimečně, neboť i tyto státy preferovaly především domácí umělce. K jediné výměně zkušeností docházelo pouze prostřednictvím pohostinských vystoupení. Během čtvrtstoletí svobodného vývoje došlo v kulturním životě Plzně k mnoha podstatným změnám, nicméně základní síť kulturních institucí se po mnoha peripetiích podařilo zachovat. Připomeňme především boj o existenci symfonického orchestru a snahu zachovat čtyřsouborové divadlo, které působí jako příspěvková organizace města. V uměleckých žánrech, v nichž nevévodí slovo, je pestré etnické složení v současné Plzni samozřejmostí. Hlavní motivací umělců je opět touha uplatnit se ve studovaném oboru a odevzdat na oltář umění všechny své síly, což u většiny z nich často převyšuje nad ekonomickým faktorem. Příchozí umělci často vycházejí z jiné interpretační tradice a svými výkony vnášejí do pojetí studovaných děl jiné náhledy. Společný tvůrčí proces zahrnuje všechny oblasti každodennosti. Záleží na uměleckých šéfech souborů, aby mezi umělci sladili jejich rozdílné pracovní návyky, aby uvedli do souladu partnerskou spolupráci mnoha rozdílných osobností a ovlivnili jejich způsob vnímáním domácího (plzeňského) publika. V tomto intenzivním procesu probíhá mezi domácími a příchozími umělci oboustranná výměna. Plzeňští posluchači se tak ve výsledku stávají přímými svědky zajímavých kulturních událostí. Sledují je bedlivě, neboť si jsou dobře vědomi toho, že divadlo a živá hudba zůstává ničím nenahraditelnou zkušeností a hodnotou.

Zkratky:

ČR – Česká republika
NDR – Německá demokratická republika
PRO – Plzeňský rozhlasový orchestr
SRN – Spolková republika Německo
SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

die seit 2016 in Pilsen lebende Mami Hagihara, die sich dem Publikum in der Doppelrolle Odette-Odilie vorstellte (2016). Aus Südkorea stammen die Tänzer Donguk Kim und Hyejun Park. Beide kamen 2016 nach Pilsen. H. Park konnten die Pilsner Zuschauer als Manon im gleichnamigen Balett mit der Musik von Alexander Konstantinowitsch Glazunow sehen (2017).

Die neuesten Mitglieder des Pilsner Balettensembles sind der Franzose Gaëtan Pires und die Italiener Carolina Cortesi sowie Vittorio Borio. C. Cortesi tanzte ebenso wie Hyejun Park die Rolle des Manon.

* * *

Zur ständigen Migration von Künstlern, die – motiviert vom Wunsch nach guter Bezahlung – gezwungen wurden, die Grenzen zu überschreiten, kam es mit einigen Zwangspausen seit jeher. Während Westeuropa in der Lage war, zu dieser Praxis in der Nachkriegsentwicklung zurückzukehren, wurden 1948 in unserem Land in dieser Hinsicht andere Regeln eingeführt. Ein Engagement wurde nur in sozialistischen Ländern genehmigt, aber auch sie waren in der Tat ziemlich außergewöhnlich, da diese Länder vor allem einheimische Künstler bevorzugten. Zum Austausch kam es nur bei Gastspielen. Im Laufe eines Vierteljahrhunderts freier Entwicklung kam es im Pilsner Kulturleben zu wesentlichen Veränderungen, das grundlegende Netzwerk kultureller Institutionen blieb jedoch nach vielen Peripetien erhalten. Zu erwähnen ist der Kampf um die Existenz des Symphonieorchesters und das Bemühen, das Theater mit den vier Ensembles, eine Organisation, die von der Stadt gefördert wird, zu bewahren. In den künstlerischen Genres, in denen das Wort nicht vorherrscht, ist die bunte ethnische Zusammenstellung im gegenwärtigen Pilsen selbstverständlich. Die leitende Motivation der Künstler ist der Wunsch, sich in ihrem Fach zur Geltung zu bringen und die ganze Kraft der Kunst zu widmen, was bei den meisten wichtiger ist als der ökonomische Faktor. Auswärtige Künstler kommen oft aus einer anderen Interpretationstradition und mit ihren Leistungen bringen sie unterschiedliche Einsichten in die Konzeption der einstudierten Werke. Der gemeinsame kreative Prozess umfasst alle Bereiche des täglichen Lebens. Es liegt an den künstlerischen Chefs der Ensembles, die unterschiedlichen Arbeitsgewohnheiten der Künstler in Einklang zu bringen, die Zusammenarbeit vieler verschiedener Persönlichkeiten zu harmonisieren und ihre Wahrnehmung des heimischen (Pilsner) Publikums zu beeinflussen.

Plamen Prokopiev (Vévoda mantovský); Giuseppe Verdi: Rigoletto, 1998. Foto: Marta Kolafová. Zdroj: Archiv DJKT.
Plamen Prokopiew (Der Herzog von Mantua); Giuseppe Verdi: Rigoletto, 1998. Foto: Marta Kolafová. Quelle: Archiv DJKT.

Plamen Prokopiev (Pinkerton), Valentina Čavdarová Čo-Čo-San); Puccini: Madama Butterfly, 2000. Foto: Marta Kolafová. Zdroj: Archiv DJKT.
Plamen Prokopiew (Pinkerton), Walentina Tschawdarowa Cio-Cio-San); Puccini: Madama Butterfly, 2000. Foto: Marta Kolafová. Quelle: Archiv DJKT.

In diesem intensiven Prozess findet ein wechselseitiger Austausch zwischen einheimischen und zugereisten Künstlern statt. Die Pilsner Zuhörer werden so zu unmittelbaren Zeugen interessanter kultureller Ereignisse. Sie verfolgen sie mit großer Aufmerksamkeit, denn sie sind sich bewusst, dass Theater und Live-Musik eine bleibende Erfahrung und einen unersetzbaren Wert darstellen.

Abkürzungen:

BRD – Bundesrepublik Deutschlands
DDR – Deutsche Demokratische Republik
PRO – Pilsner Rundfunkorchester

Jevhen Šokalo (Chán Končak); Alexandr Porfirjevič Borodin: Kníže Igor, 2011. Foto: Marta Kolafová. Zdroj: Archiv DJKT.
Jevhen Schokalo (Khan Kontschak); Alexander Porfirjewitsch Borodin: Der Fürst Igor, 2011. Foto: Marta Kolafová. Quelle: Archiv DJKT.

Paolo Lardizzone (Kalaf), Giacomo Puccini: Turandot, 2018. Foto: Martina Root. Zdroj: Archiv DJKT.
Paolo Lardizzone (Kalaf), Giacomo Puccini: Turandot, 2018. Foto: Martina Root. Quelle: Archiv DJKT.

Philippe Castagnier (Princ); Antonín Dvořák: Rusalka, 2017. Foto: Martina Root. Zdroj: Archiv DJKT.
Philippe Castagnier (Prinz); Antonín Dvořák: Rusalka, 2017. Foto: Martina Root. Quelle: Archiv DJKT.

Ivana Veberová (Antonie), Valentin Prolat (Hoffmann); Jacques Offenbach: Hoffmanovy povídky, 2014. Foto: Pavel Křivánek. Zdroj: Archiv DJKT.
Ivana Veberová (Antonia), Valentin Prolat (Hoffmann); Jacques Offenbach: Hoffmanns Erzählungen, 2014. Foto: Pavel Křivánek. Quelle: Archiv DJKT.

Thomas Weinhappel (Hamlet); Ambroise Thomas: Hamlet, 2018. Foto: Martina Root. Zdroj: Archiv DJKT.
Thomas Weinhappel (Hamlet); Ambroise Thomas: Hamlet, 2018. Foto: Martina Root. Quelle: Archiv DJKT.

Katrin Targo (Taťána), Sheldon Baxter (Oněgin); Petr Iljič Čajkovskij (Evžen Oněgin), 2016. Foto: Pavel Křivánek. Zdroj: Archiv DJKT.
Katrin Targo (Tatjana), Sheldon Baxter (Onegin); Piotr Iljitsch Tschaikowski (Evžen Onegin), 2016. Foto: Pavel Křivánek. Quelle: Archiv DJKT.

Rafael Alvarez Nava (Vladimír); Alexander Porfirjevič Borodin: Kníže Igor, 2011. Foto: Marta Kolafová. Zdroj: Archiv DJKT.
Rafael Alvarez Nava (Wladimir); Alexander Porfirjewitsch Borodin: Der Fürst Igor, 2011. Foto: Marta Kolafová. Quelle: Archiv DJKT.

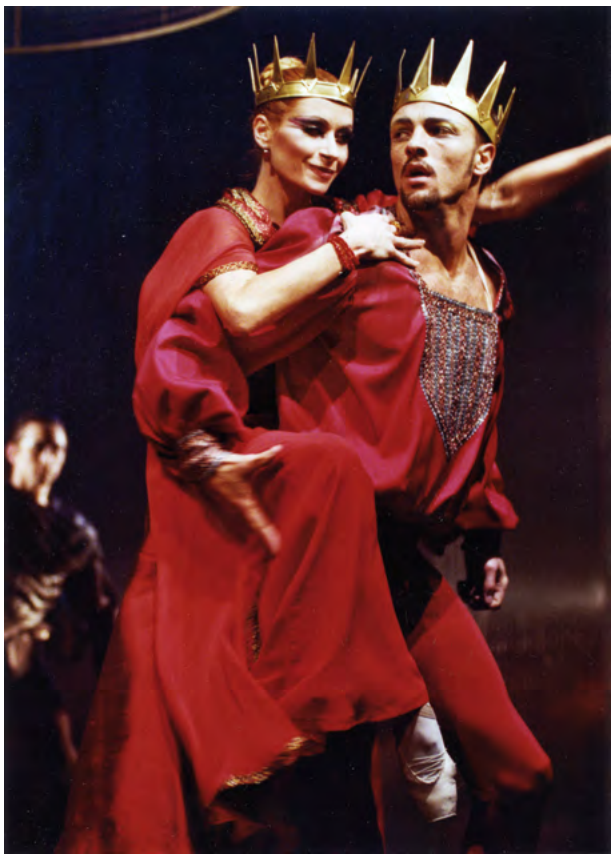

Viktor Gutov (Macbeth); Giuseppe Verdi: Macbeth, 2005. Foto: Marta Kolafová. Zdroj: Archiv DJKT.
Viktor Gutow (Macbeth); Giuseppe Verdi: Macbeth, 2005. Foto: Marta Kolafová. Quelle: Archiv DJKT.

Gaëtan Pires (Prokurista); Hauschka aj.: Proměna, 2018. Foto: Martina Root. Zdroj: Archiv DJKT.
Gaëtan Pires (Der Prokurist); Hauschka aj.: Die Verwandlung, 2018. Foto: Martina Root. Quelle: Archiv DJKT.

Colombe Hays (Popelka); Sergej Prokofjev: Popelka, 2013. Foto Pavel Křivánek. Zdroj: Archiv DJKT.
Colombe Hays (Aschenputtel); Sergei Prokofiew: Popelka, 2013. Foto Pavel Křivánek,. Quelle: Archiv DJKT.

Misaki Mochizuki (Děvče); Petr Wajsar: Maryša, 2009. Foto: Pavel Křivánek. Zdroj: Archiv DJKT.
Misaki Mochizuki (Das Mädchen); Petr Wajsar: Marischa, 2009. Foto: Pavel Křivánek. Quelle: Archiv DJKT.

Mami Hagihara (Odetta); Petr Iljič Čajkovskij: Labutí jezero, 2016, Foto: Martina Root. Zdroj: Archiv DJKT.
Mami Hagihara (Odetta); Piotr Iljitsch Tschaikowski: Labutí jezero, 2016. Foto: Martina Root.
Quelle: Archiv DJKT.

Plzeň americká: perspektiva historie a paměti

Následující text se zaměřuje na město Plzeň a události po roce 1945. Rok 1945 byl pro město významným historickým zlomem. Do této doby v Plzni žilo velké množství příslušníků německé národnosti. Po osvobození západních Čech od německé nadvlády a skončení druhé světové války došlo po příchodu amerických vojsk k výrazné změně. Přítomnost Američanů a jejich podíl na ukončení války měl výrazný vliv na atmosféru města a zanechal v paměti obyvatel mentální stopu, která je v Plzni patrná dodnes. Tuto stopu je možné vysledovat v podobě symbolických míst a událostí vztahujících se k USA a americké armádě, kterých je v Plzni a okolí velké množství, ať už se jedná o oslavování americké armády, pomníky připomínající osvobození či současné symboly odkazující k USA. Právě kolektivní paměť má vliv na vytváření symbolických míst, která odkazují k minulým, ale také současným významným událostem spojeným s městem Plzeň a jeho vztahem k Americe.

Téma paměti je často využívaným konceptem sociálních věd. Období 20. století s sebou přineslo nový pohled na minulost, neboť docházelo k významným politickým změnám. Změny vládnoucích režimů byly vždy provázeny definováním toho, co má být zapomenuto, nebo naopak toho, na co má být vzpomínáno (Pfeiferová–Šubrt 2010: 10, 15). Kolektivní paměť se tak stala nástrojem mocenské manipulace, neboť v každé době se objevují snahy o vlastní interpretaci minulosti v souvislosti se zájmy vládnoucích režimů (Lehnerová 2017: 32).

K výrazným snahám o ovlivňování a přetváření kolektivní paměti docházelo jak v Plzni, tak v celých západních Čechách. Nejrůznější interpretační strategie se uplatňovaly především v souvislosti s osvobozením této části republiky po druhé světové válce. Události konce války byly záměrně zamlčovány či překrucovány, podobně manipulativně bylo nakládáno i se vzpomínkovými akty, jež měly události připomínat.

Informace k tématu osvobození, jakož i k vývoji a průběhu vzpomínkových aktů jsem získala z odborné literatury a archivních zdrojů (měst-

Das amerikanische Pilsen: Eine Perspektive der Geschichte und der Erinnerung

Der folgende Text konzentriert sich auf die Stadt Pilsen und die Ereignisse nach dem Jahr 1945. Dieses Jahr stellt für die Stadt einen bedeutsamen historischen Bruch dar. Bis zu dieser Zeit lebten viele Deutsche in Pilsen. Nach der Befreiung Westböhmens durch die Amerikanische Armee und nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges kam es nach dem Einmarsch der US-Truppen zu bedeutenden Veränderungen. Die Anwesenheit der Amerikaner und ihr Anteil an der Beendigung des Krieges hatte großen Einfluss auf die Atmosphäre der Stadt und hinterließ in der Erinnerung der Bevölkerung tiefe Spuren, die bis heute wirksam sind. Diese Spuren lassen sich an symbolischen Orten und bei Ereignissen finden, die mit den USA und der amerikanischen Armee zu tun haben. Es gibt davon in Pilsen eine ganze Reihe, sei es die Feier der US-Armee, Denkmäler, die an die Befreiung erinnern oder zeitgenössische Symbole, mit Bezug auf die USA. Es ist das kollektive Gedächtnis, das sich auf die Schaffung symbolischer Orte auswirkt, die sich auf die Vergangenheit, aber auch auf bedeutende Ereignisse der Gegenwartim Zusammenhang mit der Stadt Pilsen und ihrer Beziehung zu Amerika beziehen. Das Thema Erinnerung ist ein oft verwendetes Konzept der Sozialwissenschaften. Das 20. Jh. brachte eine neue Sicht auf die Vergangenheit, denn es kam zu wesentlchen politischen Änderungen. Der Wechsel der herrschenden Regime war immer begleitet von einer Definition dessen, was vergessen und umgekehrt was erinnert werden sollte. (Pfeiferová–Šubrt 2010: 10, 15). Das kollektive Gedächtnis ist so zu einem Werkzeug der Machtmanipulation geworden, weil jede Zeit versucht, die Vergangenheit im Interesse der herrschenden Regime zu interpretieren. (Lehnerová 2017: 32).

Sowohl in Pilsen als auch in ganz Westböhmen gab es intensive Bemühungen, das kollektive Gedächtnis zu verändern. Vor allem im Zusammenhang mit der Befreiung dieses Teils der Republik wurden nach dem Zweiten Weltkrieg verschiedenste Interpretationstrategien geltend gemacht. Die Ereignisse des Kriegsendes wurden

ských kronik, dobového tisku, literatury zaměřené na téma druhé světové války a osvobození). Dalším zdrojem informací (zejména k současnému dění) byl současný denní tisk a internetové články (například oficiální internetové stránky města Plzně). Významným zdrojem jsou vzpomínky pamětníků, jež jsem získala metodou narativních rozhovorů, které jsem uskutečnila v období let 2015–2016. Další metodou získávání dat bylo nezúčastněné pozorování (Hendl 2005: 201), které jsem uplatnila v průběhu let 2014–2017, při zkoumání symbolicky významných událostí spojených s oslavami konce druhé světové války v Plzni, v jejím bezprostředním okolí i v dalších lokalitách západních Čech (Slavnosti svobody, Den veteránů). Při této příležitosti jsem průběžně pořizovala obrazový materiál.

Osvobození západních Čech

Osvobozování Evropy západními spojeneckými vojsky Ameriky, Velké Británie a Kanady bylo zahájeno 6. června 1944 operací Overlord. Na začátku této invaze, označované jako Den D, došlo k vylodění spojeneckých vojsk v Normandii. Americká 4. a 1. pěší divize se vylodila na plážích Utah a Omaha, britským pěším divizím patřily pláže Gold a Sword a cílem kanadské pěší divize byla pláž Juno. Vylodění doprovázely parašutistické výsadky. Ještě týž den se Spojencům podařilo zabezpečit pobřeží a proniknout do vnitrozemí (Brownstone–Franck 1999: 444; Shaw 2004: 145–146).

Vylodění v Normandii je považováno za největší vyloďovací operaci v dějinách lidstva. Spojenecká vojska mohla začít s osvobozováním Evropy od nacistické nadvlády. S postupem vojsk byly osvobozovány jednotlivé evropské země (Frankenberger 1996: 27–28; Shaw 2004: 152–153). Postupně došlo k osvobození Francie, proražení německé obrany v Holandsku (Brownstone–Franck 1999: 444; Shaw 2004: 153–155, 157) a po střetu s německou armádou v Belgii v hornatém výběžku Ardeny k obsazení Německa (Hart 2000: 680, 681). Mezitím vojska Rudé armády, která v Evropě také operovala, obsadila Berlín (Hofman et al. 2009: 231–233). Na začátku května již měli Spojenci pod svou kontrolou celé jižní Německo a Horní Rakousy. Množství německých měst se vzdalo dříve, než došlo k vojenským střetům (Hofman et al. 2009: 234–235). V této době již bylo jasné, že Německo válku prohrálo a bude nuceno kapitulovat. Protokol o bezpodmínečné kapitulaci všech německých vojsk na všech frontách byl podepsán 7. května v Remeši (Hofman et al. 2009: 237–238; Shaw 2004: 178, 182).

absichtlich verschwiegen oder verzerrt und mit Gedenkfeiern, die an die Ereignisse erinnern sollten, ähnlich manipulativ aufgeladen.

Die Informationen zum Thema Befreiung sowie zu Entwicklung und Durchführung der Gedenkfeiern sind der Fachliteratur und Archivquellen (Stadtchroniken, Zeitungen, Fachliteratur zum Thema Kieg und Befreiung) entnommen. Weiteres Quellenmaterial (vor allem zum zeitgenössischen Geschehen) sind zeitgenössische Zeitungen und Internetseiten, z. B. die ofiziellen Web-Seiten der Stadt Pilsen). Bedeutsames Quellenmaterial sind auch Narrativinterviews, die von 2015–2016 durchgeführt wurden und mit deren Methode Erinnerungen von Zeitzeugen gewonnen wurden. Eine weitere Methode der Datenerfassung war die nicht-partizipative Beobachtung (Hendl 2005: 201), die ich in den Jahren 2014-2017 bei der Erforschung symbolisch bedeutsamer Ereignisse im Zusammenhang mit den Feierlichkeiten zum Ende des Zweiten Weltkriegs in Pilsen, in der unmittelbaren Umgebung, und an anderen Orten Westböhmens anwendete (Tag der Befreiung, Tag der Veteranen). Bei dieser Gelegenheit machte ich fortlaufend Bildmaterial.

Die Befreiung Westböhmens

Die Befreiung Europas durch die westlichen alliierten Truppen von Amerika, dem Vereinigten Königreich und Kanada wurde am 6. Juni 1944 mit der Operation Overlord eingeleitet. Zu Beginn dieser Invasion, bekannt als D-Day, landeten alliierte Truppen in der Normandie. Die 4. und 1. Infanteriedivision der USA landeten an den Stränden von Utah und Omaha, der britischen Infanteriedivision gehörten die Strände Gold und Sword, und das Ziel der kanadischen Infanteriedivision war Juno Beach. Die Landungsmanöver wurden von Fallschirmspringern begleitet. Bereits am selben Tag gelang es den Alliierten, die Küste zu sichern und ins Landesinnere vorzudringen (Brownstone-Franck 1999: 444; Shaw 2004: 145-146)

Die Landung in der Normandie gilt als die größte Landung in der Geschichte der Menschheit. Die Allierten konnten mit der Befreiung Europas von der Naziherrschaft beginnen. Mit dem Vorrücken der Truppen wurden die einzelnen europäischen Länder befreit. (Frankenberger 1996: 27–28; Shaw 2004: 152–153). Nach und nach wurde Frankreich befreit, die deutsche Verteidigungslinien in den Niederlanden wurden durchbrochen (Brownstone–Franck 1999: 444; Shaw 2004: 153–155, 157) und nach dem Zusammenstoß mit

První americké jednotky překročily hranice předválečného Československa 18. dubna 1945. Jednotka Task Force, která byla součástí 90. pěší divize, vstoupila na naše území v oblasti Trojmezí. Následně byly vyslány další skupiny, které se dostaly až k městečku Hranice, kde po útoku Američanů Němci kapitulovali, a toto město se stalo prvním městem obsazeným v Čechách americkou armádou (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 108–109; Jílek 1996: 66; Roučka 2005). Na přístupových cestách se Američané setkali pouze s menším odporem. Následně byla osvobozena města Aš a Cheb (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 109; Roučka 2005). Na západočeská města byly podnikány nálety už od začátku dubna, hloubkoví letci útočili především na nádraží (Roučka 2005). 3. armáda pod vedením generála Eisenhowera postoupila k demarkační linii na spojnici měst Karlovy Vary – Plzeň – České Budějovice (Hofman et al. 2009: 244). Americké jednotky se dále přesunuly do oblasti Domažlicka a Klatovska. Železniční stanice a kolony ustupujících německých jednotek byly cílem hloubkových letců, po jejichž náletech zdejší města kapitulovala (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 175–176; Roučka 2005). Následně Američané pokračovali přes Přeštice a Dobřany, které byly osvobozeny bez boje, směrem na Plzeň (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 183–184; Roučka 2005).

Plzeň, největší město západních Čech, byla během války již cílem častých náletů, k největšímu z nich došlo 25. dubna. Terčem jednotek 8. Air Force se stala plzeňská Škodovka a vojenské letiště Bory. Během války se zde vyráběla protiletadlová děla (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 110–111; Foud–Krátký–Vladař 1997: 92). „Plzeňská zbrojovka Škoda", stálo v rozkazu velitelství 8. Air Force z 25. dubna k útoku na Plzeň, „v obsazeném Československu je poslední velkou zbrojovkou, kterou dosud nacisté drží. Vyrábí všechny typy děl a munice, tanky, obrněné vozy a velké množství lehkého a těžkého strojírenství. Je nejdůležitější pro německé válečné úsilí a je známo, že dodává zařízení a munici přímo frontovým jednotkám." (Foud–Krátký–Vladař 1997: 92). Americké velení při útoku použilo téměř 300 bombardérů shazujících bomby všeobecného použití a bomby zápalné. Několik hodin před náletem byl plánovaný útok ohlášen rádiem BBC. Výstraha se mezi zaměstnanci rychle rozšířila. Byl vyhlášen poplach a obyvatelé se schovali do krytů. Díky tomu bylo zabráněno velkým ztrátám na životech a v továrně zahynulo pouze šest lidí. Němci na útok odpověděli protiletadlovými granáty. Během útoku bylo zničeno kolem 70 % zařízení a staveb (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 110; Foud, Krátký, Vladař 1997: 92–93).

der deutschen Armee in Belgien in den Ardennen wurde Deutschland besetzt (Hart 2000: 680, 681). Inzwischen waren in Europa auch die Truppen der Roten Armee eingedrungen, die Berlin besetzt hatten (Hofman et al. 2009: 231–233). Anfang Mai war Süddeutschland und Oberösterreich unter der Kontrolle der Allierten. Viele deutsche Städte ergaben sich vorzeitig, um militärische Konflikte zu vermeiden (Hofman et al. 2009: 234–235). Zu diesem Zeitpunkt war schon klar, dass Deutschland den Krieg verloren hatte und zur Kapitulation gezwungen war. Das Protokoll über die bedingungslose Kapitulation aller deutschen Truppen wurde am 7. Mai in Reims unterschrieben (Hofman et al. 2009: 237–238; Shaw 2004: 178, 182).

Die ersten amerikanischen Militäreinheiten überschritten die Grenze zur Vorkriegstschechoslowakei am 18. April. Die Einheit Task Force, die Teil der 90. Infanteriedivision war, betrat unser Gebiet im Länderdreieck. Es wurden dann weitere Gruppen geschickt, die bis zum Städtchen Roßbach (Hranice) gelangten, wo die Deutschen nach einem amerikanischen Angriff kapitulierten. Diese Stadt wurde auf unserem Gebiet als erste von den Amerikanern befreit (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 108–109; Jílek 1996: 66; Roučka 2005). Auf den Zufahrtswegen trafen die Amerikaner nur auf geringen Widerstand. Nachfolgend wurden Asch und Eger befreit (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 109; Roučka 2005). Schon seit Anfang April wurden auf westböhmische Städte Luftangriffe geflogen, die Tiefflieger griffen vor allem Bahnhöfe an. (Roučka 2005). Die 3. Armee unter der Leitung von General Eisenhower rückte bis an die Demarkationslinie an der Kreuzung Karlsbad - Pilsen – Böhmisch Budweis vor (Hofman et al., 2009: 244). Die US-Truppen drangen bis in das Gebiet von Taus und Klattau vor. Die Bahnhöfe und Kolonnen der sich zurückziehenden deutschen Truppen wurden zum Ziel von Tiefenfliegern, nach deren Angriffen die hiesigen Städte kapitulierten (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 175–176; Roučka 2005). Die Amerikaner bewegten sich dann über Prestitz und Wiesengrund, die kampflos befreit wurden, in Richtung Pilsen (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 183–184; Roučka 2005).

Pilsen, die größte Stadt Westböhmens, war das Ziel häufiger Luftangriffe. Der größte von ihnen fand am 25. April statt. Die Zielscheibe der Air Force Einheiten waren das Škoda Werk und der Militärflughafen Bory. Während des Krieges wurden hier Flugabwehrkanonen hergestellt (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 110–111; Foud–Krátký–Vladař 1997: 92). „Die Pilsner Waffenfabrik Škoda", so stand im Befehl des 8. Luftwaffenhauptquartiers

V prvních dnech měsíce května shazovala americká letadla nad Plzní a celými západními Čechami letáky popisující postup spojeneckých vojsk. Letáky byly nejprve v angličtině, následovaly však další, v češtině, obsahující hesla „Do zbraně!" a „ČSR již bude osvobozeno" (Pecka 1995: 36). Od konce dubna již byla doprava na komunikacích omezena, pohybovala se zde jen německá vojenská auta, většina lidí už téměř nepracovala. V polovině dubna vznikl v Plzni Revoluční národní výbor (Roučka 2005). Povstání zde vypuklo 5. května, lidé vyšli do ulic, začali strhávat německé nápisy a vlajky, útočili na německé obchody, a dokonce i na německé hlídky, z nichž některé se dobrovolně vzdaly. Na věži kostela sv. Bartoloměje a okolních domech se objevily československé vlajky, obyvatelé si začali zdobit oděvy československou trikolorou. Na náměstí byl zapálen transparent s nápisem „Führer befiehl, wir folgen!" (Vůdce poroučí, my následujeme!). Skupině obyvatel se podařilo vniknout na radnici, moc ve městě převzal Revoluční národní výbor (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 162; Roučka 2005).

Povstalci zahájili vyjednávání s velitelem německých ozbrojených sil generálporučíkem von Majewskim, který přenechal správu města Národnímu výboru a přikázal svým vojákům složit zbraně. Následně došlo k obsazení rozhlasového vysílače a k zahájení svobodného vysílání (Jakl 2004: 35). Z rozhlasu se ozvala klíčová věta: „Hovoří Plzeň, svobodná Plzeň hovoří. Voláme vás, občané města Plzně a celých západních Čech. Oznamujeme vám, že jsme se zbavili nadvlády Němců a jsme svobodni." (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 162). Rozhlas také odvysílal fiktivní zprávu v němčině určenou pro německé vojáky, která je měla zmást: „Příslušníkům německé branné moci, kteří nemají spojení na vrchní velitelství branné moci, se dává na vědomí, že se mají stáhnout do ubikací a vyčkávat dalších rozkazů." (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 162). Zaměstnancům plzeňských pošt se podařilo přerušit telefonní spojení, takže němečtí velitelé ztratili přehled o situaci a kontakt na okolní německé jednotky a velitelství (Stoklasa 1996: 60). Povstalci obsadili strategické body a objekty ve městě, v němž však i nadále panovalo napětí a pokračovaly střety s německými vojáky. Zbraně získávali ze skladů i od německých hlídek, kterým je brali přímo na ulici. Na obou stranách rostl počet mrtvých. K večeru bylo dohodnuto příměří s německým velením. Členům Národního výboru se podařilo telefonicky spojit s americkým velením v Klatovech, které jim slíbilo pomoc (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 163–164). S žádostí o pomoc od Američanů byly vyslány i spojky ve směru

vom 25. April zum Luftangriff auf Pilsen, „ist in der besetzten Tschechoslowakei die letzte große Waffenfabrik, die sich noch in den Händen der Nazis befindet. Sie erzeugt alle Typen von Kanonen und Munition, Panzer, Panzerfahrzeuge und eine große Anzahl von Leicht- und Schwermaschinenbau. Sie ist die wichtigste Waffenfabrik für die deutsche Kriegführung und es ist bekannt, dass sie Ausrüstung und die Munition an die Fronteinheiten liefert." (Foud–Krátký–Vladař 1997: 92). Das US- Kommando setzte bei dem Luftangriff fast 300 Bomber ein, die sowohl unspezifische Bomben als auch Brandbomben abwarfen. Einige Stunden vorher wurde der Luftangriff von der BBC gemeldet. Die Warnung verbreitete sich schnell unter den Mitarbeitern. Es gab Alarm und die Bewohner versteckten sich in Luftschutzräumen. So konnten große Verluste am Menschenleben verhindert werden. In der Fabrik kamen sechs Menschen ums Leben. Die Deutschen antworteten auf den Angriff mit Flugabwehrgranaten. Während des Angriffs wurden 70 % der Einrichtung und Gebäude zerstört (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 110; Foud, Krátký, Vladař 1997: 92–93).

In den ersten Mai-Tagen warfen amerikanische Flugzeuge über Pilsen und Westböhmen Flugblätter ab, die den Fortschritt der Allierten beschrieben. Zunächst wurden die Flugblätter auf Englisch, später auch auf Tschechisch verfasst, mit der Parole: „An die Waffen!" und „Die Tschechoslowakei wird befreit" (Pecka 1995: 36). Seit Ende April war der Straßenverkehr eingeschränkt, es bewegten sich nur deutsche Militärfahrzeuge, die meisten Leute arbeiteten fast nicht mehr. Mitte April wurde in Pilsen ein nationales Revolutionskomitee gbildet. (Roučka 2005). Der Aufstand brach am 5. Mai aus, die Leute gingen auf die Straßen, deutsche Aufschriften und Fahnen wurden zerrissen, deutsche Geschäfte und deutsche Wachen wurden attackiert, manche davon ergaben sich freiwillig. Auf dem Turm der Bartholomäuskirche und auf den umliegenden Häusern wurden tschechoslowakische Fahnen gehisst, die Einwohner hüllten sich in die tschechoslowakische Trikolore. Auf dem Platz der Republik wurden Transparente mit der Aufschrift „Führer befiehl, wir folgen!" angezündet. Einer Gruppe gelang es, ins Rathaus vorzudringen, die Macht in der Stadt übernahm das nationale Revolutionskomitee. (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 162; Roučka 2005).

Die Aufständischen begannen mit dem Befehlshaber der deutschen Streitkräfte, Generalleutnant von Majewski, zu verhandeln, der die Stadtverwaltung dem nationalen Revolutionskomitee überließ und seinen Soldaten befahl, die Waffen

na Domažlice, Klatovy a Tachov. Pomoc Plzni byla povstalcům přislíbena 16. obrněnou divizí ve směru od Tachova. Von Majewski mezitím posílil hlídky ve městě a hrozil odvetou. Němcům se přes noc podařilo získat zpět pod svoji kontrolu část města. Během povstání zemřelo 18 lidí a téměř pět desítek jich bylo raněno (Roučka 2005).

Počátkem května postupovala 16. obrněná divize ve směru Bor–Stříbro a rychle se přibližovala k Plzni. Brzy ráno 6. května vyjela z Boru u Tachova kolona pod vedením plukovníka Nobleho. Cestou k Plzni nenarazila ze strany wehrmachtu na žádný výraznější odpor, její postup byl zpomalován pouze odstavenými vozy a zátarasy na cestách. Po osmé hodině ranní se ve směru od Křimic v Husově ulici objevily první americké obrněné vozy, lehké tanky a džípy, které byly po příjezdu na náměstí Republiky vítány zástupy místních obyvatel (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 186, 200; Roučka 2005). Na dramatičnosti celé situaci přidával vytrvalý déšť, který se od rána snášel na Plzeň a okolí. Ani nepříznivé počasí však neodradilo obyvatele Plzně od toho, aby opustili své domovy a nadšeně vítali osvoboditele. Podle dobových svědectví vojáci lidem rozdávali čokoládu, žvýkačky, cigarety, na oplátku dostávali buchty, čaj, dokonce i pivo. Vozy byly zdobeny šeříky (Roučka 2005).
Po několika hodinách se v Plzni začala ozývat střelba. Město bylo stále plné příslušníků wehrmachtu (Roučka 2005), jejichž odstřelovači zahájili palbu z věže katedrály na náměstí, z okolních domů i v ulicích Klatovská a Prešovská. Až odpoledne se Američanům podařilo střelbu zastavit a následně obsadili borské letiště, továrnu Škoda a zajistili množství německých vojáků (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 202; Ulrychová 2006: 15). Vojenský velitel Plzně von Majewski podepsal kapitulaci a předal správu nad městem Američanům, načež v reakci na to spáchal před očima vlastních lidí sebevraždu (Gilbert 1999: 95; Roučka 2005).

Druhý den se ve městě začali shromažďovat dobrovolníci se zbraněmi. Připravovali nákladní auta a chtěli se vydat na pomoc bojující Praze. Americké velení jim v tom však zabránilo (Jakl 2004: 35; Valenta 1996: 75). Dostala se k němu informace o kapitulaci Německa a současně byli upozorněni, že spojenecká vojska nesmí překročit předem domluvenou demarkační linii. Do tohoto dne, 7. května, se většině amerických jednotek podařilo linie dosáhnout. V následujících dnech byly za linii vysílány pouze průzkumné jednotky, které měly zajistit podmínky pro navázání kontaktu s blížícími se sovětskými vojsky. Podél demarkační linie tak probíhala jednání mezi veliteli obou stran. Tím skončily veškeré vojenské akce americké

niederzulegen. Daraufhin kam es zur Besetzung des Rundfunksenders und freie Sendungen wurden ausgestrahlt. (Jakl 2004: 35). Aus dem Rundfunk ertönte der Schlüsselsatz: „Pilsen spricht, die freie Stadt Pilsen spricht. Wir rufen die die Bürger der Stadt und die Bürger Westböhmens. Wir geben bekannt, dass wir uns von der Herrschaft der Deutschen befreit haben und dass wir frei sind." (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 162). Der Rundfunk sendete auch fiktive Nachrichten für deutschen Soldaten, die sie verwirren sollten: „Den deutschen Streitkräften, die keine Verbindung zum Obersten Hauptquartier der Streitkräfte haben, wird geraten, sich in die Quartiere zu begeben und auf weitere Befehle zu warten". (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 162). Den Postangestellten gelang es, die Telefonleitungen zu unterbrechen, so dass die deutschen Kommandanten die Übersicht und den Kontakt zu den anderen deutschen Einheiten und zum Oberkommando verloren (Stoklasa 1996: 60).

Die Aufständischen besetzten strategische Punkte und Objekte in der Stadt, wo aber Spannungen und Zusammenstösse mit deutschen Soldaten wiederauflebten.

Die Waffen holten sie aus Waffenlagern und nahmen sie deutschen Wachen direkt auf der Strasse ab. Auf beiden Seiten stieg die Zahl der Toten. Abends wurde ein Waffenstillstand mit dem deutschem Kommando vereinbart. Den Mitgliedern des Nationalkomitees gelang es, mit dem US-Kommando in Klattau Kontakt aufzunehmen, das ihnen Hilfe versprach. (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 163–164). Mit der Bitte um Hilfe von den Amerikanern wurden Kuriere in Richtung Taus, Klattau und Tachau geschickt. Den Aufständischen wurde Hilfe von der 16. Panzerdivision in Tachau zugesichert. Inzwischen verstärkte von Majewski die Wachen in der Stadt und drohte mit Vergeltung. Den Deutschen gelang es, in der Nacht die Kontrolle über die Stadt wieder zu gewinnen. Während des Aufstandes kamen 18 Menschen ums Leben, fast fünfzig wurden verletzt (Roučka 2005).

Anfang Mai stieß die 16. Panzerdivision in Richtung Haid–Mies vor und näherte sich Pilsen. Früh morgens am 6. Mai verließ die Kolonne Haid und Tachau unter der Führung von Oberst Noble. Auf dem Weg nach Pilsen stieß die Kolonne auf keinen weiteren Widerstand seitens der Wehrmacht, ihr Vordringen wurde nur durch abgestellte Fahrzeuge und Straßensperren verzögert. Nach acht Uhr morgens tauchten in Richtung Křimice in der Husova-Straße die ersten Panzerfahrzeuge auf, leichte Panzer und Jeeps der US-Armee, die bei ihrer Ankunft auf dem Platz der Republik

armády v západních Čechách (Hofman et al. 2009: 245–247).

Vzpomínkové akty a symbolická místa druhé světové války

Osvobozením Československa americkou a Rudou armádou skončila válka nejen na našem území, ale také na evropském kontinentu. Jako připomínka této významné události měly být každý rok pořádány oslavy. Slavnosti svobody, vzpomínkový akt připomínající osvobození Československa, však byly – stejně jako další symboly a události – ovlivněné přelomovými roky 1948, kdy se k moci dostala komunistická strana, a 1989, kdy vláda této strany skončila.

První oslavy osvobození probíhaly po celou dobu přítomnosti příslušníků americké armády v Československu až do jejich odjezdu v listopadu 1945. Doplněné byly vojenskými přehlídkami americké posádky. Velmi spontánně a srdečně bylo výročí osvobození oslavováno v roce 1946. Jak popisuje plzeňský tisk Pravda, konala se na náměstí Republiky vojenská slavnost s přehlídkou jednotek plzeňské posádky a krojovaných plzeňských spolků, to vše za přítomnosti oficiálních hostů z řad představitelů města a armády. Součástí oslav bylo i předání vyznamenání členům Československé armády a padlým účastníkům národního odboje. Celá akce byla ukončena státními hymnami – československou, sovětskou, americkou a anglickou.[1]

V podobném duchu probíhaly oslavy i v následujícím roce. Na náměstí Republiky se uskutečnily projevy za přítomnosti vojska, krojovaných korporací, příslušníků zahraničního odboje a delegace belgického střeleckého praporu, který se podílel na osvobozování Plzně.[2] Součástí oslav bylo také položení základního kamene pomníku americké armády na křižovatce tříd Stalinova a Benešova (dnešní Americká a Klatovská). Současně byla také odhalena pamětní deska amerického prezidenta Woodrow Wilsona na mostě přes řeku Radbuzu, který je součástí Americké třídy.[3]

Ke změně došlo v roce 1948. Poté, co se v únoru dostala k moci komunistická strana, americká armáda již v západních Čechách nemohla být oslavována. Dobový tisk popisuje slavnostní akci s přehlídkou vojenských útvarů u pomníku Národního

1 „Do míru jdem s důvěrou a nadějí." Pravda, 11. 5. 1946, č. 110, roč. II, s. 1.

2 „Oslava květnové revoluce v Plzni." Pravda, 6. 5. 1947, č. 105, roč. III, s. 1.

3 „Oslava květnové revoluce v Plzni." Pravda, 6. 5. 1947, č. 105, roč. III, s. 1.

von den Anwohnern begrüßt wurden. (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 186, 200; Roučka 2005). Zur Dramatik der ganzen Situation trug auch der Dauerregen in Pilsen bei, der allerdings die Pilsner nicht davon abhielt, die Befrier zu begrüßen. Laut einigen Zeitzeugen schenkten die Amerikaner den Leuten Schokolade, Kaugummi und Zigaretten, im Gegenzug bekamen sie Buchteln, Tee, und sogar Bier. Die Panzerfahrzeuge waren mit Flieder geschmückt (Roučka 2005).

Nach einigen Stunden hörte man in Pilsen Schüsse. Die Stadt war voll von Wehrmachtsangehörigen (Roučka 2005), deren Scharfschützen vom Turm der Bartolomäuskirchche, ferner aus den Häusern in der heutigen Klatovská- und Prešovská-Straße zu schießen begannen. Erst am Nachmittag gelang es den Amerikanern, die Schießereien zu beenden. Dann wurden der Flughafen in Bory und die Škoda-Werke besetzt. Viele deutsche Soldaten wurden in Gewahrsam genommen (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 202; Ulrychová 2006: 15). Der Pilsner Kommandant von Majewski unterzeichnete die Kapitulation und die Stadtverwaltung wurde den Amerikanern übergegeben. Daraufhin nahm sich von Majewski öffentlich vor seinen eigenen Leuten das Leben. (Gilbert 1999: 95; Roučka 2005).

Am nächsten Tag versammelten sich bewaffnete Freiwillige in der Stadt. Sie bereiteten einen Lastwagen vor, um den Kämpfern in Prag zu helfen. Die amerikanische Kommandatur verhinderte dies allerdings. (Jakl 2004: 35; Valenta 1996: 75). Sie erhielten Nachrichten über die Kapitulation Deutschlands und gleichzeitig wurde gewarnt, dass die alliierten Truppen die vereinbarte Demarkationslinie nicht überschreiten dürften. Bis zum 7. Mai hatten die meisten amerikanischen Einheiten diese Linie erreicht. An den folgenden Tagen wurden Aufklärungseinheiten an die Linie geschickt, um Bedingungen für einen möglichen Kontakt mit den sich nähernden sowjetischen Truppen auszuhandeln. Entlang der Demarkationslinie fanden Verhandlungen zwischen den Kommandanten beider Seiten statt. Damit endete das gesamte militärische Engagement der US-Armee in Westböhmen. (Hofman et al. 2009: 245–247).

Gedenkfeiern und symbolische Orte des Zweiten Weltkrieges

Die Befreiung der Tschechoslowakei durch die US- und die Rote Armee beendete den Krieg nicht nur auf unserem Territorium, sondern auf dem

osvobození na Masarykově náměstí[4] a průvody odborářů na náměstí Republiky s projevy zástupců ÚNV, armády i lidu, zakončené československou a sovětskou hymnou.[5] O podílu americké armády na osvobození Československa není v tisku žádná zmínka, její zásluha již byla zamlčena. V souvislosti s porážkou nacismu je uváděna pouze Rudá armáda a Sovětský svaz, USA jsou zmíněny pouze jako dřívější spojenci, jejichž spojenectví údajně v nejtěžších chvílích selhalo.[6]

Podobným způsobem probíhaly oslavy osvobození mezi lety 1948 a 1989. Jejich stálou součástí byl pietní akt, který se odehrával u Památníku sovětským vojákům a Památníku obětem pochodu smrti na Ústředním hřbitově. Zde byly za účasti sovětských válečných veteránů položeny květiny a věnce a proneseny slavnostní proslovy.[7] Na náměstí Republiky probíhal hlavní program, jehož součástí byla vojenská přehlídka. Jedna z největších se odehrála 9. května roku 1965, nikoliv však na náměstí Republiky, nýbrž na náměstí J. Krautwurma. Přehlídce střelecké brigády, Lidových milicí, Pohraniční stráže se psy, průzkumníků, výsadkářů, motostřelecké brigády, dělostřelectva, protiletadlovců, ženijní techniky, tankového pluku a raketových vojsk přihlíželi deseti–tisíce lidí, zástupci vlády, armády, sovětská vojenská delegace.[8] Pravidelně se pořádaly slavnostní průvody Lidových milicí, krojovaných složek (např. hasičů) a občanů s transparenty.[9] V denním tisku byly připomínány úspěchy komunistické strany a rozvoj republiky v období od konce druhé světové války.[10] V rámci oslav probíhaly i tematické výstavy a přednášky, například v roce 1965 výstava „Náš

4 „Den vítězství u plzeňské posádky." Pravda, 9. 5. 1948, č. 109, roč. IV, s. 2.

5 „Plzeň oslavila svobodu v jednotě národa." Pravda, 11. 5. 1948, č. 110, roč. IV, s. 1.

6 „Plzeň oslavila svobodu v jednotě národa." Pravda, 11. 5. 1948, č. 110, roč. IV, s. 1.

7 „Mohutné oslavy Dne vítězství v Plzeňském kraji." Pravda, 6. 5. 1950, č. 18, roč. VI, s. 2.; „Slavíme svátek svobody." Pravda, 8. 5. 1970, č. 107, roč. LI, s. 1.; „Pietní slavnost u Památníku sovětských hrdinů." Pravda, 9. 5. 1970, č. 108, roč. LI, s. 2.; „Pocta sovětským hrdinům." Pravda, 9. 5. 1975, č. 108, roč. LVI, s. 2.

8 „Přehlídka, jakou Plzeň nepamatuje." Pravda, 11. 5. 1965, č. 112, roč. XLVI, s. 1.

9 „Mohutné oslavy Dne vítězství v Plzeňském kraji." Pravda, 6. 5. 1950, č. 18, roč. VI, s. 2.

10 „Směle do budoucnosti." Pravda, 9. 5. 1965, č. 111, roč. XLVI, s. 1.

gesamten europäischen Kontinent. Zur Erinnerung an dieses wichtige Ereignis sollten jedes Jahr Erinnerungszeremonien stattfinden. Die Feier der Freiheit, eine Gedenkfeier zur Erinnerung an die Befreiung der Tschechoslowakei, wurde ebenso wie andere Symbole und Ereignisse von den Einschnitten 1948, als die kommunistische Partei an die Macht kam, und 1989, als deren Regierung endete, beeinflusst.

Bei den ersten Befreiungsfeiern waren Mitglieder der US-Armee in der Tschechoslowakei anwesend, bis zu deren Abzug im November 1945. Sie wurden von Militärparaden der amerikanischen Garnison begleitet. Sehr spontan und herzlich wurde die Befreiung im Jahre 1946 gefeiert. Die Pilsner Tageszeitung „Pravda" berichtete, dass auf dem Platz der Republik eine Militärparade mit einer Parade der Pilsner Garnison und der Trachtenvereine im Beisein von Vertretern der Stadt und der Armee stattfand. Die Ehrung von Angehörigen der Tschechoslowakischen Armee und von Gefallenen „in memoriam" war ein fester Bestandteil der Gedenkfeiern. Die Veranstaltung endete mit den Nationalhymnen - der tschechoslowakischen, sowjetischen, amerikanischen und englischen.[1]

In ähnlicher Weise verliefen auch die Gedenkfeiern im folgenden Jahr. Auf dem Platz der Republik wurden im Beisein von Armee, Trachtenvereinen, Mitgliedern des ausländischen Widerstandes und einer Delegation des belgischen Schießbattaillons Reden gehalten.[2] Ein Teil der Feier war auch die Grundsteinlegung des Denkmals der amerikanischen Armee an der Kreuzung Stalin- und Beneš-Straße (heute Americká und Klatovská). Zeitgleich wurde eine Gedenktafel auf der Radbuza-Brücke, ein Teil der Americká, enthüllt, die an US-Präsident Woodrow Wilson erinnert.[3]

Im Jahr 1948 änderte sich dies. Nachdem im Februar die Kommunistische Partei die Macht ergriffen hatte, durfte die US-Armee im Westböhmen nicht mehr gefeiert werden. Die damalige Presse beschreibt die Feierlichkeiten mit einer Militärparade beim Denkmal der nationalen Befreiung auf dem Masaryk-Platz.[4] und einer Parade von Gewerkschaftern auf dem Platz der Republik mit

1 „Do míru jdem s důvěrou a nadějí." Pravda, 11. 5. 1946, č. 110, roč. II, s. 1.

2 „Oslava květnové revoluce v Plzni." Pravda, 6. 5. 1947, č. 105, roč. III, s. 1.

3 „Oslava květnové revoluce v Plzni." Pravda, 6. 5. 1947, č. 105, roč. III, s. 1.

4 „Den vítězství u plzeňské posádky." Pravda, 9. 5. 1948, č. 109, roč. IV, s. 2.

život“ zachycující období 20 let od konce války[11], v roce 1970 výstava „Plzeň – květen 1945“ s fotografiemi a textovými dokumenty zaměřujícími se především na květnové dny revoluce.[12] V roce 1985 byla otevřena Síň družby, výstava zajímavostí z družebních oblastí Sverdlovska, Plevenu, Gery a Štětína.[13]

Popírání skutečných okolností osvobození západních Čech a prosazování zásluhy Rudé armády dokazovalo množství pomníků rudoarmějců, jež byly v období socialismu na Plzeňsku instalovány. Každoročně se u nich konaly pietní akty. V roce 1970 byl takovýto pomník postaven například v Nýřanech[14], o pět let později v Kralovicích[15] a Nejdku[16], další v Domažlicích, Aši, Sokolově a dalších obcích.[17]

Zajímavý je příběh pomníku rudoarmějce v Rokycanech stojícího od 25. května 1952 na hlavním náměstí, které v tomto období neslo název náměstí Rudé armády (Cironis 2005: 178). Slavnostní odhalení sochy bylo oznámeno v tisku z 15. května 1952: „Nedávné sedmé výročí osvobození naší vlasti připomenulo opět dějinnou pravdu, že za osvobození od nacistické poroby vděčíme jedině vítězství sovětské armády a velkému Stalinovi. […] neskonalou vděčnost a lásku hrdinné Sovětské armádě zvěční [lid Rokycanska] postavením památníku Sovětské armády na Rudém náměstí v Rokycanech. […] Masovou účastí dáme důraznou odpověď na nestydatou lež propagandy o domnělých zásluhách armády amerického imperialisty s esesmanem na našem osvobození!“[18] Těmito slovy byla zdůrazněna zásluha Rudé armády na osvobození Československa a účast americké armády na osvobození západních Čech včetně města Rokycany byla popřena. Podle zápisu v městské kronice hrála během

11 „Přátelský pozdrav ze severní Francie.“ Pravda, 9. 5. 1965, č. 111, roč. XLVI, s. 2.

12 „Výstava pro každého.“ Pravda, 7. 5. 1970, č. 106, roč. LI, s. 1.

13 „Otevřeli Síň družby.“ Pravda, 9. 5. 1985, č. 108, roč. LXVI, s. 1.

14 „Vzdáváme úctu hrdinům.“ Pravda, 7. 5. 1970, č. 106, roč. LI, s. 1.

15 „Pomník Sovětské armádě.“ Pravda, 12. 5. 1975, č. 109, roč. LVI, s. 2.

16 „Odhalili Památník osvobození.“ Pravda, 12. 5. 1975, č. 109, roč. LVI, s. 2.

17 „Slavíme svátek svobody.“ Pravda, 8. 5. 1970, č. 107, roč. LI, s. 1.

18 „Slavnost odhalení památníku Sovětské armády v Rokycanech.“ Budovatel 15. května 1952, č. 11, roč. III, s. 1.

Reden von Vertretern der Nationalversammlung, der Armee und des Volkes. Die Feierlichkeiten wurden mit der tschechoslowakischen und der sowjetischen Hymne beendet.[5] Eine Beteiligung der US- Armee an der Befreiung wurde in der Zeitung nicht mehr erwähnt, ihre Verdienste wurden verschwiegen. Im Zusammenhang mit der Niederlage der Nazis ist nur von der Roten Armee und der Sowjetunion die Rede, die USA werden nur als frühere Allierte erwähnt, deren Allianz angeblich in den schwierigsten Zeiten versagte.[6]

Ähnlich wurden die Feiern zwischen den Jahren 1948 und 1989 gestaltet. Ein fester Bestandteil war eine Gedenkfeier auf dem Zentralfriedhof am Denkmal der gefallenen sowjetischen Soldaten und der Opfer der Todesmärsche. Hier wurden Blumen und Kränze im Beisein von sowjetischen Kriegsveteranen abgelegt und feierliche Ansprachen gehalten.[7] Das Hauptprogramm mit einer Militärparade fand auf dem Platz der Republik statt. Eine der größten Militärparaden wurde am 9. Mai 1965 veranstaltet, diesmal nicht auf dem Platz der Republik, sondern auf dem J. Krautwurm-Platz. Tausende von Menschen, Vertreter der Regierung, der Armee und eine sowjetische Militärdelegation sahen Schützenbrigaden, Volksmilizen, Grenzwachen mit Hunden, Späher, Fallschirmjäger, motorisierte Brigaden, Artillerie, Flugabwehr, Ingenieurtechnicker, Panzerregimente und Raketentruppen.[8] Regelmässig wurden feierliche Umzüge der Volksmiliz, Trachtenvereine (z. B. Die Falken, die Feuerwehr u. a.) und der Bürger mit Transparenten veranstaltet.[9] Die Zeitungen schrieben über die Erfolge der kommunistischen Partei und die Entwicklung des Staates seit dem Ende des Zweiten Weltkriges.[10] Im Rahmen der Feierlichkeiten fanden auch thematische Ausstellungen und Vorträge statt, wie die Ausstel-

5 „Plzeň oslavila svobodu v jednotě národa.“ Pravda, 11. 5. 1948, č. 110, roč. IV, s. 1.

6 „Plzeň oslavila svobodu v jednotě národa.“ Pravda, 11. 5. 1948, č. 110, roč. IV, s. 1.

7 „Mohutné oslavy Dne vítězství v Plzeňském kraji.“ Pravda, 6. 5. 1950, č. 18, roč. VI, s. 2.; „Slavíme svátek svobody.“ Pravda, 8. 5. 1970, č. 107, roč. LI, s. 1.; „Pietní slavnost u Památníku sovětských hrdinů.“ Pravda, 9. 5. 1970, č. 108, roč. LI, s. 2.; „Pocta sovětským hrdinům.“ Pravda, 9. 5. 1975, č. 108, roč. LVI, s. 2.

8 „Přehlídka, jakou Plzeň nepamatuje.“ Pravda, 11. 5. 1965, č. 112, roč. XLVI, s. 1.

9 „Mohutné oslavy Dne vítězství v Plzeňském kraji.“ Pravda, 6. 5. 1950, č. 18, roč. VI, s. 2.

10 „Směle do budoucnosti.“ Pravda, 9. 5. 1965, č. 111, roč. XLVI, s. 1.

slavnostního odhalení pomníku vojenská hudba a rozhlas, městem procházely průvody v čele s vlajkonoši. Radnici zdobily obrazy Stalina a Gottwalda a nápis „Sovětská armáda záštita míru" (Bílý 1952: 80). Socha získala během let několik pojmenování, nejčastější bylo označení „Ivan", používalo se však také pojmenování „Diviš" nebo „Divíšek" (Lehnerová 2017: 36).

Rokycanský rudoarmějec se stal prostředkem symbolického boje proti okupaci sovětskými invazními vojsky, k níž došlo 21. srpna 1968 (Borek 2011: 227). Hned v noci z 21. na 22. srpna skupina obyvatel pomník strhla. Podle některých zdrojů (např. knize popisující historii města Rokycan (Hrachová 2011)) a vzpomínek pamětníků byl kolem krku sochy uvázán provaz, jímž byla povalena. Poškozená socha byla následně odnesena k muzeu (Borek 2011: 227; Lehnerová 2017: 36). O několik měsíců později byl opravený pomník na náměstí opět vztyčen a zůstal zde až do roku 1990, kdy docházelo k hromadnému odstraňování pomníků odkazujících k Sovětskému svazu a připomínajících předchozí režim (Cironis 2005: 178; Hojda–Pokorný 1996: 223). Osud většiny pomníků je nejasný, často byly zničeny nebo uloženy ve skladech a bylo na ně zapomenuto. Socha z rokycanského náměstí se v současné době nachází v Muzeu na demarkační linii v Rokycanech, kde je její význam chápán nikoli z ideologického, ale především historického hlediska (Lehnerová 2017: 39).

Za vlády komunistické strany se v denním tisku v souvislosti s osvobozením připomínala pouze Rudá armáda. Sovětští vojáci byli oslavováni jako jediní osvoboditelé Československa, bylo propagováno spojenectví se Sovětským svazem. Články doplňovaly fotografie sovětských vojáků z doby osvobození. Po převratu v listopadu 1989 se situace změnila. Lidé mohli poprvé po dlouhé době slavit osvobození svobodně. Slavnosti v roce 1990 proto byly velkolepé. V sobotu 5. května v ranních hodinách přijela na náměstí Republiky kolona historických vojenských vozidel americké armády, jejíž trasa vedla z Horní Břízy, kde byl vytvořen dobový americký vojenský tábor.[19] Na náměstí probíhaly celý víkend koncerty, bohoslužby a další program. V mázhauzu radnice byla otevřena výstava „Historie osvobození Plzně americkou armádou", kde bylo možné prohlédnout si nejen fotografie a dokumenty z doby osvobození, ale i exponáty jako například uniformy, zbraně, vojen-

19 „Na kapotě bílá hvězda." Nová Pravda, 5. 5. 1990, č. 105, roč. I, s. 2.; „Program oslav." Nová Pravda, 5. 5. 1990, č. 105, roč. I, s. 3.; „Už jedou!" Nová Pravda, 7. 5. 1990, č. 106, roč. I, s. 4.

lung „Unser Leben"[11] aus dem Jahr 1965, die die 20 Jahre seit Kriegeende darstellte und 1970 die Ausstellung „Pilsen - Mai 1945" mit Fotografien und Textdokumenten, die hauptsächlich die Tage der Mai-Revolution zeigten[12]. Im Jahr 1985 wurde die Halle der Freundschaft eröffnet, eine Ausstellung, die Interessantes aus den benachbarten Gebieten Swerdlowsk, Plewen, Gera und Stettin zeigte[13].

Die Leugnung der tatsächlichen Umstände der Befreiung Westböhmens und die Förderung des Verdienstes der Roten Armee bewies eine Reihe von Denkmälern der Roten Armee, die während der Zeit des Sozialismus in der Pilsner Region errichtet wurden. Jedes Jahr gab es Gedenkveranstaltungen. Im Jahr 1970 wurde ein solches Denkmal zum Beispiel in Nürschan (Nýřany) [14], fünf Jahre später in Kralowitz (Kralovice) [15] und Neudek (Nejdek)[16], ein weiteres in Taus (Domažlice), Asch (Aš), Falkenau (Sokolov) und anderen Gemeinden errichtet[17].

Eine interessante Geschichte betrifft das Denkmal des sowjetischen Soldaten in Rokitzan (Rokycany), das am 25. Mai 1952 auf dem damaligen Platz der Roten Armee installiert wurde (Cironis 2005: 178). Die feierliche Enthüllung wurde am 15. Mai 1952 in der Zeitung angekündigt: „Der jüngste siebte Jahrestag der Befreiung unserer Heimat hat wieder die geschichtliche Wahrheit in Erinnerung gerufen, dass wir die Befreiung von der Naziunterdrückung nur dem Sieg der Roten Armee und dem großen Stalin verdanken. […] Durch die Errichtung des Denkmals der Roten Armee auf dem Platz der Roten Armee in Rokitzan (Rokycany) verewigt das Volk des Gebietes von Rokitzan (Rokycany) seine unvergessliche Dankbarkeit und Liebe zur Roten Armee […] Durch die massenhafte Teilnahme geben wir eine schlagkräftige Antwort auf die unverschämte Lüge der Propaganda der vermeintlichen Verdienste der imperialistischen amerikani-

11 „Přátelský pozdrav ze severní Francie." Pravda, 9. 5. 1965, č. 111, roč. XLVI, s. 2.

12 „Výstava pro každého." Pravda, 7. 5. 1970, č. 106, roč. LI, s. 1.

13 „Otevřeli Síň družby." Pravda, 9. 5. 1985, č. 108, roč. LXVI, s. 1.

14 „Vzdáváme úctu hrdinům." Pravda, 7. 5. 1970, č. 106, roč. LI, s. 1.

15 „Pomník Sovětské armádě." Pravda, 12. 5. 1975, č. 109, roč. LVI, s. 2.

16 „Odhalili Památník osvobození." Pravda, 12. 5. 1975, č. 109, roč. LVI, s. 2.

17 „Odhalili Památník osvobození." Pravda, 12. 5. 1975, č. 109, roč. LVI, s. 2.

skou techniku a podobně.[20] Hlavním bodem programu se stala návštěva prezidenta Václava Havla a velvyslankyně USA Shirley Temple Blackové. Oba hosté odhalili na radnici pamětní desku věnovanou americké armádě. Následně se přesunuli na tribunu na náměstí přeplněné lidmi s vlajkami, kde byli přítomni kromě dalších hostů také američtí veteráni.[21] Součástí oslav bylo také odhalení několika pomníků odkazujících k osvobození. Byl položen základní kámen pomníku Díky, Ameriko!, na Ústředním hřbitově odhalena pamětní deska padlým letcům, na Chodském náměstí památník 2. pěší divize.[22] Všem těmto akcím byli přítomni američtí veteráni a zakončila je československá a americká hymna.

Tématu osvobození byla věnována celá příloha deníku Nová Pravda.[23] Ve většině článků tohoto speciálního čísla autoři popisovali významné květnové dny roku 1945. Po dlouhých více než čtyřiceti letech bylo možné poprvé popsat tyto události tak, jak si je lidé pamatovali. Texty mapují osvobození západních Čech od překročení někdejší československé hranice prvními americkými jednotkami až po jejich příjezd do Plzně.[24] Věnují se také revolučnímu povstání obyvatel Plzně proti nacistickým okupantům ve dnech před příjezdem osvoboditelů (Laštovka 1990: 1, 3). Byly otištěny rozhovory se dvěma účastníky květnové revoluce, kteří vzpomínají nejen na období osvobození, ale i na dobu socialismu, kdy byli za své činy perzekuováni (Kastnerová 1990: 3–5). Své vzpomínky připojil i americký veterán, který se společně se svojí jednotkou dostal na konci války do Plzně.[25] Jeden z článků se věnuje konkrétnímu vojákovi, který se rozhodl v Plzni zůstat a věnovat se zde povolání dirigenta, což mu však bylo po komunistickém převratu znemožněno, a byl nucen vrátit se zpět do Ameriky (Macenauer 1990). Deník dal prostor i pamětníkům a jejich vzpomínkám na setkání

20 „Program oslav." Nová Pravda, 5. 5. 1990, č. 105, roč. I, s. 3.

21 „Havel prorazil ‚pevnou hráz'." Nová Pravda, 7. 5. 1990, č. 106, roč. I, s. 1–2.

22 „Program oslav." Nová Pravda, 5. 5. 1990, č. 105, roč. I, s. 3.; „Psáno do sienitu." Nová Pravda, 7. 5. 1990, č. 106, roč. I, s. 4.; Nová Pravda, 7. 5. 1990, č. 106, roč. I, s. 2.

23 Příloha Nové Pravdy, 5. 5. 1990

24 „ Svoboda přišla ze Západu." Příloha Nové Pravdy, 5. 5. 1990, s. 1–2.

25 „Paměti jednoho pěšáka." Příloha Nové Pravdy, 5. 5. 1990, s. 6.

schen Armee für unsere Befreiung!"[18] Mit diesen Worten wurde das Verdienst der Roten Armee um die Befreiung der Tschechoslowakei betont und die Teilnahme der amerikanischen Armee an der Befreiung Böhmens einschließlich der Stadt Rokitzan (Rokycany) geleugnet. Laut Stadtchronik spielten Militärmusik und Radio während der feierlichen Eröffnung des Denkmals, durch die Stadt zogen Paraden von Fahnen angeführt. Bilder von Stalin und Gottwald und die Parole „Die sowjetische Armee der Friedenssicherung" schmückten das Rathaus. (Bílý 1952: 80). Die Skulptur bekam im Laufe der Jahre mehrere Namen, am häufigsten wurde sie „Ivan" genannt, aber auch der Name „Diviš" oder „Divíšek" wurde benutzt (Lehnerová 2017: 36).

Der Rokitzaner Rotarmist wurde ein Mittel des symbolischen Kampfes gegen die Besetzung durch die sowjetischen Invasionstruppen, die am 21. August 1968 stattfand. (Borek 2011: 227). Gleich in der Nacht von 21. auf den 22. August rissen Einwohner dieses Monument nieder. Einige Quellen (z. b. das Buch der Geschichte der Stadt Rokitzan (Hrachová 2011)) und Augenzeugen zufolge wurde ein Seil um den Hals gelegt und die beschädigte Skulptur wurde dann zum Museum getragen (Borek 2011: 227; Lehnerová 2017: 36). Einige Monate später wurde das Denkmal wieder an seinem Platz errichtet und blieb hier bis 1990, als Denkmäler, die an die Sowjetunion erinnerten, massenhaft entfernt wurden (Cironis 2005: 178; Hojda–Pokorný 1996: 223). Das Schicksal mehrerer Denkmäler ist unklar, oft wurden sie vernichtet oder in Depots hintergelegt und hier vergessen. Die Skulptur auf dem Platz in Rokitzan befindet sich zurzeit im Museum auf der Demarkationslinie, wo ihre Bedeutung nicht aus ideologischer, sondern aus historischer Sicht beurteilt wird (Lehnerová 2017: 39).

Während der kommunistischen Regierung wurde in der Presse im Zusammenhang mit der Befreuiung nur an die Rote Armee erinert. Die sowjetichen Soldaten wurden als einzige Befreier der Tschechoslowakei gefeiert, die Freundschaft mit der USSR wurde propagiert. Photos sowjetischer Soldaten zementierten in diesen Publikationen diese Sicht. Nach dem Umbruch im November 1989 veränderte sich die Situation. Die Menschen konnten zum erstenmal nach langer Zeit frei feiern. Die Gedenkfeiern im Jahre 1990 waren deshalb großartig. Am 5. Mai, einem Sams-

18 „Slavnost odhalení památníku Sovětské armády v Rokycanech." Budovatel 15. května 1952, č. 11, roč. III, s. 1.

s americkými vojáky, kteří se stali jejich přáteli.[26]

Od roku 1990 probíhají Slavnosti svobody pravidelně každý rok a vždy v podobném duchu. Akce je několikadenní, hlavním bodem programu, který přiláká nejvíce lidí, je konvoj historických vojenských vozidel projíždějící centrem města. Důležitou součástí oslav jsou také pietní akty u jednotlivých pomníků věnovaných americké armádě či obětem druhé světové války. Každoročně do Plzně přijíždí američtí váleční veteráni, kteří jakožto členové některé z divizí osvobozující západní Čechy přijeli v roce 1945 do Plzně, a účastní se celého programu oslav.

Pomníky jsou důležitou připomínkou minulých událostí, symbolickým místem paměti. Podle francouzského historika Pierra Nory mají místa paměti symbolický a funkční význam (Nora 1996: 56). Mají připomínat důležité události tam, kde vzpomínky lidí již zmizely (Nora 1996: 46–47). Událost osvobození lze označit jako nedávnou minulost, kterou Jan Assmann, německý teoretik zabývající se pamětí, definuje jako období 80–100 let. To je doba, již si člověk může pamatovat na základě vlastních zkušeností nebo ji zná z doslechu (Assmann 2001: 47). Vzpomínky však zanikají společně se svými nositeli, což je dnes problém i tematiky druhé světové války a osvobození. Generace lidí, kteří tyto události zažili, již stárne a pamětníků ubývá, proto se v poslední době zvedá zájem o toto téma, veřejnosti často připomínané (Assmann 2001: 48). K oživení paměti a připomenutí minulých událostí slouží mimo jiné právě symbolická místa, např. pomníky, pamětní desky, označení míst, institucí apod. (Lehnerová 2017: 34).

Během květnových oslav v roce 1995 byl slavnostně odhalen pomník Díky, Ameriko!, jehož základní kámen byl položen o pět let dříve. Původní návrh na podobu pomníku nebyl veřejností přijat příliš kladně[27], byl proto vytvořen návrh nový. Pomník se skládá ze dvou žulových pylonů se znaky 16. obrněné divize a českého lva a nápisy v angličtině a češtině „THANK YOU, AMERIKA! ON MAY 6TH 1945, THE CITY OF PLZEŇ WAS LIBERATED BY THE U. S. ARMY – DÍKY, AMERIKO! DNE 6. KVĚTNA 1945 MĚSTO PLZEŇ BYLO OSVOBOZENO AMERICKOU ARMÁDOU“. Další pomník byl odhalen v roce 2000 v Husově

26 „Vzpomínky na přátele.“ Příloha Nové Pravdy, 5. 5. 1990, s. 7.

27 „Pomník americké armády v Plzni.“ Místa paměti národa [online] [cit. 14. 1. 2018]. Dostupné z: <http://www.mistapametinaroda.cz/?id=567>.

tag, fuhr in den Morgenstunden auf dem Platz der Republik eine Kolonne historischer Wagen der amerikanischen Armee vor, die von Horní Bříza kam, wo ein amerikanische Militärlager eingerichtet worden war.[19] Das ganze Wochenende fanden auf dem Marktplatz Konzerte, Gottesdienste und Programme statt. Im Maßhaus des Rathauses wurde die Ausstellung „Die Geschichte der Befreiung Pilsens durch die US-Armee“ eröffnet, in der nicht nur Fotos und Dokumente aus der Zeit der Befreiung gezeigt wurden, sondern auch Exponate wie Uniformen, Waffen, militärische Ausrüstung und dergleichen.[20] Der Höhepunkt des Programms war der Besuch von Präsident Václav Havel und US-Botschafterin Shirley Temple Black. Beide Gäste enthüllten im Rathaus eine Gedenktafel für die US Army. Anschließend zogen sie auf die Tribüne auf dem Platz voller Menschen mit Fahnen, im Beisein anderer amerikanischer Veteranen.[21] Zu den Gedenkfeiern gehörte die Enthüllung einiger Denkmäler. Der Grundstein für das Denkmal „Díky, Ameriko!“ wurde gelegt, auf dem Zentralfriedhof wurde die Gedenktafel für die gefallenen Flieger enthüllt, auf dem Chodenplatz wurde das Denkmal für die 2. Infanteriedivision errichtet.[22] Alle diese Veranstaltungen wurden von amerikanischen Veteranen besucht und mit der tschechoslowakischen und amerikanischen Hymne beendet.

Dem Thema Befreiung wurde eine ganze Beilage der Tegeszeitung Nová Pravda gewidmet.[23] In mehreren Artikeln dieser Sondernummer wurden die Tage im Mai 1945 beschrieben. Nach vierzig Jahren war es endlich möglich, diese Ereignisse so zu beschreiben, wie sich die Menschen daran erinnerten. Die Texte beschreiben die Befreiung Westböhmens von der Überquerung der ehemaligen tschechoslowakischen Grenze von den ersten amerikanischen Einheiten bis zu ihrer Ankunft in Pilsen..[24] Sie widmen sich dem Aufstand der

19 „Na kapotě bílá hvězda.“ Nová Pravda, 5. 5. 1990, č. 105, roč. I, s. 2.; „Program oslav.“ Nová Pravda, 5. 5. 1990, č. 105, roč. I, s. 3.; „Už jedou!“ Nová Pravda, 7. 5. 1990, č. 106, roč. I, s. 4.

20 „Program oslav.“ Nová Pravda, 5. 5. 1990, č. 105, roč. I, s. 3.

21 „Havel prorazil ‚pevnou hráz‘.“ Nová Pravda, 7. 5. 1990, č. 106, roč. I, s. 1–2.

22 „Program oslav.“ Nová Pravda, 5. 5. 1990, č. 105, roč. I, s. 3.; „Psáno do sienitu.“ Nová Pravda, 7. 5. 1990, č. 106, roč. I, s. 4.; Nová Pravda, 7. 5. 1990, č. 106, roč. I, s. 2.

23 Příloha Nové Pravdy, 5. 5. 1990

24 „Svoboda přišla ze Západu.“ Příloha Nové Pravdy, 5. 5. 1990, s. 1–2.

ulici. Jedná se o pomník 16. obrněné divizi[28] ve tvaru skleněného trojúhelníku s emblémem divize (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 167–168). Nejnovějším pomníkem je pomník generála Pattona, velitele americké 3. armády, který se od roku 2015 nachází v sadech Pětatřicátníků. Ocelová skulptura má při pohledu z určitého úhlu znázorňovat dvojitou siluetu tohoto vojevůdce.[29] První myšlenka na vybudování pomníku tohoto vojevůdce vznikla již dříve. V roce 2004 byl položen základní kámen u mostu generála Pattona a o rok později zde měla stanout třímetrová realistická socha od sochaře Jaroslava Bockera (Vališ 2005). K realizaci těchto plánů však nakonec nedošlo, což bylo vysvětlováno dvěma důvody. Údajně neproběhlo oficiální výběrové řízení, socha tedy nemohla být zaplacena. Jako další zdůvodnění byla uváděna umělcova minulost spojovaná s StB (Vališ 2005). V současnosti se socha nachází v obci Dýšina, ležící 10 km od Plzně, díky veřejné sbírce, která umožnila její financování (Veselá 2008).

Slavnosti svobody mají každý rok přibližně stejný program a těší se velkému zájmu veřejnosti. Pouze v roce 2016 došlo v souvislosti s oslavami k rozporuplným reakcím. Tento rok byl zrušen jeden z návštěvníky nejoblíbenějších bodů programu, tradiční jízda historických vozidel Convoy of Liberty.[30] To zvedlo velkou vlnu kritiky mezi veřejností, která tuto akci brala již jako každoroční samozřejmost. Dalším důvodem nespokojenosti bylo odstranění pylonů pomníku Díky, Ameriko! měsíc před plánovanými slavnostmi. Vedení města přistoupilo k tomuto kroku na základě dlouhotrvajícího špatného stavu monumentu, kdy u pylonů došlo k popraskání a hrozilo jejich zřícení. Celodenním pracím na pomníku přihlíželo množství lidí. Pietní akt, který se pravidelně u pomníku konal, byl přesunut k pomníku generála Pattona (Baborková 2016). Velké množství negativních reakcí přinesla v tomto roce také plánovaná ukázka

28 Jedna z nejmladších amerických obrněných divizí, 16. obrněná divize, vznikla v roce 1943 a v lednu 1945 zahájila svoji operaci v Evropě. Od roku 1944 byl jejím velitelem brigádní generál J. L. Pierce [Foud, Jíša, Rollinger 2011: 167–168].

29 „Pomník pro generála Pattona – Plzeň." Česká cena za architekturu [online] [cit. 15. 1. 2018]. Dostupné z: <https://ceskacenazaarchitekturu.cz/projekty/2016/pomnik-pro-generala-pattona-plzen/>.

30 „Slavnosti svobody přinesou změny. Nebude konvoj, ani tradiční akce u památníku „Díky, Ameriko!!"" Plzen.cz [online] [cit. 15. 1. 2018]. Dostupné z: <http://plzen.cz/slavnosti-svobody-prinesou-zmeny-nebude-konvoj-ani-tradicni-akce-u-pamatniku-diky-ameriko/>.

Pilsner Bewohner vor der Ankunft der Befreier (Laštovka 1990: 1, 3). Es gab auch Interviews mit zwei an der Mai-Revolution Beteiligten, die sich nicht nur an die Befreiung erinnern, sondern auch an die Zeit des Sozialismus, in denen sie für ihre Taten verfolgt wurden (Kastnerová 1990: 3–5). Auch der amerikanische Veteran, der gemeisam mit seiner Einheit am Ende des Krieges nach Pilsen kam, erzählte von seinen Erinnerungen.[25] Einer der Artikel war einem Soldaten gewidmet, der sich entschieden hatte, in Pilsen zu bleiben und hier als Dirigent tätig zu werden, was die Kommunisten aber nach dem Putsch verhinderten. Er wurde gezwungen, nach Amerika zurückzukehren (Macenauer 1990). In der Tageszeitung war auch Raum für Zeugen und ihre Erinnerungen an die Begegnung mit amerikanischen Soldaten, die ihre Freunde wurden.[26]

Seit 1990 finden die Gedenkfeiern jedes Jahr in ähnlicher Weise statt. Sie dauern einige Tage, der Höhepunkt des Programmes, das viele Besucher anzieht, ist ein durch die Stadt fahrender Konvoi historischer Militärfahrzeuge. Ein wichtiger Teil der Feierlichkeiten sind Gedenkfeiern an Erinnerungsorten, die der US-Armee und den Opfern des zweiten Weltkrieges gewidmet sind. Jedes Jahr kommen amerikanische Veteranen nach Pilsen, die Mitglieder einer Division waren, die Westböhmen befreite und 1945 nach Pilsen kamen. Sie nehmen am ganzen Programm teil.

Denkmäler sind eine wichtige Erinnerung an vergangene Ereignisse, ein symbolischer Ort der Erinnerung. Laut dem französischen Historiker Pierre Nora haben Erinnerungsorte symbolische und funktionale Bedeutung (Nora 1996: 56). Sie sollen dort an wichtige Ereignisse erinnern, wo die Erinnerungen der Menschen bereits verschwunden sind (Nora 1996: 46-47). Das Ereignis der Befreiung kann als jüngere Vergangenheit bezeichnet werden, die von Jan Assmann, einem deutschen Erinnerungstheoretiker als eine Periode von 80-100 Jahren definiert wurde. Dies ist eine Zeit, an die man sich aufgrund eigener Erfahrungen erinnern kann oder die man vom Hörensagen kennt (Assmann 2001: 47). Erinnerungen verschwinden jedoch mit ihren Trägern, was auch ein Problem in Verbindung mit dem Zweiten Weltkriegs und der Befreiung ist. Die Generation von Menschen, die diese Ereignisse erlebten, altern und die Zahl der Zeugen nimmt ab. Deshalb weckt dieses Thema

25 „Paměti jednoho pěšáka." Příloha Nové Pravdy, 5. 5. 1990, s. 6.

26 „Vzpomínky na přátele." Příloha Nové Pravdy, 5. 5. 1990, s. 7.

historické bitvy. Fiktivní bitvy se měla účastnit vojenská technika americké i Rudé armády jako symbol setkání těchto dvou armád na demarkační linii. Ve veřejných diskuzích se však tento plán nesetkal s pochopením, naopak se začaly objevovat nenávistné reakce v souvislosti s účastí techniky Rudé armády na slavnostech, což nakonec donutilo organizátory bitvu do programu nezařadit.[31]

Osvobození od nacistické nadvlády na konci druhé světové války bylo významnou historickou událostí pro celé Československo. Od počátku si lidé chtěli tyto významné dny pravidelně připomínat a oslavovat je. Po nástupu komunistické strany k moci bylo znemožněno oslavovat americkou armádu, která přinesla západním Čechám svobodu, a lidé byli nuceni oslavovat Rudou armádu i v oblastech, jež neosvobodila. To je jeden z důvodů, proč byly první oslavy osvobození po pádu režimu v Plzni pojaty v tak velkolepém stylu. Jejich bohatý program a oblíbenost mezi obyvateli i turisty vydržely až dodnes, o čemž svědčí obrovská návštěvnost. Slavnosti svobody v Plzni jsou největší oslavou osvobození v České republice. V rámci připomínkových akcí je oficiálními místy oslavována především americká armáda a vzpomínkové akty připomínající jiné armádní sbory, které se účastnily osvobození českého území, stojí v pozadí.

Škodovy závody po náletu v dubnu 1945.
Zdroj: Západočeské muzeum v Plzni.
Škoda-Werke nach dem Luftangriff im April 1945.
Quelle: Westböhmisches Museum in Pilsen.

31 „Bitva v rámci Slavností svobody nebude. Organizátorovi vyhrožovali smrtí." Plzen.cz [online] [cit. 15. 1. 2018]. Dostupné z: <http://plzen.cz/bitva-v-ramci-slavnosti-svobody-nebude-organizatorovi-vyhrozovali-smrti/>.

heute wieder Interesse und wird in der Öffentlichkeit erinnert (Assmann 2001: 48). Zur Wiederbelebung der Erinnerungen und Ereignisse der Vergangenheit dienen u.a. symbolische Orte wie Gedenkstätten, Gedenktafeln, Ortsnamen, Institutionen, usw. (Lehnerová 2017: 34).

Während der Mai-Feierlichkeiten im Mai 1995 wurde ein Denkmal enthüllt, das an die Dankbarkeit gegenüber den amerikanischen Befreiern erinnern soll: „Díky, Ameriko!". Der Grundstein dazu war fünf Jahre zuvor gelegt worden. Das ursprüngliche Design des Denkmals wurde von der Öffentlichkeit nicht sehr positiv aufgenommen, so dass ein neuer Entwurf vorgelegt wurde[27]. Das Denkmal besteht aus zwei Granitpylonen in die das Emblem der 16. Panzerdivision und des tschechischen Löwen gemeißelt sind mit Inschriften auf Englisch und Tschechisch: „THANK YOU, AMERIKA! ON MAY 6TH 1945, THE CITY OF PLZEŇ WAS LIBERATED BY THE U.S. ARMY – DÍKY, AMERIKO! DNE 6. KVĚTNA 1945 MĚSTO PLZEŇ BYLO OSVOBOZENO AMERICKOU ARMÁDOU". ["DANKE, AMERIKA! Am 6. Mai 1945 wurde die Stadt von der amerikanischen Armee befreit"] Ein weiteres Denkmal wurde im Jahre 2000 in der Husova-Straße enthüllt. Es erinnert an die 16. Panzerdivision[28] in Form eines Glasdreiecks mit dem Emblem der Division. (Foud–Jíša–Rollinger 2011: 167–168). Das jüngste Denkmal ist das des General Patton, dem Kommandeur der 3. US Army, das sich seit 2015 gegenüber der Synagoge befindet. Wenn man die Stahlskulptur aus einem bestimmten Winkel betrachtet, zeigt sie die doppelte Silhouette dieses Kommandanten.[29] Der erste Gedanke, diesem Militärführer ein Denkmal zu errichten, entstand schon früher. 2004 war auf der General -Patton-Brücke der Grundstein für ein Denkmal gelegt worden und ein Jahr später sollte hier eine realistische drei Meter Skulptur errichtet werden, die der Bildhauer Jaroslav Bocker (Vališ 2005) anfertigen sollte. Diese Pläne wurden jedoch aus mehreren Gründen nicht umgesetzt.

27 „Pomník americké armády v Plzni." Místa paměti národa [online] [cit. 14. 1. 2018]. Dostupné z: <http://www.mistapametinaroda.cz/?id=567>.

28 Die 16. Panzerdivision, eine der jüngsten amerikanischen Panzerdividionen, ist im Jahre 1943 entschttanden. Ihre Tätigkeit hat sie im Jahre 1943 begonnen, in Europa im Januar 1845. Vom Jahre 1944 wurde ihr Kommandant der Brigadegeneral J. L. Pierce [Foud, Jíša, Rollinger 2011: 167–168].

29 „Pomník pro generála Pattona – Plzeň." Česká cena za architekturu [online] [cit. 15. 1. 2018]. Dostupné z: <https://ceskacenazaarchitekturu.cz/projekty/2016/pomnik-pro-generala-pattona-plzen/>.

Hlavní nádraží po náletu v dubnu 1945.
Zdroj: Západočeské muzeum v Plzni.
Der Hauptbahnhof nach dem Luftangriff im April 1945. Quelle: Westböhmisches Museum in Pilsen.

Americký tank před plzeňským divadlem během osvobození 6. 5. 1945.
Zdroj: Západočeské muzeum v Plzni.
Amerikanischer Panzer vor dem Pilsener Theater bei der Befreiung am 6. 5. 1945.
Quelle: Westböhmisches Museum in Pilsen.

Es hatte keinen offiziellen Wettbewerb gegeben, daher konnte die Skulptur nicht finanziert werden, außerdem gab es in der Biografie des Künstlers Verbindungen zur Staatssicherheit während des kommunistischen Regimes. (Vališ 2005). Gegenwärtig befindet sich die Skulptur im Dorf Dýšina, 10 km von Pilsen entfernt, dank einer öffentlichen Sammlung, die ihre Finanzierung ermöglichte. (Veselá 2008).

Die Gedenkfeiern haben jedes Jahr ungefähr das gleiche Programm und erfreuen sich eines großen öffentlichen Interesses. Erst 2016 gab es kontroverse Reaktionen im Zusammenhang mit den Feiern. In diesem Jahr wurde einer der beliebtesten Programmpunkte, die traditionelle historische Fahrt mit dem *Convoy of Liberty*, abgesagt.[30] Dies rief in der Öffentlichkeit starke Kritik hervor, denn der Konvoi der historischen Fahrzeuge war ein fester Bestandteil der Feiern. Ein weiterer Grund der Unzufriedenheit war die Entfernung der Pylonen des Denkmals „Díky, Ameriko!“ einen Monat vor den geplanten Gedenkfeiern. Die Stadtverwaltung hatte diesen Schritt auf Grund des langjährigen schlechten Bauzustandes des Monuments getan. Die Pylonen waren rissig geworden und es bestand Einsturzgefahr. Viele Menschen verfolgten die täglichen Renovierungsarbeiten. Die Gedenkfeier, die regelmäßig am Monument stattfunden hatte, wurde zum General-Patton-Denkmal (Babork's 2016) verlegt. Die für dieses Jahr geplante Vorführung des historischen Kampfes rief viele negative Reaktionen hervor. An der fiktiven Schlacht sollten Militärs der USA und der Roten Armee teilnehmen, als Symbol für die Begegnung dieser beiden Armeen auf der Demarkationslinie. In der öffentlichen Diskussionen stieß dieser Plan jedoch nicht auf Verständnis, im Gegenteil gab es Hassreaktionen im Zusammenhang mit der Teilnahme der Roten Armee an den Feierlichkeiten, die die Organisatoren letztendlich dazu zwang, die Schlacht nicht ins Programm aufzunehmen.[31]

Die Befreiung von der NS-Herrschaft am Ende des Zweiten Weltkrieges war ein wichtiges historisches Ereignis für die gesamte Tschechoslowakei.

30 „Slavnosti svobody přinesou změny. Nebude konvoj, ani tradiční akce u památníku „Díky, Ameriko!“ Plzen.cz [online] [cit. 15. 1. 2018]. Dostupné z: <http://plzen.cz/slavnosti-svobody-prinesou-zmeny-nebude-konvoj-ani-tradicni-akce-u-pamatniku-diky-ameriko/>.

31 „Bitva v rámci Slavností svobody nebude. Organizátorovi vyhrožovali smrtí.“ Plzen.cz [online] [cit. 15. 1. 2018]. Dostupné z: <http://plzen.cz/bitva-v-ramci-slavnosti-svobody-nebude-organizatorovi-vyhrozovali-smrti/>.

Američtí vojáci před radnicí na náměstí Republiky, 6. 5. 1945. Zdroj: archiv Vladislava Vítka.
Amerikanische Soldaten vor dem Rathaus auf dem Platz der Republik, 6. 5. 1545.
Quelle: Archiv von Vladislav Vítek.

Von Anfang an wollten die Menschen sich regelmäßig an diese wichtigen Tage erinnern und feiern. Nachdem die Kommunistische Partei an die Macht gekommen war, war es unmöglich, die amerikanische Armee zu feiern, die Westböhmen die Freiheit gebracht hatte, und die Menschen wurden gezwungen, die Rote Armee in Gebieten zu feiern, die sie nicht befreit hatte. Dies ist einer der Gründe, warum nach dem Sturz des Regimes die ersten Feierlichkeiten zur Befreiung in Pilsen in einem so großartigen Stil gefeiert wurden. Ihr reiches Programm und ihre Beliebtheit bei Einwohnern und Touristen halten bis heute an, was sich in der hohen Zahl der Besucher zeigt. Die Feier der Freiheit in Pilsen ist das größte Fest der Befreiung in der Tschechischen Republik. Im Rahmen der Gedenkveranstaltungen wird die US-Armee an offiziellen Orten gefeiert, auch Feiern zum Gedenken an die anderen Armeeverbände, die an der Befreiung des tschechoslowakischen Territoriums beteiligt waren, stehen im Hintergrund.

Americký voják během oslav na náměstí Republiky. Zdroj: archiv Vladislava Vítka.
Amerikanischer Soldat bei den Feiern auf dem Platz der Republik. Quelle: Archiv von Vladislav Vítek.

Americká vojenská technika v Kopeckého sadech během osvobození. Zdroj: archiv Vladislava Vítka.
Amerikanische Militärtechnik in der Straße Kopeckého Sady bei der Befreiung.
Quelle: Archiv von Vladislav Vítek.

Wilsonův most na Americké třídě.
Zdroj: archiv autorky.
Wilson-Brücke auf der Straße Americká třída.
Quelle: Archiv der Autorin.

Socha generála Pattona v obci Dýšina.
Zdroj: archiv autorky.
Statue von General Patton in der Gemeinde Dýšina.
Quelle: Archiv der Autorin.

Současná deska na Wilsonově mostě.
Zdroj: archiv autorky.
Gegenwärtige Gedenkplatte an der Wilson-Brücke;
Quelle: Archiv der Autorin.

Socha rudoarmějce v Muzeu na demarkační linii v Rokycanech. Zdroj: archiv autorky.
Statue der Roten Armee im Museum auf der Trennungslinie in Rokycany. Quelle: Archiv der Autorin.

Oslavy osvobození na náměstí Republiky v květnu 1990. Zdroj: Západočeské muzeum v Plzni.
Feierlichkeiten zur Befreiung auf dem Platz der Republik im Mai 1990.
Quelle: Westböhmisches Museum in Pilsen.

Památník 2. pěší divize na Chodském náměstí během oslav osvobození v květnu 1990.
Zdroj: Západočeské muzeum v Plzni.
Denkmal der 2. Infanteriedivision auf dem Platz Chodské Náměstí bei den Feierlichkeiten zur Befreiung im Mai 1990.
Quelle: Westböhmisches Museum in Pilsen.

Vernisáž výstavy věnované americké armádě v Plzni v květnu 1990. Zdroj: Západočeské muzeum v Plzni.
Vernissage der Ausstellung, die der amerikanischen Armee in Pilsen gewidmet ist, im Mai 1990. Quelle: Westböhmisches Museum in Pilsen.

Pietní akt u pomníku generála Pattona 6. 5. 2016.
Zdroj: archiv autorky.
Gedenkakt am General-Patton-Denkmal am 6. 5. 2016. Quelle: Archiv der Autorin.

Tribuna s hosty během oslav osvobození v květnu 1990. Zdroj: Západočeské muzeum v Plzni.
Tribüne mit Gästen bei den Feierlichkeiten zur Befreiung im Mai 1990. Quelle: Westböhmisches Museum in Pilsen.

Průjezd Convoy of Liberty centrem města, sady Pětatřicátníků 5. 5. 2018. Zdroj: archiv autorky.
Der Convoy of Liberty durchfährt das Stadtzentrum, Straße Sady Pětatřicátníků am 5. 5. 2018.
Quelle: Archiv der Autorin.

Convoy of Liberty, Klatovská třída 7. 5. 2017. Zdroj: archiv autorky.
Convoy of Liberty, Straße Klatovská třída 7. 5. 2017. Quelle: Archiv der Autorin.

Výstavba pomníku Díky, Ameriko!, listopad 1994. Zdroj: Západočeské muzeum v Plzni.
Bau des Denkmals Díky, Ameriko! (Danke, Amerika!), November 1994. Quelle: Westböhmisches Museum in Pilsen.

Američtí a belgičtí veteráni během pietního aktu u pomníku 2. pěší divize, Chodské náměstí 5. 5. 2016. Zdroj: archiv autorky.
Amerikanische und belgische Veteranen beim Gedenkakt am Denkmal der 2. Infanteriedivision, Platz Chodské Náměstí am 5. 5. 2016. Quelle: Archiv der Autorin.

Odhalení pomníku Díky, Ameriko!, květen 1995. Zdroj: Západočeské muzeum v Plzni.
Enthüllung des Denkmals Díky, Ameriko! (Danke, Amerika!), Mai 1995. Quelle: Westböhmisches Museum in Pilsen.

Vojenský tábor v parku za OC Plzeň Plaza, květen 2016. Zdroj: archiv autorky.
Militärcamp im Park hinter dem Einkaufszentrum Plaza, Mai 2016. Quelle: Archiv der Autorin.

Pomník 16. obrněné divizi v Husově ulici. Zdroj: archiv autorky.
Denkmal der 16. Panzerdivision in der Straße Husova Ulice. Quelle: Archiv der Autorin.

„Pérák zavalil duše úzkostnou tíhou…“ Plzeňský moderní mýtus mezi českým a německým ústním podáním

„Nemohou uniknout, nemohou zaniknout. Bloudí kolem nás i v nás. Látka, kterou se odívají strašidla.“

Josef Koenigsmark, Strašidla, 1992, s. 8.

Plzeňskou fotbalovou legendu Josefa Šnajdra (1921–2016) není třeba dlouze představovat. Jeden z historicky nejvýraznějších hráčů Viktorie a Škody Plzeň se v plzeňském dresu poprvé objevil již ve třicátých letech. Fanoušci i spoluhráči znali tohoto legendárního hráče pod nezvyklou přezdívkou „Perák“. Na jednom setkání fotbalové „Staré gardy“ Josef Šnajdr vyprávěl, jak k tomuto pozoruhodnému pojmenování přišel:

„Tak mi začali říkat v Rokycanech, kde jsem v roce 1943 za války hostoval. Tehdy tam nějaký odbojář dělal sabotáže proti Němcům, dokonce vyhazoval vlaky do povětří, uměl výborně skákat a měl přezdívku Perák. No a já výborně na hřišti skákal na hlavy, tak na mě při hře někdo vykřikl Perák a už mi to zůstalo.“

(Hochman 2016: 22)

Přezdívka legendárního plzeňského fotbalisty odkazovala nejen na jeho výjimečné pohybové schopnosti a dominanci v hlavičkových soubojích, ale i na tajuplnou postavu skákajícího odbojáře druhé světové války. Tato postava, nazývaná nejčastěji Perák nebo Pérák, popřípadě Pérový muž, byla za války mnoha způsoby spjata nejen s Rokycany, ale i s Plzeňskem, a dokonce i s celým širším západočeským regionem.

„Der Spiralhopser hat die Seelen durch die bange Wucht verschüttet …“ Der moderne Pilsner Mythos zwischen der tschechischen und deutschen Volksüberlieferung

„Sie können nicht fliehen, sie können nicht untergehen. Sie irren rings um uns herum und auch in uns. Die Materie, in die sich die Gespenster kleiden.“

Josef Koenigsmark „Strašidla”/ „Die Gespenster”, 1992, S. 8.

Die Pilsner Fußballspiellegende Josef Šnajdr (1921–2016) lange vorzustellen, ist nicht nötig. Einer der bedeutendsten Spieler von Viktoria und Škoda Pilsen erschien zum ersten Mal schon in den 30er Jahren im Pilsner Dress. Die Fans und Mitspieler kannten diesen legendären Spieler unter dem Spitznamen „Perák“ (der Spiralhopser). Bei einem Treffen der „alten Garde” hat Josef Šnajdr erzählt, wie er zu dieser bemerkenswerten Bezeichnung kam:

„So nannte man mich in Rokycany, wo ich im Kriegsjahre 1943 gastierte. Damals hat ein Widerstandskämpfer eine Sabotage gegen die Deutschen verübt, er hat sogar Züge in die Luft geworfen, er konnte gut springen und trug den Spitznamen „der Spiralhopser”. Na ja, und ich war auf dem Sportplatz gut mit Kopfbällen, sodass beim Spiel jemand geschrien hat „der Spiralhopser” und das ist mir schon erhalten geblieben.”

(Hochman 2016: 22)

Der Spitzname des legendären Pilsner Fußballspielers bezog sich nicht nur auf seine außergewöhnlichen Bewegungsfähigkeiten und seine Dominanz in den Kopfballkämpfen, sondern auch auf die mysteriöse Figur des springenden Widerstandskämpfers der Kriegszeit. Diese meistens Spi-

Záhadný Pérák ze vzpomínek Josefa Šnajdra je tajemným fantomem ústního podání. Nepolapitelného skákajícího odbojáře totiž za války jen málokdo viděl; většinou se o něm pouze vyprávělo. O Pérákovi v oné době kolovaly nejrůznější zvěsti, fámy a pověsti, ale i anekdoty a vtipy. Tento hrdina dobových vyprávění byl v kolektivní imaginaci navíc vykreslován nejen jako odbojový pracovník. Daleko častěji byl Pérák popisován jako nedůvěryhodná postava s nejasnou identitou a motivací, jejíž hlavní vlastností, na které se shodují všichni pamětníci, bylo nezvyklé skákání.[1]

Vyprávění o Pérákovi se v západních Čechách začala masově šířit ve stejné době, ve které Josef Šnajdr obdržel svoji nezvyklou přezdívku – tedy v roce 1943. Dobově nesmírně oblíbené historky o Pérákovi, za války žertovně označované jako „šeptanda", „šeptaná propaganda" či „Agentura JPP" („Jedna Paní Povídala"), se šířily i přesto, že o této postavě oficiálně neinformoval tisk ani rozhlas. Pérák se za války také nikdy nestal předmětem zájmu dobových úřadů – ani policie, ani četnictva, ani nacistických tajných služeb.

Pérák na Rokycansku a Plzeňsku v roce 1943

I přes nezájem masových komunikačních médií a dobových úřadů se vyprávění o záhadném skákajícím Pérákovi v druhé polovině roku 1943 v západních Čechách rozšířila natolik, že krátkodobě vyvolala paniku mezi veřejností, hraničící až s masovou hysterií. S nezbytnou dávkou humorného odstupu na ni po několika týdnech vzpomínal plzeňský dramatik, spisovatel a básník Josef Königsmark (1916–1993). Jeho povídka nazvaná „Pérový přízrak", uveřejněná v plzeňském „Českém deníku" 21. listopadu 1943, popisuje neklidné období, během kterého se o Pérákovi v západních Čechách v krátkodobém vzrušení hovořilo téměř všude. Podle Königsmarka propukla panika ohledně Péráka poprvé v Rokycanech, tedy ve městě, ve kterém identickou přezdívku obdržel ve stejném roce i Josef Šnajdr:

„Nálet pérového muže na naše kdysi okresní město byl drtivým útokem na nervy našeho občanstva.

Za čirého poledne, kdy většina měšťanostů a starousedlíků požívala poklidně hutných svých krmí,

1 K postavě Péráka v širším historickém i geografickém kontextu viz Janeček, Petr 2017: Mýtus o pérákovi. Městská legenda mezi folklorem a populární kulturou. Praha.

ralhopser oder Spiralmann (Pérový muž) genannte Gestalt wurde in der Kriegszeit in vielerlei Hinsicht nicht nur mit Rokycany, sondern auch mit Pilsen, sogar mit dem ganzen breiteren Westböhmen verbunden.

Der mysteriöse Spiralhopser aus Josef Šnajdrs Erinnerungen ist ein geheimnisvolles Phantom der mündlichen Überlieferung. Den schwierig fassbaren Widerstandskämpfer haben nämlich in der Kriegszeit nur wenige Leute gesehen; meistens wurde von ihm bloß erzählt. Über den Spiralhopser sind derzeit verschiedene Mären, Sagen und Gerüchte in Umlauf, aber auch Anekdoten und Witze wurden erzählt . Dieser Held der zeitgenössischen mündlichen Erzählungen wurde in der Kollektivphantasie überdies nicht nur als Widerstandskämpfer geschildert, viel öfter wurde der Spiralhopser als nicht vertrauenswürdige Figur mit unklarer Identität und Motivation beschrieben, deren Haupteingenschaft, die alle Zeugen auch bestätigen, das ungewöhnliche Springen war.[1]

Die Erzählungen über den Spiralhopser begannen sich im Westböhmen massenhaft in derselben Zeit zu verbreiten, in der Josef Šnajdr seinen ungewöhnlichen Spitznamen bekommen hat, also im Jahre 1943. Die damaligen populären Geschichten über den Spiralhopser, die in der Kriegszeit scherzhaft als „die Flüsterau" , „die Flüsterpropaganda" sowie „die Agentur EFE" (eine Frau erzählte) bezeichnet wurden, haben sich verbreitet, obwohl über diese Figur offiziell keine Presse und kein Rundfunk berichtete. Der Spiralhopser ist in der Kriegszeit auch kein Objekt der damaligen Ämter geworden – weder der Polizei, der Gendarmerie noch der Nazi-Geheimdienste.

Der Spiralhopser in der Umgebung von Rokycany und Pilsen im Jahre 1943

Sogar trotz des Desinteresses der Massenmedien und der damaligen Ämter haben sich die Erzählungen über den mysteriösen Spiralhopser in der zweiten Hälfte des Jahres 1943 in Westböhmen so verbreitet, dass sie kurzzeitlich eine Panikstimmung hervorgerufen haben, die sogar einer Massenhysterie nahe war. Mit unentbehrlicher Humordosis hat sich nach einigen Jahren der Pilsner Dramatiker, Schriftsteller und Dichter Josef

1 Zur Figur des Spiralhopsers im breiteren historischen Kontext siehe Janeček, Petr 2017: Mýtus o pérákovi. Městská legenda mezi folklorem a populární kulturou. Praha.

zemáků a mrkve a semtam i cerbulátů, zasvištělo to nad střechou okresní nemocenské pojišťovny. Několik potulujících se tu mužů, žen, pojištěnců a dítek zdvihlo hlavy. Z jejich rtů však se vydral jen přiškrcený sten hrůzostrašného úleku: Nad majestátní budovou pojišťovny vznášel se muž v skokanském postoji. Přeletěl dům, dopadl pružně na kostrbaté dláždění, znovu se odrazil a zmizel za košatými korunami stromů v libosadu.

Těch několik málo lidí, co spatřilo tento zarážející div, rozprchlo se s úděsem do svých domovů a po chvíli rekreace v diskretním zákoutí vyprávělo hlasem, nervovým shockem dosud přerývaným, o neobyčejném skokanovi, jenž se nezastavil ani před okr. nem. pojišťovnou.

Našlo se sice několik hlasů, tvrdících, že to byl zatrpklý pojištěnec, který si na okr. nem. pojišťovnu konečně vyskočil, ale jinak se ozvalo městem bědné zaúpění:

„Pérový muž!!!“

Už je to tady.

Pérový muž.

(…)

A pak už byl konec naší kdysi okresní idyly. Pérák zavalil duše úzkostnou tíhou.

Děti, pokud nedostaly psotník, bály se chodit za šera do školy a musely být voděny neméně vyplašenými maminkami.

Zprávy o pérovém muži se valem množily.“

(Königsmark 1943: 9)

Autor ve svém textu dále představuje dvojici setkání rokycanských občanů s Pérákem, inspirovaných dobovým ústním podáním. Se záhadným skokanem jsou konfrontovány fiktivní komické typy trhovkyně Anny Sedumbabové a houbaře Pafnuce Drškoly:

„Večer lehal již na strniště, mlha se kradmo ploužila z lesů a vítr skuhravě ševelil v jeřabinách. Trhovkyně Anna Sedumbabová pevněji uchopila řídítka svého bytelného bicyklu a odplivla si. Ač to byla žena statečná – jak pan Sedumbaba, dej mu pámbu věčnou slávu – byl by mohl dosvědčiti, přece jen jí bylo trochu úzko v kypré hrudi. Zapřela se pevněji do pedálů a silnice z Litouch do města za ní jen ubíhala. Jen teď ještě s kopce dolů – pozor na brzdění, vezu vajíčka – přes most a už budu mezi lidmi. Vzduch fialověl.

Vtom slyš! Krok, skok, někdo poklepal paní Sedumbabové na rameno. Ani se neohlédla, jen přišlápla a ujížděla rychlostí ďábelskou. Ale kdež: krok, skok, ruka na jejím rameni nepřestávala popleskovati. Anna Sedumbabová zapomněla na postuláty opatrnosti. Povolila brzdy a v příkré serpentině zůstávala

Königsmark (1916–1993) daran erinnert. Seine Erzählung mit dem Titel „Spiralhopserphantom" („Pérový přízrak"), die im Pilsner Tagblatt „Tschechisches Tagesblatt" („Český deník") am 21. November 1943 veröffentlicht wurde, beschreibt die unruhige Zeit, während der über den Spiralhopser in Westböhmen in der kurzzeitigen Aufregung fast überall gesprochen wurde. Nach Königsmark ist die Panikstimmung zum ersten Mal in Rokycany ausgebrochen, also in der Stadt, in der auch Josef Šnajdr den identischen Spitznamen in demselben Jahr bekommen hatte:

„Der Angriff des Spiralhopsers auf unsere damalige Bezirksstadt war eine zermalmende Attacke auf die Nerven unserer Bürgerschaft."

Direkt zu Mittag, wenn die Mehrheit der Bürger und der Alteingesessenen ihre Mahle, Kartoffeln und Möhren und hie und da ein Würstchen ruhig genoss, sauste etwas übers Dach der Bezirkskrankenkasse. Einige herumschlendernde Männer und Frauen, Versicherungsnehmer und Kinder erhoben die Köpfe. Aus ihren Mündern erklang der erdrosselte Seufzer entsetzlichen Schreckens: Über dem majestätischen Gebäude der Krankenkasse erschien ein Mann in Sprungstellung. Er flog übers Haus, fiel auf die holperige Pflasterung, prallte wieder ab und verschwand hinter den dichten Baumkronen im Lustgarten.

Nur wenige Leute, die dieses befremdliche Wunder bemerkten, liefen in ihre Heime und nach einem Moment des Durchatmens erzählten sie in diskreten Ecken mit einer durch den Nervenschock brüchigen Stimme von einem ungewöhnlichen Springer, der vor der Krankenkasse nicht stehengeblieben ist. Es gab zwar einige Stimmen, die behaupteten, dass es ein verbitterter Versicherter war, der endlich auf das Krankenkassengebäude sprang, aber sonst erklang durch die Stadt kärgliches Wehklagen:

„Ein Spiralhopser!!!

Er ist schon da.

Der Spiralhopser.

(…)

Und das war schon das Ende unserer damaligen Bezirksidylle. Der Spiralhopser hat die Seelen durch die bange Wucht verschüttet. Die Kinder, sofern sie keine Anfälle bekamen, hatten Angst, in der Dunkelheit in die Schule zu gehen und mussten von ihren nicht weniger empörten Müttern begleitet werden. Die Nachrichten über den Spiralhopser häuften sich."

(Königsmark 1943: 9)

Der Autor stellt in seinem folgenden Text zwei Treffen der Rokycaner Bürger mit dem Spiralhopser vor, das von den damaligen mündlichen Über-

za ní jen ohnivá čára. Zatáčka přímo úpěla bolestí, jak ji Anna Sedumbabová řezala. Ale kdež: krok, skok, ruka jí pleská do oblého rámě. Teď už trhovkyně vědela, na čem je.

Pérový muž!

Kolo narazilo na kámen a bahnitý příkop přijal Annu Sedumbabovou do své měkké náruče. Jen to tak tiše žvachtlo. A nad kolem, teskně zamuchlaným v pěknou osmu, ozvalo se řezavé zachechtání. A jakýsi muž se vymrštil, přeskočil továrnu na ovocné konservy a zmizel v houstnoucí mlze.

Annu Sedumbabovou nalezl cestář, vracející se ze své odpovědné práce, spočívající v pokrývání silnice ostrými křemeny.

*

Bylo ještě syrové ráno, dosud ani ptáčkové nestačili pět chválu Hospodinu. Vrátka domku na pokraji města vrzla a z nich vykradl se muž. V levé ruce třímal pytel, tvář měl zachumlanou v šál, límec ohrnutý, čepici hluboko naraženou. Pravice pevně svírala ostrý nůž a jeho obličej vyjadřoval mrazivé odhodlání.

Pafnuc Drškola šel totiž na houby.

Ale tam, kde je cesta vroubena převysokými borovicemi, přehouplo se cosi přes jejich vrcholky a před Drškolou stanul Pérový muž. Drškolovi se udělaly mžitky před očima a pytlíček s havelkami, bedlami jedlými a jinými poživatelnými muchomůrkami vypadl mu z ruky.

„Dej mi cigaretu," zasípěl přízrak.

Ale to bylo i na Drškolu moc.

„Hm, a co za ni dostanu?" prohodil lstivou oklikou.

Inu, dostal, dostal ji, až se mu v očích zajiskřilo, a následkem tohoto násilnického činu pérákova vzal druhou o mocný pařez, nedaleko čnějící.

Když se probral, dal mu mezitím se dostavivší hajný pokutu za sběr hub bez povolení."

(Königsmark 1943: 9)

Po dvojici humorných setkání s Pérákem v Rokycanech přesouvá Josef Königsmark svoji pozornost do blízké Plzně. Zde se vyprávění o Pérákovi objevila nedlouho poté, přičemž shodou okolností se i zde objevuje spojitost s fotbalem:

„To všechno jsem slyšel ve vlaku. Ale slyšel jsem toho ještě víc. Dozvěděl jsem se od lidí, prchajících z kdysi okresního města, že pérový muž je zneuznaný vynálezce, inženýr, demonstrující v pomatení smyslů své pérové boty, umožňující tak úžasné překonávání tíže zemské, ale slyšel jsem i věci přímo mystické.

Zatím pérák, zanechav za sebou obyvatelstvo kdysi okresního města ve stavu naprostého duševního zhroucení, blížil se zdejší metropoli.

Jeho činnost zde nebyla dlouhá, zato však pod-

lieferungen inspiriert wurde. Mit dem mysteriösen Springer werden die fiktiven komischen Typen - das Marktweib Anna Sedumbabová und der Pilzsammler Pafnuc Drškola konfrontiert:

"Der Abend legte sich schon auf das Stoppelfeld, der Nebel schlich sich verstohlenerweise aus den Wäldern, der Wind raunte wimmernd in den Vogelbeeren. Das Marktweib Anna Sedumbabová griff fest den Lenker ihres langlebigen Fahrrades und spuckte etwas aus. Obwohl sie eine tapfere Frau war – wie Herr Sedumbaba, Gott sei ihm gnädig – es bezeugen könnte, war es ihr doch bang in ihrer üppigen Brust. Sie trat fester ins Pedal und die Landstraße von Litouchy in die Stadt zog hinter ihr vorbei. Nur den Hügel hinunter – Achtung beim Bremsen, ich bringe Eier - über die Brücke und schon werde ich unter Leuten sein. Die Luft wurde violett.

Und plötzlich, was hört man denn? Ein Schritt, ein Sprung, jemand klopfte ihr auf die Schulter. Ohne sich umzuschauen, trat sie ins Pedal und fuhr rasch wie der Teufel davon. Aber was denn: ein Schritt, ein Sprung, die Hand auf ihrer Schulter hörte nicht auf sie zu tätscheln. Anna Sedumbabová vergaß alle Postulate der Vorsichtigkeit. Sie lockerte die Bremse und in der steilen Serpentine blieb hinter ihr bloß ein Feuerstrich zurück. Die Kurven jammerten in direkten Schmerz, als Anna Sedumbabová sie durchfuhr. Aber was denn: ein Schritt, ein Sprung, die Hand tätschelt ihre runde Schulter. Jetzt wusste das Marktweib schon, was los war.

Der Spiralhopser!

Das Fahrrad stieß gegen einen Stein und der Schlammgraben nahm sie in seine weichen Arme auf. Es gluckste bloß. Und über dem Fahrrad, traurig zu einer Acht verbogen, ertönte kicherndes Lachen. Und ein Mann schwang sich empor, übersprang die Obstdosenfabrik und verschwand im dichter werdenden Nebel.

*

Es war noch früher Morgen, die Vögel hatten es bisher nicht geschafft Gott mit ihren Stimmen zu loben. Das Torpförtchen im Häuschen am Stadtrande knarrte und aus ihm schlich sich ein Mann hinaus. In der linken Hand hielt er fest einen Sack, das Gesicht versteckte er hinter einem Schal, der Kragen war hochgestülpt, die Mütze drückte ihm tief in die Stirn. Die linke Hand umklammerte fest das scharfe Messer und sein Gesicht drückte eiskalte Entschlossenheit aus.

Pafnuc Drškola ins nämlich in die Schwammerl gegangen.

Aber dort, wo der Weg mit den erzhohen Kiefern eingesäumt ist, schwang irgend etwas über ihre Gipfel. Vor Drškola stand der Spiralhopser. Dem

statná. Jako prvý počin přeskočil pérák chrám sv. Bartoloměje. Bohužel tak učinil v noci, takže nám o tom může referovati jen jeden pán, vedle něhož pérák náhle na náměstí dopadl do dřepu, vyskočil do pozoru, poklonil se a odskočil směrem k Museu. Ten pán měl druhý den řádnou kocovinu…

Nato jal se pérový muž řádit v různých čtvrtích města. Skákal přes stařenky, jdoucí z nákupu, skočil na balkón v pátém poschodí a vylekal k smrti v příslušném bytě dlící dvojici, atd. atd. Vypuzen byl však zástupci jednoho ligového klubu, kteří v zoufalé sháňce po posilách si usmyslili, že pérák by byl jedinečné pravé křídlo, a štvali jej tak dlouho, až raději zmizel z města."

(Königsmark 1943: 9)

Pérákovu komickou západočeskou anabázi pak text Josefa Königsmarka zakončuje v podhůří Brd:

„*Chvíli byl klid.*

A náhle tu zase byl.

Tentokrát objevil se v malé podbrdské vísce, kamž jej pravděpodobně pudila sháňka po aprovizaci anebo právě chystaný přespolní běh. Pérák pronásledoval athlety, kteří v tréninku supěli hlubokými hvozdy, a ztrativše naději, trpce pak odvolávali své přihlášky k běhu, pokládajíce péráka podle jeho suchého vzezření za jednoho ze známých regionálních běžců, který prý na stará kolena objevil nový styl.

Žádný dům ve vesnici nebyl pérovému muži dosti vysoký. Skákal ve dne – v noci, až to náš drobný zemědělský lid nakvasilo. I vypravili se s cepy, kosami, deštníky a jinými zbraněmi na trestnou výpravu proti pérákovi. Starosta jel v čele voje na obrněném trakaři, v jehož tlačení se střídala místní honorace. Kohorta objížděla vesnici, ale pérový přízrak nikde. Když už pan řídící byl z tlačení obrněného trakaře schvácen a starosta otlačen z nepohodlné posice, kterou na něm (trakaři) zaujímal, vrátil se voj do vsi.

*

Téhož večera vešel kdosi do dílny místního ševce, pana Buňaty. Křesťansky pozdravil a jeho hubená tvář byla jakoby rozryta tisícem běd. Byl bos a v ruce třímal pěkná perka.

„Prosím vás," vyrazil ze sebe stísněně, „mohl byste mi do rána spravit tyhle boty? Tlačí mě na palcích a futro se trochu zbortilo!"

Švec pokývl, vzal boty a neznámý se odplížil.

A tak pan Buňata, vzav proti svému zvyku boty hned do práce, podivil se nad jejich podivnou podrážkou. Nedalo to jeho zvídavé hlavičce, vrazil knejp do podrážek, rozevřel je, zavrtal a hle: z dutiny vysypala se spousta podivných per, drátků, háčků, plíšků a koleček.

Drškola flimmerte es vor den Augen und die Beutel mit den Parasolschwammern und anderen essbaren Mückenschwammen fielen ihm aus der Hand.

„Gib mir eine Zigarette," zischte das Phantom.

Aber das war auch für Drškola zu viel.

„Hm, und was bekomme ich dafür?" entgegnete er mit listigem Schlich.

Nun ja, er bekam eine solche Ohrfeige, dass es ihm vor den Augen flimmerte und in Folge dieses Gewaltaktes bekam er noch eine zweite von einem mächtigen unweit emporragenden Holzblock.

Als er erwachte, musste er Strafe bezahlen, die ihm der ankommende Förster für das unerlaubte Pilzesammeln verordnete."

(Königsmark 1943: 9)

Nach den zwei Treffen mit dem Spiralhopser beschreibenden Humorerzählungen richtet Josef Königsmark seine Aufmerksamkeit auf Pilsen. Hier tauchten die Geschichten über den Spiralhopser auch bald auf, wobei auch hier durch die Umstände der Zusammenhang mit Fußball auftritt:

„*Das alles habe ich im Zug gehört. Aber ich habe davon noch mehr gehört. Ich habe von den Leuten erfahren, die aus der damaligen Bezirksstadt geflohen sind, dass der Spiralhopser ein verkannter Erfinder, ein in Verwirrung seine Federschuhe demonstrierender Ingenieur, die ermöglicht haben, die Schwerkraft der Erde zu überwinden. Aber zugleich habe ich auch geradezu mystische Dinge gehört.*

Nachdem der Spiralhopser die Bewohner der Bezirksstadt im Zustand völligen Zusammenbruchs hinterließ, näherte er sich der hiesigen Metropole. Seine Tätigkeit dauerte hier nicht lang, doch sie war grundsätzlich. Seine erste Tat war das Überspringen der Sankt-Bartholomäuskirche. Leider hat er das in der Nacht getan, sodass uns darüber nur ein Mann Auskunft geben konnte, neben den der Spiralhopser plötzlich auf den Platz fiel. Er nahm Haltung ein, und mit einem Knicks sprang er Richtung Museum. Der Mann hatte den nächsten Tag einen ausgiebigen Katzenjammer ...

Danach begann der Spiralhopser in den verschiedenen Stadtvierteln zu wüten. Er sprang über die vom Einkauf kommenden Großmütter, er sprang auf einen Balkon in der fünften Etage und zu Tode erschreckte er in der betreffenden Wohnung ein dort weilendes Paar usw., usw. Er wurde aber durch die Vertreter eines Ligaclubs vertrieben, die in der verzweifelten Suche nach Verstärkung die Absicht hatten, den Spiralhopser als Verstärkung für den rechten Flügel zu gewinnen. Sie verfolgten ihn so lange, bis er lieber aus der Stadt verschwand."

(Königsmark 1943: 9)

„Hele," řekl si pan obuvník, „to ho někdo ošidil a místo trojité podešve mu dal tenhle švindl. Jsou to dnes lidé!"

Byl to dobrý muž. Zželelo se mu člověka. Dal se do práce a brzo opatřil boty důkladnou podešví, vyrazil je, podšívku vyspravil a boty se jen leskly. Všechny ty drátky hodil do hnoje a bylo mu dobře. Ráno přišel vyzáblý majitel bot, zaplatil a vzav perka, odešel.

*

Rolník Jakub Šamoňák jel s potahem vysoko naloženým slamou, pokojně bafaje bramborovou nať ze své dýmačky, když se k němu připojil vyzáblý pán v poměrně slušných šatech.

„Dobré jitro, pane statkáři," povídá.
„Aha, vejce, máslo bys chtěl, churoto městská," pomyslil si vlídně rolník a odpoví na pozdrav.

Slovo dalo slovo, proč by se člověk nepobavil. A tak přišla řeč na pérového muže.
„Já se péráka nebojím," povídá Jakub. „To je pitomost. Je to zrovna takový jalový poplach, jak tenkrát, když lidi říkali, jak to prase sežralo to dítě. Lidi jsou dneska divný. Tenkrát tu bylo novinářů a kdesi cosi a už všichni viděli, jak to prase a toho sedláka vedou do kriminálu. A pak nic. Pitomost. Pérák není."

Vychrtlému muži zablesklo se v očích a jeho tvář vzala na sebe supí výraz.

„Pérák že není?" zaskuhral zlověstně.

„To se ví, že ne," odtušil klidně Jakub Šamoňák, foukaje mu do tváře vonný dým své dýmkové směsi.

„Tak se dobře dívejte!" zaskučel hubenec. A odrazil se a vymrštil se do výše. Vyskočil asi tři čtvrti metru vysoko, narazil hlavou na žebřinu, padl těžce na štěrkovitou vozovku a na čele mu začala nabíhat krásná fialová boule.

„Tak viděj," uchechtl se Jakub Šamoňák. A povoz skřípěl dál a jen vítr nesl modré obláčky z rolníkovy dýmky zpátky po silnici, kde seděl vyjevený hubený muž a udiveně ohmatával chvílemi krásnou bouli na čele a chvílemi své boty, krásné boty s novou bytelnou podešví."

(Königsmark 1943: 9–10)

Fiktivní anabáze Péráka po západních Čechách v podání Josefa Königsmarka tak neslavně končí v anonymní podbrdské vesničce. Díky shodnému pojmenování této záhadné postavy s přezdívkou Josefa Šnajdra i stejné době, do které jsou zasazeny, je evidentní, že Königsmarkův podivín skákající pomocí zázračného mechanismu ukrytého v podrážkách a hrdinný odbojový pracovník ze vzpomínek Josefa Šnajdra jsou odrazem jedné a téže postavy dobového ústního podání. Jakým způsobem ale překonat rozdíl mezi komickými historkami o potrhlém skokanovi a seriózními vzpomín-

Mit Spiralhopsers komischer westböhmischer Anabasis endet Josef Königsmarks Text im Vorgebirge von Brdy:

„Eine Weile war Ruhe.
Und plötzlich war er wieder da.

Diesmal erschien er in einem kleinen Dorf in Brdy, wohin ihn die Suche nach Proviant getrieben hatte oder gerade die Vorbereitung eines Geländelaufes. Der Spiralhopser verfolgte die Läufer, die im Training durch die Wälder schnauften, und als sie die Hoffnung verloren, zogen sie ihre Anmeldungen zurück, da sie den Spiralhopser für einen neuen Läufer hielten, der auf seinen alten Knien einen neuen Stil entdeckte.

Kein Haus im Dorf war dem Spiralhopser hoch genug. Er sprang Tag und Nacht hindurch, bis er unsere kleinen Landwirte ärgerlich machte. So begaben sie sich mit den Dreschflegeln, Sensen, Regenschirmen und anderem Gewehr auf die Strafexpedition gegen den Spiralhopser. Der Bürgermeister fuhr am Kopf der Truppe auf einer Panzerschubkarre, die hiesige Prominenz schob. Die Kohorte fuhr um das Dorf herum, aber das Phantom erschien nie. Als der Oberlehrer vom Schieben schon erschöpft war und der Bürgermeister von der unbequemen Position auf der Schubkarre wund gedrückt wurde, kehrte die Truppe ins Dorf zurück.

*

Denselben Abend trat irgend jemand in die Werkstatt des hiesigen Schusters Herrn Buňata ein. Er grüßte christlich und sein mageres Gesicht war wie von tausenden Wehen zerrissen. Er war barfuß und in der Hand hielt er schöne Schuhe.

„Ich bitte Sie," sagte er bedrückt, "Könnten Sie mir bis Morgen diese Schuhe reparieren? Sie drücken an den Zehen und innen gehen sie auch langsam kaputt!"

Der Schuster nickte zustimmend und der Unbekannte schlich davon.

So staunte Herr Buňata über die ungewöhnliche Sohle und gegen seine Gewohnheit begann er gleich damit, die Schuhe zu reparieren. Sein neugieriger Kopf hatte aber keine Ruhe, er stieß die Ahle in die Sohle, breitete sie aus, bohrte rein, und sieh mal einer an!: aus der Höhlung purzelten viele sonderbare Federn, Drähte, Haken, Plättchen und Rädchen.

„Schau mal an", sagte der Herr Schuster, „den hat jemand betrogen und statt der dreifachen Sohle ihm dieses Zeug reingegeben. So sind halt heute die Leute!"

Er war ein guter Mann. Er hatte Mitleid mit dem Menschen. Er begann zu arbeiten und versorgte die Schuhe bald schon mit einer tüchtigen Sohle, stanzte sie aus, reparierte das Futter und die Schuhe glänz-

kami na nepolapitelného odbojáře? Která z těchto dvou kontrastních podob Péráka – Königsmarkova či Šnajdrova – je bližší skutečnosti? Jaký byl autentický Pérák dobových ústních vyprávění, a proč se příběhy o něm masově rozšířily právě za druhé světové války? A byla tato vyprávění vůbec založena na nějaké skutečné postavě?

Vyprávění o Pérákovi jako metafora tabuizovaného

Odpověď na tyto otázky může poskytnout další dílo Josefa Königsmarka, které je – stejně jako povídka o Pérovém přízraku – také inspirováno ústním podáním západních Čech. Jedná se o soubor fantastických povídek s názvem „Strašidla" (Koenigsmark 1992). Tato kniha literárním způsobem zpracovává tematiku poválečného osídlování západních Čech po nuceném vysídlení místních českých Němců. Západočeské „pohraničí" Königsmark mytologizuje; popisuje je jako liminální prostor, který v chaotických poválečných letech nabyl podivuhodných magických vlastností. V minulosti často konfliktní vztahy mezi Čechy a Němci totiž vysídlením těch druhých nezmizely; pouze se podle Königsmarka přesunuly na jinou, esoterickou, rovinu existence. Königsmarkovy západní Čechy jsou tak jakýmsi vymístěným ne-prostorem, na prahu kterého při cestě z českého vnitrozemí překročíme nikoli pomyslný, ale *skutečný* bludný kořen, a ocitneme se tak ve zcela jiném světě. Světě, ve kterém nedávné poválečné křivdy mezi Čechy a Němci sublimují do podoby podivně překroucené reality bizarních událostí, jevů a bytostí; „strašidel". Vedle realistické dobové šeptandy tak v knize ožívají duchové násilně odsunutých Němců, mocí probuzeného nebožtíka nabité šumavské umrlčí prkno, strom zasazený původními německými osadníky či z márnice ukradená lebka dávného obyvatele pohraničí. Všechna tato „strašidla" trestají do pohraničí nově přibylé české „zlatokopy", národní správce a státní úředníky, aby se jim magickým způsobem mstila za zde proběhlé násilí. Po válce mysticky proměněný kraj svojí kouzelnou mocí proměňuje i nově příchozí z vnitrozemí – z brutálního vyšetřovatele Státní bezpečnosti se tak v Königsmarkově textu stává krutá vampyrická postava, z národního správce z řad volyňských Čechů zase vraždící vlkodlačí bestie.

Podobným způsobem jako na tato literární západočeská „strašidla" je nutné pohlížet i na Königsmarkova – a do značné míry i Šnajdrova – Péráka. Vyprávění o této záhadné skákaten. *Alle Drähte warf er in den Mist und es wurde ihm gut zu Mute. Am Morgen kam der schmächtige Schuhbesitzer, bezahlte, nahm die Schuhe und ging weg.*

*

Der Landwirt Jakub Šamoňák fuhr mit dem von Stroh hoch aufgeladenen Gespann, ruhig paffte er aus seiner Pfeife Kartoffelkraut. Auf einmal trat ihm ein schmächtiger Herr in ziemlich anständiger Bekleidung bei.

„Guten Morgen, Gutsherr," sagt er.

„Na ja, Eier, Butter möchtest du, städtischer Pöbel," dachte der Landwirt und erwiderte den Gruß.

Ein Wort gab das andere, warum sollte man sich nicht amüsieren. Und so kam das Gerede auf den Spiralhopser.

„Ich fürchte mich vor dem Spiralhopser nicht," sagt Jakub. „Das ist reiner Blödsinn. Das ist genauso blinder Alarm wie damals, als die Leute sagten, dass das Schwein das Kind gefressen hatte. Die Leute sind heute komisch. Damals waren viele Journalisten hier und dies und jenes und alle haben schon gewusst, wie das Schwein und der Bauer in das Gefängnis geführt werden sollten. Und sonst nichts. So ein Blödsinn. Den Spiralhopser gibt es nicht."

Dem schmächtigen Mann blitzte es in Augen auf und sein Gesicht bekam eine Geiermiene.

„Den Spiralhopser gibt es nicht, wie? " wimmerte er bösartig.

„Gewissermaßen nicht." sagte Jakub Šamoňák ruhig, ihm den Rauch seiner wohlriechenden Pfeifenmischung ins Gesicht blasend.

„So schauen sie gut zu!" heulte der Lulatsch und stieß sich ab und schnellte in die Höhe. Er sprang etwa vier Meter hoch, stieß sich den Kopf an der Sprossenwand, fiel schwer auf die Schotterlandstraße und auf der Stirn begann ihm eine violette Beule anzulaufen.

„So sehen Sie," kreischte Jakub Šamoňák. Und das Fuhrwerk knirschte weiter und nur der Wind trug die blauen Wölkchen aus der Landwirtspfeife über die Landstraße zurück, wo der bestürzte magere Mann saß und ab und zu die schöne Beule auf der Stirn tätschelte und von Zeit zu Zeit auch seine Schuhe streichelte, die schönen Schuhe, mit der neuen haltbaren Sohle."

(Königsmark 1943: 9–10)

Die fiktive Anabasis des Spiralhopsers über Westböhmen nach Josef Königsmark endet so unberühmt in einem unbekannten Dörfchen in Brdy. Dank der übereinstimmenden Benennung dieser mysteriösen Gestalt mit dem Spitznamen von Josef Šnajdr und auch dank der gleichen Zeit,

jící postavě totiž byla ve své podstatě také příběhy o „strašidlech“ – tedy kolektivní mytologizací skutečných historických a společenských dějů. Podobně jako jsou Königsmarkova „Strašidla“ zachycením poválečného *Zeitgeistu*, mytologizující metaforou chaotické doby v západočeském pohraničí, tak i válečná vyprávění o Pérákovi představují mytologizaci období druhé světové války s jeho protileteckými zatemněními, nedostatkem potravin a celkovou nejistotou válečné situace. Poválečná “strašidla” i válečný Pérák jsou také symbolickým vyjádřením dobově tabuizovaných témat, o kterých bylo v daných obdobích obtížné hovořit přímo, a proto našla své metaforické ztělesnění ve fiktivních příbězích. U Königsmarkových „strašidel“ jde samozřejmě o téma poválečného odsunu Němců a problémů s ním spojených. Ale co měla vlastně symbolicky vyjadřovat vyprávění o skákajícím fantomovi?

Odpovědí, která se na základě vzpomínky Josefa Šnajdra nabízí jako první, je téma protinacistického odboje. O činech konkrétních českých a německých odbojářů bojujících v západních Čechách proti nacistické moci bylo za války samozřejmě velmi nebezpečné či minimálně problematické hovořit; za takovéto řeči hrozily úřední postihy či dokonce vězení. Vyprávění o fiktivním Pérákovi tak částečně uspokojovala touhu veřejně mluvit o rezistenci proti nacismu. V případě jejich odhalení ze strany úřadů pak nehrozil výraznější trest, neboť se jednalo o čistě smyšlenou postavu, aktéra nevinné anekdoty, efemérní fámy či dokonce pouhého vtipu. Tuto funkci Péráka retrospektivně popisuje spisovatel Jan Weiss ve své povídce „Pérový muž“:

„*Tak se tehdy o pérovém muži předly všelijaké řeči po hospodách a kavárnách. Nebylo divu, když lidem nad hlavami visely tabulky s nápisem, že se politické řeči v místnosti přísně zakazují! Někdy měl člověk potřebu mluvit hlasitěji, zasmát se z plných plic, něco hlásat nebo potírat, hádat se, nadávat, pošklebovat se, aby se přitom nemusil kolem sebe bojácně ohlížet. Ten pérák, možná že to byla taková pojišťovací záklopka, takový ventil, kterým syčela pára vzteku.*“

(Weiss 1965: 254)

Mnozí o Pérákovi vyprávěli jako o komické postavě vtipů a anekdot; další, především pak mladí lidé, jak naznačují vzpomínky Josefa Šnajdra a dalších pamětníků, ale těmto vyprávěním věřili a považovali je za popis skutečné odbojové činnosti:

in die Erzählungen situiert wurden, ist es offensichtlich, dass Königsmarks springender Sonderling, der sich mittels dem in den Sohlen verborgenen Wundermechanismus bewegt, und der heldenmütige Widerstandskämpfer aus Josef Šnajdrs Erinnerungen, dieselben Figuren aus der zeitgenössischen mündlichen Überlieferung sind. Wie aber kann der Unterschied zwischen den komischen Geschichten über den verwirrten Springer und den seriösen Erinnerungen an den schwer fassbaren Widerstandskämpfer überwunden werden? Welche von diesen unterschiedlichen Gestalten des Spiralhopsers – der eine von Königsmark und der zweite von Šnajdr – nähert sich der Wirklichkeit an? Wie war der authentische Spiralhopser der mündlichen Überlieferungen und warum wurden die Erzählungen über ihn gerade massenhaft im Zweiten Weltkrieg verbreitet? Und bezogen sich diese Geschichten auf eine wahre Person?

Das Erzählen über den Spiralhopser als eine Metapher des Tabuisierten

Die Antwort auf diese Fragen kann weiterhin Josef Königsmarks Werk bieten, das - ähnlich wie die Erzählung über den „Pérový Přízrak”/„Das Spiralhopserphantom” auch durch die mündliche Überlieferung Westböhmens inspiriert wurde. Es handelt sich um eine Gruppe phantasievoller Erzählungen mit dem Titel „Strašidla“/„Gespenster” (Koenigsmark 1992). Dieses Buch verarbeitet auf literarische Art die Thematik der Besiedlung Westböhmens in der Nachkriegszeit nach der Vertreibung der hiesigen Deutschböhmen. Königsmark mythologisiert das westböhmische „Grenzgebiet”; er beschreibt es als einen Liminalraum, der in den verwirrten Jahren sonderbare magische Eigenschaften gewonnen hat. In der Vergangenheit verschwanden nämlich die Beziehungen zwischen Tschechen und Deutschen durch die Vertreibung nicht; sie wurden nach Königsmark bloß auf eine andere, esoterische Ebene der Existenz verschoben. Königsmarks Westböhmen ist also ein leerer Nichtraum geworden, an dessen Schwelle beim Weg aus dem tschechischen Inland nicht eine fiktive, sondern die *wirkliche* Irrwurzel übertreten wird und man sich in einer ganz anderen Welt befindet, in einer Welt, wo die unlängsten Unrechte der Nachkriegszeit zwischen Tschechen und Deutschen in die Form einer verdrehten Realität bizarrer Ereignisse, Erscheinungen und Gestalten - „Gespenster” sublimieren. Neben den realistischen Gerüchten erwachen im Buch die Geister der vertriebenen

„*Pérák, to byla skutečná postava za nacistů, která skákala z tramvaje na tramvaj, aby unikla a jeho osoba se akorát za války zveličila, jinak to ale byl opravdu žijící člověk.*“[2]

Bez výjimky ale platilo, že Pérák chápaný jako odbojový pracovník bojující proti nacistům se vyskytoval pouze v efemérním a právně jen obtížně postižitelném ústním podání. Oficiální masová komunikační média, jak ukazuje Königsmarkova povídka, se samozřejmě musela popisu jeho odbojové role vyhýbat kvůli dobové cenzuře (Janeček 2017: 67).

Pérák ale za války nebyl, jak ostatně naznačuje i Königsmark, jen metaforou protinacistického odboje. Pro mnoho lidí byl v první řadě a především „strašidlem“ v původním smyslu slova, tedy fiktivní bytostí plnící nejrůznější sociální a kulturní funkce. Zřejmě nejčastěji Pérák fungoval jako *kinderschreck*, dětský bubák a strašák, tedy rodičovské pedagogické strašidlo, sloužící k disciplinaci malých dětí, aby se po večerech netoulaly venku nebo aby se prostě chovaly tak, jak chtějí jejich rodiče. V době svého největšího rozšíření tak vyprávění o Pérákovi hrála stejnou roli jako varovné rodičovské historky o bubácích, čertech, klekánicích, krvavém koleni či černé sanitce. Příkladem může být následující vzpomínka z válečné Prahy, která smyšleného Péráka zajímavým způsobem spojuje s industriální Plzní:

„*Babička bydlela za války ve Strašnicích v Saratovské ulici. Vždycky nás strašila, že se nesmíme po setmění koukat z otevřeného okna, jinak by nás totiž mohl ukradnout Pérák. Říkalo se, že má speciální péra z Plzně a že po nocích střílí fašisty a zloděje.*“[3]

Péráka se ale za války neobávaly pouze děti, ale – z dnešního úhlu pohledu možná překvapivě – také mnozí dospělí. Hrozbou byl údajně především pro dívky a mladé ženy, pro které představoval účinnou dobovou metaforu sexuálního obtěžování a napadení, či dokonce znásilnění. O takovýchto traumatických zkušenostech bylo v dobové společnosti do značné míry nemožné otevřeně hovořit, a to dokonce ani mezi blízkými (Janeček 2017:190–194; 210–214). Vyprávění o nebezpečném nočním skákajícím fantomovi se znepokojující přezdívkou

2 Narátor anonymizován, muž, narozen 1930. Vyprávění dokumentovala Monika Bürgerová.

3 J. H. žena, narozena 1934, SŠ, důchodkyně, Praha. Vyprávění dokumentoval Lukáš Hares (Janeček 2017: 76).

Deutschen zum Leben, das durch die Kraft der erweckten Verstorbenen gefüllte Böhmerwaldtotenbrett, der von den ursprünglichen deutschen Siedlern eingesetzte Baum sowie der aus dem Leichenhaus gestohlene Schädel eines damaligen Einwohners des Grenzgebietes. Alle diese „Gespenster” strafen die in das Grenzgebiet gekommenen tschechischen „Goldgräber”, Volksverwalter und Staatsbeamten, um sich an ihnen auf magische Weise für die erfahrene Gewalt zu rächen. Das mystisch verwandelte Gebiet verändert nach dem Krieg durch die Zaubermacht auch die Neuankommenden aus dem Inland – aus dem brutalen Untersucher der Staatssicherheit wird im Königsmarks Text eine grausame vampirische Gestalt, aus dem Volksverwalter aus den Reihen der aus Wolyn kommenden Tschechen ein Werwolfraubtier.

In analoger Weise zu den literarischen westböhmischen „Gespenstern” ist es nötig, auch diejenigen von Königsmark – und zu einem großen Teil auch Šnajdrs Spiralhopser anzuschauen. Das Erzählen über diese springende Gestalt war nämlich auch im Wesentlichen die Geschichte über die „Gespenster”– also die Kollektivmythologisierung der tatsächlichen historischen und gesellschaftlichen Ereignisse. Ähnlich wie Königsmarks Gespenster eine Verkörperung des *Zeitgeistes* der Nachkriegszeit wurden oder eine mythologisierte Metapher der verwirrten Zeit im westböhmischen Grenzgebiet, stellen die Kriegserzählungen über den Spiralhopser die Mythologisierung der Kriegszeit mit ihrem Luftschutzverdunkeln, der Knappheit der Nahrungsmittel und der ganzen Unsicherheit dar. Die „Gespenster” in der Nachkriegszeit sowie der Spiralhopser stellen auch einen symbolischen Ausdruck der zeitgenössischen tabuisierten Themen dar, über die in der Kriegs- und Nachkriegszeit nicht direkt geredet werden konnte. Deswegen haben sie ihre metaphorische Verkörperung in den fiktiven Geschichten gefunden. Bei Königsmarks „Gespenstern” geht es selbstverständlich um das Thema Vertreibung der Deutschen und damit verbundene Probleme. Aber was sollten die Geschichten über das springende Phantom eigentlich ausdrücken?

Eine Antwort, die sich auf Grund Josef Šnajdrs Erinnerung als die erste anbietet, ist das Thema des Anti-Naziwiderstandskampfes. Es war natürlich sehr gefährlich oder zumindest problematisch über die Heldentaten der tschechischen und deutschen im Westböhmen kämpfenden Anti-Naziwiderstandskämpfer zu reden; für solche Reden drohten strenge Strafen. Das Erzählen über den fiktiven Spiralhopser hat teilweise die Sehnsucht nach dem offenen Ausdruck der Resistenz gegen

upomínající na vernakulární označení mužského přirození, pohybujícím se nezvyklými pohyby připomínajícími kopulaci, je tak často v dobových vzpomínkách promíseno s příběhy o skutečných setkáních se sexuálními agresory a devianty.[4] Někteří pamětníci dokonce dobově ztotožňují slovo „pérák" s obecným dobovým označením pro sexuální devianty:

„No já nevim, kdo to měl bejt Pérák. Já sem se dověděla až teprve teďkon na konci minulýho roku v televizi, že to měl bejt někdo, kdo skákal na pérech. My jako děti sme měly za to, že to je úchyl. Já sem péráka vnímala jako obecné označení pro úchyla, kterej tam chtěl ty ženský přepadnout a zabít. Když se někde objevil ňákej podezřelej chlap, tak sme říkali ‚pérák'. Dneska se říká ‚úchylové', tak my sme říkali ‚péráci' ".[5]

Skutečná setkání tohoto typu byla za války možná relativně méně častá než v poválečné době. Přesto k nim ale občas docházelo, jak dokládá například následující vzpomínka tehdy čtyřiadvacetileté ženy z pražského Žižkova. Ta svůj skutečný nepříjemný zážitek z období druhé světové války spojovala s útokem záhadného Péráka:

„… bydlela sem na tom náměstí Tachovským, byl to druhej barák z kraje, byly (tam) stromy a my sme na domovníka museli zvonit… (…) Zazvonila sem, a teď, kdybyste mě zabil, tak nevím jestli z toho stromu někdo skočil, nebo jestli stál za stromem, zkrátka se na mě vrhnul, a já, která byla tak energická, jsem se nezmohla ani na slovo, a to už mě držel za pas ten chlap a táhnul mi, a já se držela kliky, no a ten domovník už votvíral, no a von zase skokem, jak skokem ke mně přilít, tak skokem zase skočil zpátky. A to je celá historie…"[6]

Další funkce Péráka náležela spíše dospělým: Pérák fungoval jako více či méně účinná „výmluva" sloužící k verbálnímu polovážnému krytí nejrůznějších aktivit, pozdními příchody do práce či domů počínaje a krádežemi a manky konče:

4 Literárně tento sexuální aspekt Péráka nedávno akcentoval český spisovatel Václav Kahuda ve svém románu „Bytost" (Kahuda, Václav 2017: Bytost. Brno, s. 163–164).

5 O. K., žena, nar. 1949, VŠ, magistra farmacie, Jičín (Kracík, Pavel 2017: Vyprávění o Pérákovi na Jičínsku. Komentované přepisy terénních rozhovorů a jejich folkloristická analýza [rukopis]. Jičín).

6 Motl, Stanislav: Stopy – fakta – tajemství. Pérák. 4. 12. 2010. Český rozhlas.

den Nationalsozialismus befriedigt. Im Falle ihrer Enthüllung hat von Seite der Ämter eine nicht so eindrucksvolle Strafe gedroht, da es sich um eine fiktive Figur, den Akteur einer unschuldigen Anekdote, einer vergänglichen Mär, sogar eines bloßen Witzes gehandelt hat. Diese Funktion des Spiralhopsers beschreibt der Schriftsteller Jan Weiss in seiner Erzählung „Pérový muž"/„Der Spiralmann":

„So wurden über den Spiralhopser in den Gaststätten und Cafés allerlei Reden geführt. Kein Wunder auch, wenn den Leuten über den Köpfen Täfelchen mit Aufschriften hingen, dass politische Reden im Raum streng verboten seien! Manchmal war es nötig, lauter zu reden, aus vollem Halse zu lachen, irgend etwas zu verkünden oder zu bekriegen, sich zu streiten, zu schimpfen und zu höhnen. Es gab so eine Sicherheitsklappe, so ein Ventil, durch das der Dampf des Zornes zischte."

(Weiss 1965: 254)

Manche haben über den Spiralhopser viele Witze und Anekdoten erzählt, wie über eine komische Figur; andere, vor allem die jungen Leute, wie Josef Šnajders Erinnerungen und die Erinnerungen der anderen Zeugen andeuten, haben diesen Erzählungen geglaubt und sie für die Beschreibungen des wirklichen Widerstandskampfes gehalten:

„Der Spiralhopser war in der Nazi-Zeit eine wirkliche Person, die von einer Straßenbahn auf eine andere sprang, um zu fliehen, seine Person wurde im Krieg nur vergrößert, sonst war er ein normaler lebendiger Mensch."[2]

Es hat ausnahmslos gegolten, dass sich der Spiralhopser als ein angenommener Anti-Nazi-Widerstandskämpfer nur in den vergänglichen und schwierig fassbaren mündlichen Überlieferungen befunden hat. Wie Königsmarks Erzählung zeigt, mussten die offiziellen Massenmedien selbstverständlich die Beschreibung seiner Widerstandsrolle wegen der damaligen Zensur vermeiden (Janeček 2017: 67).

Wie Königsmark andeutet, war der Spiralhopser in der Kriegszeit nicht nur eine Metapher des Anti-Nazi-Widerstandes. Für manche Leute war er in erster Linie vor allem das „Gespenst" im ursprünglichen Sinne des Wortes, also eine fiktive, die verschiedenen Sozial- und Kulturfunkionen füllende Gestalt. Der Spiralhopser hat offensichtlich als *Kinderschreck* gewirkt, ein Kin-

2 Anonym, Mann, geb. 1930. Das Erzählen hat Monika Bürgerová dokumentiert.

„*Každou zlodějnu lidi svedli na péráka. Tady v Plzni toho bylo hodně.*“

(Pulec 1965: 160)

Existoval ale někdo jako Pérák za války skutečně? Nikoli; šlo o pouhou ústně předávanou pověst, tedy realistické, ale ve své podstatě fiktivní folklorní vyprávění z každodenního života zasazené do konkrétního času a místa, informující o zajímavých či nezvyklých událostech, které se údajně skutečně přihodily určité konkrétní osobě.[7] Zatímco část veřejnosti, masových komunikačních médií a dokonce i některých vědních oborů považuje pověsti za dnes již zaniklý fenomén, spojovaný pouze s minulostí a venkovskou tradiční lidovou kulturou, pro moderní etnologická bádání je aktuální forma pověstí – nejčastěji označovaná jako „současná pověst“ – integrální součástí každodennosti moderního člověka a cenným pramenem pro poznání specifik dnešní společnosti a kultury (Lozoviuk 2005: 31). Této skutečnosti si byl ostatně již na začátku 20. století vědom slavný folklorista a etnolog Arnold van Gennep, podle jehož práce „La formation des légendes“ se moderní pověsti rodí doslova každý den (Gennep 1912).

Vyprávění o Pérákovi byla právě takovouto novodobou pověstí. Její původ vystopovali odborníci v dávnější minulosti a v zahraničí; v českých zemích se ale začala masověji šířit ve stejném období, o kterém hovořili Josef Šnajdr s Josefem Königsmarkem – tedy v druhé polovině roku 1943, přesněji na podzim a na počátku zimy tohoto roku.[8] Vedle západních Čech, kde se o Pérákovi vyprávělo především ve velkých průmyslových městech jako Plzeň a Rokycany, zasáhla kolektivní panika ohledně Péráka především Čechy východní (okolí Pardubic, Hradce Králové a některé oblasti Vysočiny). Samotné vyprávění se přitom do těchto oblastí rozšířilo z oblasti středních Čech a hlavního města Prahy, která představovala epicentrum jejich šíření. Pražský původ vyprávění o Pérákovi ostatně reflektoval i samotný Königsmark:

7 K obecné definici pověsti v češtině viz Luffer, Jan 2014: Katalog českých démonologických pověstí. Praha; v němčině pak Petzoldt, Leander 2002: Einführung in die Sagenforschung. Konstanz. K problematice současných pověstí viz Janeček, Petr 2006: Černá sanitka a jiné děsivé příběhy. Současné pověsti a fámy v České republice. Praha. K problematice pověsti ve vztahu k fenoménu Péráka viz Janeček 2017: 44–50.

8 K původu pověsti o Pérákovi v původně britské viktoriánské pověsti o Spring-heeled Jackovi (Skákajícím Jackovi) a jejím ohlasům na evropském kontinentě a v Rusku viz Janeček 2017: 119–182.

derbutzemann und Popanz, also ein pädagogischer Elternschreck, der zur Disziplinierung der kleinen Kinder diente, damit sie an den Abenden draußen nicht bummeln, damit sie sich so benehmen, wie die Eltern verlangen. So haben die Erzählungen über den Spiralhopser in der Zeit ihrer größten Verbreitung dieselbe Rolle wie die warnenden elterlichen Geschichten über den bösen Mann, Teufel, Abendgespenster, das blutige Knie oder den schwarzen Krankenwagen gespielt. Als Beispiel kann die folgende Erinnerung aus Prag aus der Kriegszeit dienen, die den fabelhaften Spiralhopser mit dem industriellen Pilsen verbindet:

„*Die Oma wohnte im Krieg in Strašnice, in der Saratov-Straße. Sie hat uns immer Angst gemacht, dass wir nach der Dämmerung nicht aus dem Fenster schauen dürfen, da uns sonst der Spiralhopser stehlen könnte. Sie sagte, dass er eine spezielle Spirale aus Pilsen habe und dass er über Nacht auf Nazis und Diebe schieße.*“[3]

Vor dem Spiralhopser fürchteten sich im Krieg nicht nur die Kinder, aber – aus heutigem Blickwinkel möglicherweise überraschend – auch manche Erwachsene. Er war vor allem für Mädchen und junge Frauen eine Bedrohung, für die er die wirksame zeitgenössische Metapher der sexuellen Belästigung, des sexuellen Übergriffs oder sogar der Vergewaltigung dargestellt hatte. Über solche traumatisierende Erfahrungen war es in der damaligen Gesellschaft unmöglich offen zu sprechen, und zwar sogar unter nahestehenden Leuten (Janeček 2017: 190–194; 210–214). Das Erzählen über das gefährliche springende Nachtphantom mit dem beunruhigenden Spitznamen, der an die umgangssprachliche Bezeichnung für das männliche Geschlechtsteil erinnert und dessen ungewöhnliche Bewegungen die Kopulation imitieren, ist in den zeitlichen Erinnerungen oft mit den Erzählungen über das Treffen mit den tatsächlichen Aggressoren und Straftätern vermischt.[4] Einige Zeugen identifizieren sogar das Wort „Spiralhopser” mit der allgemeinen Benennung für Sexualstraftäter:

„*Na ich weiß nicht, wer der Spiralhopser sein sollte. Ich habe erst jetzt am Ende des Jahres im Fern-*

3 J. H., Frau, geb. 1934, Mittelschule, die Rentnerin, Prag. Das Erzählen hat Lukáš Hares notiert (Janeček 2017: 76).

4 In der Belletrie hat diesen sexualen Aspekt unlängst Václav Kahuda in seinem Roman „Das Wesen“ / „Bytost“ betont (Kahuda, Václav 2017: Bytost. Brno, s. 163–164).

„Někteří zcestovalci znali pověst o pérovém muži z Prahy, většina sledovala zprávy o něm s napjatým dechem v novinách."

(Königsmark 1943: 9)

V Königsmarkově textu je západočeský Pérák uchopen jako původně pražský fenomén, který na Plzeňsko připutoval z východu:

„Už je tady!
Pérový muž!
Pérový muž, který sužoval hrozným způsobem Nusle, Smíchov a přifařené okolí.
Pérový muž, který hračkou přeskočí tramvaj a ještě větší hračkou skočí do bytu v třetím poschodí (přímo z ulice), aby tam pokolébal dítko a jediným pružným odrazem se zase octl na ulici.
Pérový muž, genius skoku, Ikaros našeho věku a naší periferie, nahánějící hrůzu pozdním chodcům, kočkám a blondýnkám.
Pérový muž, když dosti potýral pokojné obyvatelstvo Prahy XIV. a XVI., dal si chvíli oddechu, během níž patrně přemítal o zdokonalení zázračných per ve svých perkách, a pak mílovým skokem vyrazil na náš bodrý český venkov!"

(Königsmark 1943: 9)

Proč ale zrovna Pérák? Jak je možné, že se v západních Čechách, v rozvinutém průmyslovém regionu s (na poměry střední Evropy) velmi vysokou vzdělaností, ještě ve 20. století vyprávělo o tak fantastické a nepravděpodobné postavě? Nemohly být výše zmíněné sociální funkce a kulturní potřeby naplněny a uspokojeny nějakou věrohodnější a racionálnější náplní? Zdá se, že nikoli – především proto, že fantastická a iracionální témata představují integrální součást těch nejúspěšnějších současných pověstí moderní doby. Alespoň tedy podle názoru etnologů a sociálních antropologů, kteří – narozdíl od sociálních psychologů a sociologů, možná až přehnaně zdůrazňujících údajnou racionalitu těchto vyprávění a jejich přínos pro sociální stabilitu – vždy upozorňovali na bytostnou *iracionalitu* moderního folkloru. Fantastické prvky obsažené v těchto příbězích totiž podle nich přispívají k větší atraktivitě a zábavnosti pro jejich posluchače. Zároveň ale plní i další významné společenské funkce. Takto například hovoří o fantastických folklorních textech moderní doby sociální antropolog Peter Lienhardt:

„Fámy fantastičtějšího typu mohou reprezentovat komplikované aspekty veřejného mínění, které nemohou být jednoduše vyjádřeny na vědomé, hlouběji reflektované úrovni. Pomocí procesu vzniku sehen erfahren, dass das jemand sein soll, der auf Spiralen gesprungen ist. Wir hatten ihn für einen perversen Menschen gehalten. Ich hatte es als allgemeine Bezeichnung für einen perversen Menschen wahrgenommen, der Frauen überfallen und töten wollte. Wenn mal ein verdächtiger Kerl erschienen ist, so hatten wir ihn „Spiralhopser" genannt. Heute sagt man „úchylové/ Perverse", damals haben wir „Spiralhopser" gesagt."[5]

Die wirklichen Treffen dieses Typs waren im Krieg relativ weniger häufig als in der Nachkriegszeit. Trotzdem ist es ab und zu dazu gekommen, wie z. B. die folgende Erinnerung der damaligen dreiundzwanzigjährigen Frau aus dem Prager Žižkov belegt. Sie hat das wahre Erlebnis von der Kriegszeit mit den Attacken des geheimnisvollen Spiralhopsers verbunden:

„… Ich wohnte auf dem Tachauer Platz. Es war das zweite Haus vom Rande, es gab dort Bäume und wir mussten beim Hausmeister läuten...(…) Ich läutete und jetzt, wenn sie mich töten würden, weiß ich nicht, ob vom Baum jemand nach unten sprang, oder ob er hinter dem Baum stand, kurz gesagt, er ergriff mich und ich, obwohl ich sehr energisch war, konnte kein Wort sagen. Der Kerl hielt mich fest und zog mich mit, aber ich ergriff fest die Klinke, der Hausmeister machte schon auf und der Kerl, wie er zu mir gesprungen war, floh, sprang wieder zurück. Und das ist die ganze Geschichte…"[6]

Eine weitere Funktion des Spiralhopsers hat eher den Erwachsenen gehört: Der Spiralhopser hat mehr oder weniger als eine wirksame „Ausrede" fungiert, die der halbseriösen Deckung verschiedener Aktivitäten diente, vom späteren Heimkehren bis hin zu Diebstählen und Fehlbeträgen:

„Jeden Diebstahl führte man auf den Spiralhopser zurück. Hier in Pilsen gab es viele davon."

(Pulec 1965: 160)

Hat aber so jemand wie der Spiralhopser im Krieg wirklich existiert? Keineswegs; es handelt sich um eine mündlich überlieferte Sage, also um eine realistische, aber im Wesentlichen fiktive aus dem alltäglichen Leben in die konkrete Zeit und

5 O. K., Frau, geb. 1949, Hochschule, Pharmaziemagister, Jičín (Kracík, Pavel 2017: Vyprávění o Pérákovi na Jičínsku. Komentované přepisy terénních rozhovorů a jejich folkloristická analýza [Handschrift], Jičín.

6 Motl, Stanislav: Stopy – fakta – tajemství. Pérák. 4. 12. 2010. Der tschechische Rundfunk.

a šíření fám tak tyto aspekty získávají veřejnou podporu v podobě společenského konsenzu, který má nevědomou, nebo přinejmenším nekritickou povahu. Možná právě tato skutečnost vysvětluje, proč s sebou slovo "fáma" přináší tak negativní konotace nad rámec pouhé pošetilosti. Fáma znamená podlehnutí iracionálnímu. Fámy, které integrují společnost na úrovni pouhých pocitů, bez přítomnosti myšlení, jsou hlasem davu, který se ozývá dříve, než se samotný dav shromáždí."

(Lienhardt 1975: 129)

Podle antropologů a etnologů právě bizarní a fantastické příběhy – jako je ten o Pérákovi – nejlépe dokáží propojit logicky neslučitelné, ambivalentní či prostě jen obtížně vyjádřitelné představy a fenomény existující v kolektivní paměti. Vyprávění o zázračném nepolapitelném odbojáři, potrhlém vynálezci skákacího zařízení či sexuálním deviantovi skákajícím na ocelových pérech jsou tak metaforickým vyjádřením jiným způsobem nevyjádřitelných – a leckdy i navzájem neslučitelných – kolektivních představ (Janeček 2017: 242–245). Jsou to právě a především fantastické prvky – jako Pérákova skákací péra – které v nich hrají významnou kulturní roli. Všechna dobová alternativní pojetí toho, kým Pérák vlastně byl, se – stejně jako všechny podobné současné pověsti a fámy – dotýkají určitých nesrovnalostí v oblasti norem – sociálních (v případě Péráka participace na nebezpečném odboji) a morálních (sexuální útoky na ženy) či dokonce samotných přírodních zákonů (nepravděpodobný a vpravdě nemožný pohyb skákajícího fantoma). Vyprávění o Pérákovi tak věrně následovala obecné tendence moderního folkloru popisovat nesrovnalosti soudobé společnosti, které mohou dle sociologa Georga Auclaira nabývat nejrůznějších forem: od vyprávění o nezvyklých událostech k nepravděpodobným historkám o bizarních porušeních sociální reality; od popisu výjimečného a podivuhodného k ryze bizarnímu a monstróznímu, které mohou vyvolat stejně dobře smích jako odsouzení, odpor či strach (Auclair 1970). Fantastické současné pověsti jako je ta o Pérákovi zároveň nesmíme vnímat doslovně – podobně jako tradiční přísloví či bajky mají totiž minimálně dvě úrovně významu. První z nich je obsažen v jejich doslovném znění, zatímco druhý bývá skrytý a týká se nejčastěji témat, která jsou v dobové společnosti tabuizovaná. Podle folkloristky Véronique Campion-Vincent můžeme rozeznat dokonce dvě úrovně tohoto skrytého významu; první z nich představují uvědomovaná, ale záměrně cenzurovaná a vědomě potlačovaná dobová společenská témata – v případě vyprávění

Stelle gesetzte Folkloreerzählung, die über die interessanten sowie ungewöhnlichen Ereignisse einer konkreten Person informiert hat.[7] Inzwischen hält ein Teil der Öffentlichkeit, der Massenmedien und sogar einiger Wissenschaftsfächer Sagen für ein heute schon verschwundenes Phänomen, das bloß mit der Vergangenheit und der traditionellen Landesvolkskultur verbunden ist. Für die moderne Forschung ist die zeitgenössische Form der Sagen – am häufigsten als „zeitgenösische Sage" bezeichnet – integraler Bestandteil des Alltages der modernen Menschen und wertvolle Quelle für das Erkennen der Besonderheiten der heutigen Gesellschaft und Kultur (Lozoviuk 2005: 31). Dieser Tatsache war sich schon Anfang des 20. Jh. der berühmte Volkskundler und Ethnologe Arnold van Gennep bewusst, nach dessen Arbeit „La formation des légendes" die modernen Sagen fast jeden Tag zur Welt kommen (Gennep 1912).

Gerade das Erzählen über den Spiralhopser ist so eine zeitgenössische Sage gewesen. Ihre Herkunft haben die Forscher in der früheren Vergangenheit und im Ausland aufgespürt; in Böhmen begann sie sich massenhaft in derselben Zeit zu verbreiten, von der Josef Šnajdr und Josef Königsmark gesprochen hatten – ergo in der zweiten Hälfte des Jahres 1943, exakter im Herbst und am Anfang von diesem Jahr.[8] Neben Westböhmen, wo über den Spiralhopser vor allem in den großen Industriestädten wie Pilsen und Rokycany erzählt wurde, hat die Kollektivpanik hinsichtlich des Spiralhopsers vor allem Ostböhmen erfasst (die Umgebung von Pardubitz, Königsgratz und einige Gebiete auf der Tschechisch-Mährischen Hochebene). Die Erzählung wurde in diesen Gebieten von Mittelböhmen und der Hauptstadt Prag verbreitet, welche das Epizentren ihrer Verbreitung dargestellte. Die Prager Herkunft des Erzählens über den Spiralhopser hat allerdings Königsmark selbst reflektiert: „Einige Reisende kannten die Sage über den Spiralhopser

7 Zur allgemeinen Definition der Sage auf Tschechisch siehe Luffer, Jan 2014: Katalog českých démonologických pověstí. Praha, auf deutsch Petzoldt, Leander 2002: Einführung in die Sagenforschung. Konstanz. Zur Problematik der zeitgenössischen Sagen siehe Janeček, Petr 2006: Černá sanitka a jiné děsivé příběhy. Současné pověsti a fámy v České republice. Praha. Zur Problematik der Sagen in Bezug auf das Phenomän Spiralhopser siehe Janeček 2017: 44–50).

8 Zur Herkunft der Sage über den Spiralhopser in der ursprünglichen Viktorian´schen Sage über den Spring-heeled Jack (den Springenden Jack) und ihren Anklängen in Europa und in Russland siehe Janeček 2017: 119–182)

o Pérákovi se jednalo především o téma odboje proti nacistické zvůli či sexuální agrese. Druhá úroveň skrytého významu současných pověstí se týká kolektivní pamětí neidentifikovaných nevědomých pocitů, přání a úzkostí, které jsou spíše obecnější a ryze emocionální povahy; vyprávění o Pérákovi tak mohla, alespoň dle názoru některých odborníků, představovat nevědomé vyjádření obav z industrializace či, přesněji, technizace a mechanizace dobové společnosti; zvláštní případ dobově a kulturně specifického „tekutého" strachu z modernity vyjádřeného pomocí fantastického folklorního příběhu (Campion-Vincent 2018).

Pérák jako společné česko-německé kulturní dědictví

Ať už byly ale její kulturní významy a sociální funkce jakékoli, největší sláva pověsti o Pérákovi každopádně skončila s posledními výstřely druhé světové války. Ústní vyprávění o něm sice v českých zemích existovala i po válce, především v 50. a 60. letech, ojediněle až do počátku 70. let 20. století, až na drobné výjimky ale tyto příběhy již nikdy nedosáhly masové popularity jako ve čtyřicátých letech. Jednalo se navíc převážně o čistě lokální vyprávění, jejichž význam jen málokdy přesáhl hranice jednotlivé lokality či jejího bezprostředního okolí; rozsáhlejší panika, srovnatelná s tou, která proběhla za války v západních Čechách, už ohledně tohoto skákajícího fantoma nikdy nepropukla (Janeček 2017: 82– 90). Pérák se tak stal relativně marginální postavou, která se stále častěji „propadala" do dětské kultury, kde se navíc často mísila s dalšími tématy a motivy, inspirovanými dobovou literaturou. Typickým příkladem může být následující strašidelná táborová historka:

„Dům na samotě, rodiče pošlou v noci syna pro vodu ke studni, najednou uslyší jeho křik: „On mě drží," vyběhnou ven a kluk nikde, vědro na zemi a nahoře ve vzduchu zahlédnou špičku velké kovové boty."[9]

Tento strašidelný příběh, vyprávěný na letním táboře pražských dětí na přelomu 70. a 80. let 20. století, je ve skutečnosti „zlidovělou" adaptací, respektive folklorizací povídky autora Rychlých šípů Jaroslava Foglara „Příběh ze tmy", otištěné v dobově populárním časopise „Pionýrská stezka"

9 I. A., muž, narozen 1967, VŠ, redaktor, Praha, interview dne 16. 4. 2018.

aus Prag, die meisten verfolgten die Nachrichten mit einem angespannten Atemzug in der Zeitung." (Königsmark 1943: 9) In Königsmarks Text wird der westböhmische Spiralhopser als urprünglich Prager Phänomen aufgegriffen, das aufs Pilsner Gebiet von Osten her gekommen ist:

„Er ist schon da!

Der Spiralhopser!

Der Spiralhopser, der schrecklicherweise Nusle, Smíchov und andere Gegenden bedrückt hat.

Der Spiralhopser, der spielerisch die Straßenbahn überspringt und noch spielerischer in die Wohnung in der dritten Etage (direkt aus der Straße) hineinspringt, um dort das Kind zu wiegen, um sodann mit einem elastischen Abstoß wieder auf die Straße zurückzukehren.

Der Spiralhopser, das Springgenie, Ikaros unserer Zeit und unserer Peripherie, der die Fußgänger, Katzen und Blondinen schreckt.

Der Spiralhopser, als er die ruhigen Prager des XIV. Und XVI. Stadtviertels folterte, sich eine Weile ausruhte, während er scheinbar über die Verbesserung der wunderbaren Spiralen in seinen Schuhen nachsann, und dann Schritt für Schritt in unsere biedere Provinz zog!"

(Königsmark 1943: 9)

Warum gerade der Spiralhopser? Wie ist es möglich, dass in Westböhmen, in einer hoch entwickelten Industrieregion mit (an Mitteleuropa gemessen) einer hohen Bildung, noch im 20. Jh. über so eine fantastische und unwahrscheinliche Gestalt erzählt wurde? Konnten die oben erwähnten Sozial- und Kulturfunktionen nicht mit einem rationelleren Inhalt gefüllt und befriedigt werden? Anscheinend keineswegs – vor allem deshalb, weil die fantastischen und rationellen Themen den integralen Bestandteil der erfolgreichsten Sagen der modernen Zeit darstellen, zumindest nach Meinung der Ethnologen und Sozialanthropologen, die immer auf die Irrationalität der modernen Folklore aufmerksam gemacht haben, im Gegensatz zu den Sozialpsychologen und Soziologen, die möglicherweise fast übertreibend die angebliche Rationalität dieser Erzählungen und ihren Beitrag für die Sozialstabilität betont haben. Nach ihnen tragen nämlich die phantasievollen in diesen Erzählungen enthaltenen Elemente zu ihrer größten Attraktivität und Unterhaltung der Zuhörer bei. Zugleich aber erfüllen sie weitere Gesellschaftsfunktionen. So spricht z. B. der Sozialanthropologe Peter Lienhardt über die Folkloretexte der modernen Zeit:

„Eine Fama des mehr phantastischen Typs kann komplizierte Aspekte der öffentlichen Meinung

v roce 1972.[10] Základní zápletka záhadného vyprávění poměrně věrně následuje Foglarův literární originál, ve kterém je kdesi na americkém Jihu 19. století do výšky ve tmě tajemným způsobem unesen mladík jménem Fred. Ve Foglarově povídce je ale způsob únosu mladíka neznámý a není poskytnuta žádná indicie, jakým způsobem mohla být oběť vynesena do výšky; motiv kovové skákající boty, odkazující na Péráka, do příběhu kreativně přidali jeho vypravěči – vedoucí a děti na letním táboře. Toto prolínání orální a literární kultury, typické pro současné pověsti obecně, předznamenalo další osudy „legendy" o Pérákovi.

Zároveň s postupným zánikem ústních vyprávění o skákajícím fantomovi si Péráka totiž začala stále výrazněji všímat česká umělecká a především populární kultura. Počínaje slavným animovaným filmem Jiřího Trnky a Jiřího Brdečky „Pérák a SS" z roku 1946 se čeští umělci stále více a více soustřeďovali na odbojovou roli Péráka za druhé světové války, která ale byla – jak jsme viděli výše – jen jednou z mnoha poloh konkrétního uchopování této enigmatické postavy. Pérák byl tak v české kultuře postupně heroizován a zplošťován do jakéhosi zázračného odbojáře (Janeček 2017: 246–278).

Tento proces byl dovršen po roce 2002, kdy se tato postava stala – především v prostředí komiksové a vizuální kultury – natolik populární, že je dnes chápána jako „první český superhrdina" (Prokůpek 2009; 2017).[11]

Soudobý Pérák, kterého dnes nacházíme již v desítkách komiksových, literárních, divadelních a dokonce i filmových adaptacích, je v dnešní české populární kultuře stereotypně spojován s značně ahistoricky násilnou odbojovou činností v Protektorátu Čechy a Morava, v rámci které skákající superhrdina vlastnoručně likviduje desítky svých nacistických protivníků. Toto násilnické popkulturní pojetí Péráka, evidentně inspirované globálními proměnami akceptace násilí v populární kultuře, je v poměrně ostrém rozporu s původními ústně šířenými pověstmi o této postavě s odbojovou tematikou, ve kterých Pérák spíše pouze prováděl sabotážní činnost; k fyzickému násilí se uchyloval jen velice výjimečně a k zabití svých protivníků pak

repräsentieren, die nicht einfach auf der bewussten, tief reflektierten Ebene ausgedrückt werden können. Mittels des Prozesses der Entstehung und Verbreitung einer Fama gewinnen diese Aspekte die öffentliche Unterstützung in Form eines gesellschaftlichen Konsensus, der einen unbewussten oder zumindest unkritischen Charakter hat. Möglicherweise erklärt gerade diese Tatsache, warum das Wort „Fama" eine so negative Konnotation über den Rahmen der bloßen Torheit mit sich bringt. Fama bedeutet Kapitulation vor dem Irrationellen. Die Fama, welche die Gesellschaft auf der Ebene der puren Gefühle, ohne Denken integriert, ist die Stimme einer Masse, die früher meldet, als sich die Masse versammelt."

(Lienhardt 1975: 129)

Anthropologen und Ethnologen zufolge können gerade die bizarren und phantastischen Geschichten – wie diejenigen über den Spiralhopser – das Unverbindliche, Ambivalente oder einfach nur die schwierig auszudrückenden Vorstellungen und im Kollektivgedächtnis existierenden Vorstellungen und Phänomene am besten logisch verbinden. So sind die Geschichten über den merkwürdigen schwer fassbaren Widerstandskämpfer, verwirrten Erfinder der Sprungeinrichtung sowie den auf den Stahlspiralen springenden sexuellen Straftäter eine Äußerung der auf eine andere Weise unausdrückbaren – und manchmal auch miteinander unvereinbarer Kollektivvorstellungen (Janeček 2017: 242–245). Das sind gerade und vor allem die phantastischen Elemente – wie die springenden Spiralen des Spiralhopsers – die darin eine bedeutsame Kulturrolle spielen. Alle zeitgenössischen alternativen Auffassungen des Spiralhopsers – genauso wie alle ähnlichen zeitgenössischen Sagen und Fama – betreffen eine gewisse Diskrepanz im Bereich von Sozialnormen (im Fall des Spiralhopsers die Partizipation am gefährlichen Widerstandskampf) und Moralnormen (die sexuellen Angriffe auf Frauen) oder sogar den Naturgesetzen (die unwahrscheinliche und in der Tat unmögliche Bewegung des springenden Phantoms). Die Erzählungen über den Springhopser sind treu der Allgemeintendenz der modernen Folklore gefolgt, die Diskrepanzen der zeitgenössischen Gesellschaft zu beschreiben, die nach dem Soziologen Georg Auclair verschiedene Formen annehmen können: von den Erzählungen über die ungewöhnlichen Ereignisse bis zum Unwahrscheinlichen über die bizarre Verletzung der Sozialrealität; von der Beschreibung des Außergewöhnlichen und Merkwürdigen bis zum rein Bizarren und Monströsen, die sowohl gut und gern Lachen als auch Verurteilung,

10 Foglar, Jaroslav 1990: Jestřábe, vypravuj... II. díl. Mladá Boleslav, s. 102-106. Poprvé publikováno v periodiku Pionýrská stezka 19, 2, 1972 a poté v publikaci Oddílový čas T-T-T v roce 1985.

11 Přehled všech uměleckých a popkulturních zpracování tématiky Péráka od roku 1943 do roku 2016 viz Janeček 2017: 286–288.

téměř nikdy.[12] Současný Pérák je také populární kulturou velice často radikálně nacionalizován – v mnoha případech se jedná o „etnicky" a „politicky" uvědomělého Čecha-vlastence, spojovaného s idealizovanými ikonickými symboly první československé republiky, českého nacionalistického sportovního hnutí Sokol či ideologií a praxí Zlína Tomáše Bati (Janeček 2017: 254–278;). Vlastenecky uchopený český Pérák se tak stává bojovníkem za demokracii, při jeho eskapadách mu pomáhá fyzická kondice získaná při cvičení v Sokole nebo skákací boty vyvinuté jako technologický zázrak ve zlínských továrnách.

Toto novodobé superhrdinské pojetí Péráka jako českého superhrdiny bojujícího proti *německým* nacistům není prosto jistého důležitého paradoxu. Původní Pérák ústního podání byl totiž přirozenou součástí nejen českojazyčné, ale i *německojazyčné* folklorní tradice českých zemí. O Pérákovi se za druhé světové války vyprávělo v obou bývalých zemských jazycích, přičemž nejstarší vyprávění o něm na území českých zemí dokonce pocházejí z dominantně německy hovořících oblastí. Místem zrodu příběhů o českém Pérákovi totiž byla široká oblast západních a severozápadních Čech, od Mariánských Lázní přes Karlovarsko, Kadaňsko a Chomutovsko až k okolí Mostu a Ústí nad Labem. V těchto regionech byly zaznamenány rané pověsti o Pérákovi již ve 20. letech 20. století. Důležitou roli zde hrála především oblast Krušnohoří; zde se o Pérákovi – v jeho různých podobách – vyprávělo po obou stranách hranice.

Stejně jako v českých zemích přežila vyprávění o Pérákovi ve svébytné podobě druhou světovou válku i v Německu. Zde došlo k jejich největšímu rozmachu krátce po válce, v letech 1948–1953, s koncentrací ve spolkových zemích Durynsko a Sasko. Poválečný Pérák zde byl dominantně vnímán jako negativní postava, spojovaná s nočními útoky na ženy a dívky, jako jakýsi symbol neklidného období poválečné obnovy Německa.

12 Tematika heroizovaného českého Péráka pronikla v posledních letech dokonce i do hudební produkce s politickým akcentem – viz hip-hopová píseň „Pérák", interpretů „GnostaG feat. SpikeKillah" z roku 2016 či stejnojmenná píseň Oi!punk skupiny „Aculeos" z roku 2017. Obě písně aktualizují Péráka jako bojovníka proti soudobým formám neonacismu, rasismu a etnické netolerance, včetně zmínek o současných českých politických osobnostech spojovaných s těmito názorovými proudy jako je Tomio Okamura či Martin Konvička. Více viz: https://www.youtube.com/watch?v=NVad10JLbkU a https://www.youtube.com/watch?v=p_Y1SAB2ZM4

Abscheu oder Angst hervorrufen können (Auclair 1970). Die fantastischen zeitgenössischen Sagen, wie diejenigen über den Spiralhopser darf man nicht wortwörtlich nehmen. Ähnlich wie traditionelle Sprichwörter oder Fabeln haben sie nämlich zwei Bedeutungsebenen. Die erste ist in der wortwörtlichen Fassung enthalten, während die zweite verborgen bleibt und die tabuisierten Themen der Zeitgesellschaft betrifft . Nach der Volkskundlerin Véronique Campion-Vincent kann man sogar zwei Ebenen dieser verborgenen Bedeutung erkennen; die erste von ihnen stellen die wahrgenommenen, aber absichtlich zensurierten und bewusst unterdrückten Zeitgesellschaftsthemen dar– im Fall des Erzählens über den Spiralhopser handelte es sich vor allem um das Thema des Widerstandskämpfers gegen den Nazi-Terror oder der sexuellen Aggression. Die weite Ebene der verborgenen Bedeutung der zeitgenössischen Sagen betrifft das Kollektivgedächtnis der undefinierbaren und unbewussten Gefühle, Wünsche und Ängste, die eher einen allgemeineren und rein emotionellen Charakter haben; das Erzählen über den Spiralhopser könnte so, mindestens der Ansicht einiger Fachleute nach den unbewussten Ausdruck der Befürchtungen vor der Industrialisierung oder exakter der Technisierung und Mechanisierung der Gesellschaft der Zeit sein. Es könnte sowohl einen besonderen Fall der zeitgemäßen und kulturell spezifischen „fließenden" Angst vor der Modernität darstellen, die mit Hilfe der fantastischen Folkloregeschichte ausgedrückt wird (Campion-Vincent 2018).

Der Spiralhopser als gemeinsames tschechisch-deutsches Kulturerbe

Gleicherlei wie die Kulturbedeutungen und Sozialfunktionen gewesen sein mögen, der größte Ruhm der Sage über den Spiralhopser hat jedenfalls mit den letzten Schüssen des Zweiten Weltkrieges geendet. Die mündliche Überlieferung über ihn existierte in Böhmen zwar auch in der Nachkriegszeit, vor allem in den 50er und 60er Jahren, sporadisch bis Anfang der 70er Jahre des 20. Jh. Bis auf kleine Ausnahmen erreichte diese Geschichte nicht die Massenpopularität wie in den 40er Jahren. Es handelte sich vorwiegend um rein lokale Erzählungen, deren Bedeutung nur selten die Grenze der einzelnen Lokalitäten oder ihrer unmittelbaren Umgebung überschritt; eine weitreichendere Panik, die mit der in der Kriegszeit im Westböhmen verlaufenen vergleichbar ist, ist angesichts zum springenden Phantom niemals ausgebrochen.

V této podobě, věrnější původnímu ústnímu podání, pak podobně jako v českých zemích vstoupil i do německé umělecké a populární kultury. Německá autorská uchopování této tematiky, ať už se jedná o memoárovou, dobrodružnou či dětskou literaturu, se ale vyhnula podobné nacionalizující stylizaci, která proběhla u českého Péráka.[13] Německý Pérák – nebo přesněji Péráci, neboť v Německu se o skákajících fantomech hovořilo spíše v množném čísle (a byli zde označováni jako „Hüpfemännchen", „Spiralhopsern" či dalšími třinácti místně specifickými, nářečními názvy – viz Janeček 2017: 166) – tak zůstali ambivalentními, někdy komickými, ale daleko častěji děsivými nočními přízraky, bližšími původní neurčité podobě Péráka v ústním podání.

Závěr

Fantastická vyprávění o Pérákovi představují na první pohled možná bizarní, ale zcela nepochybně zajímavý aspekt česko-německého kulturního dědictví. Toto nemateriální kulturní dědictví v podobě ústních příběhů o skákajícím fantomovi bylo sdíleno v poměrně dlouhém časovém období od dvacátých let 20. století do konce druhé světové války jak česky, tak německy hovořícími vypravěči po obou stranách zemské hranice (jakkoli se na základě politických událostí měnila). Vyprávění o Pérákovi dobově specifickým způsobem tematizovala všechny tři základní námětové oblasti moderního folkloru – politiku (v podobě domnělé odbojové činnosti Péráka), sexualitu (v jeho aspektu sexuálního agresora) a etnicitu (v jeho „nacionalizaci" a přizpůsobení místním jazykovým a kulturním podmínkám); tímto tematickým záběrem tak příběhy o Pérákovi představovaly paralelu moderních anekdot, vtipů a memů (Davies 2011). Pérákův život v orální kultuře pokračoval i po válce; kvůli násilnému odsunu Němců z českých zemí ale již odděleně a s odlišnou sociální a kulturní dynamikou. Zatímco v českých zemích tato vyprávění lokálně přežívala až do 70. let, v Německu zažila pouze krátkou, ale zato poměrně intenzivní popularitu pouze na přelomu 40. a 50. let a poté velmi rychle zanikla. Rozdílné byly i osudy „národ-

13 K nejvýznamnějším německým literárním ohlasům této tematiky patří román Jürgena Bernta-Bärtla „Spiralhopser – Geschichten aus einer Kindheit" (Bernt-Bärtl 1976) a novela Güntera Radtkeho „Gespensterjagd" (Radtke 1961). Dále existuje celá řada drobnějších zmínek v další umělecké, vlastivědné a memoárové literatuře. K postavě Péráka v německé kultuře obecně viz Janeček 2017: 159–168.

(Janeček 2017: 82– 90). Der Spiralhopser wurde zu einer relativen Marginalfigur, die sich immer öfter in die Kinderkultur „fiel" , wo er mit den weiteren durch die Literatur der Zeit inspirierten Themen und Motiven vermischt wurde. Als ein typisches Beispiel kann die folgende Schreckensgeschichte aus einem Sommerlager dienen:

„*Ein Einödehaus. Die Eltern schicken ihren Sohn in der Nacht nach Wasser zum Brunnen, auf einmal hören sie Geschrei „Er hat mich ergriffen!". Sie laufen hinaus und der Bub nirgendwo. Die Eimer auf der Erde und oben in der Luft erblicken sie die Spitze des großen Metallschuhes.*"[9]

Diese Schreckengeschichte, die im Sommerlager der Prager Kinder an der Wende der 70er und 80er Jahre des 20. Jh. erzählt wurde, stellt in der Tat eine „volkstümliche" Adaptation, respektive die Folklorisierung der Erzählung von Jaroslav Foglar Příběh ze tmy"/„Die Geschichte aus dem Dunkeln" dar, die in der damals populären Zeitschrift „Pionýrská stezka"/„Der Pioniersteig" im Jahre 1972 veröffentlicht wurde.[10] Der Grundkonflikt der mysteriösen Erzählung folgt verhältnissmäßig treu Foglars Original, in dem irgendwo im amerikanischen Süden des 19. Jh. auf der geheimnissvollen Weise ein Jüngling in die Höhe entführt wurde. In Foglars Erzählung ist die Art der Entführung unbekannt und es gibt keine Angabe, wie das Opfer in die Höhe hinaufgetragen worden sein könnte; das Motiv des offensichtlich an den Spiralhopser verweisenden springenden Schuhes, haben in die Geschichte seine Erzähler kreativerweise zugegeben – der Leiter und die Kinder im Sommenlager. Diese Vermischung der oralen und literarischen Kultur, die im Allgemeinen für Sagen typisch ist, hat das weitere Schicksal der „Legende" über den Spiralhopser vorausgesetzt.

Zugleich mit dem fortschreitenden Untergang der mündlichen Überlieferungen über das springende Phantom begann die tschechische Kunst- und vor allem Popkultur den Spiralhopser zu bemerken. Ausgehend von dem berühmten Animationsfilm von Jiří Trnka und Jiří Brdečka „Der Spiralhopser und die SS" aus dem Jahre 1946 haben sich die tschechischen Künstler mehr und mehr auf

9 I. A., Mann, geb. 1967, Hochschule, Redakteur, Prag, Interview den 16. 4. 2018.

10 Foglar, Jaroslav 1990: Jestřábe, vypravuj... II. díl. Mladá Boleslav, s. 102-106. Zum erstenmal in der Zeitschrift "Pionýrská stezka"/"Die Pionierstege" 19. 2. 1972 und nachdem in der Publikation "Oddílový čas T-T-T"/"Staffelzeit T-T-T" im Jahre 1985.

ního“ uměleckého a popkulturního uchopování této postavy. Zatímco v německém prostředí zůstal Pérák relativně marginálním symbolem neklidné poválečné minulosti, v prostředí českém získalo toto téma nebývalou popularitu. Především v posledních desetiletích byl dříve národnostně a jazykově „neutrální“ a „nepříznačný“ Pérák v České republice změněn na nacionalizovaného „prvního českého superhrdinu“. Následoval tak osud mnoha podobných kulturních fenoménů, které byly v minulosti sdíleny jak česky, tak německy hovořícími obyvateli českých zemí, nebo které se dokonce vyskytovaly po obou stranách česko-německé hranice.

Josef Šnajdr zvaný „Perák“ (vlevo dole) v době, kdy přišel ke své legendární přezdívce. Zdroj: Archiv Pavla Hochmana, Plzeň.
Josef Šnajdr, „der Spiralhopser” genannt (links unten) in der Zeit, in der er zu seinem legendären Spitznamen gekommen ist. Quelle: Pavel Hochmans Archiv, Pilsen.

Josef Šnajdr (vlevo) v roce 2016. Vpravo původce fotografie Pavel Hochman. Zdroj: Archiv Pavla Hochmana, Plzeň.
Josef Šnajdr (links) im Jahre 2016. Rechts der Autor des Photos Pavel Hochman. Quelle: Pavel Hochmans Archiv, Pilsen.

den Widerstandskampf im Zweiten Weltkrieg konzentriert, was aber – wie oben gesehen – nur eine von den vielen Arten der konkreten Ergreifung dieser enigmatischen Figur war. Der Spiralhopser wurde in der tschechischen Kultur schrittweise heroisiert und zu irgendeine mirakulösen Widerstandskämpfer abgeflacht (Janeček 2017: 246–278).

Dieser Prozess wurde nach dem Jahre 2002 vollendet, als diese Figur – vor allem dank dem Milieu der Comic- und Visualkultur – so populär wurde, dass sie heute als „der erste tschechische Superheld” gilt (Prokůpek 2009; 2017).[11]

Der zeitgenössische Spiralhopser, den wir heutzutage in Dutzenden von Comic-, Literatur-, Theater- und sogar der Filmadaptionen finden, ist in der tschechischen Popkultur stereotypisch mit der erheblichen ahistorischen gewaltsamen Widerstandskampftätigkeit im Protektorat Böhmen und Mähren, in dessen Rahmen der springende Superheld eigenhändig Dutzende seiner Nazi-Gegner liquidiert, verbunden. Diese gewalttätige Popkulturauffassung des Spiralhopsers, die durch die globalen Verwandlungen die Akzeptanz von Gewalt in der Popkultur offensichtlich evident ist, steht in verhältnismäßig scharfem Gegensatz zu den ursprünglich mündlich verbreiteten Sagen über diese Gestalt mit der Widerstandsthematik, in der der Spiralhopser eher bloß Sabotagetätigkeiten durchgeführt hat. Physische Gewalt hat er nur ausnahmsweise ergriffen und fast nie zur Ermordung seiner Gegner.[12] Der zeitgenössische Spiralhopser wird auch durch die Popkultur sehr oft radikal nationalisiert – in manchen Fällen handelt es sich um einen „ethnisch“ und „politisch“ bewussten Tschechen-Patrioten, der mit idealisierten ikonographischen Symbolen der Ersten Tschechoslowakischen

11 Die Übersicht aller künstlerischen und Popkulturverarbeitungen der Thematik des Spiralhopsers vom Jahre 1943 bis das Jahr 2016 siehe Janeček, Petr: 2017: 286–288.

12 Die Thematik der heroisierten tschechischen Spiralhopsers ist in den letzten Jahren sogar in die Musikproduktion mit der politischen Betonung durchgedrungen. Siehe das Hip-Hop-Lied „Der Spiralhopser“ der Interpreten „GnostaG feat. SpikeKillah“ vom Jahre 2016 sowie das gleichnamige Lied „Oi!punk“ der Gruppe „Aculeos“ vom Jahre 2017. Beide Lieder aktualisieren den Spiralhopser als Kämpfer gegen die zeitgenössischen Formen des Neonazismus, des Rasismus und der Intoleranz, einschließlich die Erwähnungen über die zeitgenössischen mit diesen Meinungsströmungen verbundenen Politiker, wie z. B. Tomio Okamura oder Martin Konvička. Mehr siehe: https://www.youtube.com/watch?v=NVad10JLbkU a https://www.youtube.com/watch?v=p_Y1SAB2ZM4

Pérák řádící v roce 1943 v západních Čechách. Ilustrace k povídce Josefa Königsmarka „Pérový přízrak". Český deník, 21. 11. 1943.
Der im Westböhmen im Jahre 1943 herumtollte Spiralhopser. Die Illustration zur Erzählung von Josef Königsmark „Pérový přízrak"/„Das Spiralhopserphantom". Český deník (Das Tschechische Blatt), 21. 11. 1943.

Obálka knihy Josefa Königsmarka „Strašidla", 1993.
Der Umschlag Josef Königsmarks Buches „Strašidla"/„Die Gespenster", Michal Houba, 1993.

Republik, der nationalistischen Turnbewegung „Sokol"/„Der Falke" oder mit der Ideologie und der Praxis von Tomáš Baťa in Zlín verbunden ist (Janeček 2017: 254–278;). Der patriotisch erfasste tschechische Spiralhopser wird der Kämpfer für die Demokratie, bei seinen Eskapaden hilft ihm die gute, beim Turnen im Sokol-Verrein gewonnene physische Kondition oder die als ein technologisches Wunder in Zlíns Fabriken entwickelten springenden Schuhe.

Diese neuzeitliche superheorische Auffassung des Spiralhopsers als gegen den deutschen Nazi kämpfender Superheld ist nicht paradoxlos. Der ursprüngliche Spiralhopser der mündlichen Überlieferungen war nämlich ein natürlicher Bestandteil nicht nur der tschechischen, sondern auch der deutschen Sprach- und Folkloretradition Böhmens. Über den Spiralhopser wurde in der Kriegszeit in beiden damaligen Landessprachen erzählt, wobei die ältesten Erzählungen auf unserem Gebiet sogar aus dem dominant deutsch sprechenden Regionen stammen. Der Geburtsort der Erzählungen über den tschechischen Spiralhopser war das breite Gebiet West- und Nordböhmens, von Marienbad über die Umgebung von Karlsbad, Kadau, Kommotau bis zur Umgebung von Brüx und Aussig. In diesen Regionen wurden die früheren Sagen über den Spiralhopser schon in den 20er Jahren des 20. Jh. notiert. Eine wichtige Rolle hat hier besonders das Erzgebirge gespielt; hier wurde über den Spiralhopser – in seinen verschiedenen Formen – beiderseits der Grenze erzählt.

Genauso wie in Böhmen haben die Erzählungen über den Spiralhopser in seiner eigenartigen Form den Zweiten Weltkrieg auch in Deutschland überlebt. Hier ist es zum größten Aufschwung kurz in der Nachkriegszeit, in den Jahren 1948–1953 mit Konzentration im Thüringen und Sachsen gekommen. Der Nachkriegsspiralhopser wurde hier vor allem als eine negative Figur, mit nächtlichen Angriffen auf Frauen und Mädchen wahrgenommen, also als ein Symbol der unruhigen Zeit Deutschlands Wiederaufbaus. In dieser Form, die der ursprünglichen mündlichen Überlieferung treuer wurde, ist er ähnlich wie in Tschechien auch in die deutsche Kunst- und Popkultur eingetreten. Bei den deutschen Autorenbearbeitungen dieser Thematik, handle es sich um Memoiren-, Abenteuer- oder Kinderliteratur, wurde die Nationalisierung vermieden, die beim tschechischen Spiral-

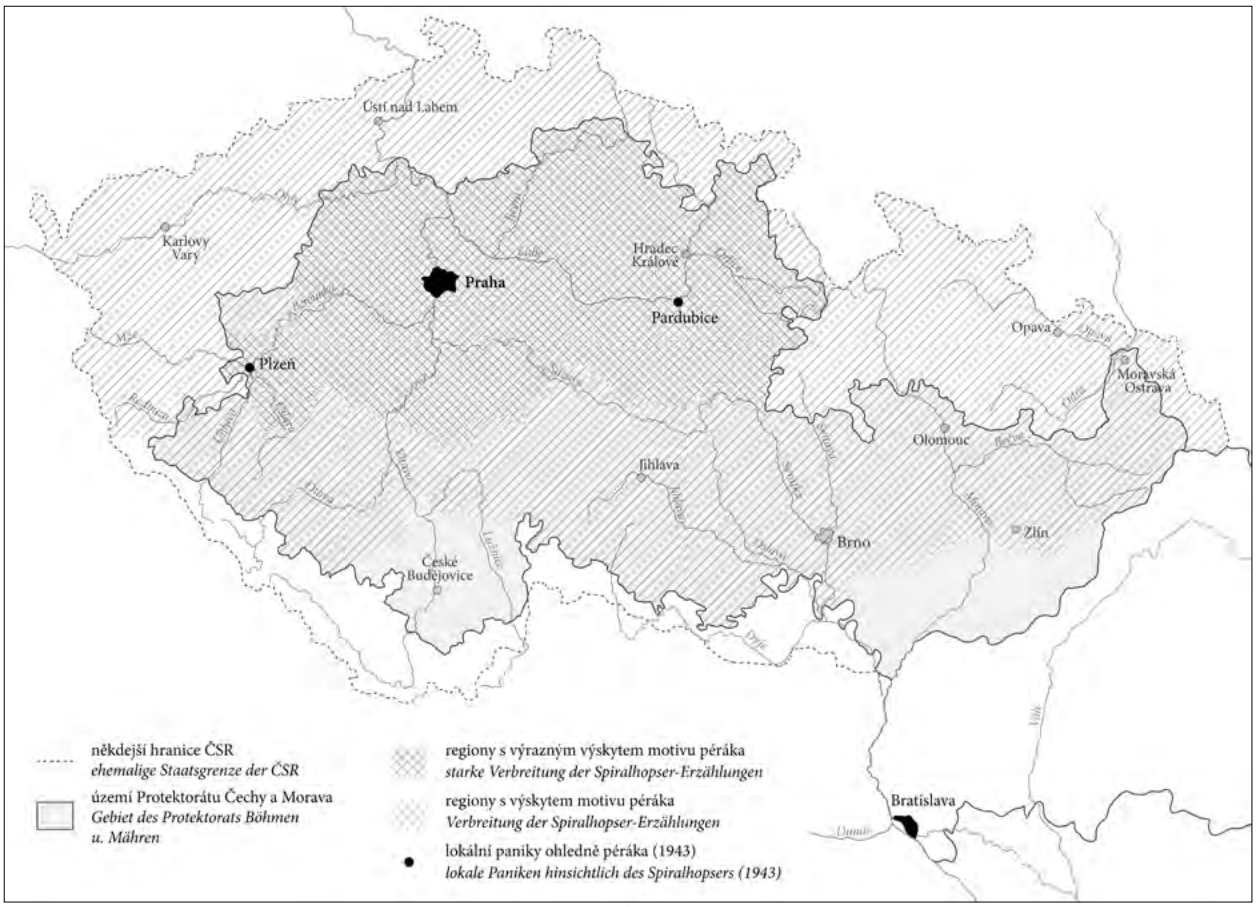

Rozšíření českých vyprávění o Pérákovi za druhé světové války.
Die Verbreitung der tschechischen Erzählungen über den Spiralhopser im Zweiten Weltkrieg.

Pérák z filmu Jiřího Trnky a Jiřího Brdečky „Pérák a SS“, 1946.
Der Spiralhopser im Film von Jiří Trnka und Jiří Brdečka „Der Spiralhopser und die SS“, 1946.

Německý Pérák na ilustraci Klause Poche, 1961.
Der deutsche Spiralhopser auf dem Bild von Klaus Poche, 1961.

Pérák v panteonu moderních českých „superhrdinů" – vedle Bílé paní, Golema, Magistra Kelleyho a moderního Zázraka v komiksu „Dechberoucí Zázrak", Petr Macek a Petr Kopl, 2016.
Der Spiralhopser im Pantheon der modernen tschechischen „Superhelden" – neben der Weißen Frau, dem Golem, Magister Kelley und dem modernen Wunder im Comic „Dechberoucí Zázrak"/ "Ein atemberaubendes Wunder" Petr Macek a Petr Kopl, 2016.

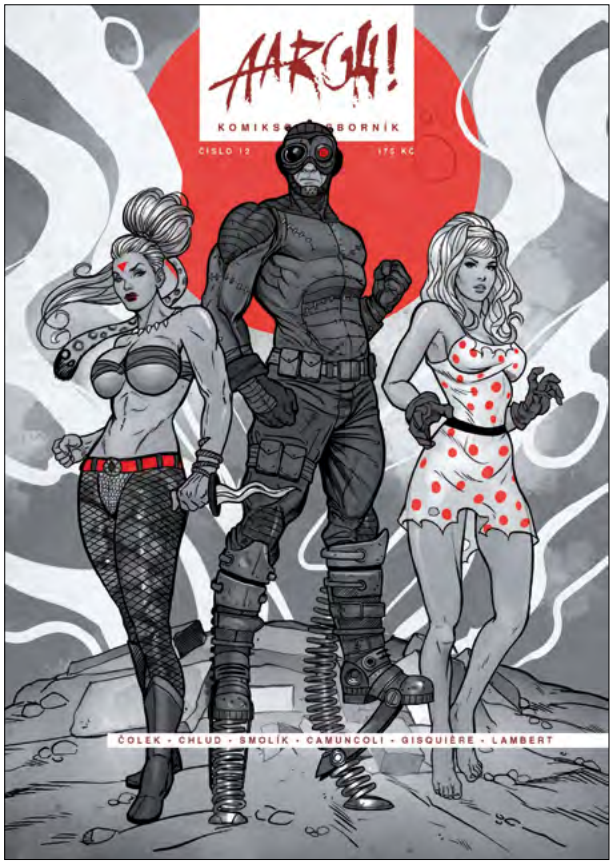

Pérák jako jedna ze tří nejvýznamnějších postav v dějinách českého komiksu – vedle Amazony a Jessie, Michal Suchánek, 2013.
Der Spiralhopser als eine der bedeutsamsten Figuren in der Geschichte des tschechischen Comics – neben Amazona und Jessie, Michal Suchánek, 2013.

hopser verlaufen ist.[13] Der deutsche Spiralhopser – oder exakter die Spiralhopser (in Deutschland wurde über die springenden Phantome eher in der Mehrzahl gesprochen und hier wurden sie außer mit Spiralhopser auch als „Hüpfemännchen" und noch dreizehn örtlich spezifischen Namen bezeichnet – siehe Janeček 2017: 166) – sind so ambivalent, manchmal komisch, aber viel öfter grauenvolle Schreckgespenster, die näher an der unbestimmten Form des „Spiralhopsers" in der mündlichen Überlieferung dran waren.

Schlussfolgerung

Die phantasievollen Erzählungen über den Spiralhopser stellen auf den ersten Blick möglicherweise einen bizarren, aber ganz unzweifelhaft interessanten Aspekt der tschechisch-deutschen Kulturerbschaft dar. Diese nicht materielle Erbschaft in Form mündlicher Überlieferungen über das springende Phantom wurde in dem verhältnismäßig langen Zeitabschnitt von den 20er Jahren bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges sowohl durch die tschechischen, als auch durch die deutschen Erzähler beiderseits der Staatsgrenze (die sich irgendwie auf Grund der politischen Ereignisse veränderte) mitgeteilt. Die Erzählungen über den Spiralhopser haben auf zeitlich spezifische Weise alle drei grundsätzlichen stofflichen Bereiche der modernen Folklore thematisiert – die Politik (in der Form des vermutlichen Widerstandskampfes vom Spiralhopser), die Sexualität (im Aspekt des Sexualangreifers) und die Ethnizität (in seiner „Nationalisierung" und Anpassung an der örtliche Sprach- und Kulturbedingungen); durch diese thematischen Eingriffe haben die Geschichten über den Spiralhopser eine Parallele zu den modernen Anekdoten und Witzen dargestellt (Davies 2011). Das Leben des Spiralhopsers in der Oralkultur hat sich auch in der Nachkriegszeit fortgesetzt; in Folge der gewaltsamen Vertreibung der Deutschen aus Böhmen, aber schon abgetrennt und mit einer unterschiedlichen Sozial- und Kulturdynamik. Während diese Erzählungen unter den Tschechen

13 Zu den bedeutensten deutschen literarischen Anklängen dieser Thematik gehört der Roman von Jürgen Bernt-Bärtl „Spiralhopser – Geschichten aus einer Kindheit" (Bernt-Bärtl 1976) und die Novelle von Günter Radtke „Gespensterjagd" (Radtke 1961). Zur Gestalt des Spiralhopsers existiert weiter eine Reihe der winzigen Erwähnungen in der Beletrie, in der volkskundlichen Literatur und der Memoirenliteratur. Zur Gestalt von Spiralhopser in der deutschen Literatur im Allgemeinen siehe Janeček 2017: 159–168.

Český Pérák ve filmu „Pérák - Stín nad Prahou". Marek Berger, 2016.
Der tschechische Spiralhopser im Film „Spiralhopser – der Schatten über Prag" / „Pérák – Stín nad Prahou", Marek Berger, 2016.

Český Pérák ve stejnojmenném filmu Pavla Soukupa z roku 2013.
Der tschechische Spiralhopser im Film von Pavel Soukup (2013).

bis in die 70er Jahre örtlich überlebt haben, haben sie in Deutschland zur Wende der 40er und 50er Jahre nur kurze, aber umso intensivere Popularität gewonnen, danach verschwanden sie aber rasch. Auch das Schicksal der „National-", Kunst- und Popkulturerfassung dieser Figur war ganz unterschiedlich. Während der Spiralhopser im deutschen Milieu ein relatives Marginalsymbol der unruhigen Nachkriegszeit geblieben ist, hat dieses Thema in Tschechien eine außergewöhnliche Popularität erlebt. Vor allem in den letzten Jahrzehnten wurde der früher national und sprachlich neutrale Spiralhopser in der Tschechischen Republik mit dem nationalisierten „ersten tschechischen Superhelden" verwechselt. So ist er dem Schicksal ähnlicher Kulturphänomene gefolgt, die in der Vergangenheit sowohl durch die tschechisch, als auch durch die deutsch sprechenden Einwohner Böhmens mitgeteilt wurden, oder derer, die sich beiderseits der Grenze befunden haben.

Moderní nacionalistické pojetí Péráka s českým lvem na přilbě, Jan Jiříček, 2003.
Die moderne Nationalauffassung des Spiralhopsers mit dem tschechischen Löwen auf dem Helm, Jan Jiříček, 2003.

* ÚRYVEK Z OTEVŘENÉHO DOPISU JANU GEBAUEROVI, ZVEŘEJNĚNÉHO V ATHENAEU III. 1886.

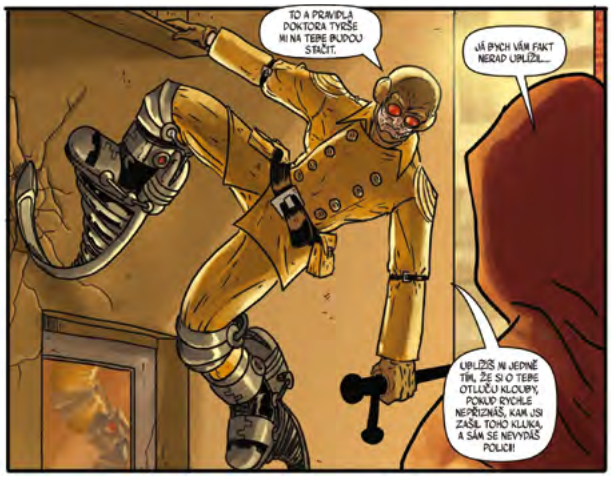

Pérák jako nositel českých sokolských hodnot v komiksu „Dechberoucí Zázrak“, Petr Macek a Petr Kopl, 2016.
Der Spiralhopser als Tugendträger des Falke-Verreines im Comic „Dechberoucí Zázrak”/„Ein atemberaubendes Wunder” , Petr Macek und Petr Kopl, 2016.

Pérák jako aktér „odvěkého“ nacionalistického boje mezi Čechy a Němci v satirickém komiksu „Šifra mistra Hanky“, tematizujícím spor o Rukopisy. Karel Jerie, Tomáš Hibi Matějíček, 2007.
Der Spiralhopser als Akteur des „ewigen” Nationalkampfes zwischen Tschechen und Deutschen in dem den Handschriftstreit thematisierenden satirischen Comic „Šifra mistra Hanky“/„Die Chiffre des Meisters Hanka”, Karel Jerie, Tomáš Hibi Matějíček, 2007.

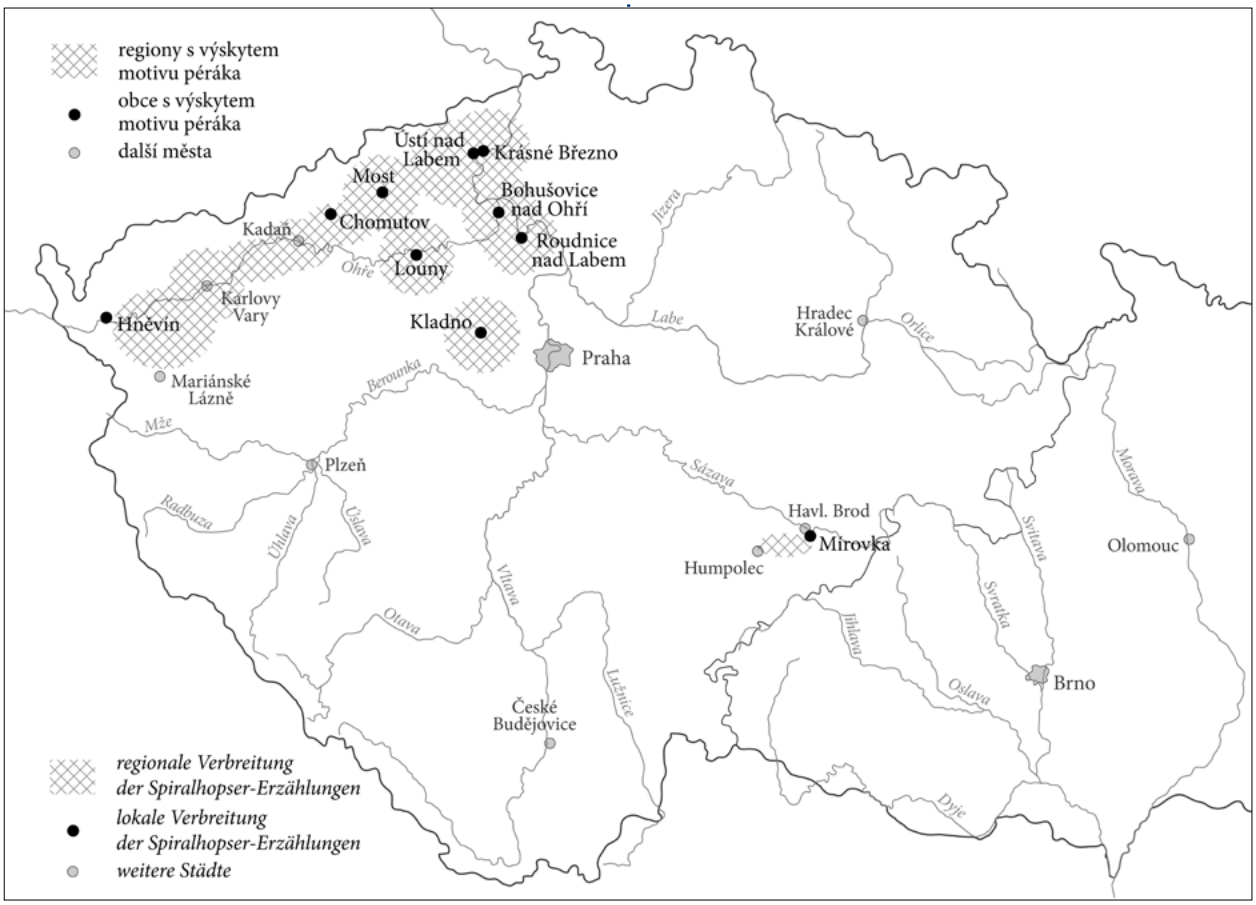

Rozšíření českých a německých vyprávění o Pérákovi v meziválečném období, 1919–1939.
Die Verbreitung der tschechischen und deutschen Erzählungen über den Spiralhopser in der Zwischenkriegszeit 1919–1939.

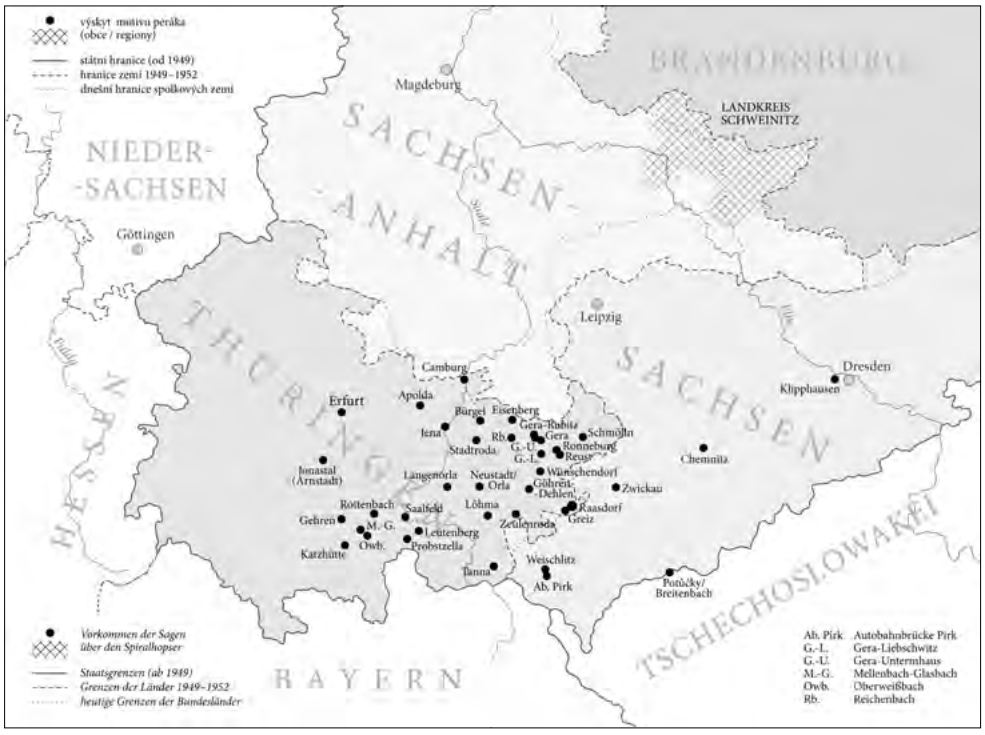

Rozšíření německých vyprávění o Pérákovi po druhé světové válce, 1948–1953.
Die Verbreitung der deutschen Erzählungen über den Spiralhopser in der Nachkriegszeit, 1948–1953.

„Ti druzí“ ve folkloru dnešních Plzeňanů: Jinakost v současných pověstech a anekdotách

Současné pověsti mohou být jakýmsi zprostředkovatelem k poukázání na danou odlišnost. Jak jinak lépe (a nenásilně) zdůraznit tuto jinakost? Všichni Romové kradou, Vietnamci vaří ve svých restauracích psy a kočky, Ukrajinci pracují „načerno“ a holdují alkoholu na ubytovnách… Tyto stereotypy globalizující a paušalizující špatné vlastnosti zástupců menšin jsou jen zlomkem nespočtu dalších „zaručených pravd“ o těchto etnikách. Tyto vlastnosti se odrážejí v příbězích či anekdotách a mají nás utvrdit v tom, že jsou tyto příběhy na denním pořádku (Dobrovolná 2014: 41).

Vnímání jinakosti lze zaznamenat nejen v přímých výpovědích či chování společnosti, ale i (nebo právě) v nepřímém vymezování se vůči členům určité skupiny a též v případném zdůrazňování nadřazenosti jedné či druhé strany. Jedním z takových nepřímých vymezování jsou pověsti a fámy.

Text nastiňuje problematiku jinakosti vyjadřované prostřednictvím současných pověstí a dalších vyprávění, přičemž tyto narativy odhalují postoj společnosti vůči „odlišnému“ a „cizímu“. V této souvislosti byl proveden výzkum týkající se strachu a nepříjemných pocitů respondentů v určitých lokalitách veřejného prostoru města Plzně, které souvisejí s výskytem zástupců určitých etnických skupin (ať již domnělým či skutečným). Hlavním momentem textu jsou samotné zdokumentované narativy respondentů města Plzně. Okrajově zde proběhla též dokumentace anekdot týkajících se cizinců a menšin zde žijících. Rozhovory se týkaly názorů respondentů na členy etnických menšin, dále fám, současných pověstí ohledně nich a anekdot. V neposlední řadě respondenti jmenovali místa ve veřejném prostoru města Plzně, která jim v souvislosti s výskytem zástupců jimi zmiňovaných menšin připadají nějakým způsobem

„Die Anderen“ in mündlichen Überlieferungen im heutigen Pilsen: Anderssein in aktuellen Erzählungen und Anekdoten

Aktuelle Geschichten und Anektoten machen oft auf Unterschiede aufmerksam. Wie ließe sich das Anderssein besser (und gewaltfreier) ausdrücken? Alle Zigeuner stehlen, die Vietnamesen kochen in ihren Restaurants Hunde und Katzen, die Ukrainer arbeiten schwarz und trinken in Gastarbeiterunterkünften Alkohol… Diese Stereotype, die die schlechten Eigenschaften von Mitgliedern von Minderheiten verallgemeinern und pauschalisieren, sind nur ein Bruchteil unzähliger anderer „garantierter Wahrheiten“ über diese Ethnien. Diese Attribute spiegeln sich in Geschichten oder Anekdoten wider und sollen bestätigen, dass diese Geschichten zur Tagesordnung gehören (Dobrovolná 2014: 41).

Die Wahrnehmung des Andersseins macht sich nicht nur in direkten Aussagen oder im Verhalten der Gesellschaft bemerkbar, sondern auch (oder gerade) durch eine indirekte Definition konkreter Gruppenmitglieder und möglicherweise auch in der Betonung der Überlegenheit der einen oder der anderen Seite. Im Erzählen von Geschichten werden solche indirekte Definitionen formuliert.

Die folgenden Überlegungen beschäftigen sich mit dem Thema Anderssein, das durch aktuelle Geschichten und Erzählungen zum Ausdruck gebracht wird, wobei diese Erzählungen die Haltung der Gesellschaft gegenüber dem „Fremden“ und dem „Anderen“ enthüllen. In diesem Zusammenhang wurden Menschen an bestimmten Orten des öffentlichen Raums der Stadt Pilsen befragt und Untersuchungen zu Angst und unangenehmen Gefühlen, die die Existenz bestimmter ethnischer Gruppen (angeblich oder real) bei ihnen hervorruft, durchgeführt. Die wichtigsten Aspekte des voröiegenden Textes sind dokumentierte Erzählungen von Befragten der Stadt Pilsen. Am Rande wurden auch Anekdoten dokumentiert, die

nebezpečná, kde mívají strach či se necítí příjemně a podobně (viz příloha).

Předsudek a jinakost

Předsudek, termín, který s jinakostí jako takovou úzce souvisí, je možné definovat jako určité smýšlení o druhých lidech, potažmo věcech, předem, bez náležitého opodstatnění či bez skutečné zkušenosti, přičemž toto smýšlení často oplývá emocionálním nádechem, což může přitom dále nabývat jak typicky negativního, tak pozitivního charakteru (Allport 2004: 38). Negativní smýšlení o ostatních osobách je jakési zhuštěné vyjádření zahrnující odpor či pohrdání, averzi, strach a též rozličné formy chování, jež se řadí do projevů nesympatie, jako například slovní urážky, násilí a diskriminace obecně (Allport 2004: 39). Kupříkladu zmíněný strach z cizího je živnou půdou pro širokou škálu fám a pověr, které jsou transmitovány mezi obyvateli různých zemí. Strach z cizího je, dá se říci, univerzální (Allport 2004: 323).

Lidé uchylující se k předsudečnému chování mívají často tendenci utvrzovat sebe i své okolí v tom, že jsou jejich myšlenky a výroky pravdivé, a budou věřit, že mají pro svá přesvědčení mnoho důvodů, které však nebývají ničím jiným nežli selektivním výběrem vlastních vzpomínek (například s jedním zástupcem určité menšiny či etnika), kombinovaných s fámami a pověstmi, jež jsou nakonec ještě ke všemu generalizovány bez jakéhokoliv opodstatnění. Toto následně vede k negativnímu smýšlení o těchto skupinách jako celku (Allport 2004: 39). Pověsti a fámy se tedy mnohdy podílejí různou měrou na vnímání jinakosti a mohou prohlubovat rozdíly namísto toho, aby zdůrazňovaly to, co je společné. Jedinci s předsudečným chováním mohou mít také mnohdy pocit, že mají osobní zkušenost s „těmi druhými", avšak ne vždy je tomu skutečně tak. Člověku, jakožto členu nějaké skupiny, může být často připomínána událost, která se stala dané skupině, avšak dotyčný u ní nemusel být osobně přítomen. Tuto událost pak dotyčný nahlíží tak, jako by se jí účastnil, a přebírá ji jako svoji zkušenost. Jedná se o myšlenky a obrazy, které si člověk vypůjčuje z prostředí, kde se pohybuje (Halbwachs 2009: 63–64).

Kolektivní paměť a veřejný prostor

V současnosti si lidé „nebezpečná" místa až překvapivě často spojují s výskytem zástupců určitých etnických menšin či s výskytem cizinců. Démoni-

in Pilsen lebende Ausländer und Minderheiten betreffen. Durch Interviews sollte die Meinung der Befragten in Bezug auf das Verhalten von Minderheiten und die damit verbunden Anekdoten und Erzählungen erfragt werden. Schließlich benannten die Befragten Orte des öffentlichen Raumes der Stadt Pilsen, die ihnen in gewisser Weise gefährlich erschienen in Bezug auf Minderheiten, wo sie Ängste haben oder sich unwohl fühlen und dergleichen (siehe Anhang).

Vorurteil und Anderssein

Das Vorurteil, ein Begriff, der mit dem Anderssein als solchem eng zusammenhängt, kann als eine bestimmte Art des Nachdenkens über andere Menschen definiert werden, das im Voraus geschieht, ohne richtige Begründung oder tatsächliche Erfahrung, wobei dieses Denken oft von Emotionen überlagert wird, die sowohl einen typisch negativen als auch einen positiven Charakter haben können (Allport 2004: 38). Negatives Denken über Andere ist eine Art verdichteter Ausdruck, einschließlich Abneigung oder Verachtung, Aversion und Angst sowie verschiedene Formen von Verhalten, die zu unsympathischen Äußerungen wie sprachliche Beleidigung, Gewalt und Diskriminierung im Allgemeinen, führen. (Allport 2004: 39). Zum Beispiel ist die erwähnte Angst vor dem Fremden der Nährboden für eine Vielzahl von Gerüchten und Aberglauben, die unter den Bewohnern verschiedener Länder verbreitet werden. Die Angst vor dem Fremden ist universal (Allport 2004: 323).

Menschen, deren Verhalten von Vorurteilen bestimmt ist, haben sehr oft die Tendenz, sich selbst und ihre Umgebung darin zu bestätigen, dass ihre Gedanken und Aussagen wahr sind. Sie glauben, dass es viele Gründe für ihre Überzeugung gibt, die aber nichts anderes sind als eine selektive Auswahl der eigenen Erinnerungen (z. B. an einen Vertreter einer Minderheit oder einer Ethnie), kombiniert mit *dem, was erzählt wird*. Dieses Erzählte wird dann letztlich ohne Begründung verallgemeinert. Dies führt folglich zu einem negativen Denken über diese Gruppen als Ganze. (Allport 2004: 39). So trägt *das, was erzählt wird* oft unterschiedlich zur Wahrnehmung von Andersartigkeit bei und kann die Unterschiede vertiefen, statt das Gemeinsame zu betonen. Personen mit Vorurteilen können manchmal auch das Gefühl haben, dass sie eine persönliche Erfahrung mit „dem Anderen" haben, aber das ist nicht immer der Fall. Es kann passieren, dass sich ein Mitglied einer Gruppe an ein Ereignis erinnert, das die

zace takových míst ve veřejném prostoru ve městě tak částečně nahradila tradiční démonizaci míst na venkově, kde hrály roli démonické bytosti a jevy, jako čert, vodník či nějaké jiné místní strašidlo, a mnohdy je tak současná démonizace aplikována právě na příslušníky různých etnických menšin v určitých lokalitách, ať se již, co se onoho výskytu týče, jedná o daný fakt, či pouhou fantazii respondenta (Dobrovolná 2017: 309).

L: „*No, já nevim, mně se nelíbí moc Jateční.*" (smích) „*Jako ne, že bych, jako jo, projíždim tamtudy, nebo tak, ale že bych tam někdy vystoupila, nebo že bych tam někdy procházela, to rozhodně ne, no. Že bych tam prošla jakoby pěšky domů, to vůbec.*" (22. 11. 2013) (Dobrovolná 2014: 58).[1]

Kolektivní paměť a (veřejný) prostor lze vzhledem k obsahu textu chápat jako jakýsi pár. Jeden bez druhého by neexistoval. Kolektivní paměť se v případě fám a současných pověstí mnohdy váže k určitému místu, ať už se jedná o konkrétní dům, roh ulice, čtvrť či určité město obecně. Pokud toto místo ve vyprávěné pověsti či fámě nefiguruje, člověk si chybějící lokalitu snadno domyslí a aplikuje ji v mnoha případech na město, kde žije, či na lokalitu, kde již například byl a která mu do příběhu více zapadá. Lze tedy říci, že prostorová představivost hraje významnou roli v kolektivní paměti jako takové (Halbwachs 2009: 188).

Dle Halbwachse se města po prostorové a materiální stránce mění pomaleji než po stránce sociální, kdy obyvatelé měst umírají a stěhují se, zatímco budovy zde zpravidla stojí mnohem déle (Halbwachs 2009: 191), čímž se k určitým konkrétním lokalitám mohou vázat pověsti, fámy a další vyprávění po několik generací (kupříkladu přetrvávající narativy týkající se nějaké konkrétní čtvrti ve městě s údajně vyšší kriminalitou, jelikož se zde dle těchto narativů vyskytují zástupci menšin či odlišných etnik od majoritní společnosti i přesto, že tito obyvatelé mohli být ve skutečnosti v minulosti například již vystěhováni a přemístěni jinam, apod.) (Dobrovolná 2014: 18).

Konstruování „ohrožujících" etnik

V dobách sociálního napětí se mezi majoritní společností a menšinami mohou šířit fámy a pověsti, které bývají v zásadě totožné (Campion-Vincent et

1 Tato plzeňská lokalita je v povědomí místních obyvatel známá jako lokalita s výskytem vyššího počtu zástupců romské menšiny.

Gruppe erlebt hat, der Betroffene selbst aber nicht.. Dieses Ereignis betrachtet der Betroffene dennoch als persönliche Erfahrung, als Ereignis, bei dem er selbst dabei war. Dies sind Gedanken und Bilder, die der Umgebung, in der sich die Person bewegt, entliehen werden (Halbwachs 2009: 63–64).

Kollektivgedächtnis und öffentlicher Raum

Gegenwärtig sind die „gefährlichen" Orte der Menschen überraschend oft mit bestimmten ethnischen Minderheiten oder mit dem Fremden verbunden. Die Dämonisierung solcher Orte im öffentlichen Raum der Stadt hat teilweise die traditionelle Dämonisierung von Orten auf dem Land ersetzt, wo dämonische Wesen und Phänomene wie Teufel, Wassertaucher oder Geister eine Rolle spielten. Heute werden oft Mitglieder ethnischer Minderheiten an bestimmten Orten dämonisiert, egal, ob es sich bei diesem Verhalten um eine Tatsache oder eine bloße Phantasie des Befragten handelt (Dobrovolná 2017: 309).

L.: „Nun, ich mag die Jateční-Strasse nicht besonders." (Lachen) „Ja, ich fahre da durch, aber dort aussteigen oder einen Spaziergang machen, das würde ich ganz entschieden nie tun. Oder auf dem Heimweg zu Fuß da durch gehen – schon gar nicht! (22. 11. 2013) (Dobrovolná 2014: 58).[1]

Das kollektive Gedächtnis und der (öffentliche) Raum können in Bezug auf den Inhalt des Textes als ein gewisses Paar verstanden werden. Eins ohne das andere würde nicht existieren. Das kollektive Gedächtnis ist im Falle von *dem was erzählt wird* oft mit einem bestimmten Ort verbunden, sei es ein bestimmtes Haus, eine Straßenecke, ein Stadtteil oder eine bestimmte Stadt im Allgemeinen. Wenn ein Ort nicht in *dem was erzählt wird* vorkommt, wird er leicht erdacht und in vielen Fällen auf die Stadt, in der man lebt, oder auf einen Ort, an dem man bereits war und der mehr in die Geschichte passt, bezogen. Man kann also sagen, dass die räumliche Vorstellung im kollektiven Gedächtnis eine wichtige Rolle spielt (Halbwachs 2009: 188).

Laut Halbwachs verändert sich eine Stadt räumlich und materiell langsamer als sozial, weil die Einwohner einer Stadt umziehen oder sterben, während Gebäude in der Regel viel länger stehen. So kann sich *das, was erzählt wird* auch nach Generationen mit einem konkreten Ort verbin-

1 Dieser Ort in Pilsen ist im Bewusstsein der lokalen Bevölkerung bekannt als ein Ort mit einer höheren Zahl von Vertretern der Roma-Minderheit.

al. 2005: 11), jen s tím rozdílem, že jsou v těchto narativech otočeny strany proti sobě stojících jedinců, takže je v pověstech, které šíří zástupci například romské menšiny[2], majorita negativní a naopak. V každém případě však takováto pověst podtrhuje vždy odpor a nedůvěru k dané etnické skupině, proti které je zaměřena (Fine in Campion-Vincent et al. 2005: 3). Fámy a pověsti jsou tedy škodlivé především během etnických nepokojů a potvrzují negativní postoje vůči nečlenům skupiny (Kakar 1996; Horowitz 2001; Bordia a DiFonzo in Campion-Vincent et al. 2005: 96).

Pověsti o „těch druhých" jsou však šířeny taktéž za klidového období, zejména v těch společnostech, kde ideologie tolerance, tzv. „pozitivní diskriminace", zakazuje jakýkoliv otevřený výraz odporu a nedůvěry vůči „těm druhým" či na něj alespoň moralisticky nahlíží. Současné pověsti a fámy tak mohou sloužit jako ventil sociálního napětí (Holbek 1995: 5–6; Campion-Vincent et al. 2005: 12).

Současná pověst

Současné pověsti, též známé jako městské legendy, moderní pověsti či pověsti-fámy (Hlôšková 2001: 176) se vyznačují především následujícími základními charakteristikami: aktérem příběhu bývá zpravidla jedinec, jenž je definován velmi vágně – „známý kolegy z práce", „kamarád kamaráda", „spolužák jednoho známého", případně je vypravěčem konstatováno, že o dané události „psali v novinách" (Fine a Rosnow 1976: 97). Zejména v anglosaské folkloristice je z těchto příčin často užíváno označování tohoto žánru jako "foaftales" neboli narace, jejichž aktéra nazýváme foaf – "friend of a friend", tedy „kamarád kamaráda". Jedná se tedy o hypotetickou postavu, které je připisován děj a která je zároveň posluchači pověsti vzdálena zpravidla dalšími dvěma prostředníky. Dále vypravěč neopomíná zdůraznit, že je vyprávěný příběh skutečný. Historka nadále obvykle obsahuje nějaké varování, moralitu nebo poučení a mívá ve svém závěru výraznou pointu (Dobrovolná 2015: 4). Dalším typickým rysem současných pověstí je fakt, že v jejich transmisi hraje pohlaví, věk, vzdělání, sociální postavení, bydliště atd. jen zanedbatelnou roli (Janeček 2006: 323).

2 V textu se objevují oba známé pojmy „Romové" i „Cikáni", přičemž osobně se přikláním spíše ke druhé variantě, kdy se takto mj. označují samotní zástupci této menšiny, avšak z politicky korektních důvodů užívám, pokud se nejedná o přepis rozhovoru respondenta, označení „Romové" (David a Rous 2006: 35; Jakoubek a Budilová 2008: 276).

den (zum Beispiel hartnäckige Erzählungen über einen bestimmten Stadtteil mit angeblich höherer Kriminalität, in den Erzählungen der Mehrheitsgesellschaft figurieren immer noch Vertreter von Minderheiten oder verschiedenen ethnischen Gruppen, obwohl diese Bewohner längst vertrieben und anderswohin verlegt worden sind) (Dobrovolná 2014: 18).

Konstruktion der bedrohenden Ethnizität

In Zeiten sozialer Spannungen können sich Anekdoten und Erzählungen zwischen der Mehrheitsgesellschaft und Minderheiten verbreiten, die im Wesentlichen identisch sind (Campion-Vincent et al. 2005: 11), nur mit dem Unterschied, dass in diesen Erzählungen die sich gegenüberstehenden Einzelpersonen umgedreht werden, sodass z. B. in den durch die Roma-Minderheit[2], verbreiteten Erzählungen die Mehrheit negativ erscheint und umgekehrt. In jedem Fall jedoch unterstreicht eine solchee Erzählung immer den Widerstand und das Misstrauen gegenüber der ethnischen Gruppe, gegen die sie gerichtet ist. (Fine in Campion-Vincent et al. 2005: 3). Anekdoten und Erzählungen sind also schädlich in Zeiten ethnischer Unruhen und bestätigen eine negative Einstellungen zu den Nichtmitgliedern einer Gruppe (Kakar 1996; Horowitz 2001; Bordia a DiFonzo in Campion-Vincent et al. 2005: 96).

Die Erzählungen über „den Anderen" werden aber auch in ruhigen Zeiten vor allem in Gesellschaften verbreitet, in denen die Ideologie der Toleranz, die sgn. „positive Diskriminierung ", jeglichen offenen Ausdruck von Widerstand und Misstrauen gegenüber „Anderen" verbietet oder zumindest moralistisch wahrnimmt. So können heutige Anekdoten und Erzählungen als Ventil sozialer Spannungen dienen (Holbek 1995: 5–6; Campion-Vincent et al. 2005: 12).

2 Im Text erscheinen beide bekannten Ausdrücke „Roma" und „Zigeuner". Während ich persönlich zur zweiten Variante tendiere, wo auf diese Weise die Vertreter der Minderheit selbst bezeichnet werden, benutze ich aus politisch korrekten Gründen den Ausdruck „Roma", sofern es sich nicht um die Abschrift eines Gesprächs mit einem Respondenten handelt. (David a Rous 2006: 35; Jakoubek a Budilová 2008: 276).

Narace plzeňských respondentů

Kromě dotazníků a rozhovorů byla využita další výzkumná metoda – tzv. freelisting, při níž jsou získávány určité termíny náležející jisté kulturní doméně. Vysoká frekvence výrazů pak může indikovat sdílené kulturní představy a normy. Data byla zpracována za pomoci programu ANTHROPAC. Dotazovaní dostali za úkol vypsat minimálně pět jednoslovných výrazů, které se jim vybaví k následujícím sedmi zadaným slovům: 1) Cikán, 2) Vietnamec, 3) Ukrajinec, 4) Arab, 5) Žid, 6) Slovák, 7) menšina, přičemž výrazy mohly zahrnovat všechny slovní druhy. Výše uvedených sedm výrazů nebylo vybráno náhodně, nýbrž na základě sondážního výzkumu a odpovědí samotných respondentů v rozhovorech čili tito zástupci menšin a etnik byli vybráni mj. na základě četnosti pověstí a fám o nich (Dobrovolná 2014: 8).

Co se označení „nebezpečných" míst města Plzně týče, nejčastěji dotazované osoby označovaly jako „nebezpečnou" Jateční ulici, dále ulici Borskou, Vinice, nastejno u respondentů dopadla ulice Kollárova a vlakové nádraží, poté byl označen Borský park, Jižní předměstí, v neposlední řadě také ulice Americká a z těch méně častých například ulice Tylova. Jelikož četnost označení se odvíjí pouze od počtu lidí, s nimiž byl proveden rozhovor (20 osob), pohybujeme se v poměrně malých číslech. Pokud by byl na toto téma proveden plošný výzkum, četnost označení by jistě byla mnohem vyšší a do seznamu „nebezpečných" či lidem „nepříjemných" plzeňských lokalit by přibyly bezpochyby mnohé další. Podrobnější přehled i četnost označení lokality za „nebezpečnou" jsou k nalezení v příloze.

Respondenti z města Plzně a okolí se dle výsledků výzkumu cítí být nejvíce ohroženi romským obyvatelstvem, k němuž bylo zdokumentováno nejvíce narací. Dále se objevovaly pověsti o Arabech, Vietnamcích, Ukrajincích a dalších. V textu jsou též uvedeny pověsti a fámy, v nichž různá etnika a menšiny „ohrožují" majoritní společnost jak po fyzické stránce (napadení, loupež…), tak po ekonomické (například údajné zvýhodňování menšin atd.).

Pověsti a fámy o Romech na Plzeňsku

Vejce na předním skle

„Na internetu jsem viděl, že v noci hází Cikáni na čelní sklo řidičům vejce. Je to z toho důvodu, že řidič intuitivně zapne stěrače a ostřikovače a snaží

Heutige Erzählungen

Aktuelle Erzählungen, auch als „Stadtlegenden", „moderne Legenden" oder „Gerüchte" bekannt (Hlôšková 2001: 176), zeichnen sich vor allem durch folgende Grundmerkmale aus: Der Akteur ist meist ein sehr vage definiertes Individuum – „Bekannte /Arbeitskollegen", „Freund/ Freundin „, „ein Klassenkamerad von einer Bekannten „, oder es wird gesagt, dass die Ereignisse „in der Zeitung stehen". (Fine a Rosnow 1976: 97). Vor allem in der angelsächsischen Folkloristik wird dieses Genre oft als „Foaftales" oder Erzählung bezeichnet, deren Akteure wir „foaf" nennen - „friend of a friend", „Freund eines Freundes". Es handelt sich also um eine hypothetische Figur, der eine Handlung zugeschrieben wird, und die vom Hörer der Erzählung in der Regel über weitere zwei Vermittler auf Distanz gehalten wird. Darüber hinaus vergisst der Erzähler nicht, zu betonen, dass die Erzählung eine wahre Geschichte sei. Die Erzählung enthält gewöhnlich eine Warnung, Moral oder Belehrung. Am Ende hat sie eine starke Pointe (Dobrovolná 2015: 4). Ein weiteres typisches Merkmal der „modernen Legende" ist, dass in ihr Geschlecht, Alter, Bildung, sozialer Status, Wohnort etc. nur eine untergeordnete Rolle spielen (Janeček 2006: 323).

Erzählungen von Befragten in Pilsen

Neben Fragebögen und Interviews wurde eine weitere Forschungsmethode verwendet – das Freelisting, bei dem bestimmte Daten eines bestimmten kulturellen Bereichs erhoben werden. Die hohe Frequenz von Ausdrücken kann dann auf gemeinsame kulturelle Konzepte und Normen hinweisen. Die Daten wurden mit Hilfe des Programms ANTHROPAC bearbeitet. Die Befragten erhielten die Aufgabe, mindestens fünf Einzelwortausdrücke aufzulisten, die die folgenden sieben Wörter enthalten: 1) Zigeuner, 2) Vietnamese, 3) Ukrainer, 4) Araber, 5) Jude, 6) Slowake, 7) Minderheit, mit Begriffen, die alle Wortarten umfasst. Die oben angeführten Ausdrücke wurden nicht zufällig gewählt, sondern auf Grund einer Forschungsstudie. Die Antworten der Befragten in den Interviews, d. h. der Vertreter der Minderheiten und Ethnien, wurden auf Grund der Häufigkeit der Erzählungen, die über sie entstanden waren, gewählt (Dobrovolná 2014: 8).

Als „gefährliche" Orte der Stadt Pilsen wurden von den Befragten am häufigsten die Schlachthofstraße (Jateční), die Borska-Straße, der Weinberg

se to vejce dostat pryč, ono údajně to vejce vytvoří takovou emulzi, že potom přes to sklo není vidět, takže ten řidič zastaví a snaží se to dostat z toho čelního skla a mezitím ti Cikáni sednou do auta a odjedou s ním."

Člověk na silnici

„[…] *Dál jsem viděl video, že Cikáni v Plzni, nebylo tam zmíněno jaká ulice, je to asi tak dva tři roky zpátky, kdy jeden Cikán ležel na silnici a jel nějaký člověk, který zastavil, šel mu pomoct a během jedný sekundy do toho auta naskákalo čtyři, pět Cikánů a odjeli mu s tim autem. A ten co ležel, tak tomu nic nebylo, ten vstal a běžel někam pryč…*"

Zloděj v domě

„*Je to tak šedesát let starý, babička mi vyprávěla, že když byla malá, tak zase její babička jí vyprávěla, že třeba Cikáni chodili různě po barákách a v noci se vloupali do baráku a ti, co v tom baráku bydleli, tak vždycky dělali, že spí, i když to věděli, protože se prostě báli, že by je zabili, a tak, takže tu pověst si budujou dlouhodobě. A bylo to tady na jižnim Plzeňsku a je to tak začátek století možná minulýho.*"

Krádež před obchodním domem

„*Něco s obchoďákama, tak jediný, co jsem tak jako zaregistroval, možná i v několika obměnách, takže když člověk nakoupí v obchoďáku a prostě když to jde dát do auta a nedává chvíli pozor, tak Cikán to člověku sebere…*"

Trik s účtenkou

„*A nebo pak bylo ještě oblíbený, že když člověk vyhodí účtenku, tak von (pozn. Rom) jí vytáhne z koše, zavolá policajty a pak jako tvrdí, že mu to člověk ukrad. To jsem taky někde četl na internetu, ale jestli je to jako fakt, to nevim…*"

Trik se sledovacím zařízením

„[…] *to je docela aktuální, tak že se pohybujou okolo hypermarketů skupiny Romů, který vlastně lidem rozdávají klíčenky, ve kterých je nainstalovaný sledovací zařízení, a vlastně oni si podle toho vytipujou tvoji lokalitu a pak ty skupiny organizovaný jako ty lidi vykrádaj prostě. No, je to absurdní, že jo. To se teď jako objevilo, ale původem, co jsem koukala, tak je to ze Slovenska, kde se to objevilo už někdy v roce 2006, pak znova v roce 2010 a teď zase znova.*"

Žiletky na tobogánu

„*Potom Cikáni a žiletky na tobogánu, že Cikáni vlastně tady na Slovanech pokládali na tobogán žiletky a potom vlastně lidi jeli a rozřízli se vo to.*"

(Vinice), die Kollarova-Straße und der Bahnhof bezeichnet, gefolgt vom Borský-Park, der südlichen Vorstadt (Jižní předměstí), angeführt wurde auch die Amerika- Straße (Americká) und - weniger häufig - zum Beispiel die Tylova-Straße. Da die Häufigkeit der Nennung von der Zahl der Befragten (20 Personen) abhängt, bewegen wir uns in relativ kleinen Zahlen. Wenn eine umfassende Untersuchung zu diesem Thema durchgeführt werden würde, wäre die Häufigkeit der Nennungen sicherlich viel höher und viele andere Orte würden zweifellos auf die Liste der „gefährlichen" oder „unangenehmen" Pilsener Orte kommen. Eine genauere Übersicht und Häufigkeit der Nennung von Orten als „gefährlich" befindet sich im Anhang.

Die Befragten aus Pilsen und der umliegenden Region fühlen sich laut Forschungsergebnissen am stärksten von der Roma-Bevölkerung bedroht, hierzu werden die meisten Erzählungen dokumentiert. Es gab auch Erzählungen über Araber, Vietnamesen, Ukrainer und andere. Der Text listet auch Erzählungen auf, in denen es darum geht, dass verschiedene Ethnien und Minderheiten die Mehrheitsgesellschaft sowohl physisch (Überfälle, Raubüberfälle…) als auch ökonomisch (z. B. angebliche Bevorzugung der Minderheit usw.) „bedrohen".

Erzählungen und Gerüchte über Roma in Pilsen und Umgebung

Das Ei auf der Windschutzscheibe

„*Im Internet habe ich gesehen, dass die Zigeuner nachts Eier auf die Windschutzscheibe werfen, denn der Autofahrer schaltet intuitiv die Scheibenwischer ein um das Ei zu entfernen. Das Ei wird zu einem Gemisch, das die Sicht behindert, sodass der Autofahrer anhalten muss um das Ei zu entfernen. In der Zwischenzeit setzen sich die Zigeuner ins Auto und fahren weg.*"

Ein Mensch auf der Straße

„[...] *Als nächstes habe ich ein Video über Zigeuner in Pilsen gesehen, es wurde nicht gesagt, in welcher Straße es ist, es war vor zwei oder drei Jahren. Ein Zigeuner lag auf der Straße und ein Mann hielt an, um ihm zu helfen. Innerhalb einer Sekunde sprangen vier, fünf Zigeuner ins Auto und fuhren weg. Und demjenigen, der dort lag, fehlte nichts, er stand auf und rannte weg ...*„

Der Dieb im Haus

„*Das ist wohl 60 Jahre alt … meine Oma hat mir*

Drogy a zbraně

„[…] *Jo! Já jsem slyšel tady v Plzni… že tady měl fetovat ňákej Cikán, asi patnáctiletej, jo, a ten, že si, že si vždycky chodil s bouchačkou, jo, a tak že si třeba zaplatil drogy, ne, že šel k dealerovi, ne, vyšel z auta, tak mu dal drogy, von to šel zaplatit, marihuanu, a na něj strčil bouchačku a, a měl zaplacíno, no…*“

Žebrání na úřadě

„*Mám ještě jednu, ale to mám potvrzený i z více zdrojů, takže to tak úplně fáma nebude. Tak jsem slyšel příběh o tom, že nejen v Plzni, ale i po celé republice to funguje tak, že Cikánům dojdou peníze, tak dojdou na městský úřad, tam řeknou, že nemají za co nakoupit jídlo a že to je proti lidským právům a tak a oni na úřadech, aby se s nimi nemuseli moc hádat, tak jim dají poukázky asi za 2000 Kč s tím, že si mají dojít nakoupit. Nesmí si za ty poukázky nakoupit alkohol a cigarety. A ono to funguje tak, že nakoupí ty nejdražší salámy, sýry, sladkosti, pití a takhle žijí na náš účet. Nebo na účet těch měst a to se mi vůbec nelíbí.*“

Bazén zdarma

„*Pak jsem ještě slyšela, že mají na Slovanech Romové zadarmo bazén. Ale údajně je to hoax teda.*“

Důchod z dávek

„[…] *takový ty hoaxy, co se šíří po internetu, hlavně na Facebooku. Hlavně teďka, jak byly ty vlny nepokojů, snad už to opadlo, tak se šířilo leccos, třeba v tý lékárně, že nemusí platit, pak byla oblíbená fáma, že nějaká ženská, která poskytuje úvěry, no a že jí zavolala jiná ženská, že má 45 tisíc příjem, no a když pak přišla, tak se zjistilo, že to je Cikánka a že to má jenom z dávek, tak to je taky takovej oblíbenej hoax. No a pak takový ty, že když Cikán nemaká, tak v důchodu se mu to bude počítat z průměrnýho platu, tak ten byl taky rozšířenej.*“

Přídavky na děti

„[…] *Asi takový ty povídačky, to je možná pravda, že Cikáni maj třeba třicet, čtyřicet tisíc ty přídavky na děti, že maj tolik dětí, že dostávaj takový peníze. Že jim stát platí v podstatě, i když to bude asi pravda, že když jdou do školy, že jim platí všecky takový ty pomůcky.*“

Varování pro zlobivé děti

„*…A jako jo, když jsem byla malá, tak vim, že vždycky babička říkala, buď hodná, nebo tě prodám Cikánům, ale jinak asi nic.*“ (smích)

erzählt, dass, als sie klein war, ihre Oma, ihr erzählt hat, dass bei ihnen Zigeuner hausierten und nachts manchmal ins Haus einbrachen. Die Hausbewohner taten als ob sie schliefen, weil sie Angst hatten, dass die Zigeuner sie toten würden. Das passierte südlich von Pilsen, es könnte am Anfang des Jahrhunderts gewesen sein, viellecht schon früher.“

Ein Diebstahl vor dem Kaufhaus

„*Das einzige, was ich auch in verschiedenen Versionen mitbekommen habe: Wenn man nach einem Einkauf die Sachen ins Auto legen will und nicht aufpasst, kommen Zigeuner und nehmen alles mit.*“

Ein Trick mit der Quittung

„*Wenn man die Quittung wegwirft, holt ein Ziegeuner sie aus dem Abfallkorb, ruft die Polizei und behauptet, dass ihm diese Sachen gestohlen wurden. Das habe ich auch im Internet gelesen, ich bin aber nicht sicher, ob es wahr ist.*“

Ein Trick mit dem Tracker

„[…] *das ist recht aktuell, Gruppen von Zigeunern gehen durch Supermärkte, schenken den Leuten Schlüsselringe, in denen ein Tracker-Gerät installiert ist. So finden sie den Standort der Leute und rauben sie dann aus. Ja, das ist absurd, nicht wahr? Das ist jetzt passiert, ursprünglich stammt das aber aus der Slowakei, wo das schon im Jahre 2006 passiert ist, dann wieder 2010, und jetzt wieder.*“

Rasierklingen auf der Wasserrutsche

„*Hier in Slovany haben Zigeuner Rasierklingen auf die Wasserrutsche gelegt und die Leute haben sich daran verletzt.*“

Drogen und Waffen

„[...] *Ja! Ich habe in Pilsen gehört, dass hier ein fünfzehnjähriger Zigeuner geschnüffelt hat. Er hatte eine Knarre, so hat er Drogen bezahlt, nicht, dass er zum Dealer gegangen ist, nein, er ist aus dem Auto gestiegen, er hat ihm Drogen gegeben. Er wollte das Marihuana bezahlen, und er legte seine Knarre drauf, und so hatte er bezahlt*“.

Bettelei im Amt

„*Ich habe noch einen, aber ich habe es aus mehr Quellen bestätigt, also wird es kein komplettes Gerücht sein. Ich habe gehört, dass Zigeuner nicht nur in Pilsen, sondern im ganzen Land Geld kriegen, sie gehen auf das Sozialamt, dort sagen sie, dass sie kein Geld haben, um Essen zu kaufen und dass dies gegen die Menschenrechte ist. Auf dem Sozialamt geben sie ihnen Gutscheine für ungefähr 2000*

Romové bývají vděčným tématem rozhovoru nejen na Plzeňsku, ale v celé České republice. Osoby smýšlející o Romech lze zařadit mj. do dvojice ambivalentních zjednodušených kategorií, kde jedna skupina pociťuje určité nesympatie a další negativní pocity k této menšině (kategorie I) a druhá skupina se snaží tuto menšinu před první skupinou bránit a v některých případech jí poskytovat například všemožné výhody (kategorie II), čímž ještě více rozdmýchá emoce u první skupiny. Tento začarovaný kruh staví mezi tyto skupiny Romy jako ohnisko sporů, čímž vznikají ideální podmínky pro tvoření nebo alespoň intenzivní šíření fám a současných pověstí. Problém tedy v tomto případě netkví v Romech samotných, ale spíše v neshodě představ jednotlivců majoritní společnosti, kteří se nemohou dohodnout, zda Romy asimilovat, integrovat či separovat (Dobrovolná 2014: 29).

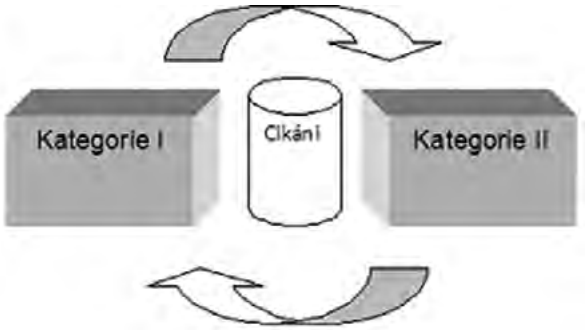

Znázornění pomyslných kategorií.
(Dobrovolná 2014: 29).
Darstellung der imaginären Kategorien.
(Dobrovolná 2014: 29).

Z freelistingového šetření v rámci výzkumu vyšlo najevo, že Romové (přesněji pojem „Cikáni“) vyvolávají u respondentů nejčastěji negativní asociace. Mezi prvních 5 nejfrekventovanějších pojmů se tak dostaly: „krádež“ (31x), „dávky“ (20x), „nemakačenko“ (19x), „špína“ (16x) a „nepřizpůsobivý“ (12x). Naopak do pozitivně vnímaných či neutrálních pojmů lze zařadit dle frekvence například „Rom“ (12x), „hudba“ (10x), „děti“ (8x), „rodina“ (5x) a „Indie“ (4x). Výše uvedené výrazy spadají do typických představ o Romech – například „špína“ může korespondovat s jejich tmavou pletí, kdy pro určité osoby znamená černá barva téměř to samé jako špína, a pojem „nemakačenko“ zase souvisí mj. s českým přirovnáním „mít se k tomu jak cikán k cepu“ a „bejt nenápadnej jak cikán na neplacený brigádě“, což opět reflektuje české smýšlení o této skupině obyvatel (Michaylova a Georgiev in Jakoubek a Budilová 2008: 158–159).

Kronen, damit sie ihnen nichts schuldig bleiben. Für diese Gutscheine können sie keinen Alkohol und keine Zigaretten kaufen. Aber es funktioniert, sie kaufen die teuerste Salami, den besten Käse, Süßigkeiten, Getränke und so leben sie auf unsere Kosten oder zu Lasten des Sozialamtes. Das mag ich überhaupt nicht.“

Schwimmen gratis

„*Dann habe ich noch gehört, dass Zigeuner in Slovany das Schwimmbad kostenlos nutzen können. Aber es soll Schwindel sein.*“

Rente und Sozialhilfe

„[…] *solche Schwindel, die sich über das Internet verbreiten, hauptsächlich auf Facebook. Gerade jetzt, als diese Unruhen waren, wahrscheinlich hat es schon nachgelassen, verbreitete sich dieses und jenes, z. B., dass Zigeuner in der Apotheke nicht zu bezahlen brauchen. Dann war da ein Gerücht über eine Frau, die angeblich Kredite vergab und dann rief eine andere Frau sie an und sagte, dass sie 45 Tausend Kronen Einkommen hat. Man stellte fest, dass es sich um eine Zigeunerin handelt und sie ihr Geld vom Sozialamt bekommt. Das ist auch ein beliebter Schwindel. Obwohl die Zigeuner nicht arbeiten, wird ihre Rente vom Sozialamt bezahlt.*“

Kindergeld

„[…] *wahrscheinlich diese Art von Geschichten, vielleicht stimmt es, dass die Zigeuner dreißig, vierzigtausend Kronen Kindergeld bekommen, dass sie so viele Kinder haben, damit sie soviel Geld bekommen und dass der Staat alle Hilfsmittel bezahlt, wenn die Kinder zur Schule gehen*“.

Warnung an ungezogene Kinder

„*... Und als ich klein war, weiß ich, dass meine Großmutter immer gesagt hat, sei brav, oder ich verkaufe dich an die Zigeuner, sonst nichts.*“ (Lacht).“

Die Roma sind ein dankbares Gesprächsthema nicht nur in der Pilsener Region, sondern in der ganzen Tschechischen Republik. Menschen, die sich mit den Roma befassen, lassen sich in zwei ambivalente, vereinfachte Kategorien einteilen. Die eine Gruppe ist durch fehlende Sympathie und negative Gefühle gegenüber dieser Minderheit charakterisiert (Kategorie I), die andere Gruppe versucht, diese Minderheit der ersten Gruppe gegenüber zu verteidigen und sie in manchen Fällen mit allen möglichen Vorteilen (Kategorie II) auszustatten, was die Emotionen der ersten Gruppe noch mehr anfacht. Dieser Teufelskreis macht die Roma unter diesen Gruppen zum Brennpunkt des

Pověsti a fámy o Vietnamcích na Plzeňsku

Hlodavci u jídla

„No pověst jsem slyšel. Že tam cpou kočky a psy a podobně… Jo, k Pandě. V Plzni. Na Slovanech. Já nevim, vycházim z toho, že to je prostě kec jako většina tohohle… Kočičí (pozn. maso). To jsem neslyšel, ale že jim tam po tom lezou, jsem slyšel teda.“ (pozn. krysy).

Zvířecí drápek

„Tak určitě první, co mě napadne, tak taková ta zpráva o těch vietnamských restauracích, kde používaj buď psí maso nebo kočičí maso, to mě určitě napadne i taková zpráva, že někdo někde si dal nějaké jídlo ve vietnamský restauraci a zůstal mu v krku kočičí drápek. Slyšela jsem to i ke konkrétnímu místu, ke konkrétní jako restauraci, že se to děje“ […]

Šíření nemocí

„No, že sem Vietnamci tahaj tuberkulózu… Konkrétně v Panasonicu jsem to slyšel…“

Umělé nehty

„[…] o Vietnamcích vlastně, že to kolovalo i na Facebooku, že jak dělaj gelový nehty, oni si otvíraj hodně jakoby kadeřnictví a tyhlety jako typy studií, tak že tam kolovaly fotky, že si jako někdo u nich nechal dělat nehty a jak je měl strašný a že se vo nich říká… s hygienou, že maj problémy a že to neni jako dobrý si u nich nechat dělat ty nehty.“

Respondenti přiřazovali k Vietnamcům v rámci freelistingového šetření nejčastěji následující pojmy: „večerka“ (28x), „pracovitý“ (25x), „oblečení“ (19x), „obchod“ (18x) a „tržnice“ (14x). Souviselo to tedy spíše s ekonomickými a pozitivními hodnotami a vnímáním těchto obyvatel. Co se negativ týče, mezi nejfrekventovanější se dostaly tyto pojmy: „marihuana“ (12x), „drogy“ (7x), „mafie“ (4x), „fejky“ (4x) a „podvodník“ (3x).

Respondenti v rozhovorech nepovažovali Vietnamce za agresivní či svým chováním jakýmkoliv způsobem vybočující z majoritní společnosti. V obecnějším kontextu však majoritní společnost v České republice vykazuje proti Vietnamcům až proticizinecké nálady (Brouček 2003: 273).

„Vietnamci mi nevadí, protože, ono je to spojený s tim hlukem a tak, voni jsou tichý, člověk vo nich neví a voni si mě hlavně nevšimnou, že jo…“
„Mám třeba dobré zkušenosti s menšinou Vietnamců, Číňanů, že jsou hodně pracovití. Těch se

Streits und schafft ideale Bedingungen für die Entstehung oder zumindest die intensive Verbreitung von Geschichten und Anekdoten. Das Problem liegt also nicht bei den Roma selbst, sondern eher in der Meinungsverschiedenheit der Mehrheitsgesellschaft, die sich nicht einigen kann, ob sie Roma assimilieren, integrieren oder separieren will. (Dobrovolná 2014: 29).

Aus der Freelisting-Untersuchung wurde deutlich, dass der Begriff Roma (genauer gesagt „Zigeuner“) am häufigsten negative Assoziationen unter den Befragten hervorruft. Die fünf häufigsten Assoziationen waren: „Diebstahl“ (31x), „Sozialhilfe“ (20x), „Nichtstuer“ (19x), „Dreck“ (16x) und „nicht anpassungsfähig“ (12x). Die oben genannten Ausdrücke sind typisch für Roma – z. B. „Dreck“ kann mit der dunklen Hautfarbe der Roma korrespondieren, wenn die dunkle Hautfarbe mit Schmutz assoziiert wird. „Nichtstuer“ hängt mit dem tschechischen Vergleich „Er stellt sich an wie ein Ziegeuner mit dem Dreschflegel“ (= unwillig) und „unaufällig sein wie ein Zigeuner bei unbezahlter Arbeit“, was wiederum das tschechische Denken über diese Bevölkerungsgruppe reflektiert. (Michaylova und Georgiev in Jakoubek und Budilová 2008: 158-159).

Erzählungen und Gerüchte über Vietnamesen in Pilsen und Umgebung

Nagetiere beim Essen

„Ja, die Geschichte habe ich gehört, dass sie dort Katzen, Hunde und Ähnliches hineinstopfen. Ja, im Restaurant Panda in Pilsen, in Slovany. Ich bin aber nicht sicher. Ich gehe davon aus, dass das nur Quatsch ist wie das meiste von diesem … Katzenfutter. Ich habe gehört, dass Ratten darauf herum laufen.“

Tierkrallen

„Das ist sicher das Erste, was mir in den Sinn kommt, also die Nachrichten über vietnamesische Restaurants, in denen entweder Hundefleisch oder Katzenfleisch verwendet wird. Auch das jemand in einem vietnamesischen Restaurant etwas gegessen hat und eine kleine Kralle im Hals stecken blieb. Das habe ich von einen bestimmten Ort gehört, ein Restaurant, wo es passiert ist“ […]

Ausbreitung einer Krankheit

„Ja, habe ich gehört, dass die Vietnamesen Tuberkulose hierher bringen… Speziell in Panasonic habe ich das gehört…“

třeba bojim, ale jen z toho hlediska, když je porovnám s pracovitostí nás nebo celkově s odhodláním v práci, ke studiu, že nás převálcujou…. oni mají i víc dětí, než je u nás zvykem… toho se třeba bojim.“ (Dobrovolná 2014: 32).

Pověsti a fámy týkající se osob pocházejících z arabských států na Plzeňsku

Únos v obchodním domě

„*Potom klasika – únos dětí. To začalo vlastně v pražský Ikee, ale přemístilo se to taky do Olympie v Plzni, že buď maminka s dcerou, nebo oba rodiče s nějakým dítětem, tak že šli po tom obchoďáku, najednou se otočili, dítě nikde, tak okamžitě vlastně zavolali ostrahu, ta uzavřela celej obchoďák a dítě našli s oholenou hlavou a převlečený v úplně jinejch šatech vlastně zamčený na záchodě. A ještě vlastně modifikace tutoho byl únos vlastně z dětských koutků, a že původci jsou vlastně Arabáši nebo Němci. Že to teda prodávají, ty děti.*“

Sperma v jídle

„*Já jsem slyšel, že to bylo kolem 60.–70. let, když sem postupně přicházeli a vlastně byli ti majitelé, co měli ty restaurace, zaměstnávali tam ty Turky, co pro ně připravovali kebaby a další jídlo, tak vlastně jim platili málo peněz, tak aby se jim nějak pomstili, tomu svému zaměstnavateli, tak údajně se říká, že do těch bílých omáček, kterými zalejvají kebaby, tak že tam přidávali vlastní sperma, aby to jídlo znechutili, a ti zákaznící si pak chodili stěžovat majitelům. Vyprávěl mi to známej, že to tady po Plzni koluje, nevim, jestli je to úplně pravda. Upřímně doufám, že to byla jen povídačka, nebo že to aspoň už teď nedělají.*“ (smích)

V mnoha současných pověstech se objevuje motiv kontaminace potravin (Fine 1992: 125). Konkrétně pak obavy z kontaminace jídla v restauracích a stáncích s rychlým občerstvením, kde pracují či které provozují zástupci etnik odlišných od majoritní společnosti, jsou taktéž velice rozšířené (Janeček 2006: 102–129). V České republice bývají nejrozšířenější pověsti týkající se kontaminace jídel v čínských a vietnamských restauracích, potažmo v tureckých stáncích, kde Turci prodávají kebab (Dobrovolná 2014: 51).

Freelistingové šetření odhalilo, že nejčastěji se respondentům u této skupiny osob vybaví pojmy jako „islám“ (28x), „terorista“ (19x), „burka“ (15x), „ropa“ (12x) a „korán“ (10x). Tento výčet může značit mj. jisté obavy plynoucí z (částečné) neznalosti či nepřesné informovanosti například skrze média. Pokud by se mělo jednat o slova ryze nega-

Künstliche Fingernägel

„[…] *über die Vietnamesen besonders, das war auf Facebook in Umlauf, dass sie Friseurläden und diese Art von Studios öffnen und Gel-Fingernägel machen, es gab Fotos, jemand ließ sich die Nägel machen und es ging ihm schrecklich, sie haben Probleme mit der Hygiene. Es ist nicht gut, sich bei ihnen die Nägel machen zu lassen.*“

Die Befragten assoziierten mit Vietnamesen in der Freelisting-Untersuchung folgende Ausdrücke: „Läden“ (28x), „fleißig“ (25x), „Kleidung“ (19x), „Handel“ (18x) und „Markt“ (14x). Es ging mehr um wirtschaftliche und positive Werte und Wahrnehmungen dieser Menschen. Als negative Begriffe wurden genannt: Marihuana (12x), Drogen (7x), Mafia (4x), Fälscher (4x) und Betrüger (3x).

Die Befragten in den Interviews hielten die Vietnamesen nicht für aggressiv oder in irgendeiner Weise abweichend von der Mehrheitsgesellschaft. Im Allgemeinen jedoch hat die Mehrheitsgesellschaft in Tschechien eine fremdenfeindliche Haltung gegen die Vietnamesen. (Brouček 2003: 273).

„*Die Vietnamesen stören mich nicht, sie sind still, man weiß nichts von ihnen, sie bemerken mich nicht, oder?*“

„*Ich habe gute Erfahrungen mit der vietnamesischen Minderheit, mit den Chinesen, sie sind sehr fleißig. Vor denen habe ich Angst, aber nur, wenn ich ihren Fleiß mit unserem vergleiche oder insgesamt die Entschlossenheit bei der Arbeit, beim Studieren, dass sie uns überrollen … sie haben ja auch mehr Kinder als wir … davor habe ich Angst.*“ (Dobrovolná 2014: 32)

Erzählungen und Gerüchte, die in Pilsen über Menschen aus arabischen Staaten erzählt werden

Entführung im Einkaufszentrum

„*Und dann der Klassiker – Entführung eines Kindes! Es hat eigentlich in Prag in Ikea begonnen und ist dass auch ins Olympia in Pilsen gekommen. Entweder war es eine Mutter mit Tochter oder beide Eltern, die mit ihrem Kind ins Einkaufszentrum gegangen sind. Auf einmal drehten sie sich um und das Kind war nirgendwo zu sehen. Sie haben sofort den Sicherheitsdienst angerufen, das ganze Einkaufszentrum wurde geschlossen. Sie haben das Kind mit rasiertem Kopf gefunden und anders angezogen und*

tivní, lze dle frekvence dále jmenovat: „bomba“ (7x), „násilník“ (6x), „fanatik“ (4x), „zbraně“ (4x) a „dotěrný“ (4x) (Dobrovolná 2014: 34).

Předsudky ohledně Arabů se v rozhovorech týkaly spíše možného nebezpečí teroristického útoku:

„No, jako nemám z nich vyloženě ňák jako blbej pocit, akorát když jsme letěli do Turecka, tak jsem se modlila, aby s náma žádný neletěli, že jako v tom letadle, protože samozřejmě zase ty předsudky, že jo, že atentáty a tak...“

„Doma, tam jako nějaké vtipy si neříkáme, ale spíš jsou tam třeba narážky, pokud se rodiče koukají na zprávy… nebo teďka v Egyptě, tak jsou tam takové ty poznámky, jakože ty Arabáši, a oni utlačujou ženy, zvlášť teda od mé mámy, která nesnáší Araby. Třeba jsme jednou šly po obchoďáku a byly tam nějaké muslimky a ona prostě mi řekla, že chce odejít z toho obchodu, protože se bojí, že tam dojde k nějakému atentátu, takže…“ (Dobrovolná 2014: 35).

Vybrané narativy týkající se Ukrajinců na Plzeňsku

Únos kvůli orgánům

„Jo, s těma Ukrajincema… že někoho unesou, zejména mladého člověka, vytipujou si, aby nekouřil a vemou mu orgány, no… Zabijou ho. No, říká se, že prostě ty lidi našli bez orgánů vyplavený někde v řece. Jako úplně pryč, těžko říct, těžko říct, nebyla jsem u toho.“

Kyselina

„A vo Ukrajinci, no, tak to už je teda asi deset let zpátky, to mě vlastně takhle babička varovala, že si mám dávat pozor v městský hromadný dopravě, že tam Ukrajinci pobíhaj a stříkačkama stříkaji ženskejm na kalhoty kyselinu, aby se jim to prožralo kalhotama a samozřejmě potom i dál.“ (smích)

Ukrajinci, jakožto skupina cizinců hojně žijících v České republice, jsou v rámci výzkumu respondenty z Plzně vnímáni spíše smíšeně. Nejčastěji jsou označováni za pracovité jedince, kteří však mnohdy holdují alkoholu a z tohoto důvodu se dle respondentů stávají nebezpečnými. Co se tedy freelistingu týče, byly Ukrajincům nejčastěji připsány následující pojmy: „práce“ (31x), „alkohol“ (23x), „dělník“ (20x), „ubytovna“ (20x)

es war im Klo eingeschlossen. Und noch eine Modifikation war die Entführung aus der Spielecke, und die Entführer waren tatsächlich Araber oder Deutsche, die die Kinder verkaufen sollen.“

Sperma im Essen

„Ich habe gehört, dass es in den 60er oder 70er Jahren gewesen sein muss. Als die Restaurantbesitzer hergekommen sind, haben sie Türken angestellt, die Kebab und anderes Essen vorbereitet haben. Weil die Chefs sie schlecht bezahlt haben, wollten die Türken sich rächen und angeblich haben sie ihr eigenes Sperma in weiße Saucen gerührt, um das Essen ungenießbar zu machen und damit die Kunden sich deshalb beim Chef beschweren. Ein Bekannter hat mir erzählt, dass man sich diese Geschichte in Pilsen erzählt. Ich weiß aber nicht, ob das wahr ist. Ich hoffe aufrichtig, dass es nur eine Geschichte war, oder dass sie es zumindest nicht mehr machen.“ (Lacht)

In vielen neueren Geschichten erscheint das Thema Nahrungsmittelverunreinigung (Fine 1992: 125). Konkret geht es um Nahrungsmittelverunreinigung in Restaurants und Imbißständen mit Fastfood, die von Mitgliedern ethnischer Minderheiten, die sich von der Mehrheitsgesellschaft unterscheiden, betrieben werden oder in denen sie arbeiten (Janeček 2006: 102-129). Die meist verbreiteten Geschichten in der Tschechischen Republik, die von Lebensmittelverunreinigungen erzählen, betreffen chinesische und vietnamesische Restaurants oder türkische Imbißstände, wo Kebab verkauft wird (Dobrovolná 2014: 51).

Die Freelisting-Untersuchung ergab, dass die Begriffe „Islam“ (28x), „Terrorist“ (19x), „Burka“ (15x), „Öl“ (12x) und „Koran“ (10x) am häufigsten mit dieser Gruppe in Verbindung gebracht wird. Diese Liste kann u.a. bestimmte Bedenken aufzeigen, die von (teilweiser) Unkenntnis oder ungenauer Wahrnehmung, z. B. durch die Medien, herrühren. Wenn es um Wörter geht, die rein negativ sind, können nach der Häufigkeit folgende genannt werden: „Bombe“ (7x), „Vergewaltiger“ (6x), „Fanatiker“ (4x), „Waffen“ (4x) und „aufdringlich“ (4x) (Dobrovolná 20144: 34).

Die Vorurteile hinsichtlich der Araber betrafen in den Gesprächen eher die Gefahr eines möglichen Terroranschlags:

„Ich habe ihnen gegenüber kein ausgesprochen schlechtes Gefühl, nur als wir in die Türkei geflogen sind, da habe ich gebetet, dass kein Terrorist mit uns fliegt, weil die Vorurteile natürlich da sind…“.

„Zu Hause erzählen wir keine Witze wie dort, aber es gibt Anspielungen, solange die Eltern Nach-

a „vodka“ (15x).[3] Z negativních pojmů lze vyjmenovat: „chudoba“ (11x), „mafie“ (6x), „násilí“ (4x), „nevzdělanost“ (4x) a „špína“ (4x).

„Jo, Ukrajinci určitě..“
„A z těch Ukrajinců proč třeba máš strach?“
„Protože jsou často pod vlivem alkoholu.“
„…byl bych asi nervózní trochu z Ukrajinců, když jsou obvykle pod vlivem. Jsem z nich trochu nervózní, když vidim, že bejvaj nalitý, jo, jinak s nima nemám potíže.“ (Dobrovolná 2014: 33).

Anekdoty jako reflexe jinakosti

Napříč společností se také šíří velké množství anekdot na téma „těch druhých“. Některé z anekdot disponují vysloveně xenofobním, až brutálním obsahem, jako například zde:

„Jaký je rozdíl mezi skautem a Židem? Skaut se z tábora vrací.“ (Dotazníkové šetření č. 2).

Vtipy neboli anekdoty jsou živou a nedílnou součástí ústní tradice a spolu s dalším folklorním uchopením stereotypů mohou být volně klasifikovány jako etnické urážky (ethnic slurs), neboť mívají velice často pejorativní nádech (Dundes 1971: 189). Anekdoty jsou smyšlené a mnohdy vyloženě naivní pro jejich stručnost a ráznou pointu. Pověsti bývají oproti vtipům delší a vážnější (Brunvand 1986: 386). Anekdota je však, podobně jako pověst a jiná vyprávění, součástí kolektivní paměti (Krekovičová a kol. 2005: 68) a už z toho důvodu jsou tyto žánry v úzkém vztahu. Současná pověst se občas může přetransformovat v anekdotu, jindy je tomu naopak a z kratší anekdoty se může vyvinout pověst, strukturálně jsou však identické (Ellis 2003: 61). Uvedené anekdoty rozhodně nemají za cíl někoho urazit, jedná se pouze o výčet několika vybraných anekdot, jež respondenti uváděli v rámci dotazníkového šetření a které korespondují s obsahem textu.

- Cikán[4] stojí na břehu řeky a Cikánka pere prádlo. Na druhém břehu stojí skinhead a hází žabky po hladině. Jeden kámen zasáhne Cikánku, ta omdlí. Cikán na něj volá: „Hele, more, rozbils mi

3 O pojmech „práce“ a „dělník“ a „alkohol“ a „vodka“ by se dalo uvažovat jako o synonymech, nicméně v případě Ukrajinců jsou v českém povědomí dělníci a vodka tak typickými prvky, že jsem je v tomto případě ponechala odděleně.

4 Nejčastěji se zde anekdoty týkaly Romů.

richten sehen… z. B. wie jetzt in Ägypten, da gibt es dann Bemerkungen, dass die Araber Frauen unterdrücken, besonders von meiner Mutter, die keine Araber erträgt. Als wir einmal ins Einkaufszentrum gegangen sind, waren da ein paar Musliminnen. Meine Mutter hat mir direkt gesagt, dass sie den Laden verlassen würde, weil sie Angst hatte, dass es ein Attentat geben würde“ (Dobrovolná 2014: 35).

Ausgewählte Erzählungen über die Ukrainer in der Region Pilsnen

Entführung und Organhandel

„Ja, mit den Ukrainern… sie entführen jemanden, besonders junge Leute. ...man hört, dass sie einen jungen Mann entführen, den sie vorher ausgesucht haben, der nicht raucht, sie töten ihn und entnehmen seine Organe… man sagt, dass diese Leute irgendwo im Fluss gefunden wurden, ohne Organe. Schwer zu sagen, ich war nicht dabei.“

Säureanschlag

„Und vor den Ukrainern, ja, das ist wohl schon zehn Jahre her, hat mich meine Großmutter gewarnt. Ich solle in öffentlichen Verkehrsmitteln aufpassen, weil dort Ukrainer herumlaufen und mit Spritzen den Frauen Säure auf die Hosen spritzen, damit sie sich durch die Hosen frißt und natürlich dann weiter…“ (lacht)

Ukrainer werden im Rahmen der Untersuchung als Gruppe von Ausländern, von denen es in der Tschechischen Republik viele gibt, von den Befragten in Pilsen eher gemischt wahrgenommen. Meistens werden sie als hart arbeitende Individuen bezeichnet, die oft Alkohol trinken und aus diesem Grund, so die Befragten, gefährlich werden. Was die Freelisting-Untersuchung betrifft, werden darin den Ukrainer am häufigsten folgende Begriffe zugeschrieben: „Arbeit“ (31x), „Alkohol“ (23x), „Arbeiter“ (20x), „Gastarbeiterunterkunft“ (20x) und „Wodka“ (15x)[3]. Die negativen Konzepte beinhalten „Armut“ (11x), „Mafia“ (6x), „Gewalt“ (4x), „Ungebildetheit“ (4x) und „Dreck“ (4x).

„Ja, Ukrainer sicher…“
„Und warum hast du Angst vor diesen Ukrainern?“

3 Die Begriffe „Arbeit/práce „ und „Arbeiter/dělník „ sowie und „Alkohol/alkohol „ und „Wodka/vodka „ könnten als Synonyme betrachtet werden, aber im Falle der Ukrainer sind Arbeiter und Wodka so typisch für das tschechische Bewusstsein, dass ich sie in diesem Fall getrennt stehen lasse.

pračku.“ načež skinhead odvětí: „No jo, vodní kámen, to je prevít.“

- Cikán si dělá autoškolu. Přejede stopku a instruktor se ho ptá: „Prosim vás, víte, co to tam vůbec bylo za značku?“ A Cikán: „Hliníková, vrátíme se?“

- Cikáni na stavbě: „Fero, vidiš tu muchu?“ „Nie, kde?“ „Chlapi, končíme... špatná viditelnost!“

- Co udělá Cikán, když dodělá vysokou školu? Přesune se s lešením na vedlejší budovu.

- Víte, co má Cikán bílýho? Poslouchat.

- Letí Čech, Američan, Francouz a Cikán v letadle. Američan z letadla vyhodí dolary: „Nepotřebuju je, máme jich hodně.“ Francouz vyhodí bednu plnou šampaňského: „Nepotřebuju je, máme jich hodně.“ Čech vyhodí Cikána a řekne: „Tak těch máme zase hodně my.“

- Cikán pracuje.

- Víte, proč nemůžete derivovat Cikána? Nemá žádnou funkci.

- Byl jste označen výhercem malého Cikána. Pokud si ho nevyzvednete do 14 dnů, bude vám přidělen i s jeho rodinou.

- Víš, co udělat, když se topí Cikán? Ne? Tak to je dobře.

- „Tati, co je demokracie?“ „Víš, Dežo, to je, když bílí makaj a my dostáváme dávky.“ „A to jim nevadí?“ „Vadí, ale to už je rasismus.“

- Co mají společného Cikáni a dveře? Jsou často zavřený.

- V autě jedou Laco, Dežo a Jožo. Kdo řídí? Policie.

- Cikáni jsou jako hřiby - když narazíš na jednoho, můžeš si být jistý, že má okolo schované kamarády.

- „Kolik stojí ty kalhoty?“ „350.“ „To je moc.“ „250.“ „Je na nich flek.“ „150.“ „Máte vůbec povolení k prodeji?“ „Dárek!“

- Boty dobrý, noha velká.

- Ve vlaku jede Vietnamec a podřimuje. Vedle něj sedí chlapík a šťourá se v hodinkách. Najednou z hodinek vyskočí pérko a udělá: „Puiujujum!“ Vietnamec se probere a říká: „Co jste povídal?“

- Jak se pozná židovský pedofil? Stojí před školou a říká: „Holčičko, kup si bonbónek“.

- Jaký je rozdíl mezi rohlíkem a Židem? Rohlík v peci nekřičí.

Výše uvedené anekdoty se tedy, co se Romů týče, tematicky dotýkaly stereotypů spojených „*Weil sie oft unter Einfluss von Alkohol stehen.*“ „*…Ukrainer machen mich ein bisschen nervös, weil sie gewöhnlich unter Einfluss von Alkohol sind. Sie machen mich nervös, wenn sie besoffen sind, sonst habe ich mit ihnen keine Schwierigkeiten.*“ /Dobrovolná 2014: 33)

Anekdoten als Reflexion der Anderssein

Es gibt auch eine Menge Anekdoten über „den Anderen“ quer durch die Gesellschaft. Einige der Anekdoten haben einen ausgesprochen fremdenfeindlichen, brutalen Inhalt, wie hier:

„*Was ist der Unterschied zwischen einem Pfadfinder und einem Juden? Der Pfadfinder kommt aus dem Lager zurück.*“ (Fragebogenuntersuchung N. 2)

Witze oder Anekdoten sind ein lebendiger und untrennbarer Teil der mündlichen Überlieferung und können zusammen mit anderen folkloristischen Klischees als ethnische Beleidigungen (ethnic slurs) klassifiziert werden, da sie oft eine abwertende Bedeutung haben (Dundes 1971: 189). Anekdoten sind fiktiv und oft ausgesprochen naiv für ihre Kürze und Schärfe, Geschichten sind dagegen länger und ernster als Witze. (Brunvand 1986: 386). Eine Anekdote ist jedoch ein Teil der kollektiven Erinnerung, ähnlich *dem, was erzählt wird* (Krekovičová et al., 2005: 68), und aus diesem Grund stehen diese Genres in einer engen Beziehung zueinander. Eine aktuelle Erzählung/Geschichte kann sich gelegentlich in eine Anekdote verwandeln, manchmal ist es umgekehrt und eine kürzere Anekdote wird zu einer Erzählung/Geschichte, strukturell sind sie aber identisch. (Ellis 2003: 61). Die hier gelisteten Anekdoten sind definitiv nicht dazu gedacht, jemanden zu beleidigen, es sind ausgewählte Anekdoten, die die Befragten in der Fragebogenumfrage angeführt haben und die dem Inhalt des Textes entsprechen.

- Ein Zigeuner[4] steht am Flussufer und eine Zigeunerin wäscht die Wäsche. Am anderem Ufer steht ein Skinhead und läßt auf dem Wasser Steine hüpfen. Ein Stein trifft die Zigeunerin und sie fällt in Ohnmacht. Der Zigeuner ruft: „Hej! Du hast mir die Waschmaschine kaputt gemacht“. Der Skinhead antwortet: „Na ja, der Hüpfstein, das ist ein Schurke.“

4 Am häufigsten geht es in Anekdoten um Roma

zejména s kriminalitou, nedostatečným vzděláním a špatnou pracovní morálkou. U Vietnamců se anekdoty v rámci dotazníkového šetření obecně týkaly v hojné míře jejich časté profese prodavačů na tržnicích či ve večerkách a u židovského obyvatelstva se objevovaly narážky na lakotnost a až šokující anekdoty spojené s holocaustem během druhé světové války.

Co se týče vzájemných vztahů například Romů a Vietnamců a zbytku společnosti, bývá v mnoha ohledech patrná jistá nevraživost, která je živnou půdou pro upevňování negativních stereotypů, jako například „líný Cikán", „Cikán-příživník" či „Cikán-kriminálník" (Krekovičová a kol. 2005: 69). Právě tyto stereotypy jsou promítány do pověstí a anekdot, čímž je uvolňován tlak a napětí ve společnosti. Jedním z neagresivních nástrojů, jak podvědomě uvolnit tlak, je tedy mj. vyprávění vtipů, kdy vtip hraje roli jakéhosi kompromisu mezi předvědomím a nevědomím (Freud 1991: 158).

Závěrem

Text představuje stručný exkurz do problematiky jinakosti vyjadřované prostřednictvím současných pověstí a dalších narativů, jako například anekdot, kdy tyto narativy odhalují postoj (většinou majoritní) společnosti vůči – z jejího pohledu – jinému, nějakým způsobem se lišícímu, spíše nenuceně, nenápadně, nepřímo, schovávající podtext strachu či nenávisti za humor nebo „zaručenou" informaci či historku.

Vedle dokumentace současných pověstí a fám proběhla též dokumentace anekdot týkajících se cizinců a menšin žijících na území České republiky, neboť tyto dva folklorní žánry (současná pověst a anekdota) spolu v tomto ohledu úzce souvisejí a jejich kulturní a sociální funkce potvrzování role, kterou hrají v odhalování sociálního napětí (Ellis 2003: xv), je velice podobná. V neposlední řadě se v příloze nachází též mapka města Plzně, kde jsou vyznačena místa veřejného prostoru, která respondenti označili za „nebezpečná", „nepříjemná" apod. z důvodu výskytu zástupců jimi zmiňovaných menšin (Romů, Vietnamců, arabského oby-

- Ein Zigeuner macht den Führerschein. Er überfährt ein Stoppschild, und der Fahrlehrer fragt ihn: „ Ich bitte sie, wissen sie überhaupt, was das dort für ein Schild war? Der Zigeuner antwortet: Aluminiumblech. Sollen wir umdrehen?"

- Zigeuner auf dem Bau: „Fero, siehst du die Fliege? „Nein, wo"? „Leute, wir machen Schluss…. Schlechte Sicht!"

- Was macht der Zigeuner, wenn er die Hochschule beendet? Er geht mit dem Gerüst zum Gebäude nebenan.

- Ein Tscheche, ein Amerikaner, ein Franzose und ein Zigeuner fliegen im Flugzeug. Der Amerikaner wirft die Dollars raus: „Ich brauche sie nicht, wir haben genug davon." Der Franzose wirft eine volle Kiste mit Champagner raus: „Den brauche ich nicht, wir haben genug davon." Der Tscheche wirft den Zigeuner raus und sagt: „Von denen haben wir auch genug."

- Ein Zigeuner arbeitet.

- Wissen sie, warum Sie nicht mit einem Zigeuner rechnen können? Weil er keine Funktion hat.

- Sie haben einen einen kleinen Zigeuner gewonnen. Wenn Sie ihn nicht innerhalb von 14 Tagen abholen, bekommen Sie die gane Familie.

- Weißt du, was man machen soll, wenn ein Zigeuner ertrinkt? Nein? Das ist gut.

- „Papa, was ist Demokratie? „Weißt du, Dežo, das bedeutet, dass die Weißen arbeiten und wir die Sozialleistungen bekommen ." „Und sie haben nichts dagegen?" „Doch, aber das ist Rassismus."

- Was haben Zigeuner und Türen gemeinsam? Sie sind oft verschlossen.

- Laco, Dežo und Jožo fahren in einem Auto. Wer lenkt das Auto? Die Polizei.

- Zigeuner sind wie die Pilze. Wenn du einen triffst, kanst du sicher sein, dass sich ringsherum Freunde verstecken.

- „Wieviel kostet die Hose?" „350" „Das ist zuviel" „250" „Da ist ein Flecken" „150" „Haben sie überhaupt eine Erlaubnis zu verkaufen?" „Geschenk!"

- Schuhe gut, Fuß zu groß.

- Ein Vietnamese fährt im Zug und döst. Neben ihm sitzt ein Bursche und stochert in seiner Uhr. Auf einmal spring eine kleine Feder heraus und macht: „Puiujujum"! Der Vietnamese wacht auf und fragt: „Was hast du gesagt?"

vatelstva obecně atd.) společně s výčtem a četností označení těchto lokalit.[5]

V textu uvedené současné pověsti, fámy a anekdoty nejsou typické pouze pro oblast Plzeňska, nýbrž pro celou Českou republiku a mnoho dalších zemí po celém světě, kde si je vyprávějí lidé napříč věkovými i sociálními skupinami (Janeček 2006; 2008). Lidé si tyto příběhy vyprávějí jak pro pouhé pobavení, tak ale také z toho důvodu, že jim někteří z nich skutečně věří a snaží se tak šířením těchto pověstí a fám „varovat" ostatní před „nebezpečnými" zástupci různých etnických menšin na území Plzeňska a obecně České republiky. Tento text v žádném případě nemá za cíl zpochybnit případné špatné osobní zkušenosti s těmito „jinými", ale pouze poukázat na plošné smyšlené, zveličené či jinak vykonstruované příběhy a varování, které v takovém měřítku a podobě, v níž jsou prezentovány a šířeny, reálné nebývají.

Příloha

Seznam „nebezpečných" míst ve veřejném prostoru v Plzni dle frekvence výskytu ve zdokumentovaných narativech:

A - Ulice Jateční 8x
B - Ulice Borská 4x
C - Vinice 4x
D - Ulice Kollárova 3x
E - Vlakové nádraží 3x
F - Borský park 2x
G - Jižní předměstí 2x
H - Okolí autobusového nádraží 2x
I - Ulice Americká 2x
J - Ulice Koperníkova 2x
K - Ulice Resslova 2x
L - Mikulášské náměstí 1x
M - Okolí nám. Republiky 1x
N - Petrohrad 1x
O - Tesco u vlakového nádraží 1x
P - Ulice Tylova 1x

5 Text vychází z diplomové práce „Verbalizace ohrožení ve veřejném prostoru v neformálně transmitovaných textech" obhájené na Katedře antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni (Dobrovolná 2014). Případní zájemci se zde mohou dozvědět podrobnější informace o výzkumu a dalších dílčích tématech.

- „Wie erkennt man einen jüdischen Pedophilen?" „Er steht vor der Schule und sagt: „Mädel, kauf Dir was Süßes!"

- „Was ist der Unterschied zwischen einem Brütchen und einem Juden?" „Das Das Brätchen schreit nicht im Ofen."

In den oben angeführten Anekdoten, soweit sie die Roma betreffen, geht es thematisch um Stereotypen, die hauptsächlich mit Kriminalität, fehlender Bildung und schlechter Arbeitsmoral zusammenhängen. In den Anekdoten der Fragebogenerhebung, die sich auf Vietnamesen beziehen, geht es vor allem um ihre häufiges Gewerbe Besitzer kleiner Läden. Bei der jüdischen Bevölkerung wird in den Anekdoten Geiz angedeutet und es gibt wieder schockierten Anekdoten, die auf Holocaust und Zweiten Weltkrieg zurück gehen.

In Bezug auf die wechselseitigen Beziehungen zwischen Roma, Vietnamesen und dem Rest der Gesellschaft gibt es in vielerlei Hinsicht Gehässigkeit, die wie Nährboden für die Konsolidierung negativer Stereotypen wie „fauler Zigeuner", „Zigeuner-Parasit" oder „Zigeuner-Verbrecher" (Krekovičová und Koll. 2005: 69). Diese Stereotypen werden in Erzählungen und Anekdoten projiziert und lösen so Druck und Spannung in der Gesellschaft. Eines der nicht-aggressiven Mittel, um den Druck unbewusst abzulassen, ist unter anderem die Erzählung von Witzen, wenn der Witz die Rolle eines Kompromisses zwischen Vorbewußtsein und Unbewußtheit spielt (Freud 1991: 158).

Fazit

Der Text stellt einen kurzen Exkurs zur Frage des Andersseins dar, das durch aktuelle Geschichten und andere Erzählungen, wie beispielsweise Anekdoten, zum Ausdruck kommt. Diese Erzählungen decken die Haltung der (Mehrheits-)Gesellschaft gegenüber dem Anderen auf, des – aus ihrer Sicht- sich irgendwie Unterscheidenden. Der Subtext der Angst und des Hasses verbirgt sich eher zwanglos, unauffällig und indirekt hinter dem Humor oder den „garantierten Informationen" der Geschichten. Neben der Dokumentation aktueller Geschichten und Anekdoten wurde auch eine Dokumentation von Anekdoten über Ausländer und Minderheiten, die in der Tschechischen Republik leben, durchgeführt, denn diese beiden Folklore-Genren (aktuelle Erzählungen und Anekdoten) hängen in dieser Hinsicht eng zusammen und ihre Aufgabe, soziale

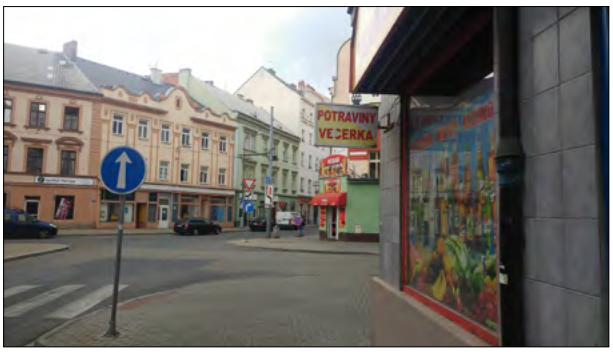

Večerka v Kollárově ulici. Zdroj: archiv autorky.
Večerka (Lebensmittelgeschäft mit verlängerter Öffnungszeit) in der Straße Kollárova Ulice.
Quelle: Archiv der Autorin.

Pohled na Americkou třídu. Zdroj: archiv autorky.
Blick auf die Straße Americká třída.
Quelle: Archiv der Autorin.

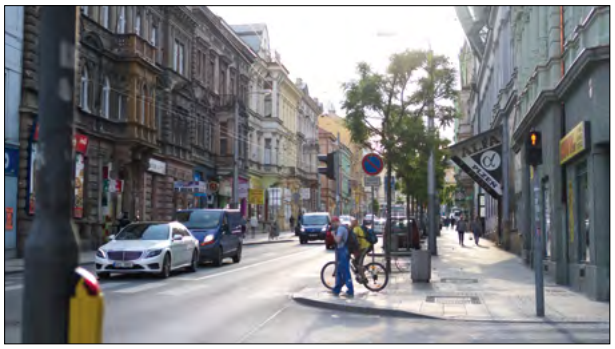

Pohled na Americkou třídu. Zdroj: archiv autorky.
Blick auf die Straße Americká třída.
Quelle: Archiv der Autorin.

Spannungen zu entschärfen, ist sehr ähnlich (Ellis 2003: XV). Nicht zuletzt befindet sich im Anhang ein Stadtplan von Pilsen, in dem Orte des öffentlichen Raums markiert sind, die von den Befragten aufgrund des Vorkommens von Vertretern von Minderheiten an diesen Orten (Roma, Vietnamesen, arabische Bevölkerung im Allgemeinen usw.), als „gefährlich", „unangenehm" usw. bezeichnet wurden. Auch die Häufigkeit und genaue Zahl der Nennungen dieser Orte ist angegeben.[5]

Die im Text angeführten Erzählugen und Anekdoten sind nicht nur typisch für die Pilsner Region, sondern für die ganze Tschechische Republik und für viele andere Länder auf der ganzen Welt, wo Menschen sie über Alter und soziale Grenzen hinweg erzählen. (Janeček 2006; 2008). Menschen erzählen diese Geschichten zur Unterhaltung, aber auch, weil einige von ihnen den Inhalt wirklich glauben und deshalb versuchen, diese Anekdoten zu verbreiten und andere generell vor den „gefährlichen" Vertretern verschiedener ethnischer Minderheiten in Pilsen und in der Tschechischen Republik „zu warnen".

Es ist keinesfalls Ziel dieses Textes, eventuelle schlechte persönlichen Erfahrungen mit diesen „Anderen" in Frage zu stellen, sondern auf fiktive, übertriebene oder anderweitig erfundene Geschichten und Warnungen hinzuweisen, die in einem solchen Umfang und in der Form, in der sie präsentiert und verbreitet werden, nicht real sind.

Anlagen

Liste „gefährlicher" Orte im öffentlichen Raum in Pilsen nach Häufigkeit des Auftretens in dokumentierten Erzählungen

A - Schlachthofstr. 8x
B - Borska-Str. 4x
C - Weinberg 4x
D - Kollar-Str. 3x
E - Bahnhof 3x
F - Park Bory 2x
G - Südliche Vorstadt 2x
H - Umgebung des Busbahnhofs 2x

5 Der Text basiert auf der Diplomarbeit „Verbalisierung von Bedrohungen im öffentlichen Raum in informellen Texten", verteidigt am Institut für Anthropologie der Philosophischen Fakultät der Westböhmischen Universität in Pilsen (Dobrovolná 2014). Interessierte können mehr über die Untersuchung und andere Themen erfahren.

I - Amerika-Str. 2x
J - Kopernikus-Str. 2x
K - Rössel-Str. 2x
L - Nikolaus-Platz 1x
M - Platz der Republik und Umgebung 1x
N - Petersburg 1x
O - Tesco am Bahnhof 1x
P - Tyl-Str. 1x

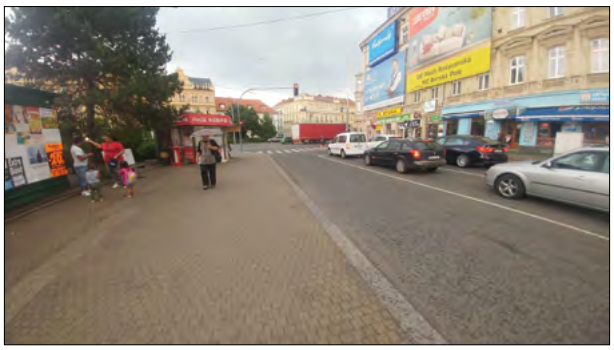

Pohled na část Sadů Pětatřicátníků.
Zdroj: archiv autorky.
Blick auf den Teil Sady Pětatřicátníků.
Quelle: Archiv der Autorin.

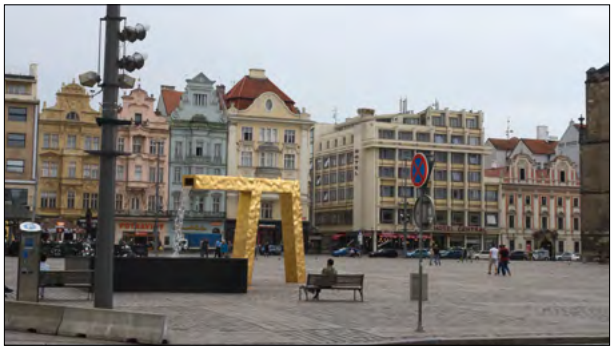

Náměstí Republiky v Plzni. Zdroj: archiv autorky.
Platz der Republik in Pilsen.
Quelle: Archiv der Autorin.

Náměstí Republiky v Plzni. Zdroj: archiv autorky.
Platz der Republik in Pilsen.
Quelle: Archiv der Autorin.

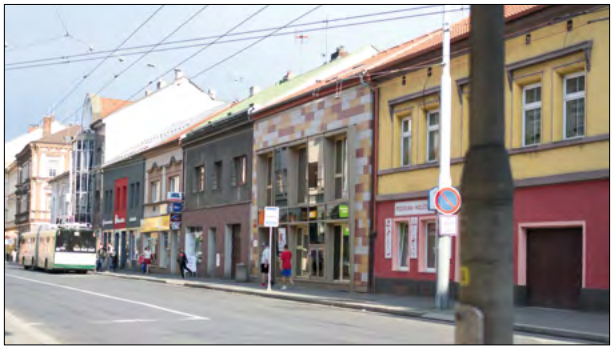

Část Tylovy ulice. Zdroj: archiv autorky.
Teil der Straße Tylova Ulice.
Quelle: Archiv der Autorin.

Okolí autobusového nádraží – Karlova ulice.
Zdroj: archiv autorky.
Umgebung des Autobusbahnhofes – Karlova ulice.
Quelle: Archiv der Autorin.

Okolí autobusového nádraží – Husovo náměstí.
Zdroj: archiv autorky.
Umgebung des Autobusbahnhofes – Husovo náměstí.
Quelle: Archiv der Autorin.

Okolí vlakového nádraží – před „malým" Tescem.
Zdroj: archiv autorky.
Umgebung des Bahnhofs – vor dem Kaufhaus „kleiner" Tesco. Quelle: Archiv der Autorin.

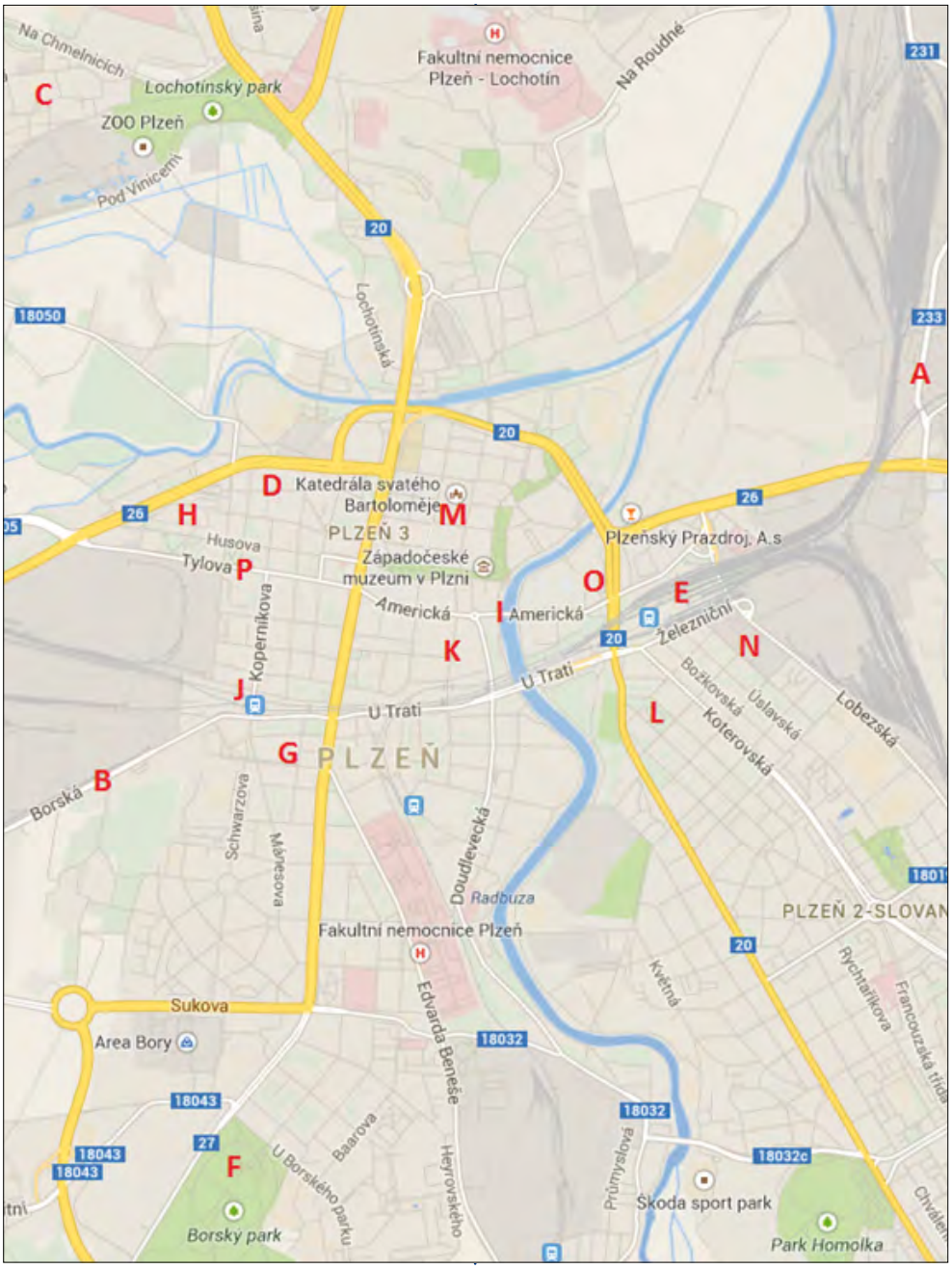

Mapa města Plzně s vyznačenými lokalitami.
Stadtplan von Pilsen mit markierten Orten.
(Zdroj/Quelle: Google.cz [cit. 1. 4. 2014]. Dostupné z/ Abrufbar:
https://maps.google.cz/maps?q=plze%C5%88&oe=utf-8&client=firefox-a&channel=sb&ie=UTF-8&ei=S9hCU7WQMMTIsga524CoBQ&ved=0CAgQ_AUoAQ
a upraveno autorkou.)

Literatura

„České vítězství v Sulislavi“, Český deník, 16. 6. 1919, s. 2.

„Den vítězství u plzeňské posádky.“ Pravda, 9. 5. 1948, č. 109, roč. IV, s. 2.

„Do míru jdem s důvěrou a nadějí.“ Pravda, 11. 5. 1946, č. 110, roč. II, s. 1.

„Havel prorazil ‚pevnou hráz‘.“ Nová Pravda, 7. 5. 1990, č. 106, roč. I, s. 1–2.

„Mohutné oslavy Dne vítězství v Plzeňském kraji.“ Pravda, 6. 5. 1950, č. 18, roč. VI, s. 2.

„Na kapotě bílá hvězda.“ Nová Pravda, 5. 5. 1990, č. 105, roč. I, s. 2.

„Odhalili Památník osvobození.“ Pravda, 12. 5. 1975, č. 109, roč. LVI, s. 2.

„Oslava květnové revoluce v Plzni.“ Pravda, 6. 5. 1947, č. 105, roč. III, s. 1.

„Otevřeli Síň družby.“ Pravda, 9. 5. 1985, č. 108, roč. LXVI, s. 1.

„Paměti jednoho pěšáka.“ Příloha Nové Pravdy, 5. 5. 1990, s. 6.

„Pietní slavnost u Památníku sovětských hrdinů.“ Pravda, 9. 5. 1970, č. 108, roč. LI, s. 2.

„Plzeň oslavila svobodu v jednotě národa.“ Pravda, 11. 5. 1948, č. 110, roč. IV, s. 1.

„Pocta sovětským hrdinům.“ Pravda, 9. 5. 1975, č. 108, roč. LVI, s. 2.

„Pomník Sovětské armádě.“ Pravda, 12. 5. 1975, č. 109, roč. LVI, s. 2.

„Přátelský pozdrav ze severní Francie.“ Pravda, 9. 5. 1965, č. 111, roč. XLVI, s. 2.

„Přehlídka, jakou Plzeň nepamatuje.“ Pravda, 11. 5. 1965, č. 112, roč. XLVI, s. 1.

„Psáno do sienitu.“ Nová Pravda, 7. 5. 1990, č. 106, roč. I, s. 4.

„Slavíme svátek svobody.“ Pravda, 8. 5. 1970, č. 107, roč. LI, s. 1.

„Slavnost odhalení památníku Sovětské armády v Rokycanech.“ Budovatel 15. května 1952, č. 11, roč. III, s. 1.

„Směle do budoucnosti.“ Pravda, 9. 5. 1965, č. 111, roč. XLVI, s. 1.

„Svoboda přišla ze Západu.“ Příloha Nové Pravdy, 5. 5. 1990, s. 1–2.

„Už jedou!“ Nová Pravda, 7. 5. 1990, č. 106, roč. I, s. 4.

„Výstava pro každého.“ Pravda, 7. 5. 1970, č. 106, roč. LI, s. 1.

Literatur

„Vzdáváme úctu hrdinům.“ Pravda, 7. 5. 1970, č. 106, roč. LI, s. 1.

„Vzpomínky na přátele.“ Příloha Nové Pravdy, 5. 5. 1990, s. 7.

Allport, Gordon W. 2004: O povaze předsudků. Praha.

Assmann, Jan 2001: Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku. Praha.

Auclair, Georges 1970: Le Mana quotidien. Structure et fonction de la chronique des faits divers. Paris.

Baborková, Eva 2016: „Plzeň nechala odstranit poškozené pylony pomníku Díky, Ameriko!“ Město Plzeň [online] [cit. 15. 1. 2018]. Dostupné z: <https://www.plzen.eu/obcan/aktuality/aktuality-z-mesta/plzen-nechala-odstranit-poskozene-pylony-pomniku-diky-ameriko.aspx>.

Bárta - Zahradecký, Jan 1929: 36 let matičním učitelem. Brno.

Beilage zu Nro. 95 des „Pisner Boten“. Pilsner Boten 1869, roč. 13, č. 95.

Benešová, Jana 1990a: První desetiletí opery a operety plzeňského Německého divadla. In: Plzeňsko. List pro vlastivědu západních Čech, roč. XIX, č. 2, s. 24.

Benešová, Jana 1990b: První desetiletí opery a operety plzeňského Německého divadla. In: Plzeňsko. List pro vlastivědu západních Čech, roč. XIX, č. 3, s. 46.

Benešová, Jana 1990c: První desetiletí opery a operety plzeňského Německého divadla. In: Plzeňsko. List pro vlastivědu západních Čech, roč. XIX, č. 65.

Bernt-Bärtl, Jürgen 1976 : Spiralhopser – Geschichten aus einer Kindheit. Halle.

Bílý, Jaroslav: Kronika města VII. 1951–1954. Státní okresní archiv Rokycany. Fond: MěNV Rokycany 231. Inv. č.: 378. Rukopis.

Bízová, Dana 2006: Česká obecná škola Sulislav 1882–1914. Státní oblastní archiv Tachov. Tachov.

Borek, David 2011: Rokycany v letech 1945–1989. In: Hrachová, Hana (ed.): Rokycany. Praha, s. 201–243.

Brouček, Stanislav 2003: Český pohled na Vietnamce: (mediální obraz Vietnamu, Vietnamců a vietnamství). Praha: Etnologický ústav AV ČR.

Brownstone, David – Franck, Irene 1999: Historie válek. Praha.

Brunvand, Jan Harold 1986: New Legends for Old. ETC: A Review of General Semantics 43/4, s. 381–388.

Campion–Vincent, Véronique – Fine, Gary Alan – Heath Chip (eds.) 2005: Rumor Mills. The Social Impact of

Rumor and Legend. Somerset, N. J.; London: Aldine Transaction.

Campion-Vincent, Véronique 2018: Exemplary stories. In: Studia ethnologica pragensia 9, 2 (v tisku).

Cironis, Petros 2005: Na demarkační čáře: Setkání spojeneckých vojsk v květnu 1945 na Rokycansku. Praha.

David, Jaroslav – Rous Pavel 2006: Neviditelní svědkové minulosti. Místní a pomístní jména na Vysočině. Praha.

Davies, Peter 2011: Jokes and Targets. Bloomington.

Dobrovolná, Kateřina 2014: Verbalizace ohrožení ve veřejném prostoru v neformálně transmitovaných textech. Diplomová práce. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.

Dobrovolná, Kateřina 2015: Současné narativy o „těch druhých" aneb Verbalizace ohrožení ve veřejném prostoru. Národopisná revue 4, s. 316–323.

Dobrovolná, Kateřina 2017: Současné démonologické pověsti západních Čech a jejich katalogizace. Národopisná revue 4, s. 307–315.

Dundes, Alan 1971: A Study of Ethnic Slurs: The Jew and the Polack in the United States. Journal of American Folklore 332/84, s. 186–203.

Ellis, Bill 2003: Aliens, Ghosts, and Cults: Legends We Live. Jackson: University of Mississippi Press.

Fendl, Elisabeth 1995: Egerländer Volkskunde um 1900. In: Schweizerisches Archiv für Volkskunde 91, s. 143–162.

Fendl, Elisabeth 2011: Muzeum jako centrum dění. Německé hnutí v Chebu a v chebském regionu. In: Kristina, Kaiserová – Miroslav, Kunštát (ed.): Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století. Ústí nad Labem, s. 369–395.

Fiala, Jaroslav 1996: 50 let Plzeňského rozhlasového orchestru, In 50 let Plzeňského rozhlasového orchestru, Plzeň, s. 14–34.

Fine, Gary Alan – Rosnow, Ralph 1976: Rumor and Gossip: The Social Psychology of Hearsay. New York; Oxford: Elsevier.

Fine, Gary Alan 1992: Manufacturing Tales. Sex and Money in Contemporary Legends. Knoxville: University of Tennessee Press.

Foglar, Jaroslav 1990: Jestřábe, vypravuj... II. díl. Mladá Boleslav.

Formánková, Pavlína 2008: Kampaň proti americkému brouku a její politické souvislosti. Paměť a dějiny 1, s. 22–38.

Foud, Karel – Jíša, Milan – Rollinger, Ivan 2011: 500 hodin k vítězství. Plzeň.

Foud, Karel – Krátký, Vladislav – Vladař, Jan 1997: Poslední akce: operace amerického a britského letectva nad územím Čech v dubnu a květnu 1945. Plzeň.

Frankenberger, Otakar 1996: Od Normandie do Plzně. In: Národní odboj a politické, kulturní a vojenské aspekty osvobození Plzně a západních Čech americkou armádou: Sborník Západočeské univerzity v Plzni a USIS Prague: K 700. výročí založení Plzně a 50. výročí jejího osvobození. Plzeň, s. 26–32.

Freud, Sigmund 1991: Totem a tabu; Vtip a jeho vztah k nevědomí: (teoretická část). Praha: Práh.

Gennep, Arnold van 1912: La formation des légendes. Paris.

Gilbert, Martin 1999: Den, kdy skončila válka: den vítězství 1945 v Evropě a ve světě. Praha.

Grüner, Sebastian 1901: Über die ältesten Sitten und Gebräuche der Egerländer. In: John, Alois (ed.), Grüner Sebastian. Über die ältesten Sitten und Gebräuche der Egerländer. Prag, s. 23–138.

Hák, Josef 1922: Pronásledování českých rodičů v Sulislavi. Český deník, 20. 6. 1922, s. 2.

Halbwachs, Maurice 2009: Kolektivní paměť. Praha.

Hanika Josef 1937: Sudetendeutschen Volkstrachten. 1. Band, Grundlagen der weiblichen Tracht. Kopftracht und Artung, Reichenberg.

Hart, Liddell 2000: Dějiny druhé světové války. Brno.

Hauffen, Adolf 1896: Einführung in die deutsch-böhmische Volkskunde nebst einer Bibliographie. Prag.

Hauffen, Adolf 1931: Bibliographie der deutschen Volkskunde in Böhmen. Reichenberg.

Hemmerle, Rudolf 1996: Sudetenland. Wegweiser durch ein unvergessenes Land, Augsburg.

Hendl, Jan 2005. Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace. Praha.

Hlôšková, Hana 2001: Moderné povesti – k doterajším výsledkom ich štúdia v zahraničnej fokloristike. Slovenský národopis 49, s. 174–181.

Hobinka, Edgar 1928: Bibliographie der deutschen Volkskunde in Mähren und Schlesien. Reichenberg.

Hofman, Petr – Hrbek, Jaroslav – Kokoška, Stanislav – Pilát, Vladimír – Smetana, Vít 2009: Draze zaplacená svoboda: osvobození Československa 1944–1945 II. Praha.

Hochman, Pavel 2016: Viktoriáni: o fotbalistech, kteří psali historii slavného plzeňského klubu. Plzeň.

Hojda, Zdeněk – Pokorný, Jiří 1996: Pomníky a zapomníky. Praha.

Holbek, Bengt 1995: Stories about Strangers. International Folklore Review 10, s. 5–9.

Horowitz, Donald L. 2001: The Deadly Ethnic Riot. Berkeley. University of California Press.

Hrdinová, Marie 2006: Německé divadlo v Plzni. Historie německého divadla v Plzni v letech 1933–1937. Diplomová práce, Katedra hudební kultury, Plzeň: Západočeské univerzita.

Hroch Miroslav 2003: Úvodem k čítance textů o nacionalismu. In: týž, Pohledy na národ a nacionalismus, s. 9–23.

Chronologický přehled veřejných koncertů „PRO" v Plzni a dalších městech České republiky v letech 1946–1996. 1996, In 50 let Plzeňského rozhlasového orchestru, Plzeň, s. 56–120.

Jakl, Tomáš 2004: Květen 1945 v českých zemích: pozemní operace vojsk Osy a Spojenců. Praha.

Jakoubek, Marek – Budilová, Lenka 2008. Romové a Cikáni – neznámí i známí. Interdisciplinární pohled. Voznice.

Janeček, Petr 2006: Černá sanitka a jiné děsivé příběhy. Současné pověsti a fámy v České republice. Praha.

Janeček, Petr 2008: Černá sanitka: Třikrát a dost: Mytologie pro 21. století. Praha: Nakladatelství Plot.

Janeček, Petr 2017: Mýtus o pérákovi. Městská legenda mezi folklorem a populární kulturou. Praha.

Jaworski, Rudolf 1977: Vorposten oder Minderheit? Der sudetendeutsche Volkstumskampf in den Beziehungen zwischen der Weimarer Republik und der ČSR. Stuttgart.

Jílek, Tomáš 1996: Osvobození Plzně a západních Čech americkou armádou. In Národní odboj a politické, kulturní a vojenské aspekty osvobození Plzně a západních Čech americkou armádou: Sborník Západočeské univerzity v Plzni a USIS Prague: K 700. výročí založení Plzně a 50. výročí jejího osvobození. Plzeň, s. 63–69.

Johann, G. Herder 1941: Myšlenky k filozofii dějin lidstva. Praha.

John, Alois 1901: Einleitung. In: John, Alois (ed.), Grüner Sebastian. Über die ältesten Sitten und Gebräuche der Egerländer. Prag, s. 1–20.

John, Alois 1903: Oberlohma. Geschichte und Volkskunde eines egerländer Dorfes. Prag.

Jungbauer, Gustav 1931: Einleitung, In: Hauffen Adolf, Bibliographie der deutschen Volkskunde in Böhmen, Reichenberg, s. V–XLVIII.

Jungbauer, Gustav 1932: Goethe und die deutsche Volkskunde in Böhmen. In: Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde 5 (1), s. 1–31.

Jungbauer, Gustav 1936: Deutsche Volkskunde mit besonderer Berücksichtigung der Sudetendeutschen. Brünn – Prag – Reichenberg.

Kahuda, Václav 2017: Bytost. Brno.

Kakar, Sudhir 1996: The Colors of Violence. Cultural Identities, Religion and Conflict. Chicago.

Karl, Huß 1910: Vom Aberglauben. In: John, Alois Die Schrift „Vom Aberglauben" von Karl Huß. Prag.

Kastnerová, Irena 1990: Zachránili nejen Plzeň. Příloha Nové Pravdy, 5. 5. 1990, s. 3–5.

Koenigsmark, Josef 1992: Strašidla. Praha.

Königsmark, Josef 1943: Pérový přízrak. In: Český deník 21. 11. 1943, s. 9–10.

Köstlin, Konrad 1993: Volkstümlicher Goethekult und die Nationalisierung des Egerlandes. In: Hahn, Gerhard – Ernst Weber (ed.), Zwischen den Wissenschaften. Beiträge zur deutschen Literaturgeschichte. Bernhard Gajek zum 65. Geburtstag. Regensburg, s. 36–47.

Kracík, Pavel 2017: Vyprávění o Pérákovi na Jičínsku. Komentované přepisy terénních rozhovorů a jejich folkloristická analýza (rukopis). Jičín.

Kramařík, Jaroslav 1966: Několik myšlenek o otázce národopisných oblastí, In: Strážnice 1946–1965, Brno, s. 85–94.

Krebs, Hans 1937: Kampf in Böhmen, Berlin.

Krekovičová, Eva 2005: Inštrumentalizácia a transformáte vztahu autoobraz – heteroobraz v kolektívnej pamäti v čase. Komická figúrka Róma v tradičnej folklornej anekdote a na internete. In: Krekovičová, Eva a kol. (eds.): Folklór a komunikácia v procesoch globalizácie. Bratislava: Slovak Academic Press, s. 67–92.

Kumpera, Jan 2003: Západní Čechy od A do Z. Historie, památky, příroda. Plzeň-Praha.

Laštovka, Vojtěch 1990: Historie Májových dní. Příloha Nové Pravdy, 5. 5. 1990, s. 1, 3.

Lehmann Emil, 1926: Sudetendeutsche Volkskunde. Leipzig.

Lehnerová, Markéta 2015: Osvobození Rokycan ve vzpomínkovém vyprávění. Diplomová Práce. Plzeň.

Lehnerová, Markéta 2017: Manipulace s kolektivní pamětí na příkladu osvobození Rokycan. Acta FF 1, s. 31–54.

Lemberg, Eugen 1932: Grundlagen des nationalen Erwachens in Böhmen. Geistesgeschichtliche Studie, am Lebensgang Josef Georg Meinerts (1773–1844) unternommen. Reichenberg.

Lemberg, Eugen 1934: Wege und Wandlungen des Nationalbewußtseins. Studien zur Geschichte der Volkwerdung in den Niederlanden und in Böhmen. Münster.

Lemberg, Eugen 1964: Kriterien nationaler Gruppenbildung. In: týž, Nationalismus II. Soziologie und politische Pädagogik. Reinbek bei Hamburg, s. 29–54.

Lemberg, Eugen 1969: Das deutsch-tschechische Verhältnis seit 1918. Stuttgart.

Lemberg, Eugen 1986: Ein Leben in Grenzzonen und Ambivalenzen. Erinnerungen, niedergeschrieben 1972, mit einem Nachtrag von 1975. In: Ferdinand, Seibt (ed.), Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Länder, sv. 5: Eugen Lemberg 1903–1976. München, s. 131–278.

Lienhardt, Peter 1975: The Interpretation of Rumour. In: Beattie, John H. M. – Lienhardt, Godrey R. – Evans-Pritchard, Edward (eds.): Studies in Social Anthropology. Essays in Memory of E. E. Evans-Pritchard by His Former Colleagues. Oxford, s. 105–131.

Lozoviuk, Petr 2005: Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě. Monographica III. Pardubice.

Lozoviuk, Petr 2008: Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen. Leipzig.

Lozoviuk, Petr 2015: Etnografie a spory o etnokulturní interpretaci „lidové kultury". In: Národopisná revue 2, s. 119–127.

Lozoviuk, Petr, 2012: „Něčeští čeští" autoři a jejich reflexe etnické problematiky. In: týž (ed.), Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století. Příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit. Brno, s. 9–38.

Lozoviuk, Petr, 2016: Na pomezí Balkánu: Budžak v etnokulturní perspektivě. In: Porta Balkanica. Časopis věnovaný zemím Balkánu a jihovýchodní Evropy/Journal focused on the Balkan and Southeast European countries, roč. VIII/1, s. 43–54.

Ludvová, Jitka 2012: Až k hořkému konci. Pražské německé divadlo 1845–1945. Praha: Institut umění – Divadelní ústav, Academia.

Luffer, Jan 2014: Katalog českých démonologických pověstí. Praha.

Lukavský, František 1913: Menšinové školství na Plzeňsku. Plzeň.

Macenauer, Bedřich 1990: Kdo byl dirigent Walter Ducloux. Příloha Nové Pravdy, 5. 5. 1990, s. 7–8.

Motl, Stanislav 2010: Stopy – fakta – tajemství. Pérák. 4. 12. 2010. Český rozhlas.

Národní dům v Sulislavi, Český deník, 14. 8. 1923.

Nora, Pierre 1996: Mezi pamětí a historií: problematika míst. In Mayer, Francoise: Politika paměti. Cahiers du CEFRES (13), 39–64.

Ottův slovník naučný. 19. díl. P – Pohoř. Argo – Paseka 2000.

Pecka, Jindřich 1995: Na demarkační čáře: americká armáda v Čechách v roce 1945. Praha.

Petzoldt, Leander 2002: Einführung in die Sagenforschung. Konstanz.

Pfeiferová, Štěpánka – Šubrt, Jiří 2010: Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. Historická sociologie 1, s. 9–29.

Prokůpek, Tomáš 2009: Pérák and Spring Heeled Jack: From Prague Avenger to London Ghost and Back Again. In: International Journal of Comic Art 11, 1, s. 34–44.

Prokůpek, Tomáš 2017: Byl jsem (už zase) tady! Pérák. Nové inkarnace dávné městské legendy. In: Aargh! 17, s. 98–101.

Pulec, Miloš J. 1965: Podání o pérákovi. In: Český lid 52, 3, s. 158–163.

Rádl, Emanuel, 1993: Válka Čechů s Němci, Praha ([1]1928).

Radtke, Günter 1961: Gespensterjagd. Kleine Erzählerreihe 61. Berlin.

Robek, Antonín 1990: Úvod, In: kolektiv autorů, Západočeská vlastivěda. Národopis, Plzeň, s. 13–18.

Roučka, Zdeněk 2005: …a přinesli nám svobodu. Plzeň.

Řeháček, Karel 2002: Češi a Němci na jihozápadě Čech 1880–1938. Plzeň.

Sauer, August 1907: Literatur und Volkskunde. Rektoratsrede. Prag.

Shaw, Antony 2004: Druhá světová válka den po dni. Praha.

Simmel, Georg 1908: Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Berlin.

Smoláková, Vlasta 2016: Divadlo. In Dějiny města Plzně 2, s. 716–768.

Stoklasa, Jaroslav 1996: Osvobození města Plzně – příjezd americké armády do Plzně. In Národní odboj a politické, kulturní a vojenské aspekty osvobození Plzně a západních Čech americkou armádou: Sborník Západočeské univerzity v Plzni a USIS Prague: K 700. výročí založení Plzně a 50. výročí jejího osvobození. Plzeň, s. 59–63.

Sviták, Zbyněk 2014: Úvod do historické topografie českých zemí. Brno.

Štěpánek, Vladimír 1965: Sto let českého divadla v Plzni. Praha: Divadelní ústav.

Tantner, Anton 2018: recenze na Karl Huß, der empfindsame Henker. Eine böhmische Miniatur. In: H-Soz-Kult (online) https://www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-20289 (shlédnuto 14. 03. 2018).

Teichmann, Josef 1941: Postavy českého divadla. Praha: Orbis.

Tomažičová, Jana 1996: Zahraniční zájezdy Plzeňského rozhlasového orchestru, In 50 let Plzeňského rozhlasového orchestru, Plzeň, s. 36–38.

Trnka, Jiří – Brdečka, Jiří 1946. Pérák a SS. Praha.

Tyr, Václav 1929: Stříbrsko. Příspěvek k monografii politického okresu Stříbrského. Plzeň.

Ulrychová, Marta 2006: Obraz amerického vojáka – osvoboditele ve vzpomínkovém vyprávění obyvatel Plzně a okolních obcí. In Genius loci českého jihozápadu. Plzeň, s. 9–28.

Ulrychová, Marta 2015: Opera v Divadle J. K. Tyla v letech 1965–2015. In Divadlo J. K. Tyla v Plzni, Plzeň, s. 103–151.

Urzidil, Johannes 1962: Goethe in Böhmen. Zürich – Stuttgart.

Valášková, Naďa a Zdeněk Uherek 2006: Novoosídlenecké pohraničí. In Kultura, společnost, tradice. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie, (ed.) Zdeněk Uherek, s. 53–108.

Valenta, Jaroslav 1996: Ještě k americkému osvobození Plzně v r. 1945. In Národní odboj a politické, kulturní a vojenské aspekty osvobození Plzně a západních Čech americkou armádou: Sborník Západočeské univerzity v Plzni a USIS Prague: K 700. výročí založení Plzně a 50. výročí jejího osvobození. Plzeň, s. 70–78.

Vališ, Zdeněk 2005. „Spor o sochu generála Pattona, osvoboditele Plzně." Český rozhlas [online] [cit. 9. 3. 2018]. Dostupné z: <http://www.radio.cz/cz/rubrika/udalosti/spor-o-sochu-generala-pattona-osvoboditele-plzne>.

Veselá, Dana 2008. „Dýšina tají, kolik vybrala na generála." Plzeňský deník [online] [cit. 9. 3. 2018]. Dostupné z: <https://plzensky.denik.cz/zpravy_region/patton20080523.html>.

Vetrák, Miroslav 2010: Archiv obce Sulislav, SOA Tachov. Tachov.

Vodenka, Jan 1998. Úloha české školy v Sulislavi v národnostním boji sulislavského národnostního ostrůvku. Tachov.

Weiss, Jan 1965: Pérový muž. In: Bianka Braselli, dáma s dvěma hlavami. Praha, s. 250–257.

Zbytovský, Štěpán 2014: Goethe in Böhmen, Goethe in Deutschböhmen. Zur Appropriation des Klassischen um 1900. In: Zeitschrift für interkulturelle Germanistik 5/2, s. 73–85.

Archivní prameny/Archivquellen

Kronika obce Sulislav 1957–1980 (1992), Státní okresní archiv Tachov, fond Místní národní výbor Sulislav.

Kronika české školy 1882–1889, Státní okresní archiv Tachov, Česká obecná škola Sulislav, inv. č. 1.

Kronika české školy v Sulislavi 1889–1914. Státní okresní archiv Tachov, Česká obecná škola Sulislav, inv. č. 2.

Sbírka fotografií, Archiv Divadla J. K. Tyla v Plzni.

Sbírka plakátů, Archiv města Plzně, Sbírka plakátů, K1/174.

Sbírka fotografií, Městské muzeum Volyně.

Soukromý archiv Miroslava Hradila.

Internetové zdroje/Internetquellen

„A. Heinrichs´Deutscher Bühnen-Almanach". [online] [cit. 12. 12. 2017] Dostupné z: <https://books.google.cz/books/about/A_Heinrich_s_deutscher_B%C3%Bchnen_Almanach.html?id=DfILAQAAMAAJ&redir_esc=y>.

„ANNO. Historiche öterreichische Zeitungen und Zeitschriften". [online] [cit. 10. 12. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/alph_list.htm>.

„Bitva v rámci Slavností svobody nebude. Organizátorovi vyhrožovali smrtí." Plzen.cz [online] [cit. 15. 1. 2018]. Dostupné z: <http://plzen.cz/bitva-v-ramci-slavnosti-svobody-nebude-organizatorovi-vyhrozovali-smrti/>.

„Deutsches Theater. Pilsner Abendpost 26. 2. 1878." [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18790226&seite=2&zoom=33>.

„Eugen Kutschera". Wikipedia. [online] [cit. 8. 2. 2018] Dostupné z: <https://de.wikipedia.org/wiki/Eugen_Kutschera>.

„Hanoušek, Martin 2013: Carl Moser". *Česká divadelní encyklopedie.* [online] [cit. 12. 12. 2017] Dostupné z:<http://www.anzenberger.info/militaer.html>.

„Hrdinová, Marie 2016: Deutsches Theater in Pilsen. Geschichte des deutschen Theaters in Pilsen in den Jahren 1869 – 1875". Disertační práce, Ústav germanistiky, nordistiky a nederlandistiky, Brno: Masarykova univerzita. [online] [cit. 8. 2. 2018] Dostupné z: <http://docplayer.org/26616002-Deutsches-theater-in-pilsen.html>.

„Josefine Gallmeyer". Wikipedia [online] [cit. 8. 2. 2018] Dostupné z: <https://de.wikipedia.org/wiki/Josefine_Gallmeyer>.

„Lasar. L.: Deutscher Bühnen-Almanach“. [online] [cit. 12. 12. 2017] Dostupné z <https://books.google.cz/books?id=DvILAQAAMAAJ&hl=cs&source=gbs_book_other_versions>.

„Ludvová, Jitka: Adele von Benetti“. *Česká divadelní encyklopedie*. [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Benetti,_Adele>.

„Marharethe von Ziegler“. Wikipedia. [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <https://de.wikipedia.org/wiki/Margarethe_von_Ziegler>.

„Maximilian Steiner“. Wikipedia. [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Maximilian_Steiner>.

„Pilsner Spaziergänge“. Pilsner Abendpost 14. 4. 1877“. [online] [cit. 12. 12. 2017] Dostupné z : <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18770414&seite=1&zoom=33>.

„Pilsner Theater-Plauderein. Pilsner Abendpost“ 5. 12. 1877. [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content anno?aid=pap&datum=18771205&seite=1&zoom=33>.

„Pomník americké armády v Plzni.“ Místa paměti národa [online] [cit. 14. 1. 2018]. Dostupné z: <http://www.mistapametinaroda.cz/?id=567>.

„Pomník pro generála Pattona – Plzeň.“ Česká cena za architekturu [online] [cit. 15. 1. 2018]. Dostupné z: <https://ceskacenazaarchitekturu.cz/projekty/2016/pomnik-pro-generala-pattona-plzen/>.

„Programm. Pilsner Abendpost 12. 12. 1877“. [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: < http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18771212&seite=3&zoom=33>.

Reitterer, Hubert: Ullmayer, Wilhelmine. *Česká divadlení encyklopedie*. [online] [cit. 10. 2. 2018] Dostupné z: <http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Ullmayer,_Wilhelmine>.

Ronald Zollman, hostující dirigent – Plzeňská filharmonie. [online] [cit. 9. 2. 2018] Dostupné z: < http://www.plzenskafilharmonie.cz/hlavni-hostujici-dirigent-p15.html>.

„Slavnosti svobody přinesou změny. Nebude konvoj, ani tradiční akce u památníku ‚Díky, Ameriko!‘“ Plzen.cz [online] [cit. 15. 1. 2018]. Dostupné z: <http://plzen.cz/slavnosti-svobody-prinesou-zmeny-nebude-konvoj-ani-tradicni-akce-u-pamatniku-diky-ameriko/>.

„Theater-Briefe. Pilsner Abendpost 27. 10. 1877“. [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18771010&seite=4&zoom=33>.

„Theaternachricht. Pilsner Abendpost 1. 1. 1878“. [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18790208&seite=4&zoom=33>.

„Theater-Nachricht. Pilsner Abendpost 29. 11. 1877“. [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18771129&zoom=33>.

„Theaterplaudereien. Pilsner Abendpost 10. 3. 1877“. [online] [cit. 12. 12. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18770310&seite=3&zoom=33>.

„Theaterplaudereien. Pilsner Abendpost 31. 3. 1877“. [online] [cit. 12. 12. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18770331&seite=1&zoom=33>.

„Theaterplaudereien. Pilsner Abendpost 6. 3. 1877“. [online] [cit. 12. 1. 2017] Dostupné z: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pap&datum=18770306&seite=1&zoom=33>.

Shrnutí

The overall purpose of this publication is to give an overview of selected aspects of „otherness“ as it was and is, in the past and the present, approached within the broadly understood West Bohemian Region. Not only are the authors connected by a strong focus on the western part of the Czech Republic, but also by an attempt to provide readers with an ethnological perspective. Today's ethnology may be conceived as a social science, which (among other things) highlights culturally-approached otherness; the „different“, however, does not necessarily coincide with something exotic, or with something geographically and culturally contrasting. The otherness may also refer to elements of related cultures, or even to segments of our own culture which are usually well known and, therefore, considered indisputable. Even within a space shared by one collective, it is possible to encounter forms of behaviour which may surprise any expert on the domestic environment, just as we can imagine distinguishing aspects of our own culture in a foreign ambience. This dialectic of known and unknown, near and far, expected and surprising is characteristic for all cultural expressions and is traceable in all societies.

This publication understands the Pilsen Region as an integral part of Central Europe, for which the diversely conceived facets of cultural interferences, differences and similarities were always characteristic and often inspiring. In view of the geographical location, much attention is devoted to the Sudeten Germans, as well as to the dynamic Czech-German relations. However, the ethnic „otherness“ in western Bohemia did not and does not mean only Germanhood. After the expulsion of Sudeten Germans in 1945, the West Bohemian Region experienced significant socio-cultural transformations. As a consequence of this resettlement, the German influence in the region was significantly reduced. Moreover, the cultural impact of the neighbouring Bavarian and, to a large extent, Saxony areas was mitigated thanks to the entrenchment of the „Iron Curtain“.

Summary

The most significant contemporary cultural change in Western Bohemia was the arrival of many different groups of domestic, but also foreign migrants. The local foreigners were replaced by „other“ Czechs and new „strangers“ who were determined to create a new home in this region. The post-war Pilsen and its surroundings developed a unique regional identity which was based on the fact that Pilsen and its adjacent regions were liberated by the American army and not by the Soviets (as was the case in most Czech regions). Collective diversity can take many different forms, ethnic and regional are only some of them. Other dimensions of collective diversity can be traced in various forms of folklore, which is to say, in collectively shared and informally spread cultural production created by various social groups. In order to depict the production and social transfer of some ethnic characteristics, we have selected examples of specific folklore texts representing the unscientific, folk-vernacular interpretation of everyday experience, contemporary rumours, legends and anecdotes about the „others“.

The selected aspects of collectively-perceived otherness in Western Bohemia, which are highlighted in the submitted publication, of course represent just a hint of this comprehensive and socially important topic. Our intention was not to create a „catalogue“ of West Bohemian otherness; we strived to offer the readers an initial inside view into the hidden and often (almost-)forgotten problematic of some aspects of regional everydayness. We firmly believe that this – albeit relatively short and certainly not inclusive – walk through the „different Pilsen Region“ can be an interesting, and for many perhaps surprising, adventure of knowledge.

Rejstřík Index

Alvarez, Rafael Nava (s. 86, 91 (obr.))
Anatourová ? (s. 42, 57, 60)
Anderle, Jakub (s. 67, 68 (nj))
Andžaparidze, Zurab (s. 82)
Anno, Anton (s. 56, 57)
Anzengruber, Ludwig (s. 44, 45 (nj), 61, 62)
Auber, Daniel François Esprit (s. 44, 45 (nj), 48, 61, 62 (nj))
Averkijev, Maxim (s. 87)
Axelrod, Gleb (s. 78)
Bach, Johann Sebastian - s. (79)
Bach/ová, ? (s. 51)
Bachmann, ? (s. 49, 50 (nj))
Barbizet, Pierre (s. 78)
Bárta-Zahradecký, Jan (s. 64, 66, 67 (nj))
Baťa, Tomáš (s. 126, 129 (nj))
Bavier, Antonio de (s. 79)
Baxter, Sheldon (s. 87, 91 (obr.))
Bayard, Jean François Alfred (s. 49, 50 (nj))
Benedix, Roderich (s. 60)
Benešová, Jana (s. 36)
Benetti/ová, Adele von (s. 47, 48 (nj), 59)
Benzi, Roberto (s. 78)
Berg, D. J. (s. 59, 60)
Berg, Ottokar Franz (s. 58)
Berla, Anton (s. 56, 57, 59)
Bertalan, Carl von (s. 42, 43 (nj))
Bezrodnyj, Igor (s. 79)
Binder, Karl (s. 43, 57)
Birch/ová-Pfieffer/ová, Charlotte (s. 56, 60)
Bitterlich, Hans (s. 79)
Bittner, Jiří (s. 49, 50, 51, 52 (nj)
Bizet, Georges (s. 82, 83, 84, 85)
Björnstjern, Björnson (s. 49, 48)
Blacký, Josef (s. 78, 79 (nj))
Bocage, Henri (s. 61)
Boito, Arrigo (s. 85)
Bonová (s. 50, 51 (nj))
Borio, Vittorio (s. 89)
Börnstein, Heinrich (s. 56)
Borodin, Alexandr Porfirjevič (s. 83, 84, 85, 86, 87 (nj), 90 (obr.), 91 (obr.)
Bossenberger, H. (s. 61)
Boullard, Marius (s. 61)
Bradley, Emily (s. 87)
Brachvogel, Albert Emil (s. 47, 59)
Brandl, Johann (s. 47, 59)
Brauner, Tomáš (s. 80, 81 (nj))
Braunhoferová (s. 48)
Brosch,Albert (s. 22, 23 (nj))
Budil, Vendelín (s. 85)
Bürgerová, Monika (s. 119, 120 (nj))
Buzea, Ion (s. 82)
Campaioli, Enrico (s. 78)
Casadio, Cristiana(s. 88)
Castagnier, Phillip (s. 86, 91 (obr.))
Cipra, Antonín Bedřich (s. 64, 65, 66 (nj), 67, 68 (nj), 75 (obr.))
Císař, František Josef (s. 65, 66 (nj), 67, 68 (nj))
Cormon, Eugène (s. 62)
Cortesi, Carolina (s. 89)
Costa, Carl (s. 56, 58, 61, 62)
Cox, Corin (s. 88)
Čajkovskij, Petr Iljič (s. 83, 84, 85, 86, 88, 91 (obr.), 92 (obr.))
Čavdarová, Valentina (s. 83, 84, 90 (obr.))
Čermák, Pavel Václav (s. 65)
Čipera, Josef (s. 65)
Daudet, Alphons (s. 48, 49 (nj), 61)
David-Hinds, Jules (s. 88)
De Paula, František (s. 68, 69 (nj))
Deffi, ? (s. 47, 48 (nj))
Delacour, Alfred (s. 56, 59, 60)
Dietl, Antonín (s. 67, 68 (nj), 72, 75 (nj))
Dlauhy, ? (s. 38)
Dobrovolná, Kateřina (s. 10, 11 (nj))
Dobrovolskij, Igor (s. 88)
Doezi, Ludwig (s. 56)
Donizetti, Gaetano (s. 48, 50, 61, 83, 84, 85)
Dumas, Alexander ml. (s. 47, 58)
Dvořák, Antonín (s. 28, 31 (nj), 52, 53 (nj), 83, 84, 85, 86, 87 (nj), 91 (obr.))
Eberhard, Theodor (s. 56, 57)
Elsner, G. (s. 60, 61)
Eördögh, Janos (s. 78)
Essigmann, Oliver (s. 88)
Falm, Theo (s. 61)
Fedotova, Svetlana (s. 82)
Fernau, ? (s. 42, 59)
Fernsl, ? (s. 42)
Ferrier, Paul (s. 62)
Fiala, Jaroslav (s. 80)
Fibich, Zdeněk (s. 83, 84 (nj), 85)
Fina, Josef (s. 70, 71 (nj))
Flotow, Friedrich (s. 48, 62)
Folke/ová, ? (s. 47, 48 (nj))
Fontane, Theodor (s. 57)
Francis, Emerich K. (s. 25, 26 (nj))
Fredi, Hermann (s. 60)
Fredi-Frankeová (s. 42)
Friederigk, ? (s. 42, 43)
Friese ? (s. 48)

Friese/ová, Dora (s. 46, 47 (nj), 57, 58)
Frola/ová, ? (s. 62)
Fuhrmann, Geronymo (s. 88)
Gallmeyer/ová, Josefine (s. 46, 47)
Gärtner, Carl (s. 57)
Gennée, Richard (s. 48, 49 (nj))
Gherciu, Sergej (s. 88)
Gierach, Erich (s. 25, 27 (nj))
Gilelsová, Elena (s. 80)
Ginsbergová, Marie (s. 78)
Ginsburg, Anton (s. 78)
Glazunov, Alexandr Konstantinovič (s. 88)
Gluth, ? (s. 38)
Goethe, Johann Wolfgang von (s. 14, 15, 17, 18 (nj), 31 (obr.))
Görlitz, Carl (s. 85, 57)
Görner, Carl A. (s. 44, 45 (nj), 49, 56, 57, 59, 61)
Görnerová, Ida (s. 56, 58)
Götling/ová, ? (s. 48)
Gounod, Charles (s. 44, 45 (nj), 59, 83, 86)
Grillparzer, Franz (s. 59)
Grohman, Karel (s. 70, 71 (nj))
Gründorf, Carl (s. 62)
Grüner, Josef Sebastian (s. 14, 15, 16, 17, 18 (nj), 20, 21 (nj), 30 (obr.), 31 (obr.), 32 (obr.))
Günther, Julius (s. 58)
Gutnikov, Boris (s. 78)
Gutov, Viktor (s. 88, 92 (obr.))
Haber, L. (s. 49, 61)
Habrich/ová, Albertine (s. 57, 60)
Haffner, Karl (s. 58)
Hagihara, Mami (s. 88, 89 (nj), 92 (obr.))
Halbwachs, Maurice (s. 137)
Halm, Friedrich (s. 57, 59)
Hanika,Josef (s. 19, 20, 21, 22 (nj), 24, 25 (nj))
Hares, Lukáš (s. 119, 121 (nj))
Hauffen, Adolf (s. 13, 14 (nj), 17, 18, 19, 20 (nj), 22, 23 (nj), 25, 27 (nj), 33 (obr.))
Hauschka, ? (s. 92 (obr.))
Hays, Colombe (s. 88, 92 (obr.))
Hegel, Albín ? (s. 42, 48, 57)
Heinig, Günther (s. 80)
Heinrich, A. (s. 157)
Hemmerle,Rudolf (s. 6, 7 (nj), 154)
Hennequin, Alfred (s. 45, 56, 59, 60, 61)
Herboldová, Betty (s. 48, 49 (nj), 61)
Herder, Johann Gottfried von (s. 15, 16)
Hesse-Bukowska, Barbara (s. 79)
Hirsch, Charles (s. 61)
Hohenmarkt (Rosner), ? (s. 62)
Homburg, Ch. (s. 62)
Hopp, Julius (s. 59, 60 (nj), 61)
Hrdinová, Marie (s. 36, 39, 42, 43 (nj), 44)
Hucker, Julius (s. 70, 71 (nj))
Huss, Karl (s. 17, 20; 18, 21 (nj))
Hýra, ? (s. 38)
Chačaturjan, Aram (s. 78)
Cherubini, Luigi (s. 86, 87 (nj))
Indjič, Eugen (s. 81)
Janeček, Petr (s. 10, 11 (nj))
Jaworski, Rudolf (s. 22, 24 (nj))
Jerie, Karel (s. 133 (obr.))
John, Alois (s. 14, 17, 18, 19, 20 (nj))
Jungbauer, Gustav (s. 18, 19, 20, 21 (nj))
Kaan, Eduard (s. 57)
Katz, Arnold (s. 80)
Kaufmann/ová, ? (s. 47, 61)
Kawamoto, Koji (s. 80, 81 (nj))
Kim, Dongug (s. 88, 89 (nj))
Kisil, Olexandr (s. 88)
Kleissl, Jan (s. 37)
Klinghammer/ová, ? (s. 50, 51 (nj))
Klotz, ? (s. 38)
Kneifl, Rudolf (s. 59, 60)
Kogan, Leonid (s. 78, 79, 80 (nj), 81)
Kohout, Adam (s. 64, 66)
Kolafová, Marta (s. 84 (obr.), 90 (obr.), 91 (obr.), 92 (obr.))
Komzák, Karel (s. 62)
Konvička, Martin (s. 126, 128 (nj))
Kopal, Gustav (s. 58)
Kopl, Petr (s. 131 (obr.), 133 (obr.))
Kostjuk, Jevgenij (s. 88)
Králencová, Marie (s. 65)
Králenec, Adam (s. 64, 65, 67, 68 (nj), 71, 72 (nj), 75 (obr.), 76 (obr.))
Krantja, Mustafa (s. 78, 79 (nj))
Krasovickij, Emanuel (s. 82)
Kremer, Gideon (s. 79, 80 (nj), 81)
Kreutzer, Conradin (s. 48, 60, 61)
Krežma, Franz (s. 57)
Krežmová, Anna (s. 57)
Krögel/ová, ? (s. 50)
Kruschina, ? (s. 47, 48 (nj))
Křivánek, Pavel (s. 91 (obr.), 92 (obr.))
Kubát, Norbert (s. 28, 31 (nj))
Kubelík, Jan (s. 28, 31 (nj))
Kubelík, Rafael (s. 28, 31(nj))
Kubička, Miroslav (s. 85, 86)
L´Arronge, Albert (s. 56, 57, 58, 59, 60, 62)
Lábek, Ladislav (s. 24, 25 (nj))
Lacome, Paul (s. 61)
Lang/ová, ? (s. 42)
Langer, Anton (s. 58, 59)
Lardizzone, Paolo (s. 86, 91 (obr.))
Lasar, L. (s. 45; 46 (nj))
Laube, Heinrich (s. 60)
Lecocq, Charles (s. 54 (obr.), 56, 58, 59, 62)

Lee, Joshua (s. 88)
Lehmann,Emil (s. 19, 20 (nj), 34 (obr.))
Lehnerová, Markéta (s. 9, 10 (nj))
Lemberg, Eugen (s. 22, 24, 25, 26, 27, 28 (nj), 29 (nj), 34, 84)
Leoncavallo, Ruggiero (s. 86)
Lorentz, Alfred (s. 61)
Lortzing, A. (s. 48, 60, 62)
Lozoviuk, Petr (s. 8, 9)
Ludvová, Jitka (s. 35, 39)
Macek, Petr (s. 131 (obr.), 133 (obr.))
Mangasarjan, Rafail (s. 79, 80 (nj))
Maria, Stella (s. 42)
Martinelli, Ludwig (s. 49, 52, 53 (nj), 62)
Martinů, Bohuslav (s. 82)
Mascagni, Pietro (s. 84, 86)
Maschauer, ? (s. 37, 38)
Mauvillon, Jakob von (s. 56)
Méhul, Etienne Nicolas (s. 48, 49 (nj), 62)
Meinert, Joseph Georg (s. 13, 25, 27 (nj))
Meschiari, Roberto (s. 88)
Meyerbeer, Giacomo (s. 50)
Millaud, Albert (s. 61)
Millöcker, Carl (s. 47, 56, 58, 61, 62)
Mochizuki, Nisaki (s. 88, 92 (obr.))
Mołoniewicz, Grzegorz (s. 88)
Morávek, Antonín (s. 38)
Moreto, Augustin (s. 59)
Moser, Carl (s. 42, 43, 44, 45, 46 (nj), 49, 50 (nj), 60)
Moser, Gustav von (s. 56, 57, 62)
Moser, Julius (s. 57, 58, 59)
Mozart, Wolfgang Amadeus (s. 83, 85)
Mrázek, Jan (s. 68, 69 (nj))
Mühlmann, Wilhelmem E. (s. 25, 26 (nj))
Müller, Adolf (s. 56, 58, 62)
Müller, Robert (s. 62)
Musorgskij, Moset Petrovič (s. 82, 85)
Mussik, G. J. (s. 42)
Někrasov, Nikolaj (86; 87 (nj))
Neruda, Jan (s. 51, 52 (nj))
Nestroy, Johann Nepomuk (s. 56, 58, 61, 62)
Nickel, Ph. (s. 61)
Niklas, Josef (37, 53 (obr.))
Norets, Vladimír (s. 80)
Offenbach, Jacques (s. 45, 46, 48, 49 (nj), 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 86, 91 (obr.))
Oistrach, Igor (s. 78, 81)
Okamura, Tomio (s. 126, 128 (nj))
Orlov, Vladimír (s. 78)
Pagay, ? (s. 42)
Pagay/ová, ? (s. 42, 57)
Palme, Adolf (s. 48, 62)
Paperno, Dmitrij (s. 80)
Papka, Olena (s. 88)
Park, Hyejun (s. 88, 89 (nj))
Pešakov, Evgenij (s. 84)
Peták, Václav (s. 65)
Petermandel, Hans (s. 79)
Pichler Bogod, Carl (s. 42)
Pikajzen, Viktor (s. 79)
Pilvousek, Matouš (s. 65, 66)
Pires, Gaëtan (s. 89, 92 (obr.))
Pištěk, ? (s. 52, 53)
Poensgen-Alberty, Max (s. 39)
Poche, Klaus (s. 130 (obr.))
Ponchielli, Amilcare (s. 86)
Ponti, Michal (s. 79)
Prokofjev, Sergej (s. 88, 92 (obr.))
Prokopiev, Plamen (s. 83, 84, 90 (obr.))
Prokopieva, Nikolinka (s. 84)
Prolat, Valentin (s. 86, 91 (obr.))
Puccini, Giacomo (s. 82, 83, 84, 85, 86, 90 (obr.), 91 (obr.))
Puchlovskaja, Natalije (s. 88)
Puchlovskij, Dmitrij (s. 88)
Rafter, Joseph (s. 47, 48 (nj), 62)
Rauch, Josef (s. 67, 68 (nj))
Ravel, Maurice (s. 85)
Redelko, Georg (s. 48, 61)
Reif, ? (s. 42)
Renzy, ? (s. 47, 48 (nj))
Richter, Eduard J. (s. 58)
Rilling, Helmut (s. 79)
Rimskij-Korsakov, Nikolaj (s. 83, 85)
Robertwein/ová, ? (s. 47, 48 (nj))
Rochus, Liliencor von (s. 57)
Rollo, ? (s. 60)
Root, Martina (s. 91 (obr.), 92 (obr.))
Rosen, Julius (s. 56, 58, 59, 60, 61)
Rossini, Gioacchino (s. 38, 61, 85)
Rostropovič, Mnislav (s. 78, 79, 81)
Rozmara, František (s. 67, 68 (nj))
Rubanyi, Vilmos (s. 78)
Řánek, Ladislav (s. 67, 68 (nj), 71, 74 (nj))
Řepiš, Václav (s. 67, 68 (nj))
Sacchetti, Lorenzo (s. 37)
Saint-Saënt, Camille (s. 83, 85 (nj))
Sardou, Victorien (s. 59, 62)
Satzger, ? (s. 48, 62)
Sauer, August (s. 25, 27 (nj))
Scribe, Eugéne (s. 41, 58, 59)
Semjonov, Ivan (s. 82)
Sěrov, Eduard (s. 79)
Seyfert, Jakub (s. 51)
Schaller, Jaroslaus (s. 16, 17 (nj), 33 (obr.))
Schenk, Karl (s. 46)
Schenk/ová-Ullmeyer/ová, Wilhelmine (s. 46, 49, 52, 53 (nj), 57, 59, 62)

Scherbaum, Adolf (s. 79)
Schick/ová, Anna Stella (s. 78)
Schiebl, Ignác (s. 37)
Schiller, Friedrich (s. 48, 49 (nj), 57, 59, 61)
Schlesinger, Carl (s. 49, 61)
Schneider, L. (s. 56)
Schönwetter/ová, Sandra (s. 88)
Schreiber, Alois Wilhelm (s. 58, 59)
Schwarz, František (s. 65, 68, 69 (nj))
Schweitzer, Jean Baptiste (s. 58, 61)
Simmel, Georg (s. 6)
Skryja, Karol (s. 79)
Sladen, Archie (s. 88)
Smetana, Bedřich (s. 28, 31 (nj), 52, 53 (nj), 82, 83, 84 (nj), 85, 86)
Smoláková, Vlasta (s. 37, 42)
Soldatěnkov, Konstantin (s. 88)
Sommer,Johann Gotffried (s. 17, 33 (obr.))
Soukup, Pavel (s. 132 (obr.))
Staubefand,? (s. 47, 48 (nj))
Steiner, Maximilian (s. 47, 52, 53 (nj), 54 (nj), 58, 59)
Stelzer, Martin (s. 37)
Stenzel, F. (s. 56)
Stieler, Joseph Karl (s. 31 (obr.))
Štorková,Nela (s. 9, 10 (nj), 23, 25 (nj))
Strauss, Johann (s. 45, 48, 49, 56, 57, 58, 59, 62)
Suk, Josef (s. 28, 31 (nj), 88)
Suppé, Franz von (s. 45, 48, 49 (nj), 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62)
Svěrák, Jan (s. 85)
Svoboda, František (s. 67, 68, 69 (nj))
Šegliuk, Natalija (s. 88)
Ševčenko, Julia (s. 88)
Šnajdr, Josef (s. 111, 112, 113 (nj), 116, 117, 118, 119 (nj), 121, 123 (nj), 128 (obr.))
Šokalo, Jevhen (s. 84, 85, 90 (obr.))
Špelda, Antonín (s. 78)
Štěpánek, Vladimír (s. 52, 53 (nj))
Štierová-Benešová, Jana (s. 36, 39, 44, 49, 50 (nj))
Štyrc, Josef (s. 71, 72 (nj), 74 (nj))
Švanda, Pavel (s. 37)
Taguschi, Eri (s. 88)
Targo, Katrin (s. 87, 91 (obr.))
Teichmann, Josef (s. 51, 52 (obr.))
Thomas, Ambroise (s. 83, 85, 86, 87, 91 (obr.))
Todorová, Anna (s. 83, 84 (obr.))
Töpfer, N. (s. 58)
Tragau, ? (s. 42)
Treťjakov, V/iktor (s. 79)
Tyl, Josef Kajetán (s. 53, 54 , 81, 82, 87)
Ullik, Hugo (s. 38)
Ulrychová, Marta (s. 9, 10 (nj), 23, 24 (nj))
Urzidil, Johannes (s. 14)
Vaculík, Libor (s. 88)
Vágner, Gabriel (s. 78)
Vajman, Michail (s. 78)
Veberová, Ivana (s. 91 (obr.))
Verdi, Guiseppe (s. 44, 83, 84, 85, 86, 88, 90 (obr.))
Voigt, Herbert (s. 80)
Voskresenskij, Michail (s. 78)
Vrzal, Rudolf (s. 67, 68, 69 (nj))
Wagner, Richard (s. 44, 45 (nj), 82, 83, 84, 85)
Wagner/ová, Anna (s. 42, 59)
Wajsar, Petr (s. 92 (obr.))
Walachov, ? (s. 60, 61)
Waldek, ? (s. 38)
Weber, Carl Maria von (s. 44, 45 (nj), 60, 83, 85)
Weeg, Josef (s. 65, 66, 67, 70, 71 (nj))
Weilen, Joseph (s. 56, 57)
Weinhappel, Thomas (s. 87, 91 (obr.))
Weiss, ? (s. 118, 120 (nj))
Wilkomirskaja, Vanda (s. 78)
Werner, ? (s. 48)
Werner, Ferdinand (s. 58)
Westen, ? (s. 48)
Widtmann/ová, Marie (s. 42, 59)
Wienrich/ová, Adéla (s. 60)
Wilbrandt, Adolf (s. 58)
Winter, Eduard (s. 25, 27 (nj))
Zbytovský, Štěpán (s. 14)
Zdravkovič, Živojan (s. 78)
Zeitz, J. N. (s. 59)
Zell, F. (s. 59)
Zemlinsky, Alexander (s. 48, 49 (nj))
Ziegler/ová, Margharette von (s. 47, 58, 59)
Zollman, Roland (s. 81)